ئەکادیمیای کوردی
KURDISH ACADEMY

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/٣٠
پەسەندكردن: ٢٠٢٨/٨/١١

ئوروكاگينا و زمانی چاكسازی و یاسایی سەرەتایی

هاوژین كمال اومر
زانكۆی سەلاحەددین
كۆلێژی ئاداب
.بەشی شوێنەوار
Hawzhin.omar@su.edu.krd.

پ.ی.د ئاری خلیل كامیل
زانكۆی سەلاحەددین
كۆلێژی ئاداب
بەشی شوێنەوار.

پوختە

ئوروكاگينا كۆتا پاشای بنەماڵەی یەكەمی لەگەشە، كە بە یەكێك لە بەهێزترین بنەماڵە سۆمەرییەكانی نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەكان (B٢٥٠٠–٢٣٥٠پ. ز) لە باشووری وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. نووسەری سەرەتاییترین دەقی چاكسازیی ئابووری و كۆمەڵایەتی بووە. بە یەكێك لە كۆنترین نموونەكانی بنەمای یاسا و ڕێكخستنی كۆمەڵایەتی لە مێژوودا هەژمار دەكرێت، دەقە چاكسازییەكانی لە تۆماری پێنج كۆپیی جیاواز، لە ناوەڕۆك و مێژوودا دەردەكەوێت. لە سەر نزیكەی ١٠ ڕوونووس پارێزراون. شێوەی زۆربەیان قووچەكی گڵێنەیە و قاپی گڵێنەیی شێوە هێلكەیی نووسراون. لە ڕووی زانیارییەوە هەموو كۆپییەكان بە تەواوكەری یەكتر دادەنرێن. ئوروكاگينا كاری بۆ گێڕانەوەی ئازادیی هاووڵاتیانی خۆی كردووە، كە ڕووبەڕووی ستەم و دەستدرێژیی زۆر بوونەتەوە، مافە خوراوەكانی بۆ گێڕاونەتەوە، قۆناغی چاكسازیی ڕیشەیی لە بنیادی كۆمەڵگە و دەوڵەتدا دەست پێ كردووە، هەروەها دەقە چاكسازییەكانی ئوروكاگينا بە كۆنترین دەقی نووسراو دادەنرێت كە تێیدا وشەی سۆمەری "ama-gi" (ئازادی) هاتبێت، ئاماژەیەكە بۆ ئازادیی هاووڵاتیان لە بارودۆخە نادادپەروەرییەكاندا، ئەمەش وای كردووە ئەم پاشایە ببێتە هێمایەكی سەرەتایی بۆ بیری دادپەروەریی كۆمەڵایەتی و چاكسازیی شارستانی لە مێژوودا.

كلیلەوشە: ئوروكاگينا، چاكسازی، یاسا، دەق و لەگەش، مێژووی كۆن. شوێنەوارناسی.

پێشەکی

دەوڵەتەشاری لەگەش بە یەکێک لە بەهێزترین و گرنگترین دەوڵەتەشارە سۆمەرییەکانی نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەکان (٢٥٠٠B–٢٣٥٠پ. ز) لە باشووری وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. ناوەندێکی کاریگەری بوارەکانی سیاسی، کولتووری، کارگێڕی، هونەری و یاسایی وڵاتی سۆمەر بووە. شاری لەگەش پایەختی بووە، لە ئێستادا بە یەکێک لە گەورەترین ناوەندە شوێنەواری و شارستانیەتەکانی وڵاتی ڕافیدەین هەژمار دەکرێت. پاشماوەکەی ناوچەیەکی گەورەی شوێنەوارییە، بە دووریی (٢٤کم) دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی قەزای شەترە لە پارێزگای زیقار، لە باشووری عێراق، ئابوورییەکی سەربەخۆ و پێشکەوتووی هەبووە. دەوڵەتەشاری لەگەش ڕووبەرێکی گەورە و فراوانی هەیە، نزیکەی ٣٠٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە کە لە چەند شارێک پێک دێت. شاری لەگەش ناوە تازەکەی "تلول الهبة"ە، لە نزیکیەوە پاشماوەی شوێنەواری دوو شاری تری گرنگ هەیە، دیارترینیان لە دووریی (٢٥کم) لە باکووری ڕۆژئاوای لەگەش، ئەویش شاری گرسۆ "تەلۆ"یە، لە باشووری ڕۆژهەڵاتیشدا بە دووریی (١٠کم). شاری نینا ناوە تازەکەی "سورگول"ە، چوارەم شاری گوئەبا (GÚ-AB-BA^{ki})یە، دەکەوێتە سەر لقی ڕووباری دیجلە لە باشووری شاری گرسۆ بە دووریی (٤٥کم) لە سەر کەنداو. یەکێک لە بەهێزترین بنەماڵە سۆمەرییەکان فەرمانڕەوایەتییان تێدا کردووە، ئەویش بنەماڵەی یەکەمی لەگەشە، ڕۆڵێکی گەورە و کاریگەریان لە سەر مێژووی سیاسیی وڵاتی دووڕووباردا گێڕاوە. بە شێوەیەکی بەرچاو زۆربەی زانیارییەکان لە نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەکاندا، یاخود سەردەمی پێش سەرجۆن دەگەڕێتەوە بۆ تۆمارە مێخییەکانی ئەم بنەماڵەیە، کە لە شارەکانی "لەگەش و گرسۆ نینا و گوئەبا"دا لە ماوەی سەدەیەکی مێژووی بنەماڵەکەدا نووسراون، بە شێوەیەک لە شێوەکان وەک پاشخانێکی مێژوویی و جوگرافی و ئایدیۆلۆژیایی بۆ مێژوو و شارستانیەتی وڵاتی دوو ڕووبار سەیر دەکرێت. تۆمارێکی گەورەیان لە نووسراوە مێخییەکاندا هەیە کە کراونەتە دوو جۆر، یەکەمیان دەقی نووسراوە شاهانەیەکانە، کە مێژووەکانیان لە نێوان سەردەمی فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە (٢٤٩٤پ. ز)، کۆتا فەرمانڕەوای لەگەش "ئوروکاگینا" (٢٣٦٥-٢٣٥٧پ. ز) دەبێت، ناوەرۆکی دەقەکان لە باسی دەستکەوت و چالاکیی فەرمانڕەواکانی لەگەش لە هەڵمەتە سەربازییەکان و دروستکردن و فراوانکردنی کەناڵە ئاوییەکاندا، ژمارەیان نزیکەی ١٥٠ ڕوونووسی مێخی دەبێت. دووەم جۆری سەرچاوەکان تۆماری نووسراوە مێخییە کارگێڕییەکانە، کە ژمارەیان نزیکەی ١٨٠٠ ڕوونووسی مێخی دەبێت، مێژووەکانیان بۆ سێ فەرمانڕەوای کۆتایی بنەماڵەکە (٢٣٣٧-٢٣١٥پ. ز) دەگەڕێتەوە. توێژینەوەکە قووڵبوونەی زیاتری لایەنە جیاواز و نادیارەکانی ژیان و مێژووی ئوروکاگینایە، پەیوەندیی دەقە چاکسازییەکانی بە وەرگرتنی دەسەڵاتەوە هەبووە، یاخود کارەکانی لە دانانی دەقی چاکسازییەکە سروشتێکی ڕیفۆرمخوازانانە و دانانی سیستمێکی نوێ و چاککردنی کۆمەڵگە بووە. ئامانجی توێژینەوەکە ناساندنی زیاتر و تیشکخستنەسەر ژیان و فەرمانڕەوایەتیی ئوروکاگینایە لە توێژینەوەیەکی کوردیدا. توێژەر لە توێژینەوەکەدا بۆ شیکاری و شرۆڤەکردنی باسە جیاوازەکانی مێژووی ئوروکاگینا، پشتی

بە پێداچوونەوە بە بەڵگە و توێژینەوەکانی شیکردنەوەی تایبەت بە بابەتەکە بەستووە، بە پێڕەوکردنی میتۆدی شیکردنەوە و بەراوردکاری. سنووری توێژینەوەی بابەتەکە دەبێتە لێکدانەوە و سەرنجدان لە مێژووی سیاسیی بنەماڵەی یەکەمی لەگەش و مێژووی ئوروکاگینا. سنووری توێژینەوەکە سەردەمی "Pre-Sargonic" (پێش سەرجۆن) لە سەدەی بیست و چواری پێش زاییندا. سنووری شوێن بریتییە لە دەوڵەتەشاری سۆمەری لەگەش.

١.١ مێژووی سیاسی و فەرمانڕەواکانی بنەماڵەی یەکەمی لەگەش

لە پێشەکیدا ئاماژەمان پێ دا دەوڵەتەشاری لەگەش یەکێک لە بەهێزترین دەوڵەتەشارە سۆمەرییەکان بووە، پاشماوەکەی ناوەندێکی گەورەی شوێنەوارییە لە باشووری وڵاتی ڕافیدەین (نەخشەی ژمارە ١). تێیدا ژمارەیەک فەرمانڕەوا کە بە نزیکەیی ١٠ فەرمانڕەوا دادەنرێن، فەرمانڕەوایەتییان تێدا کردووە. هەندێکیان بەهێز بوون و دەسەڵاتیان بۆ ماوەیەکی زۆر درێژەی کێشاوە. بۆ بەڕێوەبەری نێو خۆی دەوڵەتەشارەکان بە زۆری ناسناوی شاهانەیی "ENSI$_2$" لەلایەن فەرمانڕەواکانی بنەماڵەی یەکەمی لەگەشەوە بەکار هاتووە، بەڵام هەندێک لە فەرمانڕەواکان لەدوای ئەوەی توانیویانە دەسەڵاتیان بگەیننە دەرەوەی سنووری لەگەش، ناسناوی شاهانەیی "LUGAL"ان لە خۆیان ناوە (Cooper 2002:9). دەوڵەتەشاری لەگەش لە سەرەتادا دەسەڵاتێکی سەربەخۆ نەبووە، بەڵکوو ژێردەستەی دەوڵەتی کیش بووە، دەستپێکی مێژووی ڕاستەقینەی سیاسیی بنەماڵەی یەکەمی لەگەش بە فەرمانڕەواتیکردنی ئورنانشە (Ur-NANŠEK,Ur-^{d}NANŠE) (٢٤٩٤پ. ز) دەستی پێ کردووە، هەروەها بە دامەزرێنەری بنەماڵەکە دادەنرێت (Selz.G.J, 2015, p. 431). پێش سەردەمی ئورنانشە لە دەوروبەری (٢٥٠٠ پ. ز)دا، لە تۆمارە مێخییەکاندا ئاماژە بۆ چەند فەرمانڕەوایەکی تر هەبووە، وەک ئینخیگال (EN-ḪI-GAL) و لوگال-شاگینگور (LUGAL-ŠAG$_4$-DAGAL) (Sánchez-Climent.Á, 2024)، گونیدۆ (GU-NI-DU) باوکی ئورنانشە بووە (Ingo Scharkamp 2015 :68). بە دەستپێکردنی فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە، مێژووی سیاسی و حوکمڕانیی لەگەش ڕووکەشێکی تەواو سیاسی و ئەزموونێکی بەرچاوی لە بواری ئابووری و کولتووریدا بەخۆیەوە بینیوە، لەبەرئەوەی لەگەش وەکوو ژێردەستەی دەوڵەتەشارەکانی تری سۆمەری کاری نەکردووە، سەربەخۆیی خۆی وەرگرتووە. لە ماوەی ٣٠ ساڵی دەسەڵاتیدا کۆمەڵێک کاری بیناسازیی لە دروستکردنی کەناڵی ئاودێری و پەرستگەدا کردووە، بە ڕێکخستنی ژێرخانی گشتیی لەگەش گەشەی سەندووە، توانیویەتی پەرە بە بازرگانیکردن لەگەڵ ناوچە دوورەکانی وەکوو دلمون بدات، هەروەها لە ڕووی سەربازییەوە توانیویەتی بەسەر ئوما و ئوردا سەر بکەوێت (Mesihović.S 2022: 6). دواتر ئاکورگال A-KUR-GAL) ((٢٤٧٥پ. ز)، کوڕی ئورنانشە بووە، لەدوای باوکی درێژەی بەکارەکانی داوە (Romano.L. 2014:188-190).

لەدوای فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە، یەکێک لە بەهێزترین فەرمانڕەواکان لە مێژووی سیاسیی بنەماڵەکەدا ئی-ئەنناتو (E-ANATUM, EN-An-Na-TUM2) (٢٤٦٥پ. ز) بووە، توانیویەتی هەژموونی دەسەڵاتی لەگەش لە ماوەی ٣٠ ساڵی

فەرمانڕەوایەتیدا فراوان بکات، دەسەڵاتی بەسەر هەموو وڵاتی سۆمەردا هەبێت، ناسناوی پاشای کیش (Lugal-Kiš) وەربگرێت، هەروەها دەسەڵاتی بەرەو ناوچەکانی دەرەوەی وڵاتی دوو ڕووبار وەک عیلام فراوان بکات و پایتەختەکەی وێران بکات (Arias. J,Marta Estela 2009: 5).

دوای دەسەڵاتی "E-ANATUM"، برا بچووکەکەی ئی-ئەنناتومی یەکەم (E-ANATUM I) (٢٤٣٥پ. ز) بووەتە فەرمانڕەوای لەگەش، بەڵام مێژووی فەرمانڕەوایەتییەکەی بۆ ماوەیەکی کەم بووە و لە شەڕەکانی نێوان لەگەش و ئومادا کوژراوە (Marchesi. G, 2015:148).

کۆتا فەرمانڕەوای بەهێزی بنەماڵەی یەکەمی لەگەش ئینمیتینا (EN-METENA) (٢٤٢٠پ. ز) بووە، ئەویش بۆ نزیکەی ٣٠ ساڵ دەسەڵاتی هەبووە. دەستکەوتەکانی (EN-METENA) لە ئاوەدانکردنەوەی لەگەش و هەڵکەندنی کەناڵی ئاو لە نێوان ڕووباری دیجلە و فوراتدا بووە (Schrakamp.I, 2012:1). لەدوای فەرمانڕەوایەتی "EN-METENA"، ژمارەیەک فەرمانڕەوای لاوازی بەخۆیەوە بینیوە، بە شێوەیەک لە ماوەی دەسەڵاتیاندا لەگەش تووشی کێشەی ناوخۆیی ئابووری و کۆمەڵایەتی بووەتەوە، چونکە دەسەڵاتداران و خێزانەکانیان بۆ سەپاندن و فراوانکردنی دەسەڵاتیان دەستیان بەسەر ماڵ و موڵکی خەڵکی هەژاردا گرتووە (جاسم، 2021، ص٣٩٢). فەرمانڕەواکانیش وەک ئین-ئەنناتومی دووەم (E-ANATUM II) بۆ ماوەی ٥ ساڵ دەسەڵاتی هەبووە، ئینن-تارزی (EN-ENTARZI) کە لە کۆتا ساڵەکانی دەسەڵاتی "E-ANATUM" و سەردەمی "EN-METENA II" کاهینی گەورەی پەرستگەی ننگرسۆدا بووە بۆ ماوەی ٥ ساڵ فەرمانڕەوایەتیی کردووە، دواتر لوگال-ئەندا(LUGAL-AN-DA) بۆ ماوەی ٦ ساڵ و ١ مانگ فەرمانڕەوایەتیی لەگەشی کردووە (Marchesi. G, 2015:148).

ئەگەر لێکدانەوەیەکی مێژوویی لە دەستپێکی فەرمانڕەوایەتی "UR-NANŠE"دا تا سەردەمی فەرمانڕەوا ئوروکاگینا کۆتا فەرمانڕەوا بکەین، ئەوا ٦ بۆ ٧ نەوە دەکات. تێکڕای گشتیی ساڵەکانیان بە نزیکەیی لە نیوان ١٤٠ بۆ١٧٠ ساڵ دەکات (Sallaberger.W ,Ingo Scharkamp, 2015: 75-85).

نەخشەی (١)
پاشماوەی شوێنەواری لەگەش لە عێراقی ئێستا وەرگیراوە لە (MacMahon .A , et al, 2023: 3)

٢.١. ئوروکاگینا (URU-KA-GI-NA) و مێژووی کۆتا فەرمانڕەوای بنەماڵەی یەکەمی لەگەش

ئوروکاگینا کۆتا فەرمانڕەوای بنەماڵەی یەکەمی لەگەش بووە، لە هەمان کاتدا پاشایەک بووە

به هێمای یەکەم و نووسەری سەرەتاییترین چاکسازیی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە مێژوودا دەناسرێت. لە سەدەی بیست و چواری پێش زایینیدا، لەدوای نەمانی دەسەڵاتی "LUGAL-ANDA"دا، بۆ ماوەی ١١ ساڵ فەرمانڕەوایەتیی کردووە (Mesihović.S, 2022:15). لێکۆڵینەوەکانی مێژووی فەرمانڕەوایەتیکردنی ئوروکاگینا جیاوازە لە فەرمانڕەواکانی تری بنەماڵەی یەکەمی لەگەشدا، ئەویش بەهۆی نەبوونی بەڵگەی دڵنیاکەرەوە و ناڕوون لە بەڵگەکاندا، وای کردووە ببێتە ئوروکاگینا کە خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکی تایبەتە کە بوونەتە جێگەی پرسیار و دروستکردنی تێبینی لای زۆربەی توێژەران، وەک بوون و مانای ناوی "Urukagina"، باوکی کێ بووە و پەیوەندییە خێزانییەکانی چۆن بووە، هەروەها یاسایی و ڕەوایەتیبوونی گرتنەدەستی دەسەڵات و بوون بە فەرمانڕەوای لەگەش (Everest-Phlilips.M, 2018: 18).

١.٢.١. ناوی باوکی و پەیوەندییە خێزانییەکەی

لەبەرئەوەی هیچ تۆمارێکی نووسراوی مێخی زانیاری لەبارەی خێزانی ئوروکاگینادا تا ئێستا پشتڕاست نەکردۆتەوە. هەروەها پەیوەستبوونی بە فەرمانڕەواکانی پێش خۆی، بە بەڵگەی تۆمارکراو، نەسەلمێنراوە، بۆیە ناوی باوکی و خێزانەکەی بۆ ماوەی سەد ساڵە مشتومڕی زۆری لای توێژەرانی وەک: (Dhorme, Genouillac, Deimle, Steinkeller, Kobayashi, Schakamp, Sallaberger, Selz) دروست کردووە (Schrakamp.I, 2015, p. 16). لە لێکۆڵینەوەکاندا ئاماژە بە ناوی باوکی ئوروکاگینا دراوە، بە کوڕی ئینگیسا(En-ge$_{16}$-sa) دانراوە، کەسێک بووە پێش فەرمانڕەوا "EN-ENTARZI"دا "ENSI$_{2}$" بووە، ئەم بۆچوونەش لە ڕوانگەی ئەو بەڵگەیەوە هاتووە کە لە تۆمارێکی قوربانیدا پێشکەش بە خوداوەند "^{d}NIN-MAR-KI " کچی "^{d}NANŠ" کراوە، لە تۆمارەکەدا ناوی ئینگیسا (EN-GE$_{16}$-SA) لە پاڵ ناوی "šaša"ی خێزانی ئوروکاگینادا هاتووە، ئەم بەڵگەیەش بووەتە هۆی ئەوەی زۆرێک لە توێژەران؛ "En-ge$_{16}$-sa" بە باوکی ئوروکاگینا هەژمار بکەن (Steinkeller.P, 2023: 5)، بەڵام یەکێک لەو بەڵگانەی بووەتە هۆکارێک بۆ ئەوەی توێژەران زیاتر جەخت لەوە بکەنەوە ئوروکاگینا کوڕی "EN-GE$_{16}$-SA" بووە، ئەویش بوونی ناوی هەردووکیان بووە لە ڕیزی شایەتحاڵانی کۆڵەکەی مانیشتوشو (MANIŠTUŠU-OBELISK)دا؛ یەکێک بووە لە کۆڵەکەکانی تۆماری کڕینی زەوی (Schrakamp.I, 2015: 16). لە سەرەتادا بەهۆی دەگمەنیی ناوی ئینگیسا و ئوروکاگینا، هەروەها نەبوونی کەسانی تر بەم ناوانەوە بە گونجاو دەزانرا، بەڵام هەندێک لە توێژەران تانەیان لە سەر گونجاویی ئەم بۆچوونە داوە، چونکە بوونی ناوە هاوشێوەکانی نموونەی دوو فەرمانڕەوا بە ناوی "E-ANATUM" لە بنەماڵەی یەکەمی لەگەش؛ گومانی بوونی دوو ناوە هاوشێوەکانی یەکتر زیاتر کرد، ئەم هۆکارەش وای کرد پشتگیرییان بۆ ئەم بۆچوونە "کە گوایە 'EN-GE$_{16}$-SA' باوکی ئوروکاگینا نەمێنێت" (Schrakamp.I, 2015:15-18).

ساڵی ١٩٨٥، بۆ یەکەمین جار لەلایەن توێژەر "Kobayashi"ەوە بۆچوونێکی تر لە سەر باوکی ئوروکاگینا خراوەتە ڕوو، بەوەی کەسێک بە ناوی ئور-ئوتو (UR-^{d}UTU) باوکی ئوروکاگینایە، دواتر

لەلایەن کۆمەڵێک لە توێژەرانەوە پشتگیریی ئەم بۆچوونە کراوە، هەروەها زانیاری و وردەکاریی زیاتریان لە سەری خستووەتە ڕوو. ئەم بۆچوونە نوێیەش لە سەر بنەمای ئەو بەڵگەیە سەرچاوەی گرتووە کە لە نێو تۆمارەکانی قوربانیدا بۆ ڕۆحی باوباپیران و فەرمانڕەواکانی پێشووی لەگەشدا کراوە، مێژووەکانیان بۆ سەردەمی ئوروکاگینا دەگەڕێتەوە، تێیدا ناوی ئور-ئوتو (($UR-^{d}UTU$) وەک باوکی شازادەی شار هاتووە (Kobayashi.T, 1985:13) .

٢.٢.١. ناوی ئوروکاگینا (URU-KA-GI-NA)

ناوی ئوروکاگینا یەکێکە لە تێبینییەکان کە دەیان ساڵە مشتومڕی زۆری دروست کردووە، بە خوێندنەوە و ڕێنووسی جیاوازی وەک (-URU KA-GI-NA، ERI(’E)NIM-GEN-NA، IRI-KA-GI-NA، URU-INIM-GI-NA) لە توێژینەوەکاندا هاتووە. لە توێژینەوەکانی سەدەی بیستدا بە "URUKAGINA"، کورتکراوەی "UKG" نووسراوە، هاوکات تا ئێستاش کورتکراوەی "UKG" بۆ ئاماژەپێکردن بە نووسراوە تایبەتەکانی ئوروکاگینا، لە توێژینەوەکاندا بەکار دێت (Schrakamp.I. 2015: 304) لە سەردەمی پێش سەرجۆندا، یاخود لە سەدەی بیست و چواری پێش زایینیدا بە ڕێنووسی "URU-KA-GE-NA" لە سەدان بەڵگەنامە و نووسراودا ناوی هاتووە. لە سەردەمی بابلی کۆندا لە (٢٠٠٤-١٥٩٥پ. ز)، لە بەڵگەنامەیەکی سەرەتاییدا بە ڕێنووسی "-URUki KA-GE-NA" هاتووە، تازەترین و تاکە ڕێنووسە، بەم شێوەیە لە نووسراوە مێخییەکاندا هاتبێت (Schrakamp.I, 2015: 494). بەهۆی بوونی ئەم بەڵگەیەوە، بە دوور نازانرێت ناوی "-URU KA-GE-NA" وەرگێڕانی ناوێکی ئەکەدی بووبێت، چونکە بەکارهێنانی وشەی "URU" لە زمانی سۆمەریدا بۆ دروستکردنی ناوە کەسییەکان دەگمەن بووە، لەبەرئەوە گریمانە دەکرێت نموونەی ناوی (-$URUKAGINA، URU-DUG_4$-GE-NA) لە ناوە ئەکەدییەکاندا بووبێت، بەڵام لەلایەن سۆمەرییەکانەوە بەکار هاتبێت، یان بە پێچەوانەوە ڕەنگە ناوی "URU-KA-GE-NA" یەکێک بووە لە ناوە سۆمەرییەکان، تا سەردەمانێکی زۆر درەنگتر لەدوای سەردەمی سۆمەرییەکانەوە مابێتەوە، دواتر لە سەردەمی ئەکەدییەکانەوە، لە ژێر شێوەی "URU^{ki}" بەکار هاتبێتەوە (Stenkeller.P, 1995: 541).

ئەو وشانەی وای کردووە ناوی ئوروکاگینا ببێتە جێگەی تێبینی و دروستکردنی پرسیار و بۆچوونی جیاوازی توێژەران، وشەکانی "IRI/URU" و وشەکانی "INIM/KA" ناوەکەیەتی. ئەم وشانە وای کردووە بە شێوازی جیاواز خوێندنەوە بۆ ناوەکەی بکرێت (Everest-Phlilips.M, 2018, p. 18) . بە پێی فەرهەنگە سۆمەرییەکان، مانای "/URU IRI" بە مانای "شار" دێت (Sallaberger.W, 2006, p. 689). "ālu" وشە ئەکەدییەکەی بووە (CAD,Vol.A: 13)، بەڵام Edzard، بەکارهێنانی "IRI/ERI" لە ناوی ئوروکاگینا بە مانای شار بێت، بەراورد بە بەکارهێنانی وشەی "URU" بە شیاوتر دەزانێت (Edzard.D, 1991, p. 77). هەر چی "Selz"ە، بۆچوونێکی جیاوازتری دەربارەی "ERI URU" هەیە، پێی وایە ئەم وشەیە بۆ دروستکردنی جۆرێک لە ناوی کەسی "کۆیلە" یان "خزمەتکار" لە سۆمەریدا بەکار هاتووە، بۆچوونەکەشی لە سەر بنەمای بوونی نموونەی ناوی (($ERI(URU)-KEŠE_2$، ERI(URU)-E)، کە لە نووسراوێکی

فەرمانڕەوا "E-ANATUM"دا وەک ناوی جۆرێک لە خزمەتکار یان کۆیلەدا بەکار هاتووە، سەرچاوەی گرتووە (Selz.G, 1998: 313).

وشەی "INIM" لە فەرهەنگە زمانەوانییەکاندا بە مانای "وشە" هاتووە (Sallaberger.W, 2006, p.315). "aw-mātu" وشـە ئەکەدییەکەیەتی (CAD,Vol.A:14)، لە تۆمارە ئایینییەکانی سۆمەریدا بە واتای (بڕیار، ڕێنمایی) هاتووە، بەیەکەوە لەگەڵ "IRI/URU" مانای "بڕیاری شارێک" دەدەن. بەم پێیەش ئەگەر لە بنەڕەتدا ناوەکە سۆمەری بووبێت، ئەوا پێچەوانە و چەمکێکی نامۆ دەبێت بە ئایینی سۆمـەری، چونکە لـە ئایینی سۆمـەریدا شارێک ناتوانێت بڕیار بدات، بەڵکوو بڕیاردان تەنها لە دەست خوداوەندادا بووە (Stenkeller.P, 1995, p. 541). تاکە وشـە کێشەی نەبێت و ماناکەی جێگیر لە ناوی ئوروکاگینا بێت، وشەی "ka"یە، بە مانای "دەم" و "گوتن"، یاخود "پاڕانـەوە" و هاوشێوەکانی دێت. "epsd, p274" بە ئەکەدی بە "pù" دێت (CAD, Vol. :277). ئـەوەی لە نـاوەکـەی ئوروکاگینا دەمێنێتەوە، وشـەی "-GI-NA"یە لە بنەڕەتدا لە "GIN$_6$+-AK (GEN)" پێک هاتووە، کە لە فەرهەنگە زمانەوانییەکاندا بە واتای "جێگیر"، "دامەزراو" دێت (Foxvog.D.A, 2016, p. 22)، لـە ئـەکـەدیدا وشـەی "kânu,kīnu"ی (CAD,Vol.K:146) بۆ بەکار هاتووە.

ئەگەر مانای وشەکانی "ka" لەگەڵ "GI-NA" وەربگرین، بە واتای "دەمی متمانەپێکراو" یاخود "دەمی جێگیر/ڕاست" دێت، لەم بارەیەوە توێژەر "Edzard" ئاماژە بۆ ئـەوە دەکـات بەکارهێنانی دەستەواژەی "دەمی متمانەپێکراو" لە زمانی ئەکەدیی کۆندا زۆر بڵاو بووە، وەک نموونەی ناوی کەسی "pūsu-kin (pi-su" بە واتای "دەمی خوداوەندی متمانەپێکراو" بووە (Edzard.D, 1991:78-79). کەواتە لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین مانای گشتیی ناوی "UURKAGINA" بە واتای (شاری وشە/ قسەی -/جێگیر/ڕاست) هاتووە (Schrakamp.I, 2015: 494).

٣.٢.١. گرتنەدەستی تەختی پاشایەتی

لە نوێترین توێژینەوە شوێنەوارییەکاندا، ئاماژە بەوە دەدەن ئوروکاگینا بەر لەوەی وەک فەرمانڕەوای لەگەش دەربکەوێت، پلەی "UGULA-UKU$_3$" کە پلەیەکی باڵای فەرماندەیەکی سەربازیی ئەفسەری سەد سەربازییە لە دەوڵەتدا، "UGULA-UKU$_3$" بە واتای وشە بە مانای "سەرپەرشتی خەڵک" دێت، لەبەرئەوەی بە پێی فەرهەنگە سۆمەرییەکان وشەی "UGULA"(aklu/šāpiru) بە واتای "سەرپەرشت" (epsd:.29)، وشـەی "(nišu)UKU$_3$" بە واتای "خەڵک" هاتووە (epsd:.27). هەر بەهۆی ئەم پلە بەرزەی ئوروکاگینا کە هەیبووە، توێژەران پێیان وایە کورتکراوەی ناوی "URU-KA" کە لە بەڵگەی تۆمارە کارگێڕییەکانی ساڵەکانی ٢-٦ سەردەمی فەرمانڕەوا "LUGAL-ANDA" هەبووە؛ ئاماژەدان بە کەسایەتیی ئوروکاگینا بووە، بۆچوونەکەشیان لـە سـەر ئـەو بنەمایە هـاتووە ئەفسـەری باڵای سەربازی بە هەمان ناوی "URU-KA"، جارێکی تر لە تۆمارە کارگێڕییەکانی سەردەمی ئوروکاگینادا دەرنەکەوتووەتەوە(Schrakamp.I, 2015: 310) .

وەرگرتن و چۆنێتیی هاتنە نێو کایەی دەسەڵات لەلایەن ئوروکاگینا و بوون بە فەرمانڕەوای لەگەش بە هەمان شێوەی لایەنەکانی تری ژیان و مێژووی فەرمانڕەوایەتییەکەی، جێگەی بایەخ و مشتومڕی جیاوازیی توێژینەوەکان بووە. توێژەرانی دابەشی دوو لایەنی دژبەیەکی جیاواز لە بۆچوونەکانی

دەربــارەی وەرگـرتـنـی دەســەڵاتـەکـەی کـردووە، چونکە هەندێکیان دەسەڵاتەکەی بە یاسایی دەزانن، هەندێکیش بە نایاسایی و قۆرخکاریی وەرگرتنی دەسەڵاتی دەزانن. ئەوەی لە ژیانی ئیرکاگینادا ڕوون و ئاشکرا بێت، مێژووی هاتنەسەرتەختی دەسەڵات بووە. لە مانگی یەکەمی حەوتەمین ساڵی "Lug.7/1" فەرمانڕەوایەتیی "LUGAL-ANDA"دا بووە، چونکە لە بەڵگە تۆمارەکاندا هیچ بۆشاییەکی کاتی لە نێوان سەردەمەکانی ئەو دوو فەرمانڕەوایەدا نییە، پێدەچێت "LUGAL-ANDA" لە یەکەم مانگی ساڵی حەوتەم ولە کۆتا مانگی ساڵی شەشەم ساڵی دەسەڵاتەکەیدا مردبێت (Steinkeller.P, 2023, p. 5).

ئـەوەی جێگەی باسکردن بێت، لە هیچ تۆمار و بەڵگەیەکدا باس لە بوونی جێنشین یان منداڵی کـوڕی "LUGAL-ANDA" نـەکـراوە، ڕەنگە بێ جێنشین مردبێت. تەنها کەس باس کرابێت و پەیوەست کرابێت پێیەوە، براکەی بە ناوی "UR-SILA-SIR$_2$-SIR$_2$-RA" بووە، لەوانەیە ئەویش لە یەکەم ساڵی دەسەڵاتی ئوروکاگینادا مردبێت، یاخود لەو کاتەدا تەمەنی گەورە بووە و توانای ئەوەی نەماوە هاوشێوەی فەرمانڕەوایەک کارەکانی ڕاپەڕێنێت، بۆیە بە ویستی خـۆی دەسـەڵاتی ڕادەستی ئوروکاگینا کردووە. هەر لەم بارەیەوە ئاماژە بۆ بۆچوونێکی تر هەیە، بەوەی ئوروکاگینا لەبەرئەوەی خێزانەکەی؛ "Šaša" یەکێک بووە لە ئەندامانی بنەماڵەی "LUGAL-ANDA"، لەم ڕێگەیەوە سوودی لە پەیوەندیی خوێنیی خێزانەکەی وەرگرتووە، بووەتە جێنشینی یاسایی بۆ وەرگرتنی دەسـەڵات (Steinkeller.P, 2023: 5). بەڵام بە بۆچوونی "Bauer"، ئوروکاگینا لـەبـەرئـەوەی پلەیەکی بەرزی هەبووە؛ سەر بە دەوڵەت بووە، بۆیە دەسەڵات و ئەزموونێکی زۆری لە ڕاپەڕاندنی ئەرکە فەرمییەکانی دەوڵەتدا پەیدا کردووە، ئەمەش هۆکار بووە "LUGAL-ANDA"؛ ئوروکاگینا بە جێنشینی خۆی دەستنیشانی بکات (Bauer.J, 1998: 477). هەروەها لە بۆچوونێکی تردا دەڵێت، لەبەرئەوەی ئوروکاگینا کـوڕی ئینگیسا بـووە، کـەواتـە لە بنەماڵەی "UR-^{d}NANŠE"یە، دەسەڵاتی لە باوک و باپیرەگەورەیەوە بە یاسایی بۆ ماوەتەوە، بەڵام هیچ کامێک لە بۆچوونەکانی سەرەوە بە بەڵگەی نووسراوەوە نەسەلمێنراون، ئەمەش ڕەنگە تەنها بۆ بەیاساییکردن و ڕەوایەتیدان بە دەسەڵاتەکەی ئوروکاگینا بووبێت (Steinkeller.P, 2023: 5-6).

تـوێـژەرانـی دەسـەڵاتـەکـەی ئوروکـاگـینـا بە نایاسایی دەزانـن، باس لـەوە دەکـەن ئوروکاگینا دەقی چاکسازیی وەک بەهانەیەک و ڕێگەیەک بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتیی خەڵک و وەرگرتنی دەسەڵات بەکار هێناوە، لەبەرئەوەی لە چاکسازییەکەدا بە خراپە باس لە فەرمانڕەواکانی پێشووتری لەگەش دەکات، تاوانباریان دەکات بەوەی موڵک و سامانی خوداوەند و پەرستگەکانیان بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بەکار هێناوە (Schrakamp.I, 2015: 314-215). تەنانەت "Deimel" پێی وایە ئوروکاگینا؛ "LUGAL-ANDA" و خێزانەکەشی کوشتبێت. لە هەمان کاتدا چاکسازییەکانی بۆ بەدەستهێنانی پشتگیریی کاهینەکان و خەڵک بووە، بۆ ئەوەی بە گێڕانەوەی موڵک و سامانی خوداوەند بۆ پەرستگە و لابردنی کەسانی گەندەڵ و نەهێشتنی باجە زۆرەکان، بتوانێت ناوبانگی فەرمانڕەواکانی پێشووتر لەکەدار بکات، کارئاسانی بکات بۆ گێڕانەوەی باردۆخی ڕابردووی لەگەش کە تێیدا کاهین و پەرستگەکان دەسەڵاتی یەکەم بوون (Deimel.P, 1920, p. 3).

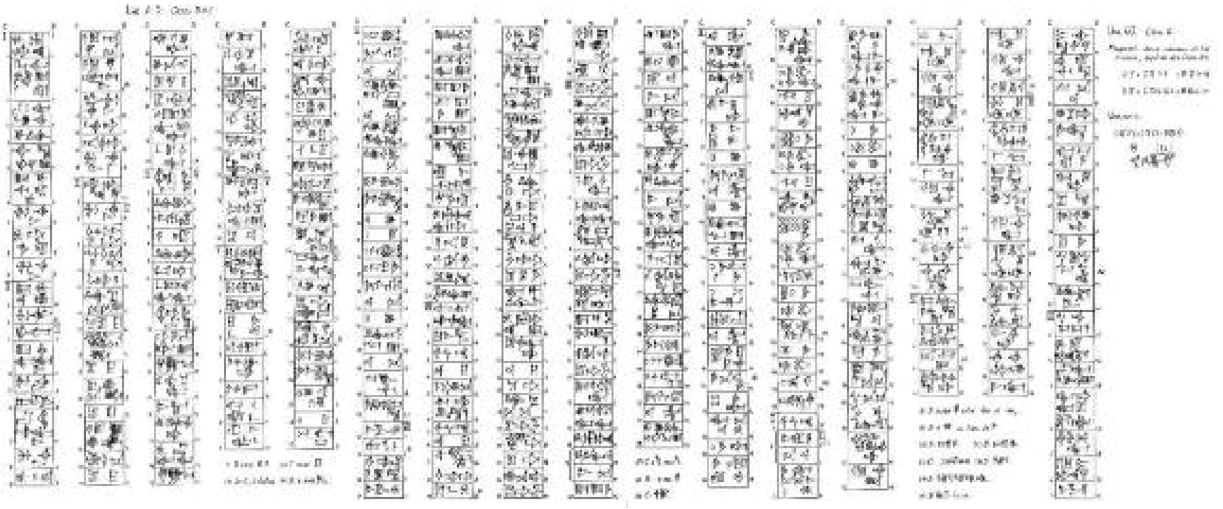

وێنەی ژمارە (١)
لەبەرگرتنەوە (کۆپی)ی دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا، وەرگیراوە لە (CDLI: RIME 1.09.09.01 (Reforms of Urukagina) composite (P431154))

٤.٢.١. ناسناوە شاهانەییەکانی ئوروکاگینا

ئوروکاگینا تا کۆتا ساڵەکانی دەسەڵاتی لە تۆمارە نووسراوەکاندا بە چەند ناسناوێکی شاهانەیی جیاواز ناو براوە، هاوشێوەی هەموو فەرمانڕەواکانی تری لەگەش لە سەرەتادا ناسناوی "ENSI$_2$" (فەرمانڕەوا)ی هەبووە، بەڵام لە دەقە چاکسازییەکانیدا (وێنەی ژمارە ١). کاتێک باس لەوە دەکرێت لەلایەن ننگرسۆوە هەڵبژێردراوە، بە ناسناوی "LUGAL LAGAŠ^{ki}" باس کراوە. ناسناوی"LUGAL" (پاشا) جێگەی ناسناوی "ENSI$_2$" دەگرێتەوە. لوگال ناسناوێکی زۆر گرنگ بووە، بە جۆرێک ساڵی یەکەمی دەسەڵاتی لە بەڵگەنامە کارگێڕییەکاندا ناسناوی وەک "UKG. (E1)ENSI$_2$" بۆ ناسناوی "UKG. Lugal" (L1) گۆڕاوە، هەژمارکردنی دەسەڵاتەکەی لە یەکەم ساڵەوە بە ناسناوی لوگال لە بەڵگەنامە فەرمییەکاندا نووسراوەتەوە، هەر چەندە وەرگرتنی ناسناوی پاشا لەلایەن توێژەرانەوە مشتومڕی زۆری لە سەر کراوە، هەریەکە و ڕاوبۆچوونی جیاوازیان لە سەری هەیە، تا ئێستا ڕوون نییە و نازانرێت بە چ هۆکارێک و بە چ کارێک ئوروکاگینا ناسناوی شاهانەیی "LUGAL"ی پاشای وەرگرتووە (Schrakamp.I, 2015:342). هەروەها ئوروکاگینا لە هەشتەمین ساڵی فەرمانڕەوایەتییەکەیدا بەهۆی لەدەستچوونی دەسەڵاتی بەسەر لەگەشی پایتەخت و وێرانکردنیدا لەلایەن فەرمانڕەوای ئوما (LUGAL-ZAG-GE-SI) و مانەوەی دەسەڵاتەکەی، تەنها لە شاری گرسۆدا، ناسناوەکەی لە نووسراوەکاندا بۆ "پاشای گرسۆ" گۆڕاوە. لێرەوە ئوروکاگینا لە بەڵگە نووسراوەکاندا تا کۆتا ساڵەکانی بە ناسناوی "پاشای گرسۆ" ناو براوە. لە ئەنجامدا دەتوانین بڵێین کۆی گشتیی مێژووی فەرمانڕەوایەتیی ئوروکاگینا نزیکەی ١١ ساڵ دەکات، ساڵێک لە ژێر ناسناوی "ENSI$_2$" (فەرمانڕەوا)، هەروەها دە ساڵ لە ژێر ناسناوی "LUGAL" (پاشا) لە دەسەڵات بەردەوام بووە (Seminara.S, 2015:407).

٥.٢.١. کۆتایی دەسەڵاتی ئوروکاگینا

بێگومان هەر سەرەتایەک بە شێوەیەک لە شێوەکان کۆتاییەکی دەبێت، ئوروکاگیناش هەر

لە سەرەتاوە لە کاتێکی نەگونجاودا بووەتە فەرمانڕەوا، کە بارودۆخی ناوخۆی لەگەش بەهۆی دەسەڵاتدارەکانی پێشوو و دەستگرتن بەسەر موڵک و سامانی خەڵک و زۆری شەڕەکانیانەوە لەگەڵ دەوڵەتەشارەکانی تری سۆمەری، بە تەواوی لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە بێهێز بووە (العکیلی، ٢٠٠٦ :٦٦)، ئەمە جگە لەوەی لەدوای ڕاگەیاندن و بڵاوبوونەوەی دەقە چاکسازییەکانی باردۆخی ناوخۆی لەگەش لە ڕووی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە خراپتر بووە، چونکە لایەنە زەرەرمەندەکان، یاخود بەرپرس و دەسەڵاتدارەکان، ڕاستەوخۆ بە گۆڕانکارییەکان ڕازی نەبوون، دەقی چاکسازییەکەیان لە بەرژەوەندیی خۆیان نەزانیوە و بەرەنگاریان بوونەتەوە (العکیلی ٢٠٠٦: ٦٧).

هەروەها ئەنجامدانی هەر گۆڕانکارییەک بە شێوەیەکی تەواو، بە کاتێکی کەم و لەناکاو ناکرێت، جگە لەوە سەرکەوتووش نابێت، چاکسازییەکانی ئوروکاگیناش پێویستی بە کاتێکی زۆر زیاتر بووە بۆ ئەوەی بتوانرێت دەقی چاکسازییەکەی جێبەجێ بکات (عبدالأمیر، ٢٠١٥: ٥)، چونکە بە پێی ئەو بەڵگە کارگێڕییانەی لە پێنجەمین ساڵی UKG.G.4 دەسەڵاتی ئوروکاگینا هەبووە. لەگەش کەوتووەتە بەر گەمارۆ و هێرشەکانی وەرکا، لەبەرئەوە بۆچوونەکان ئاماژە بەوە دەکەن ڕێکەوتی دروستکردنی کۆشک و پەرستگەکان و کارە ئاوەدانییەکان کە لە دەقی چاکسازییەکەی ئوروکاگینادا هاتووە، کەوتوونەتە سەرەتای ساڵەکانی دەسەڵاتیەوە (Schrakamp.I, 2015:347).

لەگەڵ ئەوەشدا باردۆخە خراپەکەی لەگەش، هاوکاتی دەرکەوتنی دەسەڵاتێکی بەهێزی وەک دەسەڵاتی "LUGAL-ZAG-GE-SI"؛ فەرمانڕەوای دەوڵەتەشاری ئوما بووە، کە توانیویەتی دەست بەسەر زۆربەی شارە گرنگەکانی سۆمەریدا وەک: وەرکا، ئاداب و نیپور بگرێت، ناسناوی "LUGAL-KIŠ" (پاشای کیش) وەربگرێت، هەروەها بووەتە پاشای وەرکا، بۆیە لەگەش وەک هەر شارێکی سۆمەری لە هێرشەکان بێبەری نەبووە. لە هەمان کاتدا بارودۆخی خراپی لەگەش هەلێکی ڕاستەقینە بوون بۆ "LUGAL-ZAG-GE- SI"، بۆ ئەوەی لە ٨م ساڵی فەرمانڕەوایەتییەکەیدا بتوانێت گەمارۆی شاری لەگەش بدات، هەروەها ئەو پەیماننامەیەی نێوان لەگەش و ئومای لە سەردەمی "EN-TEMENA" بەسترابوو؛ هەڵبوەشێنێتەوە، بۆ کۆتا جار سنوورێک بۆ گرژییەکانی نێوان ئوما و لەگەش دابنێت، شاری لەگەش وێران بکات (Schrakamp.I, 2013:1). بەڵام داگیرکردنی شاری لەگەش شێوەیەکی ئاسایی نەبووە، بەڵکوو شارەکە بە تەواوی کۆشک و پەرستگە گەورەکانی خوداوەند ننگرسۆ سووتێنراوە. وێرانکردنی لەگەش بە جۆرێک بووە بووەتە بیرەوەری و یادگارییەکی ناخۆش بۆ خەڵکی شارەکە، هەروەها کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر بیروباوەڕی نووسەرانی سۆمەریدا جێ هێشتووە (الجبوري ٢٠٢٣: ٦٥) وەک نموونەی بەڵگەتۆماری ئەدەبیی ناسراو بە "ماتەمینی ئوروکاگینا"، دەقەکە ساڵی ١٩٠٣ لە شاری گرسۆ دۆزراوەتەوە (محمود ٢٠٢٢: ٣٨٢)

٣.١. دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا

بە سەرەتاییترین بەڵگەی تۆمارکراوی چاکسازیی ئابووری، کۆمەڵایەتی و دەستەبەرکردنی ئازادی لە مێژووی شارستانیەتی وڵاتی دوو ڕووباردا دادەنرێت، مێژووەکەی بۆ نزیکەی (٢٣٦٥-٢٣٥٧پ. ز) دەگەڕێتەوە، بە یەکێک لەو ئەرشیفە شاهانەیانە

دادەنرێت کە لە پاشماوە شوێنەوارییەکانی شاری گرسۆ، لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا دۆزراوەنەتەوە (R.Foster.B, 1995:168). بە دەستپێکی دەرکەوتنی کۆمەڵێک یاسا و بڕیار دادەنرێت کە لە سەردەمەکانی دواتردا بوونەتە بنەمایەک لە نێو سەرچاوە یاسایی و مێخییەکانی وڵاتی دوو ڕووباردا، هەروەها جێگەیەکی بەرچاوی لە داڕشتن و نووسینی یاساکاندا گرتووە (Steinkeller.P, 1991: 277). شیکردنەوەی خوێندنەوەی دەقەکەش بۆ یەکەم جار لایەن "François Thuren- Dangin" بۆ کراوە (Molina.M, 1995).

دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لە پێنج کۆپیی جیاواز لە ناوەڕۆک و مێژوودا تۆمار کراون، لە سەر نزیکەی ١٠ ڕوونووس پارێزراون، شێوەی زۆربەیان قوچەکیی گڵێنەیین (Clay Cone)، یاخود لەسەر قاپی گڵێنەیی (وێنەی ژمارە ٢)، یاخود ڕوونووسی شێوە هێلکەیی نووسراون (وێنەی ژمارە ٣). کۆپیی یەکەم (UKG.4/5,60) بە دەقی سەرەکی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا دەناسرێت، لە سەر چوار ڕوونووسی قوڕین پارێزراوە (Schrakamp .I, Gabor Zolyomi, 2025, pp. 4-5). شێوەکەی قوچەکیی قوڕینە، بەرزییەکەی (٢٧-٢٨سم)، بنکەکەی (١٥-١٦سم) دەبێت، لە ڕووی مێژووی تۆمارکردنیەوە کۆنترینە، بۆ یەکەم ساڵی دەسەڵاتی ئوروکاگینا (UKG. L1) وەک پاشا (٢٣٥٠پ. ز) دەگەڕێتەوە (وێنەی ژمارە ٤). ئەوەی جێگەی باسکردن بێت، دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بوونی وەک تۆمارێکی چاکسازی، گفتوگۆی زۆری لە سەرە و یەکلا نەبووەتەوە کە ئایا ئاماژە بۆ چاکسازیکردن بێت، یاخود بە پێچەوانەوە کارەکانی ئوروکاگینا لە دانانی دەقی چاکسازییەکەدا سروشتێکی ڕیفۆرمخوازانە بووە. هەروەها دانانی سیستمێکی نوێ و چاککردنی کۆمەڵگە بووە (Schrakamp. I, Gabor Zolyomi, 2024: 3).

لەم بارەیەوە "Steinkeller" پێی وایە ناساندنی دەقە تۆمارکراوەکان بە چاکسازی هەڵەیە، لەبەرئەوەی بەڵگەی لەو شێوازە بوونی نەبووە، بەڵکوو ئەو دەقانە تەنها تێکەڵکردن و لێکدانی سێ بەڵگەنووسراوی بیناسازی بوون، بە ناوی خوداوەندە جیاوازەکان لە شاری لەگەشدا دروست کراون، لە هەمان کاتدا تاوان و نەریتە باوەکانی نێو کۆمەڵگە و چارەسەرەکانی بۆ نەهێشتنی ئەو تاوانانەی تێدا باس کراوە. ئەوەشی ڕاگەیاندووە کە لە کاتی وەرگرتنی دەسەڵاتدا دەقەکانی نێو چاکسازییەکەی ئەنجام داوە (Steinkeller.P, 2023, p. 12). یاخود هەندێک لە توێژەران باس لەوە دەکەن ناتوانرێت زیادەڕەوی لە گرنگیدان بە دەقەکە بکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر جار بە کۆنترین چاکسازی نایناسێنن، چونکە دەقەکان بە هاوشێوەی بەڵگە و مامەڵەی ئابووری و تۆمارە ئەرشیفییەکانی هاوسەردەمی خۆی دەبینن، بەڵام جیاوازییەکەی ئەوەیە دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بە ڕوانگەیەکی دووانەیی و بە پێی ڕەچاوکردنی بارودۆخی خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتی و یاسایی ئەوکاتی کۆمەڵگەی لەگەش نووسراوە (Schrakamp. I, Gabor Zolyomi, 2024: 2).

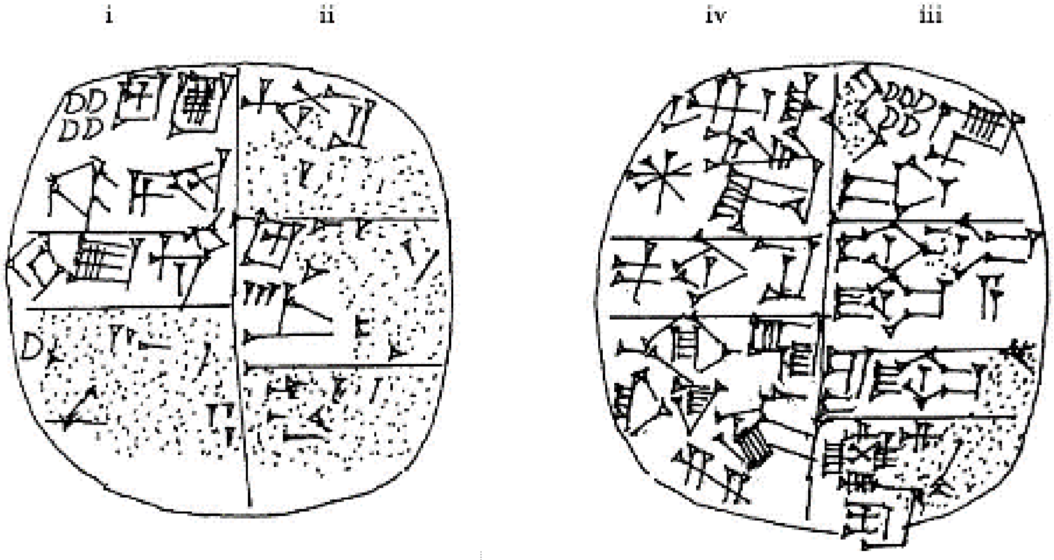

وێنەی ژمارە (٢)
دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا وەرگیراوە لە
(Everest-Phlilips.M, 2018: 60)
ڕووی پشتەوە ڕووی پێشەوە

وێنەی ژمارە (٣)
دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا وەرگیراوە لە
(Foxvog.D.A, 1994:11)

وێنەی ژمارە (٤)
دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لە سەر ڕوونووسی شێوەی قوچەکیی گڵێنەیی وەرگیراوە لە (Everest-Phlilips.M, 2018: 23)

١.٣.١. هۆکارەکانی دانانی دەقی چاکسازییەکە

ئەگەر مانای گشتیی وشەی چاکسازی وەربگرین، بە مانای دانانی یاسایەکی تازە نایەت، بەڵکوو پرۆسەی پێداچوونەوەی باشترکردنی ئەو یاسا و ڕێنماییانەیە کە لە ئێستادا لە نێو کۆمەڵگەدا بوونیان هەیە، بۆ ئەوەی بتوانرێت نەریتی خراپ و تاوانی تاکەکان بەرەو ڕێگەیەکی ڕاست و گونجاو لە نێو کۆمەڵگەدا بگۆڕدرێت (Black.H, 1968: 1446). توێژەر "Steinkeller" پێی وایە دەقی چاکسازییەکە لە سەرەتادا ڕاگەیاندنی بۆ خەڵکی گشتی نەبووە، بەڵکوو تایبەت بە خوداوەندەکان بووە، بەڵام هۆکارێک هەبووە وای کردووە ئەم نووسراوە بۆ هەموو خەڵکی لەگەش ئاشکرا بکرێت، ئەویش بوونی ئەو تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەیە کە گوایە لەلایەن ئوروکاگیناوە بۆ بەدەستهێنانی مافی خەڵکی گشتی دانراوە، هەر بەم هۆکارەش ئاماژەکان بۆ ئەوەیە ئەم دەقانە بە کردار ڕاستەوخۆ پێش دەستبەکاربوونی ئوروکاگینا وەک پاشا دەرچووبێت و کاری پێ کرابێت، مەبەستی سەرەکییشی لێرەدا ڕاکێشان و بەدەستهێنانی سۆز و دەنگی خەڵک بووە، بەڵێن و ڕێکارییەکانی نێو چاکسازییەکە بنەمایەکی چارەنووسساز و ستراتیژیەتێکی سەرەکیی هەڵبژاردنی ئوروکاگینا بووە (Steinkeller.P, 2023:12-13) . هۆکاری سەرەکیی دانانی دەقی چاکسازییەکان ئەوە بووە خەڵکی لەگەش لە بارێکی خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا ژیاون، چونکە دەسەڵاتداران و کاهینەکان دەستیان بەسەر موڵک و سامانی خەڵکی هەژار و پەرستگەکاندا گرتووە، بە ئارەزووی خۆیان بۆ بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان بەکاریان هێناوە. بار و گوزەرانی ژیانی خەڵکی لەگەش بەهۆی سەپاندنی باجی زۆر و فەرمانبەرانی گەندەڵ و دەستدرێژییە بەردەوامەکانی بەرپرسانەوە گران بووە (Diakonoff I, 1985:12)، ئەم هۆکار و کێشانە هەموویان بەیەکەوە بوونەتە هۆی ئەوەی گۆڕانکاریی ئابووری و کۆمەڵاتی ڕوو بدات، هاوکات چینە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان لە نێو کۆمەڵگەی لەگەشدا دروست بکات، بەڵام ئەو کاتەی دەسەڵاتی ئایینی و دونیایی جیا کرانەوە، ئەم کێشانە زۆر ڕوونتر دەرکەوتن، لەبەرئەوەی وای کرد لە یەک کاتدا دوو دەسەڵات لە کاهین و بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان لە کۆمەڵگەی لەگەشدا دروست بێت، بە جۆرێک هاوبەشییان لە چەوساندنەوەی خەڵکی هەژار و بێدەسەڵاتدا کردووە، لە هەمان کاتدا بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات و سامانی زیاتر پێشبڕکێیان کردووە، ئەمەش وای کرد کێشەکان وا گەورە بن نارەزایی خەڵکی لەگەشی لێ بکەوێتەوە، هەروەها هەوڵی ڕێگریکردنی هەر کارێکیان داوە کە بووەتە هۆی ئەوەی بەهای ئازادی و ئابوورییان دابەزێنێت (خضر٢٠١٩: ٦٤٤-٦٤٥) بۆیە داوای پاراستنی مافی هەژاران و کەسانی بێدەسەڵات و بێوەژن و منداڵە هەتیوەکانیان کردووە، هەروەها بەرەنگاربوونەوە بەرانبەر بە باجی زۆری وەک ڕاوەماسی، تەڵاق و هاوسەرگیری و ناشتنی مردوو سەری هەڵداوە (Tatlow.E, 2004:8-9). ئەم کێشانە بەیەکەوە هاندانێک بوون بۆ ئوروکاگینا، بۆ ئەوەی کار بۆ چاککردن و نەهێشتنی گەندەڵی و کێشەکان بکات، هەروەها بڕیاری چاکسازیکردن و گۆڕانکاری و بەدەستهێنانی ئازادیی تاکەکان و گێڕانەوەی موڵک و زەوییەکانی خوداوەند بۆ پەرستگە بدات، ڕێگری لە خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات لەلایەن دەسەڵاتداران و کاهینەکانەوە بکات (Everest-Phlilips.M, 2018: 27-63).

١.٣.٢. ناوەرۆكی دەقی چاكسازییەكەی ئوروكاگینا

ئێمە لێرەدا باس لە ناوەرۆکی یەکێک لە کۆپییەکانی چاکسازیی ئوروکاگینادا دەکەین کە ئەویش ناسراو بە کۆپی "RIMI 1.09.09.01"، یاخود کۆپیی یەکەم (UKG.4/5,60)، ناوەرۆکی دەقەکە هاوشێوەی هەر نووسراوێکی تری شاهانەیی، ناوەرۆکەکەی لە چەند بەشێکی جیاوازدا لە: دەستپێک، ناوەرۆک و کۆتایی پێک دێت. دەستپێکی دەقەکە بریتییە لە باسکردنی چالاکییە بیناسازییەکانی ئوروکاگینا لە دروستکردنی کۆشک و پەرستگە بۆ خوداوەندە جیاوازەکان لە شاری لەگەش (Schrakamp.I,Gabor Zolyomi,2025: 94). لەدوای دەستپێک، ناوەرۆکی دەقی چاکسازییەکە لە چوار بەشی جیاواز لە یەکتر پێک دێت، لە بەشی یەکەمدا باس لەو تاوان و پێشێلکارییانە دەکات کە فەرمانڕەواکانی پێشووتری لەگەش کردوویانە، (be_6-lu_5-da u_4-bi-ta) "دابونەریتەکان لە سەرەدەمی پێشوودا هەبوون"، وەک تاوانی چەوساندنەوەی خەڵک بە باجی زۆر، هەروەها تاوانی فەرمانبەرانی گەندەڵ لە بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی خەڵکدا، پیشاندان و باسکردنی چۆنێتیی دەستبەسەرداگرتنی موڵک و زەوییەکانی پەرستگە لەلایەن خێزانی فەرمانڕەواکان و دەسەڵاتدارانی لەگەشەوە (Wilckes.C, 2003:22). بەشی دووەم لە ناوەرۆکی دەقی چاکسازییەکە لەو پارچەیە پێک دێت کاتێک ننگرسۆ جەنگاوەری خوداوەند ئەنلیل پاشایەتیی لەگەشی بە ئوروکاگینا بەخشیوە، لە نێوان ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتییانی لەگەشدا بە "LUGAL" (پاشا) هەڵیبژاردووە، ئەم بەشەی ناوەرۆکیش بە هێڵێکی جیاکەرەوەی نێوان بەشی تاوان و چاکسازییەکان دەبینرێت، هاوکات هەردوو بەشەکەش بەیەکەوە پەیوەست دەکات (Steinkeller.P, 2023:13).

سێیەم بەشی ناوەرۆک؛ باسکردنی چاکسازی و چارەسەرەکانە، ئەویش بەو ئامانج و مەبەستەی دابونەریتەکانی پێشوو بە سیستمێکی نوێ و گونجاو بۆ هەمووان بگۆڕدرێت، وەک ئازادکردنی زیندانییەکان، لێخۆشبوونی لە قەرزەکانیان و پاکبوونەوە لە تاوانەکانیان، هەروەها خوداوەندەکان وەک سەرۆکی بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان دەستنیشان کردووە (Schrakamp.I, Gabor Zolyomi, 2024:4-5). چوارەم بەش و کۆتایی، ناوەرۆکی دەقەکە بە ڕێککەوتنی نێوان ئوروکاگینا و خوداوەند ننگرسۆ دادەنرێت، تێیدا ئوروکاگینا داوا لە خوداوەند ننگرسۆ دەکات پەیمانی ئەوەی پێ بدات، بێوەژن و منداڵە بێباوکەکان ڕادەست بە کەسانی بەهێز و دەسەڵاتدارەکانیان نەکات و بیانپارێزێت (Wilckes.C, 2003, p. 22). کۆتایی دەقی چاکسازییەکە بە باسکردنی کارە ئاوەدانییەکانی پاشا ئوروکاگینا دەبێت، تێیدا باس لە دروستکردنی کەناڵێکی ئاو لە شاری گرسۆ بۆ خوداوەند ننگرسۆ دەکات، هەروەها گۆڕینی ناوی کۆنی کەناڵەکە بە ناوێکی تازە، دەڵێت: "لە ناوەڕاستی ئەم ساڵدا ئوروکاگینا کەناڵێکی بچووکی بۆ شاری گرسۆ تایبەت بە ننگرسۆ دروست کردووە، ناوی پێشووی گۆڕی و ناوی لێ نا 'ننگرسۆ دەسەڵاتی لە نیپور هەیە'" (Schrakamp.I,Gabor Zolyomi,2025: 94).

١.٣.٣. دەقی چاکسازییەکانی ئیریگینا

دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا کۆپی "RIMI 1.09.09.01" لە ١٢ ستوون پێک هاتووە، نزیکەی ٣٣٥ دێڕ لە نووسراوی مێخی، بەڵام لێرەدا تەنها بەشێکی کەم لە ناوەرۆک و بەشە جیاوازەکانی دەقەکە دەخەینە ڕوو (Frayne.D, 2007: 259-

265).

سـەرەتـای دەقـەکـە وەک دەسـتپێکێک کـارە بیناسازییەکانی ئوروکاگینا لە لەگەش خراوەتە ڕوو، دەڵێت:

1. ^{d}nin-gir$_2$-su: بۆ ننگرسۆ
2. ur-sag^{d}en-lil$_2$-la$_2$-ra: پاڵەوانی ئینلیل
3. IRI-KA-gi-na: ئوروکاگینا
4. Lugal: پاشای
5. Lagaš ki -ke$_4$: لەگەش
6. e$_2$-gal ti-ra-a: کۆشکی تیراشی
7. mu-na-du$_3$: دروست کردووە
8. an-ta-sur-ra: هەروەها) ئەنتاسوڕای)
9. mu-na-du$_3$: دروست کردووە
10. e$_2$^{d}ba-ba$_6$: پەرستگەی بابای
11. mu-na-du$_3$: دروست کردووە

لە بەشێکی تری دەقەکەدا باس لە تاوانەکانی ڕۆژانی پێشتووتر کراوە، دەڵێت:

1. u$_4$ ul-li$_2$-a-ta: لە سەردەمی پێشوودا
2. numun e$_3$-a ‘‘ژیان" ئەو کاتەی تووی چەکەرەی کردووە:
3. u$_4$-bi-a: لەو ڕۆژانەدا
4. lu$_2$ ma$_2$-laḫ$_5$-ke$_4$لەلایەن بەلەمەوانی سەرەکی:
5. ma$_2$ e-dab$_5$ دەست بەسەر بەلەمەکاندا گیراوە:
6. anše u$_2$-du-leگوێدرێژەکان لەلایەن شوانی مێگەلەوە:
7. e-dab$_5$ دەستی بەسەردا گیراوە:
8. udu u$_2$-du-l مەڕەکان لەلایەن بەرپرسی مێگەلەوە:
9. e-dab$_5$: دەستی بەسەردا گیراوە

لە بەشێکی تردا باس لە هەڵبژاردنی ئوروکاگینا وەک پاشای لەگەش دەکات، دەڵێت:

1. u$_4$ ^{d}nin-gir$_2$-su: کاتێک ننگرسۆ
2. ur-sag ^{d}en-lil$_2$-la$_2$-ke$_4$: پاڵەوانی ئینلیل
3. IRI-KA-gi-na-ra: ئوروکاگینا
4. nam-lugal: پاشایەتی
5. lagaš^{ki}: لەگەشی
6. e-na-šum$_2$-ma-a: پێ داوە
7. ša$_3$ lu$_2$ 3600 -ta: لە نێو (٣٦٠٠) هاولاتیدا
8. šu-ni e-ma-ta-dab$_5$-ba-a: دەستی گرتووە

دواتر بەشی چاکسازییەکان و چاککردنەوەی تاوانەکانی پێشوو هاتووە، دەڵێت:

1. ma$_2$-ta: بەلەمەکان
2. lu$_2$ ma$_2$-lah$_5$ لە بەلەمەوانی سەرەکی:
3. e-ta-šub: گەڕێنرایەوە (وەرگرتەوە)
4. anše-ta گوێدرێژەکان:
5. udu-ta مەڕەکان:
6. u$_2$-du-biلە بەرپرسی مێگەلەوە:
7. e-ta-šub گەڕێنرایەوە (وەرگرتەوە):

هەروەها دەڵێت:

1. dumu lagaš^{ki}: سەبارەت بە) هاوڵاتییانی) لەگەش
2. ur$_5$-ra ti-la:ئەوانەی) لە قەرزدا دەژین)
3. gur gub-ba: ئەو کەسەی) پێوەری گوری) (درۆی) داناوە
4. še si-ga: وە (بڕی) گوری جۆی دابەزاندووە
5. nig$_2$-zuh-a:کەسێکی) دز)
6. sag geš ra-a: وە کەسێکی بکوژ
7. e$_2$-eš$_2$-bi: زیندانی دەکرێن
8. e-luh: تاوانیان) پاک دەبێتەوە)
9. ama-gi4-bi: ئازادییان

ئەنجام

ئوروکاگینا بە نووسەری یەکەم نموونە و سەرەتاییترین چاکسازیکردنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و دەستەبەرکردنی ئازادیی تاک لە مێژووی مرۆڤایەتیدا هەژمار دەکرێت. دەقە چاکسازییەکانی بە بنەمایەکی سەرەتایی بۆ نووسینی یاسا نووسراوەکانی وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. نموونەیەکی سەرەتاییە بۆ پەیوەندیی نێوان زمانی یاسایی و دادپەروەری. لە ڕووی زمان و کاریگەریی لە سەر مێژووی زمانی سۆمەرییەوە، بە ئەرشیفێکی ڕوونی پەرەسەندنی زمانی سۆمەری و دەرکەوتنی دەستەواژەی یاسایی و فەرمی دادەنرێت. نابێت زیادەڕەوی لە گرنگیدان بە دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا لە ئێستادا زۆر جار هەندێک لە توێژەران بە کۆنترین چاکسازی نایناسێنن، لەبەرئەوەی هاوشێوەی بەڵگە و مامەڵەی ئابووری و تۆمارە ئەرشیفییەکانی هاوسەردەمی خۆی دەبینن. بەڵام جیاوازیی دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لەگەڵ دەقەکانی تردا ئەوەیە بە ڕوانگەیەکی دووانەیی و ڕەچاوکردنی ئەو بارودۆخە ئابووری و کۆمەڵایەتی و یاساییانەی لەو کاتەدا لە کۆمەڵگەی لەگەشدا هەبوون نووسراوە، لەبەرئەوەی هۆکاری سەرەکیی دانانی دەقی چاکسازییەکان ئەوە بووە خەڵکی لەگەش لە بارێکی زۆر خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا ژیاون، چونکە دەسەڵاتداران و کاهینەکان تەنها بۆ پڕکرنەوەی ئارەزوو و بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان کاریان کردووە، ژیانی خەڵکیان بە دانانی باجی زۆر و دەستگرتن بەسەر موڵک و سامانی خەڵکی هەژار و پەرستگەکاندا گران کردووە.

-

10. e–gar: وەردەگرن

11. nu–siki nu–ma–kuš$_2$: بێباوک و بێوەژنەکان

12. lu$_2$ a$_2$–tuku: دەسەڵاتداران (بۆ بەهێزەکان)

13. nu–na–ga$_2$–ga$_2$: ژێردەستە نابێت

14. ^{d}nin–gir$_2$–su–da: ننگرسۆ لەگەڵ

15. IRI–KA–gi–na–ke$_4$: ئوروکاگینا

16. inim–be$_2$ ka e–da–keš$_2$: ڕێککەوتنی پاندبوونیان بۆ ئەو فەرمانە کردووە

لە کۆتایی دەقەکەدا باس لە دروستکردنی کەناڵی ئاو دەکرێت، دەڵێت:

1. ša$_3$ mu–ba–ka: لە ناوەڕاستی ئەو ساڵەدا
2. i$_7$ tur gir$_2$–su: کەناڵێکی بچووک لە شاری گرسۆ
3. i$_3$–tuku–a: بەدەستی هێناوە
4. ^{d}nin–gir$_2$–su–ra: بۆ خوداوەند ننگرسۆ
5. al mu–na–du$_3$: هەڵیکەندووە
6. mu u$_4$–bi–ta–bi: وە ناوەکەی پێشووی
7. e–še$_3$–gar: (بۆ گەڕاندەوە)
8. i$_7$ ^{d}nin–gir$_2$–su nibru^{ki}–ta nir–gal$_2$: کەناڵی ننگرسۆ دەسەڵاتی لە نیپور هەیە

سەرچاوەکان

بە ئینگلیزی:

- Arias.J, Marta Estela.2009., la tension politico-militar enter Lagash y sus vecinospor el control de espacios fronterizos, XII Jornadas Interescuelas /Departmentos de Historia, Universidad Nacioal del Comahue, San Carlos de Barilooche.

- Bauer.J,.1998.,Der Vorsargonische Abschnitt Der Mesopotamischen Geschichite, Mesopotamien Späturuk -Zeit und Frühdynastische Zeit,Annäherungen 1, OBO,160/1, Universitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck &Rupercht Göttingen.

- Campbell Black.H,. 1968., Black's Law Dictionary, Fourth edition, Saint Paul, Minnesota.

- Cooper.J.2002. Reconstructing History from Ancient Inscriptions: the Lagash-Umma Border Conflict, IIMAS, Vol.2, No.1, Malibo.

- Deimel.P,. 1920. Die Reformtexte Urukaginas ", Orientalia, No.2.

- Diakonoff I.M,.1958.,Some Remarks on the. Reforms of Urukagina,RA, Vol. 52, No.

- Edzard.D,. 1991., Urukagina.Urukagina. AulaOr, Vol.9, No.1-2, Barcelona.

- Everest-Phlilips.M,. 2018., The Passionate Bureaucrat: Lessons for the 21st Century from 4,500 Years of public Service Reform, Singapore.

- Foxvog.D A,. 2016., Elementary Sumerian Glossary, Guerneville, California USA.

- Foxvog.D A,.1994.,A new Lagaš Text Bearing on Uruinimgina's Reform, JCS, Vol.46, The University of Chicago Press.

- Frayne.D,.2007.,PreSargonic Period.2700-2350 BC., RIME, Vol.1, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo&London.

- Hansen.D P,.1980-1983"،.Lagaš,B. Archäologie",RLA,Vol.6,Wlter de Gruyter ,Berlin &New York.

- Kobayashi.T,.1985.,The Ki-A-NAG of Enetarzi, Orient, Vol.21.

- Marchesi.G,.2015.,Chronology and Historical Geography of the 3rd Millennium, ARCANE History &philology, Vol.3, Berpoles.

- McMahon.A, Holly Pittman , Zaid al-Rawi, Darren Ashby, Katherine Burge ,Reed Goodman, Emily Hammer, Sara Pizzimenti,.2023.,Dense Urbanism and economic multi-centrism at Third - Millennium BC Lagash, Antiquity, Vol.97, No.393.

- Meier Tatlow.E,.2004. , Women, Crim, and Punishment in Ancient Law and Society, The Ancient Near East, Vol.1, New York&London.

- Mesihović. S,.2022., URUKAGINA Sloboda i Pravda, Bosnia. Sarajevo.

- Molina.M,.1995.,La ley más Antigua Textos Legales Sumerios, Universitat de Barcelona. Pliegos de Oriente.

- Nadali.D,. 2020., Area B: Stratigraphy and Architecture of the Temples Mound at Tell Zurghul, Ancient Nigin, Iraq the Italian Archaeological Excavations at Tell Zurghul Ancient Nigin ,Iraq,Final Report of the Seasons 2015-2017, Quaderni di Vicino Oriente, Vol.16,

Encyclopedia of Ancient History, First Edition by Roger S. Bager, et al, Blackwel.

- Schrakamp.I. 2018. "Irrigation in 3rd Millennium‹Southern Mesopotamia: Coniform Evidence from the Early Dynastic IIIb City-State of Lagash.2475-2315BC., Water Management in Ancient Civilazation, Vol.53, Berlin Studies in the Ancient World.

- Schrakamp. I, Gabor Zolyomi,.2024. Reevaluation.1. the So-called Reform of Urukagina: Social Justic, Vertical Solidarity and Reciprocity, ZAR, Vol.30, Germany.

- Schrakamp.I ,.2015. URUKAGINA und die Geschichte von Lagash am Ende der frühdynastischen Zeit, It's a Long Way to a Historiography of the Early Dynastic Period.s, AVO, Vol.15, Ugarit-Verlag, Münster.

- Schrakamp.I,.2015., Urukagina, Sohn des Engilsa, des Stadtfürsten von Lagaš ": Zur Herkunft des Urukagina, des letzten Herrschers der,1. Dynastie von Lagaš , Altorientalische Forschungen , Vol. 42, No1, Germany.

- Schrakamp.I. 2015. Urukagina. Herrscher der1. Dyn. von Lagas, Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Vol.14, No.5/6, Berlin.

- Selz. G J.2015. Ur-Nanše, RIA, Vol.14.

- Selz.G,.1998.,du$_{11}$-ga-ni-mu-gi-na, aber steht die Lesung von URU-KA-gi-na. -k. fest ? Ein Beitrag zum Problem des göttlichen Wortes in Sumerischen Personennamen , Altorintalische Forschungen, Vol.25, No.2.

- Seminara.S ,.2015.,Die Rede Des Königs. Die Sogenanten ,Refomen UruKAginas Roma.

- Nadali.D, Andera Polcaro,Lorenzo Verderam ,.2016.,New Inscription of Gudea from Tell Surghul/Niĝin, Iraq, Zeitschrift für Assyriologyie ,Vol.106, No.1, Roma, p16.: Huber Vulliwt.F,2009, Sirara ", RA, Bb.12, No7/8.

- Pittman.H ,.2023.,Back to Lagash, Greetings from Lagash, Expedition, Vol.65, No.1, Pen Museum, Birmingham.

- R.Foster.B,.1995., Social Reform in Ancient Mesopotamia ", Social Justice in the Ancient World, ed. K.D Irani and Morris Silver,London.

- Romano.L,.2014.,Urnanshe 's Family and the Evolution of Its Inside Relationshipes as Shown by Images, La Famille danse le Proche-Orient ancient:realites ,Smbolismes, et images, ed. Lionel Marti, Indiana.

- Sallaberger.W,. 2006., SumerIscher Zettelkasten,Leipzing-Münchener.

- Sallaberger.W ,Ingo Scharkamp,.2015. Philological data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium ,ARCANE History &philology, Vol.3,Brepoles.

- Schrakamp.I,.2012. , Ur-Nanshe and the First Dynastic of Lagash, the Encyclopedia of Ancient History, First Edition by Roger S. Bager, et al, Blackwell.

- Schrakamp.I, Gabor Zolyomi.2025."Reevaluation.2. the So-called Reform of Urukagina, Altorientalische Forschungen, Vol.52, No.1.

- Schrakamp.I. 2013. Lugalzagesi, The

Zwischen Politik und Theologe, It's a Long Way to a Historiography of the Early Dynastic Period.s., AVO, Vol 15, Ugarit-Verlag. Münster.

- Steinkeller.P.1991. The Reforms of UruKAgina and an Early Sumerian Term for Prison, Aula Or, Vol.9, No.1-2, Univesitat de Barcelona-IPOA.

- Steinkeller.P. 2023. Urukagina' s Rise to Power,The IOS Annual, Vol.23, Boston.

- Stenkeller.P,.1995.,Rievew work: Altsumerische Verwaltungstexe aus GIRSU/ LAGAŠ Joachim Marzahn ", JAOS, Vol.115, No.3.

-ePSD: The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary..https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/.

- CDA: A Concise Dictionary of Akkaian.,.2000., Edited byJermyBalck, Andrew George, Nicholas Postagate, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

- CDLI:.https://cdli.earth.

بە عەرەبی:

الجبوري، جاسم شهد وهد، (٢٠٢٣)، تدمير وحرق المدن في بلاد الرافدين (٢٨٠٠-٥٣٩ق. م)، مجلة القادسية في الاداب والعلوم التربوية، مـج٢٣، ع٣، الجزء ١.

•داليا حنفي محمود، (٢٠٢٢) المعبود لوجل أورو-كر في مصادر ملوك أسرة لجش الأولى، مجلة كلية الاداب، ع٧١، كلية الاداب، جامعة المنصورة، مصر.

•الأنصاري، داليا فـوزي،(٢٠٢٠) الأسـرة العراقية القديمة في ضـوء النصوص المسمارية، رسالة ماجستير(منشورة)، كلية الاداب، جامعة بغداد.

•العكيلى، رجاء كاظم عجيل، ((٢٠٢٦) سلالةلجش الاولى]٢٥٥٠-٢٣٧٠ق.م] والثانية [٢٢٥٠-٢١١٤ق.م] دراسة تاريخية، رسالة ماجستير، جامعة بغداد.

•جاسم، فارس عجيل، (٢٠٢١) دراسة تاريخية في نهب الآثار العراقية لكش أنموذجا، مجلة أبحاث البصرة للعلوم لإنسانية، ع١، مج ٤٦، جامعة البصرة.

•عبدالأمير، محمد، (٢٠١٥) أوروكاجينا ملك المظلوم، مجلة الفنون وألادب وعلوم الانسانيات والاجتماعات، ع١، جامعة المستنصرية، بغداد.

الملخص

أوروكاجينا، آخر ملوك السلالة الأولى في لجش، يعتبر أحد أقوى الملوك السومريين في النصف الثاني من عصر فجر السلالات السومرية (٢٥٠٠-٢٣٥٠ق.م) في جنوب بلاد ما بين النهرين. يعد أيضا كاتبا لأقدم نص للإصلاح الاجتماعي والاقتصادي، والـذي يعتبر أحد أقـدم الأمثلة على التشريعات والتنظيمات الاجتماعي في التاريخ، ظهرت نصوص إصلاحاته في خمس نسخ مختلفة من حيث المحتوى والتاريخ، وقد حفظت على حوالي (١٠) مخاريط،دونت أغلبها على معظمها على مخاريط فخارية و أوان بيضاوية الشكل، جميها تكتمل بعضها البعض من حيث المعلومات، وقد عمل ئيريكاجينا على استرداد حرية المواطنين الذين تعرضوا لشتى صنوف الظلم والاضطهاد، فأعاد إليهم حقوقهم التي سلبت وبدأ مرحلة من اللإصلاحات الجذرية في بنية الدولة ومجتمعها، ويعد نص إصلاحات أوروكاجينا من أقدم النصوص التي ذكر كلمة سومرية (ama-gi) "الحرية"، في إشارة إلى تحرير المواطنين من الأعباء الجائرة مما يجعل من هذا الملك رمزا مبكرا لفكرة العدالة الاجتماعية و اللإصلاح المدني في التأريخ.

Abstract

URU-kagina, the last king of the first dynasty of Lagash, is considered one of the most powerful Sumerian rulers during the Early Dynastic IIIb or Pre-Sargonic Period (2500–2350 BCE) in southern Mesopotamia, He is also recognized as the author of the earliest known text on economic and social reform, regarded as one of the oldest examples of legal and social regulations in history, Records of his reforms appear in five different versions ,varying in content and historical context, preserved on around ten inscriptions—mostly on clay cones or oval-shaped clay tablets, In terms of information they all complement each other, Urukagina worked to restore freedom to citizens who had suffered various forms of oppression and injustice, returning radical reforms in the structure of the state and society. his reform text contains the earliest known written use of the Sumerian word (ama-gi) "Freedom referring to the liberation of citizens from unjust burdens, this made him an early symbol of social justice and civil reform in .history

Keywords: Uru-Kagin, Reformation, ,Legal, Text

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن:٢٠٢٥/٧/٢٠
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

بەستن د سەرهاتیا کوردیدا
ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی

احمد مصطفی احمد،
ئیمێل: ahmeddahoki44@gmail.com

پ.د. ڤیان ابراهیم
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان، زانکۆیا دهوک

پوختە

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن د سەرهاتیا کوردیدا ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی"یە. بەستن ئێک ژ بابەتێن گرنگێن هەڤگرێدانییە د دەقیدا. دەق ژ چەند ڕستێن ل دویڤ ئێکدا پێک دهێت، بەستن و ئامرازێن بەستنێ جۆرێ پەیوەندییا دناڤبەرا ڕستاندا دیار دکەن. ئەڤەژی برێکا هندەک مۆرفیم و پەیڤان هەڤگرێدانا ڕێزمانی پەیدا دبیت. بەستن د زمانێ کوردیدا ب ڕەنگەکێ هویر نەهاتیە ئەنجامدان، ئەم گریمانە دکەین کو هەمی جۆرێن بەستنێ د دەقێ سەرهاتیا کوردیدا هەبن، ئارمانجا مە دەستنیشانکرنا ئامراز و جۆرێن بەستنێیە د دەقێ سەرهاتیا کوردیدا بۆ ڤێ مەرەمێ تیۆرا "دی بوگراند"ێ هاتیە پراکتیکرن ل دویڤ ڕێبازا وەسفی. د ئەنجامدا دیار بوو کو هەر چوار جۆرێن بەستنا (کومکرنا ڕەها، هەلبژاردەیی، بەروڤاژی، دویڤەلانک) هەنە، هەر ئێک ب ڕێکا چەندین ئامرازان نواندنا بەستنێ د زمانیدا دکەت. هەردیسا تا ڕادەیەکێ باش ئەڤ پۆلینکرنە دگەل زمانێ کوردی دگونجیت، دگەل هندێ ژی هندەک ئامراز نەشێن بچنە ژێر چ ژ ئەوان جۆران. ڤەکۆلین ب ڕەنگەکێ گشتی پێک دهێت ژ لایەنێ تیۆریێ دەقی و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی، هەڤگرێدانێ، هەروەسا بەستن و تایبەتمەندیێن بەستنێ گرنگیا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ، جۆرێن بەستنێ بخۆڤە دگریت. لایەنێ پراکتیکیێ ڤەکۆلینێ چەند دەقەک ژ سەرهاتیا کوردی هاتینە وەرگرتن، ئامراز و جۆرێن بەستنێ تیدا هاتینە دەستنیشانکرن.

پەیڤێن کلیل: دەق، دی بوگراند، بەستن، هەڤگرێدان، هەڤگرێدانا ڕێزمانی

پێشەكی

ئەڤ ڤەكۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن د سەرهاتیا كوردیدا ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی"یە، ڤەكۆلین هاتیە تەرخانكرن بۆ شرۆڤەكرن و دەستنیشانكرنا رۆلێ ئامرازان و جۆرێن بەستنێ د هەڤگرێدانا دەقێ سەرهاتیا كوردیدا. گرنگییا ڤەكۆلینێ د وێ چەندێدایە كو ئەڤ پۆلینكرنا جۆرێن بەستنا تیۆرا دی بوگراندی ب هویری ل سەر دەقێ زمانێ كوردی ب تایبەت د سەرهاتیا كوردیدا نەهاتیە دیاركرن، بۆ هندێ كو بزانین چەند تایبەتمەندییێن ئامرازێن زمانێ كوردی دچنە د ناڤ وێ پۆلینكرنێدا، لەورا دێ هەوڵ دەین ئەڤان لایەنێن ڤەشارتی روون بكەین. د ئەڤێ ڤەكۆلینێدا دێ هەوڵ دەین ئەڤان پرسیاران بەرسڤ بدەین: ئایا هەمی ئامرازێن بەستنێ یێن زمانێ كوردی دچنە ل ژێر پۆلینكرنا جۆرێن بەستنا دی بوگراندی ڤە؟ ئایا پۆلینكرنا ئامراز و جۆرێن بەستنا دی بوگراندی رۆل د هەڤگریدانا دەقی یا سەرهاتیا كوردیدا هەیە؟ ئەگەر هەبیت، كیژ جۆر ژ وان زۆرترین رێژەیا هەڤگرێدانێ ئەنجام ددەت؟ ڤەكۆلین د چوارچۆڤێ تیۆرا دەقیا "دی بوگراند و دریسلر"دایە. سنوورێ جوگرافی د چوارچۆڤێ زمانێ كوردی "كرمانجییا سەری-گوڤەرا بەهدینی"دایە.

ئارمانج ژ ئەنجامدا ئەڤێ ڤەكۆلینێ ئەوە، ب رەنگەكێ هویر پۆلینكرن و جۆرێن بەستنا تیۆرا دی بوگراندی دەستنیشان بكەین، رۆلێ ئەڤان ئامراز و جۆرێن بەستنێ د دەقیدا دیار بكەین، هەروەسا دیار بكەین تا چ رادە ئەڤ پۆلینكرنا جۆرێن بەستنێ ل گەل ئامرازێن زمانێ كوردی یا گونجایە. ڤەكۆلین ژ بلی پێشەكی و ئەنجامان ژسێ پشكان پێك دهێت، پشكا ئێكێ ژ دوو تەوەران پێك دهێت، تەوەرێ ئێكێ: تێڕوانینەك بۆ كارێن بەرێ. تەوەرێ دووێ: دەق و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی، هەڤگرێدان ب رەنگەكێ گشتی، هەڤگرێدانا رێزمانی. پشكا دووێ: ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن"ە، كو ناڤەرۆكا وێ پێك دهێت: ژ بەستن، تایبەتمەندییێن بەستنێ، گرنگییا بكارهینانا ئامرازێن بەستنێ، جۆرێن بەستنێ ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی، پشكا سێیێ: بەرچاڤكرنا جۆرێن بەستنێ د چەند دەقەكاندا.

١. تێڕوانینەك بۆ كارێن بەرێ

بێگومان بابەتێ بەستنێ وەكوو هەر بابەتەكێ دیترێ زمانڤانی، زمانڤانان لێكۆلین ل سەر ئەنجام داینە، چەندین شرۆڤەكرنێن جۆدا جودا بۆ كرینە، لەورا مە ب فەر زانی پێداچوونەكێ ل سەر بەرچاڤترین ئەوان كارێن د ئەڤی بواریدا هاتینە كرن بكەین:

١-١. "بەكر عومەر عەلی" د نامەیا خۆیا ماستەرێ ب ناڤێ "بەستن و كرتاندن لە كوردیدا"دا ل ساڵا (١٩٩٢)، ئاماژە ب بەستنێ د رستە و هندەك پێك هاتێن دییێن رستێدا دكەت، وەكوو: پشكێن ئاخڤتنێ كا چەوا پێكڤە دهێنە گرێدان؟ هەردیسا پەیوەندییا بەستنێ ب ئەركێ رێزمانیڤە د رستێدا روون دكەت بڤێ رەنگی كو "هەر لایەكێ بەستنێ هەمان ئەركێ رێزمانیی هەبیت" (عەلی، ١٩٩٢: ١٢)، هەردیسا ئامرازان بۆ چەند جۆرەكان دابەش دكەت، وەكوو: "ئەو ئامرازێن دوو رستەیێن هاوشان پێكڤە گرێ ددەن، ئەو ئامرازێن دوو رستەیێن نەهاوشان پێكڤە گرێ ددەن، هەروەسا تایبەتمەندی و جهێ بكارهاتنا ئەوان ئامرازان درستێدا ددەتە دیار كرن" (هەمان ژێدەر: ١٣-١٧).

ڤەكۆلەر دابەشكرنەكێ ژلایێ فۆرمیڤە بۆ بەشەك ژ ئامرازان دكەت ئەوژی: (جووتە ئامراز، جووتە ئامرازی جیاواز) (هەمان ژێدەر: ٢٥). ڤەكۆلەر

ئامرازێن بەستنێ ژلایێ واتایڤە ددەتە دیارکرن، ب باوەرا وی "مەرج نینە هەر ئامرازەک بتنێ ئێک ئەرکێ واتایی هەبیت، ئەو ئامرازێن کو چەندین ئەرکێن جودا جودا دبینن پێک دهێن ژ (تا، کە)" (هەمان ژێدەر: ٢٢). ئەو د ئەنجامدا دیار کەت کو "پەیوەندی دناڤبەرا ئامراز و ئەرک یان ئامراز و واتایێ د زمانێ کوردیدا پەیوەندییەکا بەرامبەری و یەکسان نینە'' (هەمان ژێدەر: ٢٥).

١-٢. "قەیس کاکل توفیق'' د نامەیا خۆیا دکتورایێ ب ناڤێ "پەیوەندییەکانی نێو دەق "دا ل سالا (٢٠٠٢)، ئاماژە ب بابەتێ بەستنێ وەکوو جۆرەک ژ جۆرێن هەڤگرێدانا ڕێزمانی دایە کو ڕۆلەکێ گرنگ د دروستکرنا پەیوەندیێن دناڤ دەقیدا دبینیت. ڤەکۆلەری هەوڵ دایە ئەڤان پەیوەندیێن د ناڤ دەقیدا ب بۆچوونا چەند زمانڤانەکان بدەتە دیارکرن ئەوژی: (براون و یۆل، ڤان دایک، هالیدای و حەسەن)، نڤێسەر دەمێ دهێتە سەر بۆچوونا براون و یۆلی ئاماژە ب هندێ ددەت کو لنک وان "چ دەق نینن د ڕەسەنیدا هەڤگرێدای بیت یان پێچەوانە، ب دیتنا وان هەڤگرێدان د دەقیدا تشتەکە دهێتە دروستکرن، ئانکو گوهدار بریارێ ل سەر هەڤگرێدانا دەقی ددەت و تێگەهشتن دبیتە تەوەرێ سەرەکی نەک خالا هەڤگرێدانێ، لەورا ئەو دبینن کو دەق دشێت بهێتە تێگەهشتن هەر چەند ئامرازێن بەستنێ و کەرەستێن هەڤگرێدانێ ژی تێدا نەبن'' (توفیق، ٢٠٠٢: ١٥).

ڤەکۆلەر دهێتە سەر بۆچوونا "ڤان دایک''ێ، ئەو "بەستنێ ب پەیوەندییەکا واتایی د ناڤ ڕستەیاندا دبینیت، لنک وی د ڕستێدا هەر چەند ئامرازێ بەستنێ ب ئاشکرایی بهێتە بکارهینان و ژلایێ ڕێزمانیڤە ژی یا تەواوبیت، لێ هەر هەڤگرێدان د ناڤبەرا پارچەیاندا دروست ناکەت، وەکوو:

– ئـازاد ڕەبـەنـە، بۆیـە ئـەمسـتـردام پایتەختی هۆڵەندایە'' (هەمان ژێدەر: ١٩–٢٠).

هەردیسا ئەو "پرۆسەیا بەستنێ ب ئامرازێن بەستنێڤە گرێ نادەت، چونکی هەمی دەما ئامراز نەشێن بەستنێ دروست بکەن، هندەک جاران ئامرازێن بەستنی د ڕستەیەکێدا نەهاتینە بکارهینان، لێ بەستن یا دیار و ئاشکرایە، وەکوو:

– ئەمستردام پایتەختی هۆڵەندایە، هەشت سەد هەزار کەس تێدا دەژی'' (هەمان ژێدەر: ٢٠).

ڤەکۆلەر پشتبەستنێ ل سەر تیۆرا "هالیدایی و حەسەن''ی یا سالا (١٩٧٦) دکەت بۆ بەرچاڤکرنا هەمی ئەوان کەرەستەیێن پەیوەندییان د ناڤ دەقیدا دروست دکەن. ئێک ژوان کەرەستەیان ژی پرۆسەیا بەستنێیە، ئەو دبینیت کو "دیارکرنا جۆرێن بەستنێ دیاردەیەکا واتاییە، هەروەسا ل سەر ئەڤی بنەمایی باس ل ئەرکێ هندەک ژڤان کەرەستان کریە، ل دویڤ تیۆرا دەستنیشانکری جۆرێن بەستنێ دەستنیشان دکەت بۆ چوار جۆران (لێکدان، پێچەوانە، هۆیی، دەمی)'' (هەمان ژێدەر: ٢١٣). ڤەکۆلەر دیار دکەت کو هەر جۆرەک ژڤان ژمارەیەکا زۆرا ئامرازێن زمانێ کوردی بخۆڤە دگرن، هەردیسا بۆ هەر ئامرازەکی نموونەیێن پێدڤی دهینیت و ڕوون دکەت کا چەوا ئەڤ پرۆسە ب هە چوار جۆران بەستنێ دروست دکەن.

١-٣. "شـورەشـڤـان عـادل ئـەحـمـەد'' د نامەیا خۆ یا ماستەرێدا ب ناڤێ "زمانڤانیا تێکستی'' ل سـالا (٢٠١٢)، ئـامـاژە ب بەستنێ ددەت، وەکوو ئێک ژ کەرەستەیێن هەڤگرێدانا ڕێزمانی دناڤ دەقیدا شرۆڤە دکەت (ئەحمەد، ٢٠١٢: ٩٢). ئەو بۆ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنێ پشت بەستنێ ل سەر تیۆرا "هالیدای و حـەسـەن''ی یا سالا (١٩٧٦)ێ دکەت، بەستنێ بۆ چوار جۆران دابەش دکەت، ژ

وان: (زێدەکری، بەرۆڤاژی، دەمی، هۆیی)، ب دیتنا ڤەکۆلەری دەربارەی "هەلبژارتنا ئامرازێن بەستنا زێدەکری د تێکستێدا هەلبژاردنەکا ڕەوانبێژییە" (هەمان ژێدەر: ٩٢).

١-٤. "شێرزاد صبری عەلی" د پەرتوکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ "شرۆڤەکرنا گۆتاریێ"دا ل ساڵا (٢٠٢٠)، بەستن وەکوو بابەتەکێ سەرەکیێ هەڤگرێدانێ د دەقیدا هژمارتیە. نڤیسەر بۆ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنێ پشتبەستن ل سەر تیۆرا "هالیدای و حەسەن"ی یا ساڵا (١٩٧٦) کریە. ئەو جۆرێن بەستنی بۆ چوار جۆران دابەش دکەت، ئەوژی: (بەستنا زێدەکری، بەستنا بەرۆڤاژی، بەستنا ئەگەری، بەستنا دەمی). دیار دکەت کو "بەستن ب هەمی جۆرێن خۆڤە د هاریکارن بۆ ڕێکخستنا هزران د ناڤ دەق (گوتار) یدا و ئاماژەیێ ب پەیوەندیێن د ناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا ددەت، هەروەکوو پارچەیەک ئەنجام بیت بۆ پارچەیەکا دی یان... هتد" (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٨).

پشتی پێداچوون ل سەر بۆچوونێن ئەڤان ڤەکۆلەران هاتیە کرن، بۆ مە دیار دبیت کو هەر ئێک ژ وان هەوڵدایە بەستنێ بۆ مەبەستەکا دیارکری بکار بینن، ژ وان: (بەستنا پشکێن ئاخڤتنێ، بەستنا ڕستان، دیارکرنا پەیوەندیێن دناڤ دەقیدا، بەرچاڤکرنا لکاندنێ وەکوو پشکەک ژ زمانڤانیا تێکستی، وەک کەرەستەیەکێ گرنگ د شرۆڤەکرنا دەق/گوتارێدا... هتد)، بۆ دابەشکرنا جۆرێن بەستنێ بەهرا پتریا ئەوان پشتبەستن ل سەر تیۆرا هالیدای و حەسەن کریە. دێ هەوڵ دەین بەستنێ ل دویڤ تیۆرا "دی بوگراند"ی شرۆڤە بکەین و جۆر و پۆلینکرنا وێ تیۆرێ د دەقێ زمانێ کوردیدا بەرچاڤ بکەین.

٢. دەق و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی

٢-١. دەق (تێگەهـ و پێناسە)

تێگەهێ دەقی وەکوو هەر یەکەیەکا ئاخڤتنێ خزمەتا مەبەستەکا پەیوەندیکرن و گەهاندنێ دکەت، دبیت ئەڤ یەکەیە ژ ئاستێ پەیڤێ بۆ ئاستێ دەستەواژێ بۆ ئاستێ دەقی بچیت (عوض، ١٤١٠: ٣٨)، هەروەسا هاتیە دیارکرن دەق کومەکا ڕستانە و کومەکا مەبەستێن پەیوەندیێ د ناڤبەرا دوو لایەناندا ب جهـ دئینیت، بۆ مەرەما ئارمانجا پێراگەهاندنێ (هەمان ژێدەر: ٥٤).

پێناسەکرنا دەقی ل دەڤ دی بوگراندی ب ڤی ڕەنگیە: دەق یەکەیەکا زمانیا خودان ڕامانە و ئارمانجا وێ پەیوەندیکرنە و کەسەک ب تنێ بەشداریێ تێدا دکەت، ئەوژی د دەمەکێ دەستنیشانکریدا، نەمەرجە دەق ب تنێ ژ ڕستان پێک بهێت، دبیت دەق ژ ڕستە و پەیڤێن تاکانە پێک بهێت. ب تنی ئارمانج ژێ پەیوەندیکرنێ ئەنجام بدەت (أبو غزالة، ١٩٩٢: ٩). ئەڤ چەندە مە بەرەف دەقێ گرتی و دەقێ ڤەکریڤە دبەت، ئەمبیرتو ئیکو بڤی ڕەنگی ئاماژە ب دەقێ گرتی ددەت کو نڤیسەرێ دەقێ گرتی خوێندەڤانێ خۆ پێنگاڤ پێنگاڤ ب ڕێڤەدبەت ب هیڤیا وێ چەندێ کو د وێڕێڕەویدا بمینن یێ وی بۆ وان دانایی، نڤیسەر هەول ددەت ب هەمی شیانان ڕێ ل بەردەم شرۆڤەکرنێن جودا بگریت (إيكو، أمبيرتو، ١٩٩٦: ٧٠-٧١). هەروەسا دەقێن ڤەکری وەکوو ئامیرەکیە بۆ بەرهەمهینانا ڕاڤەکرنان، ئارمانجا نڤیسەرێ دەقێ ڤەکری ئەوە خوێندەڤان ببیتە هەڤپشکەکێ چالاک د بەرهەمهینانا واتایا دەقیدا، ئانکو دەقێ ڤەکری بوارەکێ بەرفرەهـ ددەتە واتایێ (هەمان ژێدەر: ٧٢).

١-٢. بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی

دی بوگراندی د پەرتووکا خۆ یا ب ناڤێ "دەق

و گوتار و پێرابوون‘‘دا، پێشنیارا هەبوونا حەفت پیڤەران *[1]دکەت کو ب رێکا ئـەوان چوارچۆڤێ تێگەهەکێ گشتگیر بۆ دەقی بهێتە دەستنیشانکرن و دەق ژ نەدەقی بهێتە جوداکرن (مولوج، ٢٠٢٢: ٤٠)، دەمێ دبێژیت: "ئەز پێشنیارا ئەوان پیڤەران دکەم کو دەقبوون (Textuallity) ببیتە بنیاتەکێ جێگیر بۆ ڤەدیتنا دەقی و بکارهینانا وی‘‘ (دی بوجراند، ١٩٩٨: ١٠٣).

هەروەسا دی بوگراند دگەهیتە وی ئەنجامی کو پێدڤیە دەق ب ئەڤان سێ پێکهاتەیان بهێتە تەماشەکرن:

ئێک: پێکهاتە ب هەڤگرێدانا رێزمانیڤە گرێ دایە.

دوو: واتا ب هەڤگرێدانا هزریڤە گرێ دایە.

سێ: پراگماتیک یا گرێ دایە ب ئەوان پلان و ئارمانج و کریارێن کو دەق بۆ گەهشتنا مەبەستێن خۆ بکار دئینیت.

هـەر چـەنـدە هـەر ئێـک ژ ئـەڤـان رەگــەزان یاسایێن تایبەت ب خۆڤە هەنە، لێ د دەقیدا ل دویڤ رێنیشاندانێن دەقی ب رێڤە دچن. ب دیتنا دی بوگراندی پێدڤیە ئەم بشێین ئەڤان پرۆسێسان شرۆڤە بکەین کو ل گورەی ئەوان دەق پێ دهێتە ئاڤاکرن د پێکهاتێن زمانیدا، هینگێ دێ دیار بیت کو تەڤایا ڤەکۆلینا زمانی ل دۆر تێگەهێ گرێدانێ (Connectivity) دزڤـریـت (عــوض١٤١٠: ٤٤). سەرەرای ئەڤێ ”د هەر دەقەکیدا کومەکا دیاردێن رێزمانی، واتایی، فەرهەنگی و کارلێکرن رووی ددەن، هەر ئەڤە دبنە ئەگەرێ دروستبوونا دەقی‘‘ (حەمەد عەبدوللا ٢٠٢٠: ١١١).

٢-٣. هەڤگرێدان (Cohesion)

ل گورێ دیتنا تیۆریا دی بوگراندی هەڤگرێدان (Cohesion): پێک دهێت ژ وان رێکار و شێوازێن دهێنە بکارهینان، داکو گرێدانەکا دیار و ئاشکرا د ناڤبەرا پارچێن دەقیدا پەیدا بکەت. ئانکو ئەو ئامرازێن رێزمانی و پەیڤینە یێن رستە و گۆتنان پێکڤە گرێ ددەن یانژی هندەک شێوازێن جهگر (أشکال البدیلة) دهێنە بکارهینان وەکوو: هەڤواتا و دووبـارەکـرن... بۆ پاراستنا هەڤگرێدانێ د ناڤ دەقیدا (ابو غزالة، ١٩٩٢: ١١). هەردیسا ب دیتنا دی بوگراندی دەربارەی مەبەستا دەقی و جۆرێن پێکڤەگرێدانێ، ”پێدڤیە دەقێ زمانی وەک یەکەیەکا گوتنێ خزمەتا مەبەستەکا پەیوەندیکرنێ بکەت و پێدڤیە تەکەزێ ل سەر دوو جۆرێن هەڤگرێدانێن دەقی بکەت:

ئێک: هەڤگرێدانا زنجیرەی (فۆرمی) (Sequential Connectivety): پەیوەندییا فۆرمیە دناڤبەرا رستە و دەستەواژێن دەقیدا بخۆڤە دگریت.

دوو: هەڤگرێدانا واتایی (تێگەهی) (Conceptual Connectivety): گونجاندنا لۆژیکی و واتاییا بیرۆکەیان د ناڤ دەقیدا بخۆڤە دگریت (عوض، ١٤١٠: ٤٣).

هەڤگرێدانا (موکم) ئەوا د ناڤبەرا بەش و پێکهاتێن دەقیدا هەی، بۆ نموونە: ئاڤاکرنا دەستەواژەیان و رستەیان و پارچەیێن نڤیسینێ ب رێکا ئالاڤێن زمانی ب تنێ ناهێتە پێک هینان، بەلکوو هندەک ئالاڤێن نە زمانی ژی ئەوێ پێک دهینیت، وەکوو: دەورووبەر و بارودۆخ کو ئەڤە هاندەرێن ئەڤێ پێکڤەگرێدانێنە و ب

١ * دی بوگراندی د تیۆرا خوەدا حەفت پیڤەر بۆ بنیاتدانانا دەقی پێشنیارکرینە کو هەر ئێک ژ وان خودان چەندین تایبەتمەندی و سیماییێن زمانی و واتایی و جڤاکی و بابەتێن گرێدایی ئاخڤتنکەری و وەرگری و دەورووبەری و رووویـدانـان بخوەڤە دگریت ئـەوژی: هەڤگرێدان – Cohesion، گونجاندن – Coherence، مەبەستایەتی – Intentionality، پەسەندی– Acceptability، چاڤدێریاهەلویستی – Situationality، هەڤتێکستی – Intertextuality، راگەهاندنایەتی – Informativity.

هەماهەنگی ل گەل ئالاڤێن ڕێزمانی کار دکەن، داکو هەڤگرێدانا دەقی یا نافخۆیی بجهـ بهێت (سرحت، سعد، ٢٠١٦: ١٠٥). ژ هەژی گوتنییە دەستنیشانکرنا دەقەکێ پێکڤەگرێدای، پێدڤی ب هەبوونا هەردوو جۆرێن هەڤگرێدانا ڕێزمانی و گونجاندنا واتایی هەیە.

١-٢-١. گونجاندنا واتایی (Coherence)

دی بوگراند گونجاندنێ وەک هەڤگرێدانەکا تێگەهی (Conceptual Connectivity) پێناسە دکەت، مەرەم ژێ پەیوەندیێن لوژیکی و تێگەهینە کو دەقی پێکڤە دگونجینن بێی ئامرازێن هەڤگرێدانێ بکار بهێن (دی بوجراند، ١٩٩٨ :١٠٣). هەروەسا چەوانیا کارلێکا دناڤبەرا پێزانینێن نوی و کەڤن بۆ پێکڤەگرێدانا بیرۆکەیێن دەقی و ئەزموونا بەرێ یا خوێندەڤانی (الدغیشیة، ٢٠٢١: ٧٨). گونجاندن کومەکا کردارێن هزریە ئەوێن کو وەرگر پێ د دەقی بگەهیت و شرۆڤە دکەت (کادی نورە ٢٠١٩: ٥٠).

١-٢-٢. هەڤگرێدانا ڕێزمانی (Grammatical cohesion)

هەڤگرێدانا ڕێزمانی ڕێکەکا پێکڤەگرێدان و لکاندنا پێکهاتێن د ناڤ دەقیدایە، کو گرێدانەکا توند و دانەپاڵیە دناڤبەرا پێکهاتێن دەقیدا، ئانکو پەیوەندییەکا لۆژیکی یا بکارهینانا زمانیە، کو جەختیێ ل چەوانیا پێکهاتا دەقی دکەت وەکوو یەکەیەکا واتایی، هەڤگرێدانا ڕێزمانی جۆرە بەردەوامییەکێ ددەتە دەقی و پەیوەندیێ دناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا دروست دکەت. هەروەسا ئەڤ هەڤگرێدانە ژ ئەگەرێ بکارهینانا هندەک کۆد و ئامرازێن ڕێزمانی کو ژلایێ ئاخڤتنکەر/ نڤیسەرێ دەقیڤە دهێتە بکارهینان، د هەمان دەمدا وەرگر/خوێندەڤان چاڤەرێی هندێ دکەت ئەوان کۆد و ئامرازێن هاتینە بکارهینان بنیاسیت، داکو دەقەکێ پێکڤەگرێدای بهێتە دیتن یان گوهلێبوون (خۆشناو، ٢٠٢١: ١٥٣). هەڤگرێدانا ڕێزمانی ژ چەند ئالاڤەکان پێک دهێت، ئەوژی: (ئاماژە، ل جهـ دانان، لادان و بەستن).

٣. بەستن (Conjunction)

٣-١. دانەنیاسینا بەستنێ

بەستن ئێکە ژ ڕێکێن سەرەکیێن هەڤگریدانێ د دەقیدا، کەرەستێن بەستنێ ب ڕەنگەکێ ڕێکخستی و ڕێکوپێک ڕستان پێکڤە گرێ ددەن (محەمەد، ٢٠٢٣: ٩١). ب بۆچوونا "هالیدای و حەسەن"، بەستن دەستنیشانکرنەکە پێک دهێت ژ ئەوێ ڕێکا پاشیێ ب پێشییڤە گرێ ددەت د ناڤ دەقیدا، ئەوژی ب هەڤگرێدان و ب ڕەنگەکێ ڕێکخستی (Halliday & Hassan, 1976: 227)، د شیاندایە بێژین: "هەردەمێ دوو ڕستە یان زێدەتر د گەل ئێکدا هاتنە دانان و پەیوەندییا واتایی د ناڤبەرا واندا چ ب ئامرازەکی یان پەیڤەکێ یان بێی ئامراز دیار ببیت، بۆ هندێ کو د یەکسانن و هەرئێک ژ وان بەشەک نینە ژ یێ دیتر، ب ڤێ چەندێ دێ بەستن پەیدا بیت" (فەرهادی، ٢٠٠٨: ١٩٢).

بەستن کار دکەت بۆ ڕوونکرنا پەیوەندیێن د ناڤبەرا ئەوان بەشە زانیارییان یان د ناڤبەرا توخمێن دناڤ ئەڤان بەشاندا هەین، ئەڤە دبیتە ئەگەر پەیوەندیێن د ناڤبەرا ڕوویدان و بیرۆکان د جیهانا دەقیدا نیشان بدەت. هەروەسا زێدەتر نڤیسینێ پەیوەندیدار دکەت بۆ تێگەهشتنێ (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦).

بەستن ژ ئەگەرێ پەیدابوون و نواندنا کومەکا لێکسیم و مۆرفیم و پەیڤان وەکوو ئامرازێن بەستنێ ڕۆل بۆ مەبەستا ب دەستڤەئینانا هەڤگرێدانا ڕێزمانی

د دەقیدا دبینن (شریف، ٢٠٢٢: ٦٣)، ئانکو بەستن ئاماژە ب هندەک کەرستێن (ئامراز) دیارکری ددەت، بۆ گرێدانا ڕستەکێ ب ئێکا دیترڤە کو پەیوەندییەکا ڕێزمانی و واتایی د ناڤ دەقیدا هەبیت. هژمارا ئەڤان ئامرازان گەلەکن، هەروەسا دەستنیشانکرنا جۆرێن بەستنێ دیاردەکا واتاییە (توفیق، ٢٠٠٢: ٢١٣).

٣-٢. تایبەتمەندیێن بەستنێ

بەستن وەکوو ئەگەرەکێ سەرەکیێ هەڤگرێدانێ د دەقیدا، خودان چەند تایبەتییەکە:

١. بەستن پەیوەندییەکە د ناڤبەرا پێکهاتێن دەقیدا دروست دبیت، بچیکترین یەکا بەستنێ لاڕستەیە، هەر چەندە بەستن د ناڤ لایەنێ وشەسازییدا هەیە، لێ د هەڤگرێدانا دەقیدا ڕۆلی نابینیت.

٢. ئەو ڕستێن پێکڤە دهێنە گرێدان ل گەل ئێک پەیوەندیدار دبن، ئەڤ پەیوەندییە ب دوو ڕەنگان دروست دبیت یان هەردوو ژلایێ سینتاکسیڤە وەکی ئێکن یان ئێک ژ وان ڕستان سەرەکییە و یا دیتر لاوەکییە.

٣. ب ڕەنگەکێ گشتی بەستن پەیوەندییەکا ڕوونە د ناڤبەرا دوو ڕستان یا زێدەتر، پتریا ئەو ڕستەیێن د کەڤنە دویڤ ئێکدا و لێک نێزیکن، ئەڤ پرۆسەیە ب ڕێکا ئامرازەکێ بەستنێ دروست دبیت. هەر چەندە هندەک جاران ئاوازە یان د نڤێسینێدا کوما ئەوی ئەرکی دبینن. لێ مەبەستا مە بەستنە برێکا ئامرازان.

٤. پەیوەندی د ناڤبەرا بەشێن ڕستا ئالۆزدا پەیوەندییەکا واتاییە، ئەو بەشێ لاوەکی بۆ ڕوونکرنا لایەنەکێ بەشێ سەرەکیێ ڕستێیە، وەکوو: دەم، ئەگەر، مەبەست... هتد؛ بکار دهێت (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٠١-٢٠٢).

٣-٣. گرنگییا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ (Conjunction)

ئامرازێن بەستنێ بەشەکن ژ ئاخڤتنێ. ئامراز ئەگەرەکە بۆ گەهاندنا مەبەست و پێکڤەگرێدانا پەیڤێن د ناڤ ڕستێدا ل دویڤ پێدڤیاتیێ (دزەیی، ٢٠١٤: ٤٠٥). دی بوگراند گرنگییا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ دیار دکەت، دبیتە ئەگەرێ ڕوونکرنا پەیوەندییا تێگەهشتنێ، ئانکو ڕوون دکەت کا ئایا جۆرێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕستەیاندا چییە؟ هەروەسا دیار دکەت ل دەمێ پەیوەندی یا ڕوون بیت خوێندەڤان پتر هزرا خۆ ناکەت بێی کو پێدڤی بکەت. دخالەکادیدا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ بۆ ئەوان پەیوەندیێن نەچاڤەڕێکری و ئالۆز و بەربەلاڤ گەلەک د پیدڤی و گرنگن (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥٢). هەروەسا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ (Junctions) ب ڕوونی ددەتە دیارکرن کو ئەو شێوازێ د ئاخڤتن و نڤیسینێدا بکار دهێن نەبتنێ ل سەر بنەمایێ ڕێسایێن ڕێزمانییێن نەچارینە، بەلکوو پتر ل سەر بنەمایێ پەیوەندیکرنا ڕاستەقینەیا (Communicative interaction) د ناڤبەرا مرۆڤاندایە (Beaugrande & Dressler1981: 74-75)، ئانکو ئاخڤتنکەر یان نڤێسەر ل دەمێ ئامرازێن بەستنێ بکار دهینیت پتر بۆ هندێیە واتایی ب ڕەنگەکێ ڕوونتر بگەهینیت و ئاخڤتنێ ژ تێگەهشتنێن خەلەت بپارێزیت و ئەوا مەبەست پێ هەیی بگەهینیت. ئانکو "بەستن ب هەمی جۆرێن خۆڤە هاریکارن بۆ ڕێکخستنا هزران د ناڤ دەقیدا و ئاماژەیێ ب پەیوەندیێن د ناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا ددەن" (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٩).

هەر جۆرەک ژ ئامرازێن بەستنێ، سروشتێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕستەیاندا دیار دکەت. زمانڤان ژبەر ڕۆلێ ئەڤان ئامرازان د دیارکرنا

جۆرێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕستاندا و بەشدارییا ئەوان د ئاڤاکرنا دەقیدا ب ڕەنگەکێ لۆژیکی ب ئامرازێن لۆژیکی*[2] ناڤ دکەن (الصبیحی، ٢٠٠٨: ٩٤). چونکی ئەو وەکوو نیشانەیەکێ کار دکەن کو جورێ پەیوەندییا دناڤبەرا ڕستێن دەقیدا دیار دکەن، بکارهینانا ئەڤان ئامرازان گرێ دایە ب سرۆشتێ دەقیڤە گرێدایە ژلایێ بابەت و شێوازیڤە (الزناد: ١٩٩٣: ٣٧).

٣-٤. جورێن بەستنێ

دی بوگراند بەستنێ ل سەر چوار جۆران دابەش دکەت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦-٣٤٧):

جۆرێن بەستنێ ل سەر بنیاتێ هندەک ئامرازێن بەستنێ هاتیە دامەزراندن، ئانکو هندەک ئامراز و فۆرمێن ژ ڕوویی سەرڤە ئانکو ئەو تشتێن دیارێن ئەم دبینین، لێ ڕۆلێ وان یێ ڕاستەقینە ئەوە کو هاریکارییا مە دکەن داکو ئەم د پەیوەندیێن ڤەشارتی یێن دناڤ دەقیدا بگەهین (عفیفی، ٢٠٠١: ١٢٩). ئەگەر ئەرکێ ئەڤان جۆرێن جۆدا یێن بەستنێ وەکوو ئێک بن مەبەست ژ ئەرکێ: گرێدانا دناڤبەرا ڕستەیێن پێکهاتەیا دەقینە، لێ واتایێن ئەوان د جودانە، دبیت جارەکێ پێزانینێن زێدە... هتد. (خطابی، ١٩٩١: ٢٤)، ژ وان جۆران:

٣-٤-١. بەستنا کۆمکرنا ڕەها

ئەڤ جۆرە دوو ڕستەیان یان دوو پارچەیان کو دەربڕینێ ژ بیروکەیەکا وەکهەڤ یان تەواوکەرێن ئێک بن دکەت و پێکڤە گرێ ددەت، ئانکو کۆمکرن و زێدەکرنا پێزانینایە د ناڤبەرا هەردوو ڕووی داناندا.

وەکوو: (و ، هەروەسا، ژی*[3]، ب هەمان شێوە، سەرەڕای ڤێ، زێدەباری ڤێ، ب ڕەنگەکێ زێدەتر، ژ بلی ئەڤێ، بۆ نموونە، ئانکو، ل گەل، وەک، ل دویڤ، واتە، ب واتایەکا دی... هتد).

١. من پەرتووکەک خوێند و تەماشەی فلمەکی کر.

٢. ڕۆژا ئەینی گەلەکا گرنگە، زێدەتر بۆ ئەوێن ئاینی بەرز دنرخینن.

٣. ئەو چوونە پەرتۆکخانێ هەروەسا هندەک پەرتۆکێن نۆی کڕین.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا، ئامرازێن بەستنێ: و، زێدەتر، هەروەسا، شیاینە دوو ڕوویدانێن هەڤشێوە و گرێدای پێکڤە گرێ بدەن.

ژلایەکێ ڤە "دی بوگراند" دیار دکەت ئامرازێن بەستنێ د گرنگ و پێدڤینە ل دەمێ پەیوەندییا ئالۆز بیت و پێدڤی ب ڕوونکرنێ هەبیت، ژ لایەکێ دیڤە پەیوەندی د ناڤبەرا پێکهاتە و پێزانیناندا دشێت بێ ئامرازێن بەستنێ ب ڕەنگەکێ ڕوون و ئاشکرا ڕووی بدەت، چونکی مێشک ب خۆ ڕێک دئێخیت و ئەوان پەیوەندییان دنیاسیت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٧- ٣٤٨)، وەکوو:

٤. سێ کۆر یارییا تەپا پێی دکەن... ئێک ژوان پێ ل تەپێ دا... ئەو تەپ ب پەنجەرێ دکەڤیت... پەنجەرە دشکێت...خودانێ ماڵێ دهێتە ژدەرڤە... (هەمان ژێدەر: ٣٤٧).

ژ ئەنجامێ ئاخڤتنا ڕۆژانە بۆ ئەڤێ نموونێ ئەم دشێین د ناڤبەرا هەر ڕستەکێدا کومەکا ئامرازان ب ڕەنگەکێ سروشتی بکار هینین. لێ هەمی دەما پەیوەندی دروستکرن دناڤبەرا پێکهاتێن ئاخڤتنێ/

---

٢ * ژ بۆ پتر پێزانینا ل دور ئامرازێن بەستنێ ژ لایێ واتا و یاسایێن لۆژیکیڤە، بنێرە (دزەیی، ٢٠١٤: ٣٩٦-٤٢٠).

٣ * ئامرازێ "ژی" د هندەک ڤەکۆلیناندا هاتیە کو ئەڤێ ئامرازی ل جهێن جوداجودا ژ لایێ سینتاکیڤە ژ کومەکا واتایان پێک دهێت، بۆ زێدەتر پێزانینا بنێرە (توفیق، ٢٠٠٢: ٢١٧-٢١٩).

دەقی پێدڤی ب بکارهینانا ئامرازێن ئاشکرا یێن بەستنێ نینە، چونکی پەیوەندییا دەمی و جهی و ئەگەر و ئەنجامان دکریاراندا دەردکەڤن و ئەڤێ چەندێ دیار دکەت.

- ئەگەر و ئەنجام = تەپە لێدان/پەنجەرە شکاندن
- پەیوەندییا دەمی = ڕوویدان ئێک ل دویڤ ئێک.
- پەیوەندییا جهی = هەمی ڕوویدان ل ئێک جهـ ڕوویدایە.

ئەم دشێین د نموونا (٤)دا ل جهێ هەر نەهاتنەکا ئامرازی ب ڕەنگەکێ لۆژیکی ئامرازان ژ جۆرێن جوداجودا دانین:

٥. سێ کور یارییا تەپا پێی دکەن، پاشی کورەکی پێ ل تەپێ دا ژبەرهندێ تەپ ب پەنجەرێ دکەڤیت، ئەڤە بوو ئەگەر پەنجەرە بشکێت د ئەنجامدا خودانێ مالێ دهێتە ژدەرڤە.

د نموونەیا (٥)دا ئەگەر ئەم ئەڤان ئامرازان د ناڤبەرا ئەڤان ڕستەیاندا بکار نەهینین ژی، هەر ئەڤ پەیوەندییێن ب ڕێکا ئەڤان ئامرازان پەیدابووین دیــارن، چونکی مێشکێ مرۆڤی شیان هــەنە ب ڕەنگەکی پیشبینیکەر پێزانینان ڕێک بێخیت.

گەلەک جاران ل دەمێ "و" بکار دهێت، ئەگەر کەرەستەیەک دووبارە بیت، لادان دروست دبیت (عەلی، ١٩٩٠: ١٦)، وەکوو:

٦. من پەرتووکەک خوێند و وی هوزانەک∅.

ژ هــەژی ئاماژییە ئــامرازێ و نە ب تنێ دوو ڕستە و گوتنێن هەڤپشک و واتادار پێکڤە گرێ دەت، بەلکوو شیان هەنە دوو گوتنان پێکڤە گرێ دەت، ئەگەر هەر ئێک ژ وان بتنێ گوه- لێ بن/بخوێنین ڕەنگە د واتادار نەبن، لێ د ئەنجامێ هەڤگرێدانێدا مەبەستەکا ئێکگرتی دروست دکەت، وەکوو:

٧. دەرهێنەر: تو؟ و تو ل گەل ڤی هاتی؟ (ابوغزالة، ١٩٩٢: ١٠٨).

د نموونا (٧)دا ئەگەر سەحکەینێ هەردوو ڕستە ئەگەر بتنێ بهێنە خوێندن ب دروستی د واتـادار نینن، لێ ئامرازێ و هەردوو ڕوویدان وەکوو ئێک بیرۆکە یا پێکڤەگرێدایی بەرچاڤ کریە.

٣-٤-٢. بەستنا هەلبژاردەیی (Disjunction)

دوو فۆرم و بیرۆکەیان پێکڤە گرێ ددەن، دڤێت هەلبژاردن ل سەر ناڤەڕۆکا ئێک ژ وان ب تنێ بیت، وەکوو: (یان، یان ژی ، یان ئەڤە، یان ئەو... هتد). ل دەمــێ ئەڤ جۆرە ئامرازە دهێتە بکارهینان د ناڤبەرا دوو بیرۆکەیاندا، ب تنێ ئێک ژ وان دشێت بهێتە ڕۆیدان (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦). ئانکو ئەڤ جۆرە ژ بۆ جوداکرنا بژاردەیانە د ناڤبەرا هەردوو بیرۆکەیاندا.

٨. سبەهی گەشتێ بکە یان پاشبێخە بۆ حەفتیا بهێت.

٩. تۆ قەهوێ ڤەدخۆی یان ژی چایێ؟

١٠. تە دڤێت بچیە ئاهەنگێ یان ل ماڵ بمینی؟

د ئەڤان نموونێت ل سەریدا، ئامرازێن بەستنێ (یان، یان ژی، یان)، شیاینە دوو بیرۆکان پێکڤە گرێ بدەن، د تێگەهشتنا وەرگریدا هەلبژاردن ل سەر ناڤەڕۆکا ئێک ژ وان دهێتە کرن، چ ب وەکهەڤی چ ب جیاوازی.

هەردیسا ل دەمێ ئامرازێ (یان، یانژی) دهێنە بکارهینان، دوو بژاردەیێن دژی ئێک پێشکێش دکەن، ب تنێ مولەت بۆ ئێک هەلبژاردن دهێتەدان، ئانکو ئێک ب تنێ ڕاستە و چ جهگرێن دی نینن، ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو دوو جیهانێن ژێکجۆدا دناڤ دەقیدا دروست ببن ئەڤ چەندە ژی پرۆسا هەڤگرێدانێ و گونجانێ د دەقیدا لەنگ دکەت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٨-٣٤٩)، بۆ نموونە:

١١. بۆ چارەسەرکرنا ڤێ کێشەیێ ئەم پێدڤی ب پارەیەکێ زێدەتر دبین یان ژی پێدڤیە پرۆژەی ب تەواوی ڕابوەستینین.

د نموونا (١١)دا، دەق دوو ڕوویدانان باس دکەت کو ل گەل ئێک ناگونجن، کومکرنا پارەیی ئانکو بەردەوامیدان ب پرۆژەی، لێ ڕاگرتن ئانکو ب دوماهیک هینانا پرۆژەی. ل دەمێ خوێندەڤان ڤی دەقی دبینیت، ئەو د کەڤیتە د بارودۆخەکێ نەدیاردا، ئایا داهاتوویێ وی دێ چاوا بیت؟ ئایا دێ سەرکەڤیت یان نە؟ ل ڤێرێ دەق دبیتە دوو هێل و هەڤگرێدانا وێ لەنگی دکەڤیتێ، ئەڤجا داکو دەق یێ پاراستی بیت و هەڤگرێدانا وی تێک نەچیت، ڕستەیێن ل دویڤدا دشێن ئەڤێ چەندێ چارەسەر بکەن، وەکوو:

١٢. مە شیا پارێ پێدڤی کۆم بکەین و پرۆژە بەردەوام بوو.

٣-٤-٣. بەستنا بەروڤاژی (Contrajunation)

ئەڤ جۆرە دوو هزران یان پێزانینان ئەوێن پەیوەندییا دژایەتیێ یان جۆداهیێ ل گەل ئێکدا هەی پێکڤە گرێ ددەن ئەڤ بەستنە ب ڕێکا چەند ئالاڤەکان پرۆسا هەڤگرێدانێ دروست دکەن. مەبەستا سەرەکییا ڤی جۆرێ بەستنێ ئەوە کو بەروڤاژی پێشبینیێ بن (محمد، ٢٠٠٩: ١١٢)، ئانکو پەیوەندی د ناڤبەرا کەرستێن دەقیدا ژێک دویر و هەڤدژە، وەسا دیار دکەن کو پێکهاتەیا ل دویڤدا دهێت یا بەرۆڤاژیە (Beaugrande & Dressler, 1981: 72)، وەکوو ئەڤان ئامرازان: (بەلێ، لێ، بەلکوو، هەر چەندە، هێشتا، سەر هندێ ڕا، دگەل هندێ ژی، دگەل وێ چەندێ، ژلایەکێدیڤە... هتد)، بۆ نموونە:

١٣. "... خەما وی نە ئەوە خۆرشید یێ مری، بەلکوو خەما وی یا مەزن ئەو بوو دێ کی شێت ل جهێ خۆرشیدی کارکەت و..." (سولتان، ٢٠١١: ٨٧).

١٤. قوتابیان گەلەک خۆ وەستاند، لێ نمرەیێن باش نەهینان.

١٥. کەشوهەوایێ تەزی بوو، بەلێ مە سەیرانەکا خۆش کر.

١٦. ئەو حەژ تەندروستیا خۆ دکەت، د سەر هندێ ڕا گەلەک بلەز خارنێ دخۆت.

د ئەڤان نموونەیێن سەریدا ئامرازێن بەلکوو، لێ، بەلێ، د سەرهندێ ڕا شیاینە دوو هزران پێکڤە گرێ بدەن، د ئەنجامدا ڕوویدانێن ئەوان دژی ئێک و جیاوازن.

هندەک ئامراز ژ ئەڤان وەکی (لێ، بەلێ) دەمێ بکار دهێن دبنە ئەگەرێ هندێ ئەو تشتێ ئەم ژێ چاڤەڕێ دکەین نەهێتە بجهـ هینان (هەمان ژێدەر: ٣٤٩)، وەکوو:

١٧. ئەز ل یاریگەهێ بووم، بەلێ من نەدیت چ ڕووی دا.

د ڤێ نموونێدا گوهدار چاڤەڕێ دکەت کو ڕوویدان هاتیە دیتن، لێ تشتەکێ بەروڤاژی چاڤەڕێکرنا گوهداری هاتە گوتن ئەوژی نەدیتنا ڕوویدانێ، ئەڤ چەندە وێ چاڤەڕێبوونێ دشکینیت، ل ڤێرێ دڤێت بزانین کو هەردوو ڕوویدان د دەقیدا ڕاستن. "ئەو ل یاریگەهێ بوو و چ تشت نەدیت"، ئەڤ ئامرازە ڤێ ناکوکیێ دکەتە تشتەکێ پەسەند کری.

٣-٤-٤. بەستنا دویڤەلانگ (Subordination)

پێکڤەگرێدانا دوو بیرۆکەیانە ئێک ژ ئەوان یا سەرەکییە و یا دی یا لاوەکییە، ئانکو ڕستەیا پاشکۆ دبیتە ئەگەری ڕوونکرنا ڕستەیا سەرەکی (دی بوجراند، ١٩٩٨ :٣٤٧).

ئەڤ جۆرێ بەستنێ ئەڤان جۆرێن ئامرازان بخوە ڤدگریت:

ئامرازێن ئەگەری: (ژبەرکو، چونکی، سەدەما، ژ ئەگەرێ، ژ بەر هندێ، ژ ئەنجامێ، لەوما، لەورا، حەتا ڤێ ڕادەی، ئەڤجا، ڤێجا، هۆسا، هەکە، ئەگەر، مادەم، ب مەرجەکی... هتد) (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٩).

ئامرازێن دەمی: (دەمێ ڕوویدانا پارچەیێن دەقی ل دویڤ ڕوویدانا ئەوان کاران نیشان ددەت) (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٣٥)، وەکوو: (دەمێ، دەمێ کو، بەری، پشتی، پشتی کو، وەختێ، نوکە، ئێکەم جار، تا، هەتا... هتد). دبیت ئاماژە ب دەمێن بۆری و بەری نوکە و دەمێ دهێت بدەت، وەکوو: (بەری نوکە، بەری چەندەکێ، ل ڤێ دەمی، ژنوکە ویڤە، ژڤێ دەمی پێڤە... هتد) (ئەحمەد، ٢٠١٢: ٩٦).

١٨. دێ چمە گەڕیانەکێ، ئەگەر سەقایێ گونجای بیت.

١٩. هەر دەمێ ئەم ل گوندی دمینین، تشتەک دهێتە سەرێ مە.

٢٠. "... بزاڤێن مەزن دکرن وێ ژبیرا خۆ ببەت، حەتا وێ ئێڤارا درەنگ ئەو تێلەفونا ئەردهەژین بۆ هاتی هزار و ئێک هیڤی بۆ چێکرن..." (حسن، ٢٠١١: ٧٦).

٢١. "هەگەر تو هندە مێر و جامێری هەرە تشتێن خوە ئاشکرا ببێژە و پێک بهینە" (دەوران، ٢٠١٣: ١٤٦).

٢٢. ئەز نەهاتم، چونکی یێ نەخۆش بووم.

د نموونەیا (١٨)دا، سەقا هزرا لاوەکییە، لێ مەرجە بۆ گەڕیانێ ب ڕێکا ئامرازێ ئەگەر، هەروەسا د نموونەیا (١٩) ئەم ل گوندی دمینین هزرا لاوەکییە، لێ ئەگەرە تشتەک دهێتە سەرێ مە ب ڕێکا ئامرازێ هەردەمێ. لێ نموونەیا (٢٠)، ئەو تێلەفونا بۆ هیڤی چێکرێن هزرا لاوەکییە، بۆیە ئەگەر ئەوێ ژبیر نەکەت و هیڤییەک بۆ دروست کر ب ڕێکا ئامرازێ حەتا. هەروەسا د نموونەیا (٢١) مێر و جامێریا وی هزرا لاوەکییە، کو ژ ئەنجامێ وێ تشتێن خۆ ب ئاشکرایی بێژیت و پێک بهینیت ب ڕێکا ئامرازێ هەگەر. د نمونەیا (٢٢)دا ، چونکی: ئەگەرێ نەهاتنێ دیارکریە.

هەروەسا دیار دکەت ژ بۆ هندێ دەقەک یێ لێکدایی و ڕێکوپێک بیت هەمی دەما پێدڤی ب ئامرازەکێ گرێدەر یێ ئاشکرا نینە، ئەگەر پەیوەندییا ئەگەری و دەمی د ناڤبەرا پێکهاتەیێن دەقیدا هەبیت. گرنگیێ ب گونجاندنا واتایی (Coherence) و ل دویڤ ئێک هاتنا ڕوویدانان بدەت، ل وی دەمی هەردوو جۆرێن پەیوەندیێ بۆ تێگەهشتنا واتا و مەبەستان دگرنگن، ڤێجا چ دەربڕین ب ڕێکا ئامرازێن بەستنێ یێن ئاشکرا بن یان نە، ئانکو ئەڤ ئامرازێن بەستنێ تێگەهشتنا دەقی ئاسان دکەن، لێ گەلەک جاران بێی هەبوونا ئەوان پەیوەندی یا ڕوون و ئاشکرایە (هەمان ژێدەر: ٣٥٠).

٢٣. کرێکاران کارێ خوە ئەنجام دا، مافێ خوە ب دروستی وەرنەگرت، د بێ دەستهەڵات بوون.

دنموونەیا (٢٣)دا، چ ئامرازەکێ دەمی و ئەگەری بکار نەهاتینە، لێ ڕوویدانێن زنجیرەیی و تێکەلبوونا ئەوان د ئاڤاکرنا پێکهاتەیا دەقیدا دیار دکەن، هەروەسا بۆ خوێندەڤانی دیار دبیت د هەمان دەمدا ڕووی دایە.

دبیت هندەک جارا ب مەبەست پەیوەندییا ئەگەری د ناڤبەرا ڕوویدان و هزراندا ژ لایێ نڤیسەریڤە نەهێتە باسکرن، ژ بۆ هندێ دەق ب ساناهی بکەڤیت ژ لایێ ڕۆخساریڤە، لێ ژ لایێ تێگەهشتنێڤە زەحمەت و کویر دبیت، بۆ نموونە: دەمێ کومپانیا "bell" هۆژداری دایە ئەوێن ب کارێ کۆلانا ئەردی ڕادبن، گوت:

٢٤. بەری جها بکۆلی پەیوەندییێ ب مە بکە، ڕەنگە پشتی هینگێ نەشێی (هەمان ژێدەر: ٣٥١).

د نموونەیا (٢٤)دا، نڤیسەری پەیوەندییا ئەگەری ب ڕەنگەکێ ئاشکرا دیار نەکریە، لەورا بۆیە ئەگەرێ هندێ خوێندەڤان پتر هزر بکەت داکو مەبەستێ بزانیت. ڕامانا وێ ئەوە ئەگەر وە تێلێن تەلەفونێ برین هوین ئێدی نەشێن تەلەفونێ بکەن. ئانکو ئەگەرێ فەرمانێ دڕستا ئێکێدا ترسە ژ هندێ کو پشتی کۆلانێ هێلێن تەلەفۆنێ بهێنە برین.

ئەڤ نموونە بۆ مە دیار دکەت، ئەگەر چەند ئامرازێن بەستنێ د دەقەکیدا د دیار و ئاشکرا بن، لێ ئەگەر پەیوەندییا ئەگەری (علاقة السببية) یا ئاشکرا نەبیت، تێگەهشتن و مەبەستا ڕاست دێ یا ب زەحمەت بیت. د نموونەیەکا دیدا:

٢٥. ئەلمان دبێژن: بەری دەمژمێر شەشێ سپێدێ ژ خەو ڕانەبن.

د ئەڤێ نموونێدا نڤیسەری ب مەبەست ئەگەرێ گوتنێ دیار نەکریە بۆ خوێندەڤانی دهێلیت، دیارە خوێندەڤان ڕێزێ ل تەندروستییا مرۆڤی دگریت یانژی ب پێگیری ب ڕێنماییێن وی وەلاتی تێدگەهیت. ئەڤەژی دبیتە ئەگەر هندەک جاران گوهدار ئەگەرەکی ژ نڤیسینێ/گوتنێ بینیتە دەر کو خودانێ گوتنێ ئەو مەرەم پێ نەبیت، وەکوو:

٢٦. چەندین ساڵا بکارهینانا دەرمانێ "کوراری" ژ لایێ هوزا میلەرڤە بوویە ئەگەرێ بێدەنگکرنا گەلەک ڕەخنەگرا (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥١).

ئەگەر سەحکەینێ دبیت هندەک وەسا تێبگەهن کو ئەڤ دەرمانێ ژ لایێ ڤێ هوزێڤە ل سەر ڕەخنەگران هاتیە پراکتیکرن و یێن بێدەنگ کرین، لێ د ڕاستیدا وەسا نینە، بەلکوو ئەڤێ دەرمانێ سرکرنێ زانا رازیکرینە ل سەر ڕاستییا وان تاقیکرنان یێن ئەوێ هوزێ کو ئەڤ دەرمانە لڤینا لەشی ڕادوەستینیت.

ب بۆچوونا دی بوگراندی ئەو دەقێن ب ڕێکا ئامرازێن دویڤەلانک دروست دبن، ئاماژێن ئاشکرا د دەنە مە بۆ هەبوونا پەیوەندییێن کویر د ناڤبەرا هزروبیراندا، دبێژنێ: پەیوەندییێن تێگەهشتنێ یێن کویر ئانکو واتاییێن بەرزە. دبیت هندەک جاران خوێندەڤان ئەوان پەیوەندییان بزانیت ژ ئەنجامێ پێزانینێن خوە ژ سەربۆرا ژیانێ، ئەگەر ئەو پەیوەندییە د ئاشکرا ژی نەبن (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥٢).

گرنگە بزانین پەیوەندی د ناڤبەرا ئامرازاندا ژ لایێ ئەرک و واتاییڤە د زمانێ کوردیدا، پەیوەندییەکا بەرامبەری و یەکسان نینە (مەرج نینە هەر ئامرازەک ئێک ئەرکێ واتایی ب تنێ بببینیت یان هەر ئەرکەک ب ئێک ئامراز بهێتە ئەنجامدان) (عەلی، ١٩٩٢ :٢٢). "هەر چەندە ئامرازان ئەرکەکێ سەرەکی د دیارکرنا پەیوەندییەکا دەستنیشانکریدا هەیە، لێ چوارچۆڤێ ئاخڤتنێ واتاییێن نوی بۆ ئامرازان دادڕێژن، هندەک جاران ئەرک یان واتایەکا بەروڤاژی واتایا بنەڕەتییا خۆ بۆ خۆ دروست دکەت. نەک هەر ئەڤە، بەلکوو بەهرا پتریا پەیوەندییێن واتایی دشێن بێ هەبوونا ئامرازان ژی دروست ببن" (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٢٩). ڤان دایک بڤی ڕەنگی ئاماژێ ب ئامرازێ (و – and) ددەت کو ب تنێ ئەرکێ هەڤگریدانێ نابینیت، بەلکوو دشێت گەلەک پەیوەندییێن واتایی یێن ڤەشارتی نیشان بدەت، ئانکو وەکوو پەردەیەکێیە ل پشت خوە پەیوەندییێن لۆژیکی د ناڤبەرا ڕستەیاندا ڤەدشێریت، ئەو پەیوەندییە دشین یێن جهی، ئەگەری، مەرجی و دەمی بن (سرفرازی، ١٣٩٨: ١٢٥)، وەکوو:

٢٧. ئەو ل بەر پەنجەرێ ڕاوەستیا و تەماشەی بارانێ کر.

٢٨. باران باری و لەهی ڕابوو.

٢٩. پتر بخوینە و دێ سەرکەڤی.

٣٠. گەهشت و ڕوینشت.

د دەقێ ژمارە (٢٧)دا ل دویڤ تێروانینا ڤان دایکی ئامرازێ "و" نە ب تنێ دوو کریار پێکڤە گریداینە، بەلکوو پەیوەندییەکا جهی یا ڤەشارتی ژی دروستکریە. د دەقێ ژمارە (٢٨)دا ئامرازێ

پەیوەندییا ئەگەری ئەنجامدایە. د دەقێ ژمارە (٢٩) دا ئامرازێ پەیوەندییا مەرجی بجهئینایە. د دەقێ ژمارە (٣٠)دا ئامرازێ پەیوەندییا دەمی بجهئینایە. هەروەسا ئەڤ ئامرازە دشێت پەیوەندییا بەروڤاژی ئەنجام بدەت (توفیق، ٢٠٠٢، ٢٢٩)، وەکوو:

٣١. گەلەک خوێند و دەرنەچوو (بەروڤاژی).

د زمانێ کوردیدا ئامرازێن بەستنێ*[4] ل دویڤ واتا و ئەرکێ وان ل سەر چەند جۆرەکان دهێنە دابەشکرن:

١. ئەرکێ پێدان و زێدەکرنا پێزانینا: وەکوو : (و ، هەروەسا، یان، ژی... هتد).

٢. ئەرکێ بەروڤاژیکرنێ: وەکوو: (لێ، لگەل هندێ، بەروڤاژی ڤێ چەندێ... هتد).

٣. ئەرکێ نیشاندانا ئەگەری: وەکوو: (چونکی، ژبەرهندێ، لەوما، لەورا... هتد).

٤. ئەرکێ نیشاندانا زنجیرەیا دەمی: وەکوو: (پشتی هنگێ، پاشی، دویڤدا... هتد).

٥. ئەرکێ هژمارتنێ: وەکوو: (ئێکەم، دووەم...) د هندەک بارودۆخاندا پەیڤێن (ل دوماهیێ، دواتر) بکار دهێن.

٦. ئەرکێ ڕوونکرنێ: وەکوو: (بۆ نموونە، وەکوو، ب تایبەتی... هتد).

٧. ئەرکێ شرۆڤەکاری: وەکوو: (کە، کو، واتە، ئانکو، ب واتایەکا دی، کەواتە).

٨. ئەرکێ کورتکرنێ: وەکوو: (ب کورتی، ب پوختی، ب گشتی... هتد) (خۆشناو، ٢٠٢١ :١٦٠):

ژ بەر کو بابەتێ مە تەرخانکریە ب تیۆریەکا دیارکریڤە، ب تنێ ئەو ئامراز و جۆرێن بەستنێ هاتینە دیارکرن ئەوێن د تیۆرێدا هاتینە دەستنیشانکرن.

٤. بەرچاڤکرنا جۆرێن بەستنێ ل سەر چەند

دەقێن (سەرهاتیا کوردی):

دەقێ ژمارە (١) مێهڤانێ شرێ

(١) ئێک چوو مالەکێ ب مێهڤانداری، (٢) خودانێ مالێ ژی گەلەک قەدرێ وی گرت، (٣) ئینا وی ژی خۆ ل وێرێ شرێ کر و نەچوو، (٤) ڤێجا خودانێ مالێ گەلەک حەز کر بچیت، (٥) بەلێ ئەو هەر نەچوو، (٦) دوو ماهیێ خودانێ مالێ و ژنا خۆ رێکەک دانان کو بکەنە دەر، (٧) ڕابوون چانتکەک تژی نان کرن و سپێدێ ئەو ل گەل ژنا خۆ ب شەرێ چوون ژ درەو، (٨) وی زەلامی گوتە ژنا خۆ:

ئەز ب وی نانی کەمە یێ تە بۆ مێهڤانی سەفەر ل بەر داگرتی کو وەغەرا وی یا خێرێ بیت دێ تە کوژم.

(٩) مێهڤان ژی هاتە بەرەڤانیێ و گوت:

ئەز ب وێ دەوینێ کەمە، یا ئەز و تو ل بهارێ ل سەر ئێک سفرە بخۆین، تو خۆ ترکەکێ ژی لێنادەی (سالح، خالد، ٢٠٠٧: ٥٢-٥٤).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (١) ل دوور بەستنێ:

٢. بەستنا کومکرنا ڕەها: ژی

٣. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا، کومکرنا ڕەها: ژی، و

٤. دویڤەلانک (ئەگەری): ڤێجا

٥. بەروڤاژی: بەلێ

٦. دویڤەلانک (دەمی): دووماهیێ، کومکرنا ڕەها: و

٧. کومکرنا ڕەها: و

٨. کومکرنا ڕەها: کو

٩. کومکرنا ڕەها: و

دەقێ ژمارە (٢)، باژێرێ شویرهەکری

(١)دبێژن: باژێرەک هەبوو، (٢) ئەو باژێر یێ شویرهەکری بوو، لگەل مەلایێ مەغرەب، ئانکو ل گەل تاری دکەتە عەردی، (٣) دەرگەهێ شویرها دهاتە گرتن و هەر کەسەکێ هاتبا دۆر شویرهێڤە یان دۆر دەرگەهێ شویرهێڤە، ئەو کەس دکرنە دگرتیخانێڤە حەتاکو ڕۆژا پاشتر و دبرنە دادگەهێ و مەحکەمە پێ دکرن، (٤) کا ئەگەرا ڤێ مرۆڤی

---

٤ * بۆ پتر پێزانینان دەربارەی ئامرازێن بەستنێ و تایبەتمەندییێن ئەوان ژ لایێ واتا و ئەرکێن بکارهینانا ئامرازان، بنێرە (عەلی، ١٩٩٠: ١٣-٢٦) و (خۆشناو، ٢٠٢١ :١٦٠).

چییە، ل ڤێ درەنگێ شەڤێ هاتیە دۆرێت باژێری.(٥) دبێژن: ئێڤاریەکێ وەکوو دەرگەهێت شویرهێ هاتینە گرتن، (٦) سێ مرۆڤ ڤێکرا چوونە بەر دەرگەهێ شویرهێ، (٧) ئێلچیا هەرسێ مرۆڤ گرتن و کرنە د گرتیخانێڤە،(٨) ڕۆژا پاشتر برنە نک حاکمێ باژێری و مەحکەما وان کرن، (٩) ئێک ئێکە ئەڤ مرۆڤە برنە ژوورڤە، (١٠) یێ ئێکێ برە ژوور، (١١)حاکمی گوتێ: تو چ کەسی و تو ژ کیڤە هاتی و شولێ تە چییە؟

(١٢) گۆتێ: ئەزبەنی، ئەم ڕێڤنگن، و ئەم ژی دا ل ڤێ باژێری بینە مێهڤان، (١٣) مە دیت دەرگەهێ شویرهێ گرتیە، (١٤) ئەم هەر چەند مرۆڤ کرینە د گرتیخانێڤە.

(١٥) شولێ تە چییە؟

(١٦) گۆتێ: ئەزبەنی ئەم دەلالێت مرۆڤانین، (١٧) ئەم مرۆڤا بها دکەین و ئەم دزانین هەر مرۆڤەک بهایێ وی چەندە!

(١٨) ئینا گۆتێ: پا تو بێژی بهایێ من چەندە؟

(١٩) ئینا گۆتێ: ئەزبەنی، تو حاکمی، تو مرۆڤەک ماقویلی، نە تو دئێیە کڕین و نە دئێیە فروتن.

(٢٠) ئینا گازی ئێلچیا کر گۆت: ئەڤێ ببنە ژ دەرڤە، گازی یێ دی کر.

(٢١) گۆتێ: تو چ تشتی و شولێ تە چییە؟

(٢٢) گۆتێ: ئەزبەنی ئەز دەلالم، دەلالێ مرۆڤانم!

(٢٣) گۆتێ: پا بهایێ من چەندە، ئەو ژی، کا یێ ئەولی چ گۆتێ، ئەوی ژی عەینەن وەگۆتێ.

(٢٤) گۆتێ: تو مرۆڤەک ماقویلی و تو حاکمی، یێت وەکی تە نە دئێنە کڕین و نە د ئێنە فرۆتن.

(٢٥) ئینا یێ سیێ گازی کرن، گۆتێ: شولێ تە چییە؟

(٢٦) گۆتێ ئەزبەنی ئەم دەلالین، ئەم هەرسێ پسمامێت ئێکین و ئەم دەلالین، هەکە برایێت ئێکین، هەکە پسمامێت ئێکین، ئەم دەلالێت مرۆڤانین!

(٢٧) گۆتێ: پا بهایێ من چەندە؟

(٢٨) گۆتێ: زەحمەت نەبت ژ پشت مێزا خۆ دەرکەڤە و پیچەکێ ل بەر چاڤێت من هەڕە و وەرە.

(٢٩) حاکم ڕابوو سەرخۆ، ب توڕ و نەجمێت خۆڤە، د بەر دەلالیدا هات و چوو.

(٣٠) ئینا گۆتێ: بهایێ من چەندە؟

(٣١) گۆتێ: ئەزبەنی، وەللاهی ڤێگاڤێ هەکە ئەز ل سویکا دەلالابم و تە بینە دەڤ من، (٣١) ئەز قوریشەکێ سۆتی ب تە نادەم!

(٣٢)کوڕۆ وەسا چەوا؟

(٣٣) حاکم توورە بوو، (٣٤) گۆتی ئەز حاکم و حاکمێ ڤی باژێری و ئەڤ تۆڕ و نەجمە حەمی ل سەر ملێت من، (٣٥) تو چەوا دبێژی قوریشەکێ سۆتی ئەز ب تە نادەم.

(٣٦) گۆتێ: بەلێ ئەزبەنی، خەلک مرۆڤا دکڕن بۆ خولامینیێ و بۆ جووتیاریێ و بۆ مرێباتیێ، (٣٧) ما کی دێ خۆلیێ ب نەیارێت خۆ وەرکەت، تە کڕت و تە کەتە حاکم، دێ تە کەتە حاکم ل کیرێ؟ (٣٨) ما دێ چەوا تە کڕت؟ (٣٩) تو بەس کێر حاکمیێ تێی و کەس ژی تە ناکڕت بۆ حاکمیێ ئەزبەنی!

(٤٠) گۆتێ: وەللاهی تو ڕاست دبێژی، (٤١)تو بتنێ بهایێ مرۆڤا دزانی، (٤٢) ئەڤ هەردووکێت دی، چوو بهایێ مرۆڤا نزانن (بێدەرەک ژ فۆلکلۆرێ دەڤەرا بەهدینان، ٢٠١٥: ٨٣– ٨٥).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (٣) ل دۆر بەستنێ:

٢. بەستنا کومکرنا ڕەها: ئانکو

٣. کومکرنا ڕەها: و، هەلبژاردەیی: یان، دویڤەلانک (دەمی): حەتاکو، کومکرنا ڕەها: و ، و

٥. دویڤەلانک (دەمی): وەکو وەختێ

٧.کومکرنا ڕەها: و

٨. دویڤەلانک (دەمی): ڕۆژا پاشتر، کومکرنا ڕەها: و

١١. کومکرنا ڕەها: و، و، و

١٢. کومکرنا ڕەها: و

١٧.کومکرنا ڕەها : و

١٨. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

١٩. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی یان ل دویڤدا) هاتیە.

٢٠. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا ب ڕامانا (لەوما یان ژبەرهندێ) هاتیە.

٢١. کومکرنا ڕەها: و

٢٣. کومکرنا ڕەها: عەینەن

٢٤. کومکرنا ڕەها: و، وەکی، و

٢٥. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

٢٦. دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە، کومکرنا ڕەها: و، دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە

٢٨. کومکرنا ڕەها: و، و

٢٩.کومکرنا ڕەها: و

٣٠. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

٣١. دویڤەلانک (مەرجی): هەکە، کومکرنا ڕەها: و

٣٢. کومکرنا ڕەها: وەسا

٣٤. کومکرنا ڕەها: و، و، و

٣٦. بەروڤاژی: بەلێ، کومکرنا ڕەها: و، و

٣٧. کومکرنا ڕەها: و

٣٩. کومکرنا ڕەها: و

دەقێ ژمارە (٣) شۆلا خودێیە

(١) دبێژن: مرۆڤەکێ کەیسماقویل ڕۆژەکێ ل دەوارا خۆ سویار بوو و چەکێ خۆ هەلگرت، (٢) جا چ شیر بوو یان تڤەنگ بوو و دەرکەت بۆ خۆ گەریانەکێ ل ئاقاری. (٣) ئەڤی مرۆڤێ کەیسماقویل بەرێ خۆ دایێ مرۆڤەکێ هەژار یێ فەقیر یێ جلک دڕیایی یێ ل ئاقاری و یێ دگەرییێتن سلاڤ کرێ، تو چ دکەی ل ڤارا؟

(٤) گۆتێ: باوەرکە ئەز ژی نزانم، هەما شۆلا خۆدێیە، (٥) کوڕۆ شۆلا خۆدێیە، (٦) چەوا تو هاتیە ڤێ چۆلێ؟ چ هوسای بێسەروبەر!

(٧) گۆتێ: ئەزبەنی وەللا ما چ بێژمە تە؟ شۆلا خودێیە، (٨) هەما من ژی بینە ل ڤێرێ، هەما تو ژی یێ ل ڤێرێ شۆلا خودێیە ئەرێ...

(٩) گۆتێ: ما شۆلا خودێ چییە؟

(١٠) گۆتێ: ما ئەز ژ کیڤە ژ غەیبێ دزانم، (١١) بابۆ شۆلا خودێ چیە، هەر خودێ ب تنێ دزانتن شۆلا وی چییە؟

(١٢) گۆتێ: باوەربکە، تو نەبێژی، مادەم تە گۆتی شۆلا خودێیە، (١٣) تو ژی ل ڤێرێ و ئەز ژی ل ڤێرێ، (١٤) هەکە تو نەبێژی شۆلێ خودێ چیە، ئەز دێ سەرێ تە لێدەم!

(١٥) ئێ گۆتێ: بابۆ تو سویارێ هەسپی، (١٦) تو ژ من نێزیکتری، (١٧) تو دێ چێتر زانی شۆلا خودێ چییە، (١٨) ئینا ڕابوو هاتە خوارێ...

(١٩) گۆتێ: ئەڤە ئەز ژێک وەکی تە لێهاتم، (٢٠) گۆت پا ئەز دێ چمە سەر دەوارێ سویار بم، (٢١) ئینا ڕابوو ل سەر دەوارێ سویاربوو، بێهنەکێ ما...

(٢٢) گۆتێ: پا جلکێت من دڕیایی و هوسا ئەز بێ سەروبەر، (٢٣) ما دێ چەوا زانم، دێ چەوا ئاخڤم؟... (٢٤) ئینا جلکێت خۆ ژبەر خۆ کرن، کرنە بەر کابرایێ فەقیر (٢٥) و دیسا ل هەسپی سویاربووڤە...

(٢٦) گۆتێ: پا ئەزێ بێ چەک و تو یێ ب چەک، (٢٧) ئەز دترسم تو دەربەکێ ل من بدەی، (٢٨) کا چەکێ خۆ ژک بدەڤ من، (٢٩) ئینا چەکێ خۆ ژک داڤێ، (٣٠) و ئینا هەسپێ خۆ دا بەر ڕکێبا و هاژۆت. (٣١) کوڕۆ کا ڕاوەستێ، (٣٢) تە بۆ من نەگۆت. (٣٣) گۆتێ ب سەرێ بابێ تە کەم شۆلا خودێ، هەما ئەڤەیە، ژ هندەکا دستینیت و ددەتە هندەکا، (٣٤) هەما ئەڤەیە شۆلا خودێ (بێدەرەک ژ فۆلکلۆرێ دەڤەرا بەهدینان: ٢٠١٥: ٢٩-٣٠).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (٣) ل دۆر بەستنێ:

١. بەستنا کومکرنا ڕەها: و

٢. هەلبژاردەیی: یان، کومکرنا ڕەها: و

٣. کومکرنا ڕەها: و
٤. بەروڤاژی: هەما، نێزیکی ڕامانا بەلێیە.
٨. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا (هندی کو، مادەم) هاتیە، کومکرنا ڕەها: ژی، دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا(هندی کو، مادەم) هاتیە، کومکرنا ڕەها: ژی.
١٢. دویڤەلانک (ئەگەری): مادەم
١٣. کومکرنا ڕەها: ژی، و، ژی
١٤. دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە
١٨. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.
١٩. کومکرنا ڕەها: ژیک، وەکی
٢١. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا ب ڕامانا (لەوڕا) هاتیە.
٢٢. دویڤەلانک (ئەگەری): و هوسا ب ڕامانا (ژبەر ڤێ چەندێ) هاتیە
٢٤. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (ل وی دەمی) هاتیە.
٢٥. کومکرنا ڕەها: و، دیسا
٢٦. کومکرنا ڕەها: و
٢٨. کومکرنا ڕەها: ژک
٢٩. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب رامانا (ل وی دەمیدا)، کومکرنا ڕەها: ژک.
٣٠. دویڤەلانک (دەمی): وئینا ب ڕامانا (و لدویڤدا) هاتیە.
٣٣. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا (لەوڕا) هاتیە.
٣٤. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب رامانا (لەوڕا) هاتیە.

ئامارا دەقێ (١)

ژمارا ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
١١	٧	٠	١	٣

ئامارا دەقێ (٢)

ژمارا ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٤٢	٢٩	١	١	١١

ئامارا دەقێ (٣)

ژمارا ئامرازان	بەستناکومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٢٩	١٥	١	١	١٢

ئامارا هەر چوار جۆرێن بەستنێ:

سەرجەمێ ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٨٢	٥١	٢	٣	٢٦

ئەنجام

هەمی ئامرازێن زمانێ کوردی ناچنە ژێر پۆلینکرنا جۆرێن بەستنا دی بوگراندی، چونکی هندەک ئامرازێن وەکوو: (ئینا، هەما، سەکو... هتد) د دەقیدا هەنە، وەکوو فۆرم ئامرازێن بەستنییە، لێ هەتا بزانین چ جۆرە بەستنەکە دڤێت بزڤرین بۆ واتا و مەبەستا وێ پەیوەندییا ئەڤ ئامرازە تێدا دیار بووین. ل دویڤ ئەوان جۆرێن بەستنا دی بوگراندی دیارکرین، ڕۆلەکی گرنگ د هەڤگرێدانا پێکهاتەیێن د ناڤ دەقیدا هەیە. ئانکو تا ڕادەیەکێ باش ل گەل زمانێ کوردی د گونجیت، لێ لگەل هندێ هندەک ئامرازان وەرناگریت. پترین جۆرێ بەستنێ د ماوەیی پراکتیکا هاتیە ئەنجامداندا، جۆرێ بەستنا کومکرنا ڕەهایە، پاشی بەستنا دویڤەلانکە کو هەردوو جۆرێن (دەمی و ئەگەری) بخۆڤە دگریت، کێمترین جۆر بەستنا هەلبژاردەی و بەروڤاژیە. ئامرازێن (یان، یانژی)، هەڤگرێدانێ دناڤ دەقیدا لەنگ دکەن، چونکی هەلبژاردن د ناڤبەرا دوو بژاردەیاندایە و ئێک ژ وان ڕاستە، لەوڕا داکو ڤێ لەنگیێ چارەسەر بکەین، پێدڤیە ڕستەیێن دویڤدا ئەرکێ ئێکلاکرن و ڕاستڤەکرنێ ببینن. د ئەوان دەقێن بەستن بێی ئامراز د ناڤبەرا پێکهاتاندا پەیدا دبیت، د شیاندایە ل دویڤ ئەوان کریارێن بکارهاتین پێشبینی بۆ جۆرەکی ژ ئامرازێن بەستنێ بهێتە کرن، ژ بەر کو مێشکی مرۆڤی ئەو شیان هەنە ب ڕەنگەکێ پێشبینیکەر پێزانینان ڕێک بێخیت.

ژێدەر

ب زمانێ کوردی

– ئەحمەد، شورەشڤان عادل (٢٠١٢). زمانڤانیا تێکستی – شرۆڤەکرنا هندەک تێکستێن کوردی وەک نموونە. بەرگێ ئێکێ. چاپا ئێکێ. دهوک: ڕێڤەبەریا چاپ و بەلاڤکرنێ.

– توفیق، قەیس کاکل (٢٠٠٢). پەیوەندییەکانی نێو دەق. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی ئاداب.

– حەمەد، دەریا سابیر و عەبدوڵا، ڕۆژان نووری (٢٠٢٠). شیکردنەوەی پراگماتیکی چەند دەقێکی شیعری "فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی" بە پێی تیۆری کردە قسەییەکان. گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. ٧(٣). ل ل١١٠-١٣١.

– خۆشناو، نەریمان عەبدوڵا (٢٠٢١). لکان و جۆرەکانی لە زمانی کوردیدا. گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. ٨(٣). ل ل١٢٥-١٦٢.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر مەحموود (٢٠١٤). واتا و یاسا لۆجیکییەکانی هەندێ لە ئامرازەکانی بەستن لە زمانی کوردیدا، لێکۆلینەوەیەکی واتاسازیی لۆجیکییە. مجلة جامعة کرکوک/للدراسات الإنسانية. المجلد (٩). العدد (١). ص٣٩٦-٤٢٠.

– شەریف، نەژاد حسێن (٢٠٢٢). بەستەرەکانی دەق لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سلێمانی: کۆلیژی زمان.

– عەلی، بەکر عومەر (١٩٩٠). بەستن و کرتاندن لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی زمان.

– عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠٢٠). شرۆڤەکرنا گوتارێ. چاپا ئێکێ. دهوک: ژ وەشانێن پەرتووکخانا موکسی.

– محەمەد، شادان حەمە ئەمین (٢٠٢٣). هاوئاهەنگیی دەقبەستی لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی کۆیە: فاکەڵتیی پەروەردە.

ب زمانێ عەرەبی:

– إيكو، أمبيرتو (١٩٩٦). القارىء فى الحكاية. ترجمة: أنطوان أبو زيد. المركز الثقافى العربى.

– أبو غزالة، إلهام و أحمد، على خليل (١٩٩٢). مدخل إلى علم لغة النص. تطبيقات لنضرية روبرت دى بوجراند و فولفانج دريسلر. الطبعة الاولى. القاهرة: دار الكاتب.

– الخطابى، محمد (١٩٩١). لسانيات النص بحث مدخل الى انسجام الخطاب. الطبعة الأولى. بيروت: المركز الثقافى العربى، الدار البيضاء.

– الدغيشية، سعاد بنت سعيد (٢٠٢١). توضيف معيارى الاتساق و الانسجام عند روبرت دى بوجراند فى قضية الخلود فى النار للمذهب الإباضى: دراسة نصية. المجلة العلمية للغة و الثقافة. المجلد (٦). العدد (٢). ص:(٧١-٩٢).

– الزناد، الازهر (١٩٩٣). نسيج النص: بحث فى ما يكون به الملفوظ نصا. الطبعة الأولى. بيروت: المركز الثقافى العربى.

– الصبيحى، محمد الأخضر (٢٠٠٨). مدخل إلى علم النص و مجالات تطبيقه. الطبعة الأولى. الجزائر: منشورات الاختلاف.

– دى بوجراند، روبرت (١٩٩٨). النص و الخطاب و الإجراء. ترجمة: تمام حسان. الطبعة الأولى. القاهرة: عالم الكتب.

– سرحت، سعد (٢٠١٦). لسانيات النص: مداخل نظرية مع دراسة إجرائية فى كتاب طوق الحمامة لإبن حزم الاندلسي. الطبعة الأولى. سلسلة منشورات نون.

– عفيفى، احمد (٢٠٠١). نحو النص: اتجاه جديد فى الدرس النحوى. الطبعة الأولى. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية.

– عوض، يوسف نور (١٤١٠هـ). علم النص ونظرية الترجمة. الطبعة الأولى. مكة المكرمة: دار الثقة للنشر والتوزيع.

– كادى، نورة (٢٠١٩). الاتساق و اللنسجام فى شعر فاتح علاق. رسالة دكتوراه. كلية اللغة العربية و ادابهاو الغات الشرقية. جامعة الجزائر- أبو القاسم سعدالله.

– محمد، عزة شبل (٢٠٠٩). علم لغة النص النظرية و التطبيق. الطبعة الثانية. القاهرة: مكتبة الاداب.

– مولوج، محمد أمين (٢٠٢٢). ملامح نظرية دى بوجراند اللسانية النصية عند علماء التفسير. رسالة دكتوراه. جامعة أكلى محند أوحاج: كلية الأداب و اللغات.

– سالح، خالد (٢٠٠٧). هندەک سەرهاتییێن کوردی. چاپا ئێکێ. دهوک: پرۆژەیا ئەنستیتوتا کەلەپورێ کوردی.

– بێدەرەک ژ فۆلکلۆرێ دەڤەرا بەهدینان (٢٠١٥). چاپا دویێ. دهوک: پرۆژەیا ئەنستیتویا کەلەپورێ کوردی.

– سولتان، عبدالخالق (٢٠١١). خورشیدێ نڤیسەر. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٥٥). دهوک، ل٨٧.

– حسن، صبیح محمد (٢٠١١). ئەو زەنگێن هیڤیێن ژ قەستا چێدکەن. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٥٥). دهوک. ل٧٦.

– ئومەر، دەوران (٢٠١٣). من خوە دیت. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٦٤). دهوک. ل١٤٦.

ب زمانێ فارسی:

– سرفرازی، طيبه (١٣٩٨). کارکرد عوامل انسجام با تکيه بر الگوی هليدی (مورد پژوهی کتاب بلاغات النساء ابن طيفور). رساله دکتری. دانشکدەی ادبيات و علوم انسانی، دانشگاه بين المللی امام خمينی، قزوين.

ب زمانێ ئنگلیزی:

De Beaugrande, Robert and Dressler,- Wolfgang 1981. Introduction to text linguistics. London: Longman.

& R. Hassan. 1976. A.K. M. Halliday,- . Longman:COHESION IN ENGLISH, London

الملخص

هذه الدراسة بعنوان (أدوات الربط في الحكايات الشعبية الكوردية وفقا لنظرية روبير دي بوجراند). يعد الربط أحد أهم عناصر التماسک اللغوي في النصوص. يتكون النص من مجموعة من الجمل المتتالية. يحدد الربط وعناصره العلاقة بين الجمل من خلال بعض الصرفيات والكلمات التي تؤدى إلى التماسک النحوي. ونظرا لعدم تطبيق الربط بدقة في اللغة الكوردية، نفترض وجود جميع أنواع أدوات الربط في نصوص الحكايات الشعبية الكوردية. هدفنا هو توضيح وتحديد عناصر وأنواع أدوات الربط في نصوص الحكايات الشعبية الكوردية، ولهذا الغرض استخدمنا نظرية دي بوغراند باستخدام المنهج الوصفي التحليلي. ونتيجة لذلک، وجدنا أن هناک أربعة أنواع من أدوات الربط، وهي (الربط التنسيقي، والربط التابع، والربط الارتباطي، والربط الظرفي)، حيث يقوم كل نوع منها بدور أداة الربط من خلال عدة مناهج في اللغة. يتناسب هذا التصنيف مع اللغة الكوردية بشكل جيد. إضافة إلى ذلک، قد لا تراعى بعض العناصر ضمن الأنواع السابقة. تتناول الدراسة بشكل عام الجانب النظري للنص، ونظرة دي بوغراند إلى النص والتماسک. كما تدرس الدراسة الاقتران، وخصائصه، وأهمية استخدام عناصره، وأنواعه. وقد اعتمدنا على بعض النصوص من الحكايات الشعبية الكوردية كجانب عملي للدراسة، وحددنا منها عناصر الاقتران وأنواعه.

الكلمات المفتاحية: النص، دي بوغراند، الربط، التماسک، التماسک النحوي.

Abstract

This study is entitled (The Conjunctions in Kurdish Folktales According to the Theory of Robert De Beaugrande). Conjunction is one of the significant parts of Cohesion inside the texts. The text consists of a set of consecutive sentences. Conjunction and its elements determine the relationship between the sentences through some morphemes and words that create Grammatical Cohesion. Since Conjunction hasn't been implemented precisely in Kurdish, we suppose that all types of Conjunction could exist inside the texts of Kurdish folktales. Our objective is to clarify and determine the elements and types of conjunction inside the texts of Kurdish folktales, and for such purpose we have used the theory of (De Beaugrande) using the Descriptive Analytical Approach. As a result we foundout that there are four types of Conjunctions, which are (coordinating, subordinating, correlative, and conjunctive adverb), each one of them does the role of conjunction through a number of approaches in a language. This classification suits with the Kurdish language quite well. Besides, some elements may not be considered within the previous types. The study genererally consists of the theoretical aspect of the text and the point of view of De Beaugrande about the text and Cohesion. The study also studies the Conjunction, its features, the significance of using its elements and its types. We took some samples of texts from Kurdish folktales as the practical side of the study, and we determined the elements and types of Conjunction from them.

Keywords:Text, De Beaugrande, Conjunction, Cohesion, Grammatical Cohesion

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٢
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا

زیرڤان شمس الدین ناصر
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
zeravanshamsadeennaser@gmail.com

پ. هـ د. هدى عبدالقادر قاسم
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
huda.a.qasim@uod.ac

پوختە

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێن "بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا'' د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە، تایبەتە ب دیارکرنا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەکۆلین ل دویڤ ڕێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیارکرنا ڕێژا کاران پشت ب ڕێبازا ئاماری هاتیە بەستن، کارێن هەستان تنێ پۆلەکا ڕێزمانی نینن، بەلکو بەژدارییێ د ئاڤاکرنا واتاییدا دکەن و شرۆڤەکرنا واتاییا وان کارن پتر دەقێ شیعری ڕوندکەت. ئارمانجا ڤەکۆلینێ ئەوە دیار کەین کا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆکا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە کارێن هەستان کریە، ڤەکۆلین ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ بۆ ڕۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ دووێ بۆ دابەشکرنا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ سیێ تایبەتە ب کاری و جورێن بوارێن کاران، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب دەرئێخستنا کارێن هەستان د مەموزینێدا. ئەوا ڤەکۆلینا مە گەهشتیێ ئەوە کو ڕێژا هەرە مەزنا کارێن د مەموزینێدا هاتین کارێن تایبەتن ب هەستێ دیتنێ و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت، ئەڤەژی ژبەر کو مرۆڤ پتر پشت بەستنێ ل سەر هەستێ دیتنێ د نیاسینا جیهانیدا دکەت، هەروەسا ڕێژەیەکا زۆرا پێزانینان و تشتان مرۆڤ ب چاڤان هەست پێ دکەت، لەورا تشتەکێ سروشتییە کو ئەحمەدێ خانی پتر کارێن وەکی: دیت، دیتن، سەیرکر، تەماشەکر، نەزەرکر، فوکری... د بەرهەمیدا بکارهینایە.

پەیڤێن کلیل: بوارێن واتایی، کێلگێن واتایی، فەرهەنگ، کار، کارێن هەستان، مەموزین

پێشەکی

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ "بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا"، ڤەکۆلین تایبەتە ب کارێن هەستان د داستانا شعرییا مەموزینێدا. ڤەکۆلین د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە و تایبەتە ب دیارکرنا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەکۆلین ل دویڤ رێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیارکرنا رێژا کاران پشت ب رێبازا ئاماری هاتیە بەستن. ئارمانجا ڤەکۆلینێ ئەوە دیار کەین کا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆکا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە کارێن هەستان کریە. ڤەکۆلین هەول ددەت بەرسڤا ڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت، ئەوژی ئەحمەدێ خانی کارێن هەستان چەوا د مەموزینێدا بکار هینانینە؟ ئامارا بوارێن کارێن هەستان د مەموزینێدا چەوایە؟ ڤەکۆلین ژ بلی پێشەکی و ئەنجام و لیستا ژێدەران ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ بۆ رۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن و ئەڤان بابەتان بخۆ ڤەدگریت: تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەییڤە، پێناسێن تیۆرا بوارێن واتایی و بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی. تەوەرێ دووێ تایبەتە ب دابەشکرنێن بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانڤە، تەوەرێ سیێ تایبەتە ب کارێ و جۆرێن بوارێن کاران ژلایێ واتاییڤە، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان و دەستنیشانکرنا کارێن هەستان د مەموزینێدا.

١- تیۆرا بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی ئێکە ژ تیۆرێن تایبەت ب دەستنیشانکرنا واتایێ، د ئاستێ واتاسازیێدا بۆ دروستکرنا فەرهەنگێن بابەتی بکار دهێت، هوسا ئەڤ تیۆرە دچیتە د ناڤ ڤەکۆلینێن واتاسازییا فەرهەنگیدا و د واتاسازیێدا ئەڤ تیۆرە بۆ دیارکرنا واتایا پەیڤان بکار دهێت، ب تایبەتی ئەگەر ئەم ل سەر کاران پەیڕەو بکەین.

١-١ تیۆر ژ لایێ زاراڤەیڤە

تیۆرا بۆارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەیڤە ب چەندین ناڤێن جوداجودا د زمانێن جوداجودا ئاماژە پێ هاتیە دان، د زمانێ ئینگلیزیدا زاراڤێن (بوارێ زمانڤانی – Linguistic Field)، (بوارێ ڕێزمانی –Syntactic Field)، (بوارێ تێگەهان – Conceptual Field)، (تیۆرا بواری – Field Theory :(Lyons, 1977 250-254). (بوارێ واتایی – Semantic Field)، (بوارێ فەرهەنگی – Lexical Field)، (بوارێ پەیڤێ – Word Field) (Geeraerts, 2009: 56). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان. زمانڤان لێرەر (lehrer) بۆ ڤێ تیۆرێ زاراڤێ ئاڕاستە (Approach) بەرامبەر زاراڤێ تیۆر (Theory)ی بکار هینایە و دبێژیت: هەمی ڤەکۆلینێن بوارێن واتایی ب شێوەیەکێ گشتی دتەمام نینن، کو ئەوێ بکەنە تیورەکا ئێکگرتی (Lehrer, 1974: 15). د فەرهەنگا "oxford"دا ئینگلیزیدا پەیڤا "Field" ب رامانا پشکەکا زەڤیێ، کو زۆربەیا جاران دهێتە جوداکرن ب پەرژان یانژی ب دیوارەکی، کو بۆ چاندنێ یانژی بۆ خودانکرنا پەزی دهێتە بکارهینان (Oxford, 2006: 272).

د زمانێ عەرەبیدا زاراڤێن (الحقول الدلالیة، الحقول المعجمیة، النظریة الحقلیة، المجالات الدلالیة) (کلنتن ٢٠٠١: ٢٩). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان. ڤەکۆلەر مەحموود جاد ئەلروب د ڤەکۆلینەکێدا ل ژێر ناڤێ "نظریة الحقول الدلالیة والمعاجم المعنویة عند العرب" هندەک زاراڤێن دی بەرامبەر زاراڤێن ئینگلیزی دیار کرینە، ئەوژی زاراڤێن (حقل الکلمة،

الحقل القاموسي للكلمة، المجال الدلالي، الحقل الدلالي، المجال اللغوي، الحقل التركيبي) (الرب ١٩٩٢: ٢١٣-٢١٤). ئەحمەد موختار عومەر د پەرتووکا "معجم اللغة العربية المعاصرة"دا ڕامانا پەیڤا (حقل، حقول) ددەتە دیارکرن ب واتایا هەر پارچەیەکا ئەردی، کو ب کێر کێلان و چاندنێ بهێت (عمر ٢٠٠٨: ٥٣٤)

د زمانـێ کـوردیـدا زاراڤێـن (بـوارێـن واتـایـی، کێڵگەی واتایی) بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان (حەسەن ٢٠٠١: ٩) هۆگر مەحموود فەرەج د ناما خۆ یا ماستەرێ یا ب ناڤونیشانێ "بوارە واتاییەکان"دا دبێژیت: "لـە سـەرەتای هەڵبژاردنی ئەم بابەتەدا، وشـەی 'کێڵگە'م بەرامبەر بە 'Field' دانا، بەڵام بە وەرگێڕانێکی ناقوڵا دەهاتە پێش چاو، ئەگەرچی عەرەبەکانیش بە 'الحقول' وەریانگێڕاوە، لەبەر ئەوە هەوڵم دا وشەیەکی لەبارتری بۆ دابنێم لەبەر ئەوە بیرم لە وشەکانی (بوار، پەڵە) کردەوە، سەرەنجام وشـەی 'بوار'م هەڵبژارد" (فەرەج، ١٩٩٣: ٢). دکتۆر تالیب حوسێن زاراڤێ "بوارە واتاییەکان" بکار هینایە (عەلی ٢٠١٩: ١٢٠).

د فەرهەنگا "ئەستێرە گەشە"دا، کو فەرهەنگەکا "کـوردی عەرەبی"یە، تێدا هـەردوو پەیڤێن "بـوار و کێڵگە" ڕامانێن وان ب زمانێ عەرەبی هاتینە دیارکرن، بوار ب ڕامانا "ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ڕێیا دەربازبوونێ هەبیت"، ئانکو ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ئاڤا وی یا کێم "تەنک" بیت و مرۆڤ بشێن تێرا دەرباز ببن و کێلگە ب ڕامانا "زەڤیا چاندنێ و زەڤیا کێلانێ" هاتیە (نیزامەدین٢٠٠٣ : ٥٣ -٤٣٨) د فەرهەنگا "خـاڵ"دا، بوار ب ڕامانا: تەنکایی ئاو کە ڕێی هاتوچوو بدا و کێڵگە ب ڕامانا زەوییەکە دەست بدا بۆ کێڵان، زەوی کێڵراو. (خاڵ٢٠٠٥ : ٣٨ – ٣٨٨) هاتینە دیارکرن. د فەرهەنگا "مـەرگ و ژێ"دا کو فەرهەنگەکا "کوردی کوردی"یە، تێدا ئاماژە ب پەیڤا بوار نەهاتیە دان، بەلێ ئاماژە ب پەیڤا کێلگە دایە ب واتایا (جێ کێلانێ، عەردێ بەرجۆت) (مشەختی ٢٠٠٦: ٣٩٥) هاتیە.

سەبارەت پەیڤا بۆ ئەڤێ تیۆرێ هاتیە بکارهینان کو ببیتە کێلگە، ئەڤەژی بکارهینانەکا مەجازییە بۆ پەیڤێ وەکوو خواستن (میتافۆر)، ئەڤ پەیڤە بکار هاتیە، ئەڤەژی دزڤریتەڤە بۆ ئـەوێ لێکدان و ڕێکخستنا فۆرمییا د ئەردێ چاندنێدا هەی، کو هەر بەرهەمەکێ چاندنێ ل جهەکێ تایبەت و ب تنێ دهێتە چاندن، هەروەسا پەیڤێن زمانی ژی د فەرهەنگا مێشکیدا درێک خستینە.

٢.١. پێناسێن بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی پشتبەستنێ ل سەر وێ یەکێ دکەت بۆ تێگەهشتنا واتایا پەیڤێ د زمانیدا دڤێت واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ بهێتە زانین ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێداین، داکو پەیڤ واتایا تەمام بدەت. گەلەک پێناسە بۆ تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤان و ڤەکۆلەرانڤە هاتینە کرن، ژوانژی:

- ترایەر (١٩٣١) دبێژیت: بوارێن فەرهەنگی (واتایی) بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤان، کو ژ لایێ واتاییڤە پێکڤە دگرێداینە و واتایا هەر ئێک ژ وان پەیڤان ب ڕێیا پەیڤێن دەوروبـەر دهێتە زانین، ئانکو تنێ ب ڕێیا بەراوردکرنا پەیڤان د هەمان بواردا واتایا تەمام یا پەیڤێ دهێتە زانین، ل دویڤ دیتنەکا دایکرونی گوهۆڕینا واتایا پەیڤێ کارتێکرنێ ل واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن خۆ دکەت، ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێدای (Faraj 2022: 188).

- ئۆلمان (Ullmann) دبـێـژیـت: بـوارێـن واتـایـی کەرتەکە ژ کەرەستێن زمانی، دەربڕینێ ژ بوارەکێ دیارکریێ پسپۆریێ دکەت (Ullmann, 1973: 26-27).

- جون لاینز (John Lyons) دبێژیت: بوارێن واتایی (فەرهەنگی) کۆمەکا یەکەیێن زمانینە، کو ب شێوەیەکێ ئاسویی و ستوونی پێکڤە دهێنە گرێدان (Lyons, 1977: 268).

- جاکسن (Jackson) دبێژیت: بوارێن واتایی کۆمەکا پەیڤانە ژ لایێ واتاییڤە پێکڤە دگرێداینە و ب شێوەیەکی دهێنە رێزکرن، کو ب رێیا رێکخستنێ وەکهەڤی و جیاوازی د ناڤبەرا واندا دیار دبیت و یەکەیێن فەرهەنگی د بوارەکێ واتاییدا دهێنە رێزکرن پەیوەندیی پێکڤە هەیە، بەلێ ل جهێ ئێک ناهێنە بکارهینان (Jackson, 1982: 133).

ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین: بوارێن واتایی کۆمەکا پەیڤانە واتایا هەر ئێک ژ وان پەیڤان ب رێیا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ دهێتە زانین و دەربرینێ ل بوارەکێ واتایی یێ دیارکری دکەن و هەمی پێکڤە ل ژێر پەیڤەکا گشتی دهێنە دانان، وەکی پەیڤێن (زڤستان، بوهار، هاڤین، پاییز)، کو هەمی ل ژێر پەیڤا گشتی یا "وەرزێن سالێ" دهێنە دانان. هەروەسا چەندین بوارێن دیتر یێن وەکی بوارێن خارنێ، ڤەخوارنێ، جلوبەرگان، ئامیرێن ناڤمالێ، پلەیێن سەربازی، رۆژێن حەفتیێ، هەیڤێن سالێ، ئامیرێن کەهرەبائی، کەرەستێن بیناسازی، ئامیرێن سەرتراشینێ، ئامیرێن پەیوەندیکرنێ، رەنگان، خزمایەتیێ، گیانەوەرێن مالی، گیانەوەرێن درندە، گیانەوەرێن شیردەر، گیانەوەرێن گوشتخور، گیانەوەرێن خشوک، گیانەوەرێن ئاڤی، بلندەیان، ئامرێن ڤەگوهاستنێ، فێقی، داران... هتد. ب رێکا ڤێ تیورێ پەیڤێن بواران دهێنە دەست نیشان کرن و ب ڤێ چەندێ ئەڤ تیۆرە د زمانێ کوریدا رۆلی دبینیت و دهێتە بکارهینان.

٣.١ بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی

زمانڤان جون لاینز چوار بنەما بۆ تیۆرا بوارێن واتایی دیار کرینە، ئەوژی:

1. ئێکتربرینا د ناڤبەرا دوو بۆراندا دێ یا ڤالا بیت (چ یەکەیێن فەرهەنگی - lexeme) یێن ئەندام بن پتر ژ بوارەکێ واتایی (Lyons 1977: 268)، ئانکو پەیڤ ناچیتە د دوو بوراندا ئەڤ بنەمایە چێ دبیت د نهادا ل سەر هەمی پەیڤێن زمانی نەهێتە جێبەجێکرن، چونکی "بە پێی ئەم تیۆرییە هەر وشەیەک دەبێت لە یەک کێڵگەدا ببێتە ئەندام، بەڵام زۆر جار وشە لە کێڵگەیەک زیادتر دەبێتە ئەندام، بۆ نموونە مێشک ئەندامی کێڵگەی ئەندامەکانی لەشە، دەچێتە ناو کێڵگەی ئەو کەرەستانەی شتیان تیادا هەڵدەگیرێ" (حەسەن ٢٠١٠: ٢٢)

٢. چ یەکەیێن فەرهەنگی نینن کو سەر ب بوارەکێ دیارکریڤە نەبن (Lyons 1977:268)، ئانکو هەمی پەیڤان د زمانیدا بوارێن هەین و پەیڤ ب تنێ نەشێت یەکەیەکا سەربەخۆ پێک بینیت.

٣. پێدڤییە ئەو دەوروبەرێ پەیڤ تێدا بکار دهێن ل بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن.

٤. نابیت ڤەکۆلین ل یەکەیێن زمانی دویر ژ پێکهاتا وان یا رێزمانی بهێتە کرن (Lyons, 1977: 269).

ژ ئەنجامێ پێشکەڤتنا زانستی و ڤەکۆلینێن بەردەوام زمانڤانان، هندەک بنەمایێن دیتر بۆ تیۆرێ دەست نیشان کرینە، ئەوژی:

١. هەر زمانەکێ چەند بوارەکێن واتایی یێن دیارکری یێن هەین. هەر ئێک ژ وان بواران ژی دەربرینێ ژ لایەنەکێ ژیانێ دکەت.

٢. پەیڤ د ناڤ بوارێن واتاییدا ب رێیا پەیوەندییێن ئاسۆیی و ستوونی پێکڤە دهێنە گرێدان (النجار، (النجار ٢٠٠٦: ١٣٥- ١٣٧)

٣. "دەوروبەرەکێ واتایی یەکەیێن فەرهەنگی کۆم دکەت و هندەک جاران ل گەل دەوروبەرێن دی یێن ماددی یان مەعنەوی تێکەل دبیت.

٤. مێشکێ مرۆڤی دەمێ کار دکەت ب ڕێیا زمانی کار دکەت، پاشی ئەو ئەوان یەکەیێن سەر ب بواران یان کێلگەیێن واتایڤە د بیردانکێدا دپارێزیت. (عەلی ٢٠١٥: ٣١١)

٥. "لـە بـواری واتـاییدا کۆمەڵە وشـەیـەک کۆ دەبنەوە، تەنها یەک سەرخان بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن و نابن بە ژێرخانی سەرخانێکی تر، بە واتایەکی دیکە (تری، هەنار، سێو، بەهی... هتد)هەموویان لە یەک خانەدا کۆ دەبنەوە و یەک بواری بیرییە کە داگیریان دەکاتەوە ئەویش 'داری میوە'یە" (بابان ٢٠٠٥: ٢٦).

٢. تەوەرێ دووێ: جۆر (پۆلینکرن)ێن بوارێن واتایی

بوارێن واتـایی پشتبەستنێ ل سـەر پەیڤ و یەکەیێن فەرهەنگی دکەن چ یەکە بۆ دوو بوارێن واتایی ناهێنە ئاراستەکرن هەر پەیڤەک دەربڕینێ ژ بوارەکێ واتایی یێ دیارکری دکـەت، د بوارێن واتـاییدا دەوروبـــەر ڕۆلـەکێ مـەزن دگێڕیت. د دابەشکرنا جورێن بوارێن واتاییدا زمانڤان دئێکگرتی نینن، ئەڤ ژێ بوویە ئەگەر کو چەندین دابەشکرنێن جوداجودا بۆ بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانە بهێنە ئەنجامدان، ژ وانژێ:

١-٢. زمانڤان ئولمان سێ جۆر بۆ بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژێ:

١. بوارێن واتایی یێن بەرجەستەیێن پەیوەندی پێکڤە هەین (Concrete and continuous fields)

ئەوان جۆرێن پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن نوینەراتییا سیستمێ ڕەنگان د زمانیدا دکەن، کو زێدەتر ئـەوان بـوارێـن پەیڤان ڤەدگریت ئەوێن پەیوەندی ب کەتواریڤە هەین. نموونەیەکا دیار یا ڤی بواری سیستمێ ڕەنگایە د زمانیدا، پۆلێن ڕەنگان مەودایەکێ بەرفرەهێ زمانی بخۆڤە گرتیە و ب چەندین شێوازێن جوداجودا د زمانێن جیهانێدا دابەشکرن بۆ هاتینە کرن (Ullmann 1973: 27-28). "ئـەم بۆچوونی دابەشبوونە کاتێک گەیشتە لوتکە، کە هەردوو زانای ئەنترۆپۆلۆجی 'Berlin' و 'Kay' بیردۆزەکەیان بە بەڵگەی کاری مەیدانی سەلماند و توانییان کتێبێک بە ناونیشانی (Basic Volor terms 1969) بخەنە بـەردەسـت، کـە لە سەر (٩٨) زمان ئەنجامیان دا (زەنگەنە ٢٠٠٢: ٣٨) د ئەنجامدا گەهشتنە ڤێ چەندێ کو یـازدە پۆلێن بنەڕەتیێن ڕەنگان هەنە، ئەوژێ: سپی، ڕەش، سوور، کەسک، زەر، شین، قاوەیی، بنەڤشی، پیڤازی، پرتەقالی، خاکی (خولەمێشی) (Ullmann, 1973: 29).

٢. بـوارێـن واتـایـی یێـن بـەرجـەسـتـەیێـن ژێکڤەبووی (Concrete fields with discrete elements)

ئەڤ جۆرە ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن دەربڕینێ ژ پێک هات و پەیوەندیێن خێزانێ دکەن، کو ژ ڕەگەزێن سەربەخۆ یێن کەتواری پێک دهێن و زێدەتر پەیوەندی ب لایەنێ ژیریڤە هەیە. زاراڤێ پەیوەندیێن خزمایەتی ل سـەر بنەما و پیڤەرێن جوداجودا دهێنە دابەشکرن، زمانڤانێن ئەمریکی ڤەکۆلین ل جوراوجوریا زاراڤێـن خزمایەتیێ د زمانێن هیندوئەمریکیدا کریە و چەندین جیاوازیێن سەرنجڕاکێش د ڤێ سیستمیدا هەنە (Ullmann 1973: 29-30). "لە زمانی هەنگاریدا وشەیەکی سادە نییە کە بە واتای 'خوشک' یان 'برا' بەکار بێت، لە جیاتیی ئەمە وشەی جیاواز و تاریکی تێدایە بە واتای 'باجی' و 'خوشکە بچووک' و 'برا بچووک' و کاکە، لە زمانی سویدیدا وشە هەیە دوو باپیرە

و ’باوکی باوک‘ و ’باوکی دایک‘ دوو نەنک؛ ’دایکی دایک و دایکی باوک‘ لە یەکتری جیا دەکەنەوە. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٣. بوارێن نەبەرجەستە (Abstract fields)

ئەڤ جۆرە نوێنەراتییا تایبەتمەندیێن زاراڤێن هزری دکەت، کو ژ هەردوو جۆرێن دیتر یێن بوارێن واتایی گرنگترە، چونکی گرنگییا پێکهاتا زمانی ب رێیا پێکهینانا وێنە و هزرێن تاقیکرنێ دهێتە هەبوونێ (Ullmann 1973: 29-30). زمانڤانێ ئەلمانی ترایەر ئاماژێ پێ ددەت کو ”ئەلمانیی ناوەڕاست و ئەڵمانیی نوێ بە دوو جۆری جیاواز لەگەڵ ’زانین‘دا هەڵسوکەوت دەکەن، لە دەوروبەری ساڵەکانی 1200دا بە پێی دوو بنەما وشەکان کێڵگەکانیان بەش کرد، دەربەگایەتی و بڵاوگرتنەوە (الشمول) دەربەگایەتی زانینی دەکرد بە دوو بەشەوە، زانینی نێو کۆشک، زانینی دەرەوەی کۆشک، بنەمای بڵاوگرتنەوەش تەنیا یەک وشەی بۆ هەموو زانین یان بە گشتی ’دینی و دنیایی‘ دادەنا، لەگەڵ کەوتنی یاسای دەربەگایەتیدا ئەم جیاوازییانە نەمان. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٢.٢. پۆلینکرنا فەرهەنگا (Greek New Testament) بۆ بوارێن واتایی:

گشتگیرترین پۆلینکرن بۆ بوارێن واتایی، کو ب پۆلینکرنەکا زانستی بهێتە هژمارتن، ئەو پۆلینکرنە یا د فەرهەنگا ”Greek New Testament“ بۆ بوارێن واتایی هاتیە ئەنجامدان (عمر ١٩٩٨:٨٧) و تێدا زمانڤان (Eugene A. Nida) بوارێن واتایی دابەشی چوار بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی بوارێن (هەبوون، رووپدان، نەبەرجەستە، پەیوەندیان) ، هەر ئێک ژ ڤان بواران ژی چەندین بوارێن دیتر بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 178-186) ، وەکی ل خوارێ:

١. هەبوون (بەرجەستە) (Entities)

بوارێ هەبوونان د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا یێن وەکی بەرجەستە، کەرەستێ هەیی، گەردوون، هەبوون...؛ ئاماژە پێ هاتیە دان. ”هەموو شتێکی سەر دونیا لە ژێر ئەم کێڵگەیە دادەنرێت، لە ئاسمان و زەوی و هەر چی شتێکی سەر رووی زەوی“(علي، ٢٠١٣: ٧). ئانکو بوارێ هەبوونان هەمی ئەوان تشتان بخۆڤە دگریت ئەوێن د جیهانێدا هەین، ڤێجا ئەو تشت چ زیندی و نەزیندی یانژی زیندیێن ڤەشارتی بن، وەکی هێزێن سەردای سروشتی، مرۆڤ و گیانەوەر و رووەک، تشتێن سروشتی و دەستکرد... هتد. بەرفرەهترین بوارێ واتایی دهێتە هژمارتن و هەبوویێن زیندی و نەزیندی (بێگیان) بخۆڤە دگریت، وەکی:

ئـ هەبوویێن زیندی:

١. هێز و هەبوونێن سەردای سروشتی

٢. مرۆڤ

٣. هەبوویێن دی ژ بلی هەردوو خالێن سەری، وەکی: گیانەوەر، بالندە، مێش و مۆر.

ب هەبوویێن نەزیندی (بێگیان):

١. تشتێن سروشتی: ئەڤان بواران بخۆڤە دگریت:

ئـ لایەنێ جوگرافی

ب. پێکهاتێن سروشتی

ج. دار و بەرهەمێن داران

٢. کەرەستە و پێکهاتێن دروستکری:

ئـ کەرەستەیێن بیناسازی

ب. کەرەستەیێن خارنێ و ڤەخوارنێ

ج. کەرەستەیێن دی ژ بلی کەرەستەیێن خالێن (ئـ و ب) (Nida 1975: 178-184)

٢. ڕوویدان[1] (Events)

هەر ڕوویدانەک یان کریارەک د ژیانێدا چ ژ لایێ مرۆڤان یان گیانەوەرانڤە بهێتە ئەنجامدان، دچیتە ژێر ڤی بوارێ واتایی. "مەبەست لە ڕووداوەکان کارەکانە کە مرۆڤ یان گیانلەبەرەکان پێی هەڵدەستن، چ کاری ڕەمەکی، یان نارەمەکی بێت. (علی ٢٠١٣: ٨) ئەڤ بوارە چەندین ڕوویدانێن جوراجورێن گرێدای (ئاڤوهەوای، هەست و سوزان و جەستەیی، ڕەوشەنبیری، گەشەکرنێ، هەستان، لڤینێ، پەیوەندیکرنێ، کونترولکرنێ...) بخۆڤە دگریت (Nida, 1975: 186).

٣. نەبەرجەستە (Abstracts)

بوارێ نەبەرجەستە ئەوان لایەنان بخۆڤە دگریت ئەوێن هەبوونەکا ماددی نەبیت و پتر گرێدانە ب لایەنێ هزریڤە، وەکی: دەم: ئەڤرۆ، سوباهی، سالەکا دی... مەودا (دووری): گەز، قوناغ، ڕۆژ... خێرایی (لەز): هێدی، ب لەز... گەرمی: گەرم، سار... ڕەنگ: ڕەش، سوور... ژمارە: ئێک، دوو... چارەنڤیس (بارودوخ): دەولەمەند، هەژار، عەبد (بەند)... لایەنێ ئایینی: خاوین (پاقژ)، پیس، بێباوەر، باوەردار... سەرنجراکێش: جوان، کرێت... تەمەن: پیر، گەنج، زاروک... لایەنێ ڕەوشتی: ڕاستگۆ، دەستپاک، فێلباز... چونیەتی: باش، خراب، دروست، خەلەت... هێز: ب هێز، بێهێز، لاواز... بارێ تەندروستی: نەخوش، ب سلامەت (ساخ)... (Nida, 1975: 186).

٤. پەیوەندی (Relations)

ئەڤەژی ئامرازێن پەیوەندییێ "پیتەکان و جێناوەکان و ئامرازی سەرسۆرمان و پرپیۆزشن و ئامرازی پرسیار. (علی٢٠١٣: ٨) بخۆڤە دگریت، وەکی: پەیوەندییێن جهی: ل سەر، ل بن، ل پێش، ل پشت، دەوروبەر، د ناڤدا. پەیوەندییێن دەمی: ل گەل، د ماوێ، ل وی دەمی، د هەمان دەمدا. پەیوەندییێن ئاماژەیی: ئەڤە، ئەوە، ئەوێهە، ئەواهە... پەیوەندییێن هزریی لوژیکی: نوکە (ئێستا)، ل سەر بنەمایێ، هەر چەندە، ژبەر هندێ، بەلێ... (Nida, 1975: 186).

زمانڤان وێ چەندێ دیار دکەن کو قەبارێ بوارێن واتایی ژ بوارەکی بۆ بوارەکێ دیتر یێ جیاوازە و هندەک وەسا دیار دکەن کو بوارێ ژ هەمیان بەرفرەهتر بوارێ گرێ دایە ب بوونەوەر و کەرەستانڤە، پاشی بوارێ هەبوونان و پاشی بوارێ ڕۆیدانان و ژ وان کێمتر بوارێ نەبەرجەستەیە و یێ ژ هەمیان کێمتر بوارێ پەیوەندییانە. (عمر ١٩٩٨: ٩٦)

٢.٣. دابەشکرنا هالیگ و وارتبورگ (Hallig & Wartburg) بۆ بوارێن واتایی:

باشترین دابەشکرن کو ب شێوەیەکێ پێشکەفتی هاتبیتە پێشکێشکرن و نیاسین ل سەر دابەشکرنەکا واتایی یا جیهانی هاتبیتە نیشاندان، ئەوە یا "هالیگ و وارتبورگ" ل سالا (١٩٥٢)ێ پێشکێش کری. (عمر ١٩٩٨: ٨٤) تێدا چەمک دابەشی سێ بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی:

١. گەردوون، وەک:(ئاسمان، زەوی، ئاژەڵان و ڕووەک)

٢. مرۆڤ، وەک: (جەستەی مرۆڤ، بیر و هزر، ژیانی کومەلایەتی)

٣. مرۆڤ و گەردوون، وەک: پەیوەندییان بە زانست و پیشەسازییەوە هەیە. (مستەفا ٢٠٢٤: ٢٨٩)

ژ بلی دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، زمانڤانان هندەک جورێن دیترێن بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژی:

[1] د ڤێ ڤەکولینێدا پەیڤا ڕویدان دەربرینێ ژ واتایا پەیڤا کاری دکەت، چونکی واتایا کاری د واتاسازییدا ڕویدانن.

١. پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا: ئەندرێ جولیژ دهێتە هژمارتن ئێکەم کەس کو پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا د بوارێن واتاییدا بکار هینایین.

٢. بوارێ مۆرفۆسیمانتیکی (عمر ١٩٩٨: ٨٠)

ب کێشێن گەردانکرنێ ژی دهێنە نیاسین، "ئەم جۆرەیان وەک لە ناونیشانەکەیەوە دیارە، واتای لێکدانەوەیەکی مۆرفۆلۆجی و سیمانتیکیی کەرەسەی بوارەکان لە یەک کاتدا دەگەیەنێت. ئەم جۆرەش بەوەدا لەوانی تر جیا دەکرێتەوە کە نە تەنیا لە کۆمەڵێ وشەوە کە هەموویان سەر بە بوارێک بن، نە لە بوارێکی بیریشەوە دەست پێ دەکات، بەڵکوو لە تاکە وشەیەکەوە هەنگاو بەرەو هەموو پەیوەندییەکانی دەنێ، تەنانەت پەیوەندیی لە گەڵ کەرەسەی دەرەوەی بوارەکەشدا هەیە. (فەرەج ١٩٩٣: ٢١)

٣. پشکێن ئاخڤتنێ و پۆلینکرنێن وان یێن رێزمانی

٤. بوارێن سینتاگماتیکی (Syntagmatic Field): کۆمەکا پەیڤانە ب رێیا بکارهینانێ پێکڤە دهێنە گرێدان، بەلێ چ جارا ناکەڤنە هەمان جهێ رێزمانی. پوزیگ (A . Porzig) ئێکەم کەس بوو ڤەکۆلین ل ڤی بواری کری (Nasiba and Alisherovna, ٢٠٢٢: ٦٣). ئەوژی دەمێ گرنگی ب پەیوەندیێن پەیڤێن، وەکی: (سە رەوین)، (بهیستن گوهـ)، (ڤەگوهاستن ترۆمبێل)... هتد داین (عمر ١٩٩٨: ٨١)

٣. تەوەرێ سیێ: کار و جۆرێن بوارێن کاران:

١.٣. کار

کار پشکەکە ژ پشکێن ئاخڤتنێ. د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار دروست نابیت و وەکی کەرەستە و پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێ سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. "د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار نینە و واتا رستێ وەکی جەمسەرەکی ل دوور کاری دزڤریت. کار ژ بلی کو روویدانەکێ و کریارەکێ خوەیا دکەت، ژ چەندین پێکهێنێن ژێکڤەنەقەتای پێک دهێت و هەمی پێکڤە رامان و مەبەست و پێکهاتنا کاری ددەن. کار ژ بلی بنیاتێ کاری ژ تاف، ئەسپێکت، رێژە، گەردانکرن، نەفی، تێپەراندن و بکەرنەدیار پێک دهێت. هەبوونا گەلەک پێکهێنان بۆ پێکهاتا کاری بوویە ئەگەرێ هندێ، کو کار د زمانیدا ب بابەتەکێ ئالۆز بهێتە هژمارتن. ڤان هەمی پێکهێنان پێکڤە بۆ دروستکرنا رستان و واتایێ وەک یەکەیەکا فەرهەنگی و مۆرفۆلۆجی سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. (عەبوزید ٢٠١٢: ٢٠)

کار پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێیە و گرنگییەکا زور پێ دهێتە دان، هەروەکی ئەورەحمانی حاجی مارف دبێژیت: "کردار لە پێکهاتنی رێزمانی زمانی کوردیدا جێگەییەکی دیار و گرنگی هەیە، وەک: مەودای بەرفراوانی بەکارهێنانی و فۆرمی زۆر و جۆربەجۆری و دەور لە سازکردنی رستەدا، وێرای بایەخی گەورە بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیی پێکهاتنی رێزمانی بە گشتی و تێگەیشتنی یاسای ناوەکی و پێشکەوتن و گەشەکردنی بە تایبەتی، هەروەها لە پێشخستنی کاری فەرهەنگ نووسیشدا جێپەنجەی لێکۆڵینەوەی کردار بە ئاشکرا دیارە'. (مارف ٢٠١٤: ١٠)

چەندین پێناسێن جوداجودا ژ لایێ زمانڤانێن کورد و بیانیڤە بۆ کاری هاتینە کرن، ژ وانژی:

کار: کار ئەو پەیڤە یاکو ئاماژێ ب روویدان یانژی کریارەکێ دکەت (Lyons, 1981:109).

- کار: "وەک هەموو بەشێکی تری ئاخاوتن لە سێ رووەوە پێناسە دەکرێ: (فۆرم، واتا، ئەرک). لە رووی فۆرمەوە کار ئەو مۆرفیمەیە کە دەتوانێ بە پێشگری (ب، و، دە) و پاشگری "ایە'' و پاشگری راناوییەوە

بلکێت. یان ئەو مۆرفیمەیە کە نیشانەی تاف و کەس و ژمارە و ئەسپێکت و موود وەردەگرێ. لە ڕووی ئەرکەوە کار بەو وشەیە دەوترێ کە پاش وشەی (ئەتەوێ.. با... وا...) دەکەوێ. لە ڕووی واتاشەوە، کار ئەو وشەیەیە کە ڕووداوێک یان بارێک پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨)

- "کار وشەیەکە ڕوودان و کات دەگەیەنێ. (زەنگەنە ١٩٨٩: ٣)

- "کار فاکتەرێ سەرەکییێ پێکهینانا ئاخڤتنەکا ڕێکوپێک و تێر واتا و ڕامانە، هەروەسا دەمەکێ تایبەت و کەسەکێ دەستنیشانکری و ڕوویدانەکا بەرچاڤ ب خۆڤە دگریت. (سەبری مونیب ٢٠١٦: ٣٠٠)

- ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین کار پێکهێنەکێ سەرەکی یێ ڕستێیە دەربڕینێ ژ ڕوویدانەکێ ل دەمەکێ دیارکری دکەت، وەکی: هات، کەفت، هەلگرت، ئاڤدا، دەستپێکر... هتد.

٢.٣. جۆرێن بوارێن کاران ژ لایێ واتایێڤە

د زمانێ کوریدا ژلایێ واتایێڤە گەلەک ب کێمی ڤەکۆلین ل کاری هاتیە کرن. پێناسا کاری ژ لایێ واتایێڤە،"کار ئەو وشەیەیە کە ڕووداوێک یان بارێ پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨) ئێک ژ کارێن سەرەکیێن زمانی ئەوە، کو ڕوویدانێن بێسنوورێن جیهانێ بۆ هندەک یەکەیێن دیارکری دابەش دکەت، کو ئاخفتنکەرێن زمانی دبێژنێ ڕوویدان یان کریار، هەروەسا د چارچووڤێ واتایا ڕوویدانانداا، کار وەکی نیشان یانژی پێناسا ڕوویدانان دهێتە دانان و ل گەل هندێ ئەو یەکەیێن زمانیێن وەسفا ڕوویدانێن دیارکری و جۆرێن دیارکەری دکەن بریتینە ژ کار و ئارگیومێنتان (Hovan and other 2010: 1-2). هندەک ژ وان دابەشکرنێن بۆ کاری ژ لایێ واتایێڤە هاتینە ئەنجامدان:

١.٢.٣. دابەشکرنا زمانڤان "یوجن نیدا" بۆ ڕوویدانان (کاران) ژ لایێ واتایێڤە ئەوا ل سەر فەرهەنگا "Greek New Testament" ئەنجامدای تێدا ڕوویدان دابەشی ئەڤان لایەنان کرینە، ئەوژی:

١. ڕوویدانێن سروشتی، وەکی: با، ڕەشەبا، باران، لافاو، سووتن، دوکێل...

٢. ڕوویدانێن کرداری (جەستەیی)، وەکی: خوارن، جووتبوون، نڤستن ژخەو ڕابوون، مرن...

٣. ڕوویدانێن گرێدای هەستان، وەکی: بهیستن، گوهدان، هەستپێکرن، دەستلێدان، دیتن، بینین، ب چاڤ دیتن، تێبینیکرن، تامکرن، بێهنکرن...

٤. ڕوویدانێن گرێدای هەست و سوزان، وەکی: ڤیان (ئارەزوو، حەز)، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، دلپیسی، ئیرەیی پێبرن، ترسیان، بێزاربوون (مەلەل، عاجزی)، خەمباربوون (پەریشان، مەرەقکرن)، دلتەنگی...

٥. ڕوویدانێن هزری و عەقلی، وەکی: پلاندانان، هژمارتن، بیرهاتنەوە، ژبیرکرن، بیرئینانەوە، هزرکرن، بریاردان، دادگەهـ کرن، دیزاینکرن، هەلبژاردن، بەراوردکرن، ڤەدیتن، فێربوون، ناسینەوە...

٦. ڕوویدانێن پەیوەندیکرنێ، وەکی: ئاماژەپێدان، نیشاندان، گرین، پێکەنین، ئاخڤتن، گوتن، هاوارکرن، نڤیسین، خاندن، دوعاکرن، پێشبینیکرن، شرۆڤەکرن (ڕوونکرن)، سۆندخارن، فێرکرن، ئامۆژگاریکرن، ڕێنماییکرن، دانوستاندن، گازیکرن، خواستن، فەرمانکرن...

٧. ڕوویدانێن پێکڤەهاتنێ، وەکی کومبوون (کوبوونەوە، چاڤپێکەفتن)، پەیوەندیکرن، پشکداریکرن، ئێکگرتن، یاخیبوون، شەڕکرن،

لایەنگیریکرن، دژایەتیکرن، دەستنیشانکرن، بەردان (تەلاقدان)، سەرەدانکرن، پێشوازیکرن...

٨. ڕوویدانێن ڕێڤەبرن و دەستهەلاتداری یانژی کونترولکرنێ، وەکی: داگیرکرن، دەستبسەرداگرتن (سەرکەفتن)، دەستگیرکرن، گرتن، ڕێڤەبرن، پاراستن، سەرپێچیکرن، ڕەتکرنەوە (قەبوولنەکرن)، سزادان...

٩. ڕوویدانێن لڤینێ، وەکی: گەشتکرن، گەریان، هاتن، چوون، گەهشتن، بجه هێلان، ڤەگەریان، ڕێڤەچوون، پیاسەکرن، غـاردان، ڕاکـرن، فرین، مەلەڤانیکرن و سەرئاڤ کەڤتن، دویڤچوون...

١٠. ڕوویدانێن کاریگەر یان ژناڤبرنێ، وەکی: شکەستن، وێرانکرن و پارچەپارچەکرن، تێکشکاندن (هەرشاندن)، هویرکرن، دراندن، برین، بریندارکرن، تراشین، کونکرن، سەرژێکرن، وەشاندن، شەقلێدان، کوشتن، بـەربـارانـکرن، کوشتنەڤە (سـەربـڕین)، خەندقاندن، زیان پێگەهاندن، ئازاردان، زوریلێکرن...

١١. ڕوویدانێن ڤەگوهاستنێ، وەکی: دابەشکرن (بەلاڤکرن)، دان (پێدان)، بەخشین، خۆسارکرن، وەرگـرتـن، ب دەستـڤـەهـینـان (دەستـکـەڤـتـن)، پێکگوهۆڕین، بەرهەمهینان، ڕاستپاردن، دزین، تـالانـکرن، ڕێگریکرن، کرین، فروتـن، ئـازادکـرن، قەرکرن، قەرزدان، ئالوگورکرن...

١٢. ڕوویدان و چالاکیێن جۆراوجۆر (Complex activities): ئەڤ جۆرە کۆمەکا ڕوویدانێن وەکی کارێن کشتوکال، کێلان، چاندن، دروێنـەکرن... بکارهینانێن ئاژەلی، وەکی: شڤانیکرن، گاڤانیکرن، خوری ژێڤەکرن، خودانکرن... ئامادەکرنا خوارنێ، وەکی: چێکرن، لێنان... چێکرنا جلوبەرگان، وەکی: ڕستن، ڤەهاندن، چنین، دورین... بیناسازی، وەکی: بنیاتنان، خرابکرن... لایەنێن ئایینی، وەکی: پەرستن، قوربانیدان... بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 184-186).

٢.٢.٣. زمانڤان جیوفری لیچ د پەرتووکا خۆدا یا ب ناڤێ "Meaning and the English Verb"دا، کاران ژ لایێ واتاییڤە دابەشی ئەڤان لایەنان دکەت، ئەوژی:

١. کارێن کاتی (ماوەکورت، ساتی) (Momentary verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب ڕوویدانەکێ دکەن، بـەلـێ مـاوێ ئەنجامدانا ئـەڤان ڕوویـدانـان هند یێ کورتە کو ب زەحمەتە هزر تێدا بهێتە کرن. وەکی: شەقلێدان، لەزچوون، لێدان، سەرلەقاندن، ل دەرگەهی دان، چاڤ گرتن، تەقەکرن، سەر لڤاندن...

٢. کـارێـن ڕوویـدانـێـن ڤـەگـوهـاسـتـنـێ (Transitional event verbs):

ئـەو کـارن ئـەوێـن دەربـڕیـنـێ ژ ڕوویـدانـێـن ڤەگوهاستنێ و دروستبوونا دۆخەکێ نوێ دکەن، وەکـی: مرن، گەهشتن، بەرزەکرن، ب جه هێلان، کەفتن، ڕاوەستان، ژ دەستدان، ڕوینشتن...

٣. کـارێـن گـرێـدای چـالاکـیـان (Activity verbs):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ چالاکیێن بەردەوام دکـەن، وەکـی: بـارانـبـاریـن، یـاریـکـرن، خـوارن، ڤەخوارن، ئاخڤتن، غاردان، خاندن، نڤیسین، کارکرن، بـەرێـخـودان... بەلێ، دڤێت ئاماژێ ب ڤێ چەندێ بدەین، کو زاراڤێ چالاکی ب تەمامی دەربڕینێ ژ ڤان هەمی کاران ناکەن، چونکی ئەڤ کارە هەمی ژ لایێ مرۆڤانڤە ناهێنە ئەنجامدان. بەلێ، ئەڤ کارە هەمی دەربڕینێ ژ ڕوویدانەکا بەردەوام دکەن.

٤. کارێن گوهورین و گەشەکرنێ (Process verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب پروسێسێن گەشەکرنێ دکـەن ب شـێـوەیـەکـێ ئـاسـایـی د مـاوەیـەکـێ بێ دوماهیدا، وەکی: گەشەکرن، پەرەسەندن، گوهورین،

پێگەهشتن، فێربوون، زوربـوون، بەرفرەهبوون، خاڤبوونەوە...

٥. کارێن هەستکرنێ یێن بێ لڤین (Verbs of Inert perception):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: (بینین، بهیستن، بێهنکرن، تامکرن، دەستلێدان) ێ دکەن.

٦. کارێن تێگەهشتن (زانین)ێ (Verbs of Inert cognition):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ ڕەوش (حالەتێن) هزرییێن مرۆڤان دکەن، وەکی: ژ بیرکرن، باوەرکرن، خەیالکرن، تەخمینکرن، گریمانەکرن، زانین، هزرکرن... ئەڤ کارە دەربڕینێ ژ لایەنێ دەروونیێ تاکەکەسی دکەن.

٧. کارێن هەلویستی (هەست و سوزان) (Verbs of attitude):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەست و سوزان دکەن بەرامبەر دیاردێن جیهانێ، وەکی: هیڤی خواستن، ڤیان، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، ئارەزوو، پەشیمانبوون، ئاوات...

٨. کارێن دوخێ هەبوون و خاوەنداریێ (State verbs of having and being)

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب چەمکێ هەبوون و خاوەنداریێ دکەن، دەربڕینێ ژ دۆخەکێ ماوە درێژ و ڕەوشێ دکەن، وەکی: هەبوون، خاوەنداری، پشتبەستن، هەژیبوون، لێکچوون، گرنگبوون، پێکهاتن... (Leech, 2004: 36-40).

٣.٢.٣. د زمانێ کوردیدا چ دابەشکرن (پولینکرن)یێن تایبەت بۆ کاری ژ لایێ واتاییڤە نەهاتینە ئەنجامدان، ڤەکۆلەر "بنار عەبدولجەبار جەمیل" د ناما خۆ یا ماستەرێدا یا ب ناڤونیشانێن "کارەکتەرە سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا"، ئاماژە ب لایەنێ واتایێ هندەک جۆرێن کاران دایە. بەلێ ب شێوەیەکی تێکەل لایەنێ ڕێزمانی و واتایی بەحسکریە، کو هەمان دابەشکرنا زمانڤان "Dixon"ە ل سەر کاران ئەوا د پەرتووکا "A New Approach to English Grammar"دا هاتیە ئەنجامدان. ب ڤی ڕەنگی داینە دیارکرن، "چەمکی کرداری بە شێوەیەکی گشتی دەکرێ بەسەر دوو جۆر کرداردا بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش بکرێت:

1. کردارە سەرەکییەکان: ئەوانەن کە ڕاستەخۆ ئاماژە بۆ هەبوونی چالاکییەک دکەن، واتە ئەو کردارانەی کە بۆ خۆیان دەتوانن ڕستە دروست بکەن بە تێئاخنینی فرێزە ناوییەکان لە ڕۆڵی واتایی جۆراوجۆردا.

2. کردارە لاوەکییەکان: ئەوانەن کە وەسفی واتایی بە هەندێ کرداری تر دەگەیەنن، ئەوانە کە لە پێکهاتەیەکی مۆرفۆلۆجی یان سینتاکسیی تایبەتدان. (جەمیل ٢٠١٥: ١٤) ل ژێر هەر ئێک ژ ڤان جۆران ژی چەندین جۆرێن دیتر داینە دیارکرن، کو ئەم دشێن بێژین ئەڤ ڤەکۆلینە وەکوو دەستپێکەکا گرنگ بۆ دانەنیاسین و دابەشکرنا کاری ژ لایێ واتاییڤە د زمانێ کوردیدا دهێتە دانان.

٣.٣. کارێن هەستان

ژ ئەنجامێ ئەڤان دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەم شێین بێژین کارێن هەستان ب ئێک ژ جۆرێن سەرەکیێن کاری دهێتەدانان ژلایێ واتاییڤە د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا جودا یێن وەکی کارێن (تێگەهشتنێ، ئاگەهدارکرنێ، سەرنجدانێ، هەستان...) ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەو ڕوویدان یان کردارن ئەوێن بەر ئێک ژ

پێنج هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: دیتن، بهیستن، دەستلێدان (هەستکرن)، تامکرن و بێهنکرنێ دکەڤن. ب واتایەکا دی: "ئەو کردارانەن کە باس لە هەست و درکپێکردنەکانی مرۆڤ دکەن. وەک: بینین، بیستن، بۆنکردن، تامکردن، هەستکر. (جەمیل ٢٠١٥: ١٧)

٤ تەوەرێ چواری: کارێن هەستان د مەموزینێدا

١.٤. مەموزین وەکی بەرهەمەکێ ئەدەبی

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ب ئێک ژ گرنگترین شاکارێن ئەدەبی یا مللەتێ کورد دهێتە هژمارتن، هەروەکی مارف خەزنەدار د پەرتووکا مێژووی ئەدەبی کوردیدا دبێژیت: "چیرۆکی شیعری 'مەم و زین'ی خانی یەکێکە لەو چیرۆکانەی بووە بە شانازیی ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ڕۆژهەلات و ئەدەبی گێتی لە ڕووی نرخی ئیستێتیکییەوە بەرامبەر بە شاکارەکانی ئەدەبی عالەمی دەوەستێ" (خەزنەدار، ٢٠٠٠: ٣٢٩)

مەم و زین "چیرۆکەکا درێژە ل دۆر ئەڤینا مەجازی یا مەمی بۆ زینا جزیری دزڤرت، ژ بلی ڤەگێرانا ڕوویدانێن سەرهاتییێ خانی ڤیایە گەلەک خەم و خیال و هزر و بیرێن خۆ ژی بۆ مە شەرح و شرۆڤە بکەت" (دوسکی، ب. س: ١٩). هەروەکی ئەو بخۆ د دێڕەکا شعریدا دبێژیت: "شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە، زینێ و مەمێ بکەم بەهانە" (دوسکی ٢٠٠٨: ٦١)

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی "ژ (٢٦٥٧) بەیتان پێک هاتیە"(جیهانی٢٠٠٧: ٥٠). د ڤان دێرێن شعریدا بابەتێن جوراوجور یێن وەکی: نەژاد یان ڕەگەز و زمان و ئاخ و فەرهەنگ و کەلتورەکێ تایبەت و هەبوونەکا سەربەخۆ بەحس دکەت، ژ بۆ هندێ داکو دیار بکەت، کو ملەتێ کورد ملەتەکێ جیاواز و سەربەخۆیە د ناڤ ملەتێن جیهانێدا، هەروەسا مەم و زین ب زمانەکێ تێکەل ژ پەیڤێن کوردی، عەرەبی، فارسی و تورکی هاتیەنڤیسین، ئەڤەژی زیرەکی و شارەزاییا نڤیسەری د وان زمان و دارشتنا بەرهەمیدا دیار دکەت.

٢.٤. بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان

د مەموزینێدا هژمارەکا زۆرا کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ ئەوا جهێ تێبینیێ کو هەر پێنج هەستان کارێن تایبەت بخۆ یێن هەین، وەکوو (دیتنێ، گوهدانێ، دەستلێدان، تامکرن و بێهنکرنێ)، بەلێ ڕێژەیا بکارهینانا کارێن هەر جورەکێ هەستان یا جیاوازە.

مرۆڤ هژمارەکا زور یا زانیارییان ب ڕێیا هەستێ دیتنێ (بینین، چاڤان) وەردگریت بەرامبەر ئەندامێن دی یێن هەستان. هژمارەکا پەیڤان یێن وەکی: بینین، دیتن، بەرێخودان، تەماشەکرن، سەیرکرن، چاڤدێریکرن، پشکنین... هتد، ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ دیتنێ دکەن، ب تنێ دوو پەیڤ ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ گوهدانێ دکەن، ئەوژی: گوهگرتن (گوهداریکرن)، بهیستنن و هەستێن دی یێن وەکی بێهنکرن و تامکرن و دەستلێدان ب تنێ ب ڕێیا ئەڤان پەیڤان (بێهنکرن، تامکرن و دەستلێدان)ێ ئاماژە ب ڕۆیدانێن وان دهێتە دان (Dixon, 1991:124). داستانا مەموزینێ داستانەکا شیعرییە و ڤەگێرانا چیرۆکەکێیە د قالبەکێ شیعریدا، شیعرێ ژی چەندین تایبەتمەندییێن واتایی و ڕۆخساری یێن هەین، لەورا د بەرهەمیدا چەندین تێبینی دهێنە پێش ژ وان ژی، شاعیری ژبەر چەندین پیدڤیێن شێوازێ کێش و سەروایێ لادانێن زمانی و دەنگی ئەنجامداینە، بۆ نموونە هندەک کار ب ڕوخسارێن جوداجودا بکارهینانە، هەروەسا

لایەنێ دووبارەکرنێ و هەڤواتایێ بۆ گونجاندنا کێش و سەروایێ پەیڕەو کرییە. د مەموزینێدا (١٧٨) کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ ڕێژا بکارهینانا وان یا جیاوازە، چونکی بەرهەم بەرهەمەکێ کلاسیکە، لەورا دێ بینین کو هژمارەکا پەیڤێن تایبەت ب هەستان ب زمانێن بیانی هاتینە بکارهینان، وەکی: بووس، تەقبیل، نەظەر، فکرین، تفحس، سماع...

ئ-کارێن تایبەت ب هەستێ دیتنێ

دیتن ئاماژێ ب شیانا چاڤی دکەت بۆ نیاسین و دەستنیشانکرنا وێنە و ڕووناهیێ ل سەر خانێن ڕووناهیێ یێن تورا چاڤی، کو پالنەرەکێ دەماریێ کاروموغناتیسی دروست دکەت بۆ ڕەنگێن جیاواز، بینین ژێدەرێ سەرەکیێ وەرگرتنا زانیارییێن ڕاستەخۆیە دەربارەی جیهانێ (Oanh 2016: 6). د زمانێ کوردیدا کارێن تایبەت ب هەستێ دیتنێ، وەکوو (دیتن، بەرێخودان، سەحکرن، بەرچاڤ کەڤتن، تیبینیکرن، تەماشەکرن، فوکرین...)، هەر ئێک ژ ئەڤان کاران سەرەرای نەوەکهەڤیا ڕۆخساری، هندەک گوهۆرینێن واتایی ل دویڤ هویربینیێ و ماوێ دیتنێ و ئینیەتا کەسی تێدا یێن هەین. بۆ نموونە کارێ "دیتن'' ب واتایا مرۆڤ ئێکسەر و بێ دەستی ب چاڤان هەست ب تشتی بکەت و کارێ بەرێخودان ب واتایا ئاراستەکرنا دیتنێ ب مەبەستا ل سەر ڕاوەستیان، هەروەسا کارێ تێبینیکر دیتنا تشتەکێ جهێ سەرنجڕاکێشانییە. ئاوریدان، ئەوژێ کارەکێ بلەزە و ل گەل هەبوونا هەستێن دلوڤانیێ یان مەندەهوشیێ.

د مەموزینێدا کارێن وەکوو: (دیتن، سەیرکرن، نەظەرکرن، سەحکرن، فوکرین...) هاتینە بکارهینان، ب هەمەجورییا شێوازێن ڕێزمانی چ حالەتێ ئەرێ بیت یان نەرێ، یان ئەمر و ئیخباری و دانانی بیت، بۆ نموونە:

- بنمێ خوە ب صوورەتێ طەبیبان
بێ پەردە دبینی وان حبیبان (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٩٣)
- گەر دێ وی نەظەر بدا مە جارەک
ئکسیرێ تەوەججوها موبارەک (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٤٠)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەڕەی
١	دی	٣٨
٢	ببینت	٧٧
٣	ببینت	٢٢٥
٤	ببینت	٢٦٥
٥	ببینتن	٣٢
٦	ببینتن	٣٢
٧	ببینم	١٩٩
٨	ببینم	٨٣
٩	ببینم	٩٣
١٠	ببینن	٦٣
١١	ببینن	٧٠
١٢	ببینن	٢١١
١٣	ببینن (دیتن)	٢٨٧
١٤	ببینە (دیتن)	١٤٠
١٥	بدیا	٣٢
١٦	بدیا	٥٣
١٧	بدیا	١٧٤
١٨	بدیا (دیتن)	٢١٢
١٩	بدیتن	٥٨
٢٠	بکەرین تەفەرروج (بەرێخودان)	٢٨٧

٢١	بکەرین سەیر (بەرێخودان)	١٨٣
٢٢	بنێن (دیتن، بنێرن)	٨٣
٢٣	بینت	٧٧
٢٤	بینن	٦٣
٢٥	بێنەتەماشەیێ (بەرێخودان)	٤٥
٢٦	دبینتن	٢٢٩
٢٧	دبینن	١٨
٢٨	دبینن	١٨
٢٩	دبینن	٦٩
٣٠	دبینی	٩٣
٣١	دبینی	٢٤٥
٣٢	ددی	٢٥٣
٣٣	ددی (دیتن)	١١٤
٣٤	ددیتن	٥٣
٣٥	دکر تەفەححوس (بەرێخودان)	٧٦
٣٦	دکەت نەظارە	١٩٧
٣٧	دی	٩١
٣٨	دی	١٨٥
٣٩	دی	٢٣٢
٤٠	دی	١٧٢
٤١	دی	١٣٤
٤٢	دی	١٧٠
٤٣	دی	١٧٦
٤٤	دی	١٧٨
٤٥	دی	١٨٤
٤٦	دی	١٨٥
٤٧	دی	١٩٧
٤٨	دی	٢٢٤
٤٩	دی	٢٣٣
٥٠	دی	٢٤٤

٥١	دی	٢٥٧
٥٢	دی	٢٧١
٥٣	دی	٨٧
٥٤	دی	١٨٩
٥٥	دی (دیت)	٩١
٥٦	دێ سەیرێ بکەت	٢٣٣
٥٧	دێ نەظەر بدا	٤٠
٥٨	دێ نەظەرکەن	٢٠٠
٥٩	دیت	٣٦
٦٠	دیت	١٧٩
٦١	دیت	٢٣٤
٦٢	دیتن	٩١
٦٣	دیتن	٦٨
٦٤	دیتن	٧٠
٦٥	دیتن	٧٠
٦٦	دیتن	٧١
٦٧	دیتن	٧٢
٦٨	دیتن	٧٦
٦٩	دیتن	٨٤
٧٠	دیتن	٩٤
٧١	دیتن	١٠٠
٧٢	دیتن	١١٢
٧٣	دیتن	١٤٢
٧٤	دیتن	١٨٤
٧٥	دیتن	١٨٧
٧٦	دیتن	٢٤٤
٧٧	دیتنە	٢٢
٧٨	دیتی	٨٥
٧٩	دیتی	٨٦
٨٠	دیتی	١٠٦
٨١	دین	١٩٨
٨٢	دین (دیتن)	١٩٧

٨٣	دینە	٨٣
٨٤	دینە	٩١
٨٥	دینە	٢٠٠
٨٦	دینێ	١٣٣
٨٧	دیە	١٣٥
٨٨	دیە	١٩٩
٨٩	سەهـ نەکرن	١٨٣
٩٠	سەهـ نەکرن	٢٤٦
٩١	سەهـ نەکرن	١١٣
٩٢	سەیر بکەین (بەرێخودان)	١٧٠
٩٣	سەیرکرن	٢٦٨
٩٤	سەییرین (لێ مێزەکرن)	٧٢
٩٥	عەیان کەین (ب چاڤ دیتن)	١٩٣
٩٦	فکری (بەرێخودان)	٩١
٩٧	فکری	٧٦
٩٨	فکری	٧٧
٩٩	فکری	٩٥
١٠٠	فکری	١٧٧
١٠١	فکری	١٩٧
١٠٢	فکری	١٨٧
٠٣`	فکری	٢٣٢
١٠٤	فکری	١٧٨
١٠٥	فکرین	٩٧
١٠٦	فکرین	١١٢
١٠٧	فکرین	١١٢
١٠٨	فکرینە	١١٢
١٠٩	فکرین	٨٣
١١٠	فوکرینە	٧١
١١١	لێ نەظەر کر	٢٠٧
١١٢	نابینتن	٢٨٦
١١٣	نابینی	١٣٠

١١٤	نابینی	١٣٢
١١٥	نابینی	١٣٢
١١٦	نابینی	٢٠٢
١١٧	نابینی	٢٤٩
١١٨	نابینی	٢٧٢
١١٩	نابینی	٢٩١
١٢٠	نادیدە (نەدیتن)	١١٦
١٢١	نەبینن	٤٣
١٢٢	نەبینن	٩٤
١٢٣	نەددی	٨٦
١٢٤	نەدی	٢٠
١٢٥	نەدی	٦٩
١٢٦	نەدی	١٣٥
١٢٧	نەدی	٢٢٩
١٢٨	نەدی	٢٥٣
١٢٩	نەدی بوو	٥٢
١٣٠	نەدیتا	٥٩
١٣١	نەدیتا	٥٩
١٣٢	نەظەر بکن	٢١٦
١٣٣	نەظەر بکەت	٧٧
١٣٤	نەظەر بکەت	٢٢٥
١٣٥	نەظەر دکر	١٧٢
١٣٦	نەظەر دەت	١٤١
١٣٧	نەظەر کر	٢٤٥
١٣٨	نەظەر کر	١٧٣
١٣٩	نەظەر کە	١٥٤
١٤٠	نەظەر کەن	٢١٦
١٤١	نەظەر نەدا	٤٠
١٤٢	نەظەرکرن	٧١

ب.کارێن تایبەت ب هەستێ گوهدانێ

ئەڤ جورە کارە پشتی کارێن هەستێ دیتنێ دهێن بهیستن هەستکرنە ب دەنگی، هەستێ بهیستنێ وەکی هەستێ دیتنێ ڕولەکێ گرنگ د وەرگرتنا دەنگاندا دبینیت، کریارا بهیستنێ ب ئێک ژ پەیوەندیێن زمانی دهێتە هژمارتن (Oanh, 2016: 6-7). ڕێژا بکارهینانا ڤی جورێ کاران ڤەدگەریتە ڤە بۆ هاتنا هەستێ گوهدانێ ل پلە دوو پشتی هەستێ دیتنێ، چونکی مرۆڤ د پەیوەندیکرنا خۆ ل گەل جڤاکی گوهی بکار دهینیت و هەردەم ئەڤ هەستە یێ ئامادەییە، جاران ل گەل هەستێ دیتنێ و جاران جودا ژ دیتنێ هەست ب تشتان دکەت. کارێن گوهدانێ ژی وەکوو (گولێبوون، گوهداری کرن، بهیستن، گوهدان...) هەر ئێک ژ ڤان کاران ل دویڤ گوهدانێ و ئنیەتا کەسی و ئامادەبوونا وی...)، واتا و بکارهینانا وان یا جودایە، بۆ نموونە کارێ (گولێبوون، بهیستن)، هەستکرن ب دەنگییە بێی هەبوونا مەبەستا گوهدانێ، کارێ "گوهداریکرن" ئەو پتر گرنگیدانە ب دەنگی ژ لایێ گوهداریڤە.

دمەموزینێدا ئەڤ کارە پتر بکار هاتینە، ئەوژی: (بهیستن، سەماعکرن، گوهدان...)، بۆ نموونە:

- زینێ کو بهستن ئەو مەعانی

ئەڤ نەغمە ژ پەردەئی دەرانی (دۆسکی ٢٠٢٢: ٨٦).

- زینێ مرنا مەمێ ب گوهـ کەت

گۆیا مربوو ژ نوو ب رح کەت (دۆسکی ٢٠٢٢: ٢٣٢).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	ب بهیتن (بهیستن)	٥٨
٢	ب گوهـ کەت (بهیستن)	٢٣٢
٣	بکەرن سەماعێ (گوهدان)	٤٥
٤	بهستن	٨٦
٥	بهیست	٢٠٠
٦	بهیست	١٨٥
٧	بهیست	١٨٥
٨	بهیست	٢٦٥
٩	بهیستن	٢٤٣
١٠	بهیستن	٢٤٩
١١	بهیستن	٢٥٧
١٢	بهیستییە	١٧١
١٣	دبهست	٢٥
١٤	دبهن (بهیستن)	١٨
١٥	سەماع کر (بهیست)	١١١
١٦	کرن گووش (گوهلێبوون)	٩٨
١٧	گوهـ بدنێ (بهیستن)	٢٧٦
١٨	گوهـ دانە (گوهدان، بهیستن)	١٨٤
١٩	گوهـ کر(گوهداریکرن، بهیستن)	٢١٦
٢٠	گوهـ مەدن (گوهـ نەدەنێ)	١٨٦
٢١	گوهـ نەکرن (نەبهیستن)	١٨٣

ج. کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ

کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ ئەو کارن ئەوێن مرۆڤ ب هەستێ پیستی یان لەشی هەست پێ دکەت، دەستلێدانێ پەیوەندییا ب هەستکرنێڤە هەی، ئەو کارێن بۆ هەستپێکرنا ڤێ جۆرێ هەستی دهێنە بکارئینان بریتینە ژ دەستلێدان و هەستکرن (Oanh, 2016: 7). د زمانێ کوردیدا کارێن (دەستلێدان، خوراندن، لەقلێدان، ماچیکرن، گەمراندن، پەرخاندن گلیزانکڤەدان...) بۆ ڤی جورێ هەستی دهێنە بکارهینان. ئەڤ کارە ل دویڤ دژواری و جورێ دەستلێدانێ دهێنە گوهورین، سەبارەت کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ وەکوو (بووسەدان، تەقبیل، ڕامووسان، گەستن) د مەموزینێدا بکار هاتینە، بۆ نموونە:

- تێک تێکڤە ددان و تێک دبەستن

هن بۆسە ددان و هن دگەستن (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٥)

- (فی الحال)ێ چەکۆ بەزییە پێ میر

تەقبیل کر و قەبوول و تەقریر (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بووس (ماچیکرن)	١٥٧
٢	بۆسە	١٥٥
٣	بووسە ددان	٩٨
٤	بۆسە ددان	١٧٩
٥	بۆسە ددان	١٢٥
٦	تەقبیل کر (ماچکرن)	١٠٦
٧	حڤاندن (ماچکرن)	١٢٥
٨	دگەستن	179
٩	ڕادمووسان (ماچکرن)	١٢٥
١٠	کرن بووس	١١١
١١	کشاندن (پەرخاندن)	٢٤٦
١٢	گەستی	٢٢٩

د. کارێن تایبەت ب هەستێ بێهنکرنێ

هەستێ بێهنکرنێ تایبەت ب بێهنان کو مرۆڤ ب ڕێکا دفنێ هەست پێ دکەت، د کوردیدا (بێهنکر، بێهن هەلکێشان...) بکار دهێت، جیاوازییا کارێن تایبەت ب هەستێ بیهنێ ئـەوە ل دویـڤ ئاگەهداربوونا بێهنکرنێ. بۆ نموونە: کارێ "بێهن هات"، ئەڤ کارە بێ ئاگەهداربوون مرۆڤ هەست پێ دکەت، بەلێ کارێ "بێهنکرن" ب مەبەست و ئاگەهداربوون دهێتە ئەنجامدان. د مەموزینێدا ئێک کار بکارهاتیە ل دوو جهان ئەوژی "بێهنکرن"، بۆ نموونە:

- مەخموور کو دەفع کر مەیا ناب

بهن کر گول و سونبولێ د سیراب (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٤)

- ئەو تەشنەلەبێ ژ وەصلێ یەک تێهن

گەردەن دکرن ل ییێک و دو بهێن (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بهێن کر (بێهنکرن)	١٢٤
٢	دکرن بێهن	١٧٩

هـ. کارێن تایبەت ب هەستێ تامکرنێ

تامکرن ب شێوەیەکی گشتی گرێدایە ب حەزا تاکەکەسیڤە د جیهانا دەروونیدا، ب ڕێکا تامکرنێ جیاوازیێن هویر د ناڤبەرا تاماندا دیار دبن (Oanh, 2016: 7-8). هەستێ تامکرنێ ئەو هەستە ئەوێ ب ڕێیا ئەزمانی مرۆڤ هەست ب تاما تشتی دکەت، کا ئەو تشتێ سویرە یان ترشە یان تەحلە یان تیژە... د زمانێ کوردیدا ئێک کارێ هەی بۆ تامکرنێ ئەوژی

(تامکرن)، د مەموزینێدا تنێ ئێک کار هاتیە ئەوژی (بکەم تام).

- هەر جورعەیەکێ ئەز ژێ بکەم تام

یەک تەشنە بەسە حەتا سەرەنجام (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٨٢)

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بکەم تام (تامکرن)	١٨٢

سەبارەت ڕێژا ژ سەدێ یا کارێن هەستان د مەموزینێدا، ب ئەڤێ شێوێ ل خوارێیە:

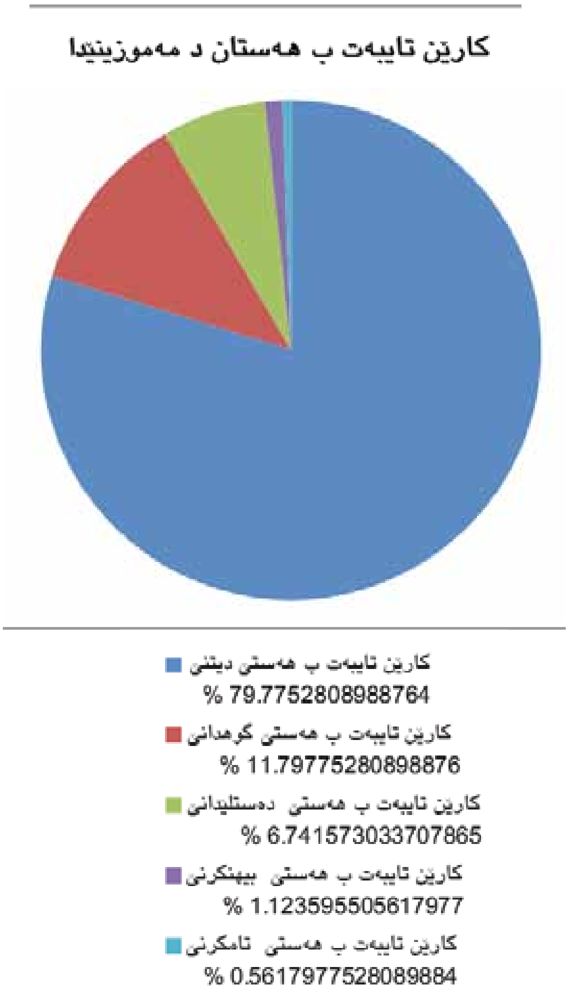

ئەنجام

بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان (دیتن، بهیستن، دەستلێدان، بێهنکرن و تامکرنێ) ب خۆڤە دگرن و چەندین پەیڤێن، وەکی: دیتن، بەرێخودان، سەحکرن، بەرچاڤ کەڤتن، تێبینیکرن، تەماشەکرن، فوکرین، بهیستن (گوهلێبوون)، گوهداریکرن، دەستلێدان، هەستپێکرن، ماچیکرن، تامکرن، بێهنکرن دەربرینێ ل ئەڤان جورێن کاران دکەن. د مەموزینێدا هەمی جۆرێن کارێن هەستان هاتینە بکارهینان، هژمارا کارێن تایبەت ب هەستان د مەموزینێدا (١٧٨)کارن. ڕێژا هەرە زۆرا کارێن هەستان هەستێ دیتنێ یە و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت. هەستێ دیتنێ ب ڕێژا ٧٩% دهێت، پاشی هەستێ گوهدانێ ب ڕێژا ١١% دهێت و هەستێ دەستلێدانێ ب ڕێژا ٦% و هەستێ بیهێنکرنێ ب ڕێژا ١% دهێت و هەستێ تامکرنێ ب ڕێژا ٠,٥ % ێ، ئەڤ ڕێژەیە دزڤریتەڤە بۆ گەلەک هۆکاران، هۆکارێ ژ هەمیان بەرچاڤتر بکارهینانا هەستێ دیتنێ د ژیانێدا پتری هەمی هەستێن دی و پاشی هەستێ گوهدانێ، مرۆڤ دەوروبــەرێ خۆ ب چاڤان دبینیت. هۆکارەکێ دیتر بابەتێ داستانی بابەتەکێ دلدارییە، چ پێنەڤێت هەڤدیتنا ئەڤینداران و ڤەگوهاستنا ئاخڤتنێ ب ڕێکا ئینان و برنێ دێ پتر بیت ژ هەستن تامکرنێ و بیهێنکرنێ و دەستلێدانێ، هـەروەسـا دابونەریت چڤاکی ژێ ڕولی د ڤێ چەندێدا دبینن. کارێن تایبەت ب هەستان گەلەک ژ وان ل دویڤ پێدڤیاتییا کێش و سەروایێ تووشی لادان و هەمەجورییا ڕۆخسارێ بووینە، وەکی کارێن کرن بێهن، بکەم تام. هژمارەکا زۆرا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د مەموزینێدا هاتین ب شێوێ ئەرێنە و هژمارا وان (١٥٢) کارن و هژمارەکا کێم نەرێنە کو ب تنێ (٢٦) کـارن. هژمارەکا زۆر یا پەیڤێن بیانی، ب تایبەت پەیڤێن عەرەبی د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان.

ژێدەر

ب زمانێ کوردی

- ئەحمەد، مەحموود فەتحوڵا (١٩٨٨)، کار تەواوکردن لە کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- بابان، عەبدوڵا عەزیز محەمەد (٢٠٠٥)، هاپیونیم و هەندێ پێوەندیی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- جەمیل، بنار عەبدولجەبار (٢٠١٥) کارەکتەری سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- جیهانی، پەرویز (٢٠٠٧)، مەم و زین (پشکا ئێکێ)، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.
- حەسەن، تابان محەمەد سەعید (٢٠١٤)، کێڵگە واتاییەکان لە ڕکێفەمەودای کۆمەڵەوە، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- حەسەن، فەرهاد تۆفیق (٢٠١٠)، پەیوەندییە سیمانتیکییەکان و هەندێک دیاردەی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
- خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٥)، فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- خەزنەدار، مارف (٢٠٠٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٠٨)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٢٢)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، سپیرێز، دهوک.
- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (ب. س)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، کۆمەلگەها فەرهەنگی یا ئەحمەدێ خانی، سوران.
- زەنگنە، مستەفا محەمەد (١٩٨٩)، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
- زەنگنە، مستەفا (٢٠٠٢)، ڕەنگ لە زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەیەکی لیکسیکی و سیمانتیکییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- سەبری، شێرزاد، مونیب، ئاراز (٢٠١٦)، وشەسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
- عەلی، سەباح مووسا (٢٠١٣)، کاریگەریی کێڵگە واتاییەکان لە سەر دەزگاکانی ڕاگەیاندنی کوردی، گوڤارا زانکویا کەرکووک بۆ زانستێن مرۆڤایەتی، کەرکووک، ژمارە (٢)، ل(١- ١٨).
- عەبوزێد، سانیا جەبار (٢٠١٢)، ئەسپێکتێن کاری د کوردیا سەری دا، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهوک.
- عەلی، تالیب حسێن (٢٠١٩)، واتاسازی و چەند بابەتێکی واتای وشە، چاپی دووەم، چاپخانەی هیڤی، هەلێر.
- عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥)، واتاسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهوک.
- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
- فەرەج، هۆگر مەحموود (١٩٩٣)، بوارە واتاییەکان لێکۆڵینەوەیەکی واتاسازیی بەراوردە، نامەی ماستەر، زانکویا سەلاحەدین.
- مارف، ئەورەحمانی حاجی (٢٠١٤)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.
- مستەفا، پەروین عوسمان (٢٠٢٤)، کێڵگە واتاییەکان لە شیعرەکانی عەبدولا پەشێودا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ژمارە (٦١)، ل٢٨٧-٣٠٠.
- مشەختی، مەلا خەلیل (٢٠٠٦)، فەرهەنگا مەرگ و

ژی (کوردی - کوردی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- نیزامەدین، فازل (٢٠٠٣)، فەرهەنگی ئەستێرە گەشە (کوردی عەرەبی)، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

ب زمانی عەرەبی:

- الرب، محمود جاد (١٩٩٢)، الحقول الدلالية والمعاجم المعنوية عند العرب، بحث نشر في مجلة مجمع اللغة العربية، العدد ٧٢، القاهرة، ص ص ٢١٣-٢٥٧.

- عمر، أحمد مختار (١٩٩٨)، علم الدلالة، ط٥، عالم الكتب، القاهرة.

- عمر، أحمد مختار (٢٠٠٨)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ط١، عالم الكتب، القاهرة.

- كلنتن، هيفاء عبدالحميد (٢٠٠١)، نظرية الحقول الدلالية دراسة تطبيقية في المخصص لابن سيده، رسالة دكتوراه، جامعة أم القرى، المملكة العربية السعودية.

- النجار، نادية رمضان (٢٠٠٦)، ابحاث دلالية و معجمية، ط١، دار الوفاء، الأسكندرية.

ب زمانی ئیگلیزی:

- Dixon, Robert. M. W 1991. A New Approach to English Gramer on Semantic Principles, Oxford University Press, New York.

- Faraj, Ghusoon Abdul Kadhim 2022. Semantic Field of Utterances in Healthy Living Guide, International Journal on Humanities and Social Sciences, Iraq, Vol. 32. pp. 186-197

- Geeraerts, Dirk. 2009. Theories of lexical semantics, Oxford University press, New York.

- Hovan, M. R., Doran, E., And Sichel, I. 2010. Lexical Semantic, Syntax, and Event Structure, Oxford University Press, Oxford.

- Jackson, Howard 1982. Analyzing English an Introduction to Descriptive Linguistics, Second edition, Pergamon Press, Oxford.

- Leech, Geoffrey 2004. Meaning and the English Verb, Third Edition, Routledge, New York

Lehrer. Ad

- rienne 1974. Semantic Fields and Lexical Structure, North-Holland publishing Company, Amsterdam.

- Lyons, John 1977. Semantics, volum1, Cambridge University Press, Cambridge.

- Lyons, John 1981. Language and Linguistics an introduction, Cambridge University Press, Cambridge.

- Nasiba, P and Ali sherovna, J. M. 2022. THE Theory of Semantic Field, European Scholar Journal. ESJ. Available Online at: https://www.scholarzest.com, Vol. 3 No.4, pp 62-64.

- Nida, Eugene. A. 1975. Componential Analysis of Meaning an Introduction to semantic structures, Mouton publishers, The Hague, New York.

- Oanh, Tran the Thuy 2016. A Semantic Study on Verbs of Human Senses in English under Cognitive Linguistics. Versus Vietnamese), University of Danang, Vietnam.

- Oxford. 2006. Oxford Word power Dictionary with Trainer, Third edition, Oxford University press.

- Ullmann, Stephen. 1973. Meaning and Style, basil Blackwell, Oxford.

خلاصة البحث

هذا البحث الموسوم ب "الحقول الدلالية لأفعال الحواس في مم وزين" في مستوى علم الدلالة المعجمي، و هو مخصص لاظهار الافعال الخاصة بالحواس في الملحمة الشعرية الموسومة ب "مم وزين"، انجز البحث وفق المنهج الوصفي وكذلك لإظهار النسبة المئوية للافعال اعتمدنا المنهج الاحصائي. الافعال الخاصة بالحواس ليست مجرد افعال لها جانب نحوي فقط، لكنهم يشاركون في البناء الدلالي ايضا. حيث تحليل هذه الافعال يوضح النص الشعري والقصصي. الهدف من البحث إظهار ان احمد الخاني في سرده لاحداث القصة كيف وصف افعال الحواس. قسم البحث الى اربع محاور رئيسية، تناولنا في المبحث الاول نظرية المجالات الدلالية، اما المبحث الثاني خصص لتقسيم المجالات الدلالية، اما المبحث الثالث تناولنا فيه الافعال و خاصة افعال الحواس، اما المبحث الرابع فهو الجانب التطبيقي للبحث وفيه قمنا باستخراج افعال الحواس من متن الملحمة و ذلك بتقسيمها وفق الحواس الخمس. من خلال البحث توصلنا الى نتائج منها ان النسبة الاكبر من افعال الحواس المستخدمة كانت افعال حاسة البصر تليها حاسة السمع ثم الحواس الاخرى، وهذا يرجع الى اهمية حاسة البصر فهي الحاسة التي يستخدمها الانسان بشكل اكبر من الحواس الاخرى لتميز و التعرف على العالم الخارجى، لذلك من الطبيعي ان يستخدم الشاعر بكثرة افعال مثل(رأى، نظر، شاهد، تفكر...).

الكلمات المفاتيح: المجالات الدلالية، الحقول الدلالية، المعجم، الفعل، افعال الحواس، مم و زين

Abstract

This research, titled "The Semantic Fields of Verbs of Senses in Mem and Zin", is conducted at the level of lexical semantics. It is dedicated to highlighting the sensory verbs in the poetic epic Mem and Zin. The research was carried out using the descriptive method, and to show the percentage of the verbs, the statistical method was also employed. Sensory verbs are not merely grammatical elements—they also contribute significantly to semantic structure. Analyzing these verbs helps to clarify both the poetic and narrative aspects of the text. The aim of the research is to show how Ahmad Khani, in narrating the events of the story, employed sensory verbs. The research is divided into four main sections: the first discusses the theory of semantic fields; the second is devoted to the classification of semantic fields; the third focuses on verbs, particularly sensory verbs; and the fourth is the practical section, in which we extract the sensory verbs from the text of the epic and categorize them according to the five sense The findings of the research indicate that the highest proportion of sensory verbs used were related to the sense of sight, followed by hearing, then the other senses. This is due to the significance of the sense of sight, as it is the most used human sense for perceiving and recognizing the external world. Therefore, it is natural for the poet to frequently use verbs such as "saw," "looked," "watched," "contemplated," and so on.

Keywords: Semantic fields, lexical fields, lexicon, verb, sensory verbs, *Mem and Zin*.

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

ISSN: 2520- 4106

Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ۲۰۰۲دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٦
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

پەند وەک هونەری ئاخاوتن و ڕازیکردن
درامای "کەوەکانی قەرەچووغ" بە نموونە

پ. ی. د. ڕۆژان نوری عەبدوڵا
مامۆستا لە بەشی زمانی کوردی
فاکەڵتی پەروەردە/ زانکۆی کۆیە

شاخەوان یەحیا
بەشی کوردی
فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لە بارەی ڕۆڵی پەندی پێشینانە وەک ئامرازێکی کاریگەری پەرەپێدانی هونەری ئاخاوتن، لە زنجیرەدرامای "کەوەکانی قەرەچووخ'' دەخاتە ڕوو. بە شیکردنەوەی پەندەکان لە دیالۆگە سیناریۆییەکاندا دەردەکەوێ پەندەکان بە شێوەیەکی هونەری و پراگماتیکی بەکار هاتوون، ئەمەش پەیوەندییەکی نزیکی لەنێوان ئاخاوتن و کارلێکی کۆمەڵایەتیدا دروست کردووە. پەندەکان وەک ڕێگایەکی کولتووری کاریان کردووە بۆ ڕێکخستنی گفتوگۆ و گەیاندنی پەیامە کۆمەڵایەتییەکان، لە کاتێکدا بە باشترین شێوە نەریت و بەهای مرۆڤایەتییان پاراستووە. سەرەتا لە پێشەکییەکەدا توێژینەوەکە دەناسێنرێت، دواتر پێویستیی توێژینەوەکە لەگەڵ تاوتوێکردنی هەندێک لە توێژینەوەکانی پێشوو لەم بوارەدا ڕوون دەکرێتەوە. پاشان پێناسەی پەند و پەیوەندیی بە زمانەوانی دەکرێت و دیالۆگ وەک جۆرێکی تایبەتی ئاخاوتن ڕوون دەکرێتەوە، هەروەها هونەری ڕازیکردن لە ئاخاوتن باس دەکرێت کە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ پەنددا هەیە، بەڵام پێویستی بە هاوبەشی و لەبەرچاوگرتنی دەوروبەری کۆمەڵایەتی و کولتووری هەیە کە لە توێژینەوەکەدا ڕوون کراوەتەوە. لە کۆتاییدا بە شیکردنەوەی دیالۆگەکان و نیشاندانی ڕۆڵی پەند لە ناویاندا، دەریخستووە کە پەند بە شێوەیەکی کاریگەر بەکار هاتووە بۆ جڵەوکردنی بیر و ڕەفتاری گوێگر.

کلیلەوشەکان: پەند، هونەری ڕازیکردن، کارلێکە کۆمەڵایەتییەکان، دەوروبەر، ئاخاوتن

١. پێشەکی

پەندەکان تەنیا کۆکراوەیەکی ناو فەرهەنگەکانی پەندنامەیی نین، بەڵکوو ڕیشەیەکی زیندووی زمانی کۆمەڵایەتین، کە خۆیان لە ناو گفتوگۆی ڕۆژانەدا دەنوێنن. ئەگەرچی توێژینەوە ئەدەبییەکان و کۆمەڵایەتییەکان پەندەکانیان کردووە بە کەرەستە بۆ هەڵێنجانی مێژوو و بەهاکانی فەرهەنگی هەر نەتەوە و کۆمەڵێک، بەڵام ڕاستی ئەوەیە کە پەندەکان پێش هەموو شتێک زمانێکی زیندوون لە ناو کۆمەڵگەدا. چەقی توێژینەوە زمانەوانییەکانیش بریتییە لەو ناوەندە.

ئەم یەکە زمانییە توانیویەتی بە درێژایی مێژوو بە شێوەیەکی نائاگایی خۆی بگوازێتەوە و لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵگەدا بچێتە پێشەوە و خۆی بگونجێنێت لەگەڵ سەردەمدا، هەروەها وەکوو فۆڕمێکی جێگیری زمان لە ئاخاوتنەکانی فەرمی و نافەرمی ڕۆڵێکی بەرچاو و گرنگ دەگێڕێت و دەتوانێت ببێت بە سەردەستە لە قسەکانی نێرەر، چونکە وەک دەزانرێت پەندەکان هەڵگری ئەزموون و ژیریی باپیرانمانن، زۆربەیان ڕاستییە سروشتییەکان نیشان دەدەن. نموونە: "مانگی چواردە حەوجە بە ئەنگوستان نییە''، یان "جام کە پڕ بوو لێی دەڕژێت''، ئەمانە ڕاستیی سروشتی نیشان دەدەن و حاشاهەڵنەگرن، بەڵام هەندێک لە پەندەکانی تر بەهۆی ڕووداوەکانەوە دروست بوون و باپیرانمان بەهۆی گونجاوی و هەنگاوە ڕێکوپێکەکانی ڕووداوێکەوە وای کردووە کە وێنای ڕووداوەکە بکەن بە ڕووناکییەک بۆ ڕوونکردنەوەی ڕووداوە هاوشێوەکان لە ئاخاوتنەکاندا، وەکوو "مار بە قسەی خۆش لە کون دێتە دەر''، یان "چی بچێنیت؛ ئەوە دەدووریەوە''. هەندێک پەندی تر بە شێوازی تر دروست بوون، گرنگ ئەوەیە پەندەکان کۆدەنگیی کۆمەڵیان لە سەرە و دەماودەم دەگوترێنەوە و وەکوو بارانی بەهار هێز و جوانی بە ئاخاوتنەکانمان دەدەن. بەم هەموو کۆنییەی خۆیان نوێترین بیرۆکەکانمان بۆ دەگوازنەوە، بە کەمترین وشە و زۆرترین واتا.

پەندەکان ئەو دەستەواژە جێگیرانەن دەتوانرێت بە شێوەی هونەری لە ئاخاوتنە سیناریۆییەکانی دراماکان بەکار بهێنرێن بۆ نیشاندانی ڕەسەنایەتیی فەرهەنگی ناوچەکە. ئەرکی دراماکان نیشاندانی ئارێشە و دیاردەکانی ناو کۆمەڵە بە ڕێگایەکی هونەری و سەرنجڕاکێش، پەندەکانیش میراتێکی زمانین و دیالۆگەکان نزیکتر دەکەنەوە لە ژیانی ڕاستی و گفتوگۆکان ڕێک دەخەن. توێژینەوەکە دیالۆگەکانی زنجیرەدرامای "کەوەکانی قەرەچووغ''ی کردووە بە مەیدانێک بۆ شیکردنەوەی پەندەکان، لەبەرئەوەی ئەو درامایە لە هەموو ڕوویەکەوە نائومێدیی هونەری درامای کوردی ڕەواندەوە، بە تایبەت لە ڕووی شێوازی هونەری ئاخاوتنەوە دیالۆگەکان بە تەواوی چوونەتە قووڵایی ڕەسەنایەتیی شێوەزاری دەشتی هەولێر، کە ئەم شێوەزارە یەکێکە لە شێوەزارە هەرە دەوڵەمەندەکانی دیالێکتی ناوەڕاست لە وشە و زارەوە و دەستەواژە مێتافۆڕییەکانی وەکوو ئیدیۆم و پەند.

وەک دەزانرێت دەرهێنەری دراماکە (تەلعەت سامان) لە ژیاندا نەماوە، لە ساڵی ٢٠١٩دا کۆچی دوایی کردووە، کە یەکێک بوو لە دەرهێنەرە ئەکادیمییەکان، لەبەرئەوە بە باشمان زانی چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز "ئیبراهیم حەکیم'' بکەین، کە لە دراماکەدا ڕۆڵی "سەیدە"ی هەبوو کە ئەکتەرێکی کارا بوو لە دراماکەدا. پرسیارم لە سەر ڕۆڵی بەکارهێنانی پەندەکان کرد لە دراماکەدا، کە ئایا مەبەست چی بووە لە بەکارهێنانی ئەم پەندانە لە دایالۆگەکاندا؟ بەڕێزیان لە وەڵامدا پێی

گوتم هەموو دیالۆگەکان لەلایەن دەرهێنەرەوە نووسرابوونەوە، بەڵام مەبەست لە بەکارهێنانی پەندەکان لە دیالۆگەکەدا ئەوە بووە، کە دیالۆگەکان جوانترین هونەری ئاخاوتنی شێوەزاری دەشتی هەولێر نیشان بدەن. بەڕێزیان گوتی ئێوە دەزانن من بەخۆم بە شێوەزاری خۆشناوەتی قسە دەکەم، بەڵام لە دیالۆگەکاندا هەوڵم دەدا بە تەواوی ئاوێتەی شێوەزاری دەشتی هەولێر بم و بتوانم ئەوەی بۆم دانراوە وەک خۆی ئەدای بکەم. لێرەدا دەردەکەوێت کە هیچ مەبەستێک نەبووە بۆ ئەوەی پەندەکان بە شێوەی هونەری بکرێن بە هێزێک و قورساییەک بۆ ئەوەی بەرانبەرەکانی پێ ڕازی بکرێت، بەڵکوو وەک پێشتر باسمان کرد تەنیا وەکوو فۆرمێک گوزارشتکردن لە ڕەسەنایەتیی ناوچەکە بەکار هاتووە. ئینجا لێرەدا توێژینەوەکە دەیەوێت بە شێوەیەکی سروشتی ئەو هێز و قورساییەی لە پەندەکاندا هەیە بۆ باشترکردنی هونەری گفتوگۆ و ڕازیکردنی گوێگر بیاندۆزێتەوە. توێژینەوەکە لە چوارچێوەی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی، پەیوەندیی نێوان پەند و ئاخاوتن لە دیالۆگەکانی درامای "کەوەکانی قەرەچووغ" دەکۆڵێتەوە. ڕێبازی توێژینەوەکە وەسفی شیکارییە و لە ئاستی پراگماتیکدا کار دەکات، بۆ شیکردنەوەی ڕۆڵی پەندەکان و کاریگەرییە پەیوەندیدارەکانیان لە ڕێکخستنی گفتوگۆ و ڕازیکردنی بەرانبەر.

توێژینەوەکە ئامانجیەتی ئایا پەندەکان لە درامای کەوەکانی قەرەچووغدا ڕێگایەکی کاریگەرن بۆ کۆتاییهێنان بە گفتوگۆکان و ڕازیکردنی بەرانبەر؟ هەروەها، توێژینەوەکە بەدوای ئەوەدا دەگەڕێت کە پەندەکان چۆن وەک ئامرازێکی پراگماتیکی کار دەکەن بۆ گەیاندنی ژیریی کۆمەڵایەتی و ڕێکخستنی پەیوەندییەکان لە ژیانی ناو دراماکەدا. بەگشتی ئەم توێژینەوەیە سەرنج دەخاتە سەر هونەری ڕازیکردن و کاریگەریی زمانی پەندەکان لە دیالۆگی درامایی کەوەکانی قەرەچووغ، کە نموونەیەکی ڕوونە لە بەکارهێنانی زمانی ڕەسەن و پەندە کۆنەکان بۆ گەیاندنی ئەزموون و ژیریی کۆمەڵایەتی.

٢. توێژینەوەکانی پێشوو

زنجیرەدرامای کەوەکانی قەرەچووغ وەرچەرخانێکی مێژوویی بوو لە درامای کوردیدا ڕووی دا. دوای ٣٣ ساڵ ئەم گەنجینە پێی نەزانراوە، تاکوو ئێستا تەنیا دکتۆر هیمداد عەبدولقەهار محەمەد لە کتێبی "شەکسپیر: تراژیدیا و بەهلوول"، ساڵی ٢٠١١ بەراوردێکی لە ژێر ئەم ناونیشانەدا کردووە: "تێرامانێک لە بەهلوولەکانی شەکسپیر و سەیدەی تەلعەت سامان".

بەهلوول کارەکتەرێکی شەمولەیە و گێلۆکەیە، جلێکی شەپڕێو، کڵاوێکی لە سەرە، ڕێگای پێ دراوە ڕەخنە بگرێت و ئامۆژگاری بکات، تا ڕادەیەکی سنوورداریش گاڵتەکردن بە کەسە پایەدارەکان بکات. بە کورتی: کارەکتەرێکە سەرچاوەی پێکەنینە، دەرخستنی گەندەڵی و کەمکورپییەکانە، بەپێکەنینهێنانی پاشاکەیەتی لە کۆشکدا. لێکچوونێکی زۆر لە نێوان سەیدە و بەهلوول هەیە، چ لە شێوە و چ لە ناوەرۆکدا.

لە گرتەیەکدا سەیدە لەگەڵ خەڵکی گوندی دانیشتووە، جەوهەر ئاغا و پیاوەکانی دێن، هەرکە گەیشتن سەیدە بە زمانێکی مێتافۆر و بە شێوەی توانج گوتی "ئۆی لەو هەورە ڕەشەی هات"، هەروەها لە دیمەنێکی تردا دەڵێت: "کاکی مەیموون ئەو جەوهەراغەی دەبینی ئەوێ ڕۆژێ هەندی کەرەکی لەو کاکلە بەستەزمانەی دا"، دیمەنێکی تردا دەڵێت: "جەعفەر ئەتو وەکی جەوهەری برات خراپ

نەبی دوایە خەرک ڕکیان لێت دەبێتەوە". هەروەها توێژەر چەندین دەقی تری دیالۆگەکانی سەیدەی بە نموونە هێناوەتەوە (محەمەد ٢٠١١، ٣٧ -٤٧).

بەڵام ئەگەر سەرنجێک بدەینە پەندەکان کە کرۆکی توێژینەوەکەی ئێمەیە، دەچنە ناو زانستی فۆلکلۆری زارەکی. ئەم بەشەی فۆلکلۆر ئەمانە لەخۆ دەگرێت: چیرۆکی ئەفسانە، ئەفسانە، نوکتە، مەتەڵ، پەندەکان پوختترین، بەڵام مەرج نییە سادەترین فۆرم بن. لێکۆڵینەوەی بەرفراوان لە سەر پەندەکان کراوە، بەگشتی تەمەنی لێکۆڵینەوە لە پەندی پێشینان بە بۆچوونی "میدەر" (Meider) وەکوو یەکێک لە دیارترین کەسایەتییەکانی زانستی پەندناسی (Paremiology)، بە شێوەیەکی ئەکادیمی زیاتر لە ١٥٠() ساڵە، لە بەرانبەردا زانستی کۆکردنەوەی پەندەکان (Paremiography) مێژوویەکی درێژخایەنتری هەیە (محمد و احمد و محمد ٢٠٢٤: ٩٩) کە لە ناو کوردا بۆ ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم دەگەڕێتەوە کە لەلایەن زانای کورد "مەلا مەحموودی بایەزیدی" دەستنووسێکی پەندەکانی زمانی کوردی نووسراوتەوە (علی ٢٠٢٤، ٢٠).

توێژینەوەکانی پێشوو لە سەر پەندی پێشینانی کوردی زۆرن، بەگشتی لە سێ ڕەهەندەوە بووە، فۆلکلۆر وەکوو بەشێک لە ئەدەبیاتی زارەکی، کۆمەڵناسی وەکوو پەیوەندی بە بەها کۆمەڵایەتییەکانی فەرهەنگی هەر نەتەوەیەک یان کۆمەڵێک، زمانەوانی وەکو ڕوخساری پەند لە ڕووی فۆرم و پێکهاتەوە، هەروەها ناوەرۆکی پەند لە ڕووی واتا و ئەرکەوە، ئەمەیان گرنگیی زۆرە و ئاقارێکی فراوانتری هەیە. لە گرنگترین توێژینەوەکانی ئەم بوارە دەگەڕێتەوە بۆ دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، کە لە ساڵی (١٩٧٠) کۆمەڵە لێکۆڵینەوەیەکی ١٦٤ لاپەڕەیی لە سەر بەشەکانی فۆلکلۆر بە ناوی "لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی"ی چاپ کرد. ٤٢ لاپەڕەی تایبەت کرد بە پەندی پێشینان، کە ئێستاش سەرچاوەیەکی بەنرخە. لە توێژینەوەکەیدا جگە لە ڕیزکردنی مێژووی کۆکردنەوەی پەند، ئەوا لە گرنگترین تایبەتمەندییە زمانییەکانی پەندەکانی نیشان داوە، وەک: فێرکردنی خوو و ڕەوشت، چارەسەری کەموکوڕیی مرۆڤەکان، گرنگیی وێنە گاڵتەییەکانیان لە ئاخاوتنەکاندا. جیاوازیی نێوان پەند و قسەی نەستەقی دیاری کردووە، فۆڕمی شیعری و سەرواداری پەندەکانی باس کردووە، بەراوردکردنی پەندی کوردی بە پەندی هەندێ لە زمانەکانی تر، هەروەها دەرخستنی فۆڕمی جیاوازی پەندەکان لە دیالێتەکانی زمانی کوردی و هاوبەشی لە ناوەرۆک. نموونە: "مارانگەستی لە خشەی مێرووله دەترسێت"، "مارانگەستی لە خشەی گوریس دەترسێت"، "مارانگەستی لە گوریسی ڕەش دەترسێت"، لە گەڵ دەرخستنی چەندین تایبەتمەندیی تری ناوەرۆکی پەندەکان.

جەلال محموود عەلی، لە ساڵی (١٩٨٢)، لە کتێبی "ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا"دا باسی لەوە کردووە کە نابێت پەند و قسەی نەستەق تێکەڵ بە ئیدیۆم بکرێن. بۆ نموونە: "شیردا لۆ داپیردا"بەشێکە لە پەندێک و وەک ئیدیۆم بەکار دێت. لە گرنگترین جیاوازییەکانی پەند و ئیدیۆم، ڕەچاوی بیرۆکەکانی دکتۆر ئەورەحمانی مارفی کردووە کە ئیدیۆمی لە ژێر ناوی فرێزیۆلۆژی ناو بردووە.

کەریم شارەزا، (١٩٨٣)، توێژینەوەیەکی بە ناوی "پەندی بەراوردکاری" نووسیوە و پەندەکانی ئینگلیزی و عەرەبیی بەراورد کردووە. لە توێژینەوەکەیدا پێناسەی پەند و جیاوازیی لەگەڵ قسەی نەستەق و نموونەی بەراوردی خستووەتە ڕوو.

دکتۆر شوکریە ڕەسووڵ، (١٩٨٤)، کتێبی "ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی"ی چاپ کردووە، پێناسەی پەندی کردووە و تایبەتمەندییەکانی پەندی پێشینانی وەک کورتیی فۆرم، ئاهەنگداری و ناوەرۆکی چیرۆکی و سەرگوزشتەیی پەندەکانی ڕوون کردووەتەوە. لە گرنگترین کارەکانی؛ باسی جۆرەکانی پەندی کردووە، لەگەڵ هێنانەوەی نموونەی کۆنترین پەندەکانی زمانی کوردی.

هەروەها دوای ساڵی نەوەدەکان، لە گرنگترین توێژینەوە زانکۆییەکانی پەند، وەک: توێژینەوەی نەجم خالید نەجمەدین (١٩٩٢)، "پەند و قسەی نەستەقی کوردیی شاری خانەقین"، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین. توێژینەوەی عەبدولباقی ئیکرام، (٢٠١٢)، "واتا و مەبەست لە پەندی پێشینانی کوردیدا"، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین. توێژینەوەی د. صافیە محەمەد ئەحمەد، (٢٠١٥)، "کۆتوبەندی ئایینی لە داڕشتنی پەندی پێشینانداً"، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٢، لاپەڕە: ٢٠١-٢٢٠. توێژینەوەی سیروان سەمین ئەحمەد، (٢٠٢١)، "تابۆ لە پەندی پێشینانداً"، گۆڤاری زانکۆی کەرکووک، ژمارە ٢، لاپەڕە: ٤٤٧-٤٥٨. توێژینەوەی بەختیار ئیبراهیم فەتاح، (٢٠٢١)، "کەسێتیی کوردی لە پەندی پێشینانداً لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە"، گۆڤاری زانکۆی جیهان، سلێمانی، ژمارە ٢، لاپەڕە: ٤٦-٦٦. توێژینەوەی سدیق ئەورەحمان، (٢٠٢٣)، "بنەمای بیری و هونەری لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

ڕاڤەکردن و بەراوردکردنی هەندێ لەو توێژینەوە نوێیانەی لە سەر پەندی پێشینانی کوردی کراون: شێرکۆ حەمەئەمین قادر (٢٠٢١)، پەندی پێشینان، "تێڕوانینێکی سینتاکسی، پراگماتیکی، توێژینەوەیەکی شیکارییە"، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٣، لاپەڕە: ١-١٩. ئەم توێژینەوەیە ئامانجیەتی بزانێت پەندەکان چ جۆرێکی ڕستەن، ئایا پتر سادەن یان ئاوێتە و لێکدراون، پاشان نیشانە پراگماتیکییەکان و چۆنیەتیی کارکردنیان لە پەندی پێشینانداً بە هێنانەوەی نموونەی چەند پەندێک شی کراونەتەوە دوور لە دەوروبەری ئاخاوتن. ئەم توێژینەوەیە کارێکی گرنگی ئەنجام داوە کە پەندەکان بەگشتی فۆرمی ڕستەیان هەیە لە هەموو جۆرەکانی ڕستە، بەڵام ڕستەی ئاوێتە زۆرینەیان پێک دەهێنن. ئامانجی دووەمی کە کارکردنی نیشانە پراگماتیکییەکانە لە پەندی پێشینانداً، توێژەر خۆی دەڵێت نیشانە پراگماتیکییەکان ئەرکیان گەیاندنی زانیارییە لە بارەی هاوبەشەکانی ئاخاوتن، نیشانە پراگماتیکییەکان بەها و نرخی جێگیریان نییە، بەڵکوو نرخیان لە گوتنێکەوە یان لە دەوروبەرێکەوە بۆ دەوروبەرێکی تر دەگۆڕێت، چونکە هەر جارە ئاماژە بە کەسێک، شوێنێک... هتد؛ دەکەن (قادر، ٢٠٢١، ١٥). کەوایە ئێمە چۆن دەتوانین ئەنجامێکی سادە و ڕوون بخەینە بەردەست ئەگەر پەندەکان لە ناو ئاخاوتنەکانداً وەرنەگرین، واتە دەبێت نیشانە پراگماتیکییەکان لە دەوروبەری ئاخاوتنداً ساغ بکەینەوە، نەک لە دەرەوەی دەوروبەرێکداً.

شیکردنەوەی نموونەکانی بەم شێوەیە کردووە: نیشانە پراگماتیکییەکانی شوێن: "ماڵ لە خۆیدا نەبوو، میوانیش ڕووی تێ کرد"، بەکارهێنانی وشەی "ماڵ" وەک نیشانەیەکی پراگماتیکیی شوێن بەکار هاتووە، واتە ئاماژەکردنەکەی دەگۆڕێت، هەر جارە و بە پێی شوێنی قسەکەر دەگۆڕێت (سەرچاوەی پێشوو، ١٤). لە ڕاستیداً شیکردنەوەکە ئەنجامی ڕوون بەدەستەوە نادات دەربارەی نیشانە پراگماتیکییەکان، چونکە پەندەکان پتریان میتافۆرین و بەکارهێنانیان بە پێی مەبەستی قسەکەر دەبێت و بە پێی کۆنتێکستی جیا

واتاکەیان دەگۆڕێت. بۆ نموونە؛ ئەگەر ئەم پۆستەی فەیسبوک شی بکەینەوە: "بۆ هەوادارانی ئەندۆمی، ماڵ لە خۆی نەبوو، میوانیشی هات، ئەندۆمی بۆ خۆی زۆر پەسەند نەبوو، بەرگەکەشی هاتە سەرێ کە لە نایلۆنی ڕیساکلین دروست دەکرێت. لێرەدا بە پێی ئاماژەی قسەکەر ئەم پەندە بۆ نیشانکردنی شوێن بەکار نەهاتووە، چونکە واتای پراگماتیکی واتای شاراوە و قووڵ دەگرێتەوە، پابەندی بنەما و یاساکانی زمان نییە و دەیانبەزێنێت، واتایەکی تاکەکەسییە و مەرج نییە ڕێککەوتنی کۆمەڵی لە سەر کرابێت، بەڵام بەندە بە دەوروبەرەوە (دزەیی، ٢٠١٤، ٧٨). بۆ نیشانەی کەسییەکان بەم شێوەیە شی کراونەتەوە: "ئێستا تۆ سەلکی سیری، قنچکی پیازی؟"، جێناوی سەربەخۆی کەسی دووەمی تاک (تۆ) "بە پێی گوتن و دەوروبەرەکەی هەر جارەی ئاماژە بە کەسێک دەکات". "ئەوەی لە مشک بێت، جەواڵ درە"، (ئەو، ێت، ێت) هەرسێکیان نیشانەی پراگماتیکن، "بە پێی دەوروبەر دەگۆڕێت و هەر جارەی ئاماژە بە کەسێک دەکات". شیکردنەوەی چوار نموونەی تریش هەمان دەستەواژەی دووبارە کردووەتەوە. ئینجا مەبەستی ئێمە ئەوە بوو ئەگەر پەندەکانی لە کۆنتێکستی ئاخاوتندا وەرگرتبایە، تووشی ئەو لێڵییە نەدەبوو، دەیتوانی بڵێت "تۆ" دەبوو بە فلانە کەس، بەڵام لە کۆنتێکستێکی تردا بووەتە فلانە کەسی تر.

توێژینەوەی هێمن عەبدولحەمید شەمس، (٢٠١٣)، بە ناونیشانی "هەژموونی زمان لە سەر کەسێتیی کورد، پەندی پێشینان بە نموونە"، تێزی دکتۆرای زانکۆی کۆیەیە، لە ژێر ڕۆشنایی ئەو تێڕوانینەی کە "زمان سنووری بیرکردنەوەی کۆمەڵ دیاری دەکات"، تیشکی خستووەتە سەر ئەوەی کە زمان چەندە کاریگەرییەکی بەهێزی هەیە لە سەر کولتوور و بیروبۆچوونە نەریتییەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە ڕێگای شیکردنەوەی پەندەکان. ئامانجە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە؛ ناسینەوەی کەسایەتیی تاکی کوردی و ڕۆڵی پەند لە نواندنی فەرهەنگی کوردی، دیاریکردنی هەژموونی زمان بەسەر بیروبۆچوونە کولتورییەکاندا و چۆنیەتیی گواستنەوەی بەها نەریتییەکان بۆ نەوە نوێکان. هەروەها دەرخستنی هەژموونی ڕەگەز و تەمەن و پێگەی کۆمەڵایەتی لە ئاخاوتنی تاکدا. بە پشتیوانیی ئەو زانیارییانەی بەدەستی هێناون، پێشنیاز دەکات لە بواری بەڕێوەبردندا کار بە ناوەڕۆکی پەندە کارگێڕییەکان بکرێت، چونکە کارگێڕییەکی نموونەیی بەرهەم دەهێنن کە دوور بێت لە هەموو سیماکانی گەندەڵی.

توێژینەوەی ڕەنجدەر فەتاح ساڵح، (٢٠٢٤)، "پەند و پیر بەرەو سۆسیۆلۆگیای پەندی کوردی"، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٥٩، ل٣٤٧-٣٦٥. توێژینەوەکە ئەو پەندانە شیکار دەکات کە پێگەی پیر بەرز دەنرخێنن و پیر وەکوو ئەزموون و ژیری پیشان دەدەن. هەروەها ئەو ئامانجانەی بەدوایدا دەگەڕێت بریتییە لەوەی کە خەڵک بۆچی پەندەکان لە گفتوگۆدا بەکار دەهێنن؟ پەندەکان چۆن دەتوانن خەڵک بجووڵێنن و کاریگەری لە سەر بیرکردنەوەی دابنێن؟ پەندەکان چۆن دروست دەکرێن؟ هێزی دادوەریکردنی پەندەکان چۆن دەستەبەر کراوە؟ ئەنجامی گرنگی بەدەست خستووە وەکوو ئەوەی پیری بەئەزموون پێناسە دەکرێت و جۆرێکی کۆمەڵایەتییە، دەتوانێت ڕێنموونیی نەوەی نوێ بکات و وەکوو پارێزەری گرووپ ڕۆڵ دەگێڕێت. پرسیارێکی تری توێژینەوەکە دەڵێت: پەندەکان چۆن خەڵک دەجووڵێنن؟ بۆ ئەوەی بگەین بە ئەنجامی ئەوە پەندەکان چۆن ئەم کارە دەکەن، ئەوا پێویستە

پەندەکان لە کۆنتێکستەکان وەربگرین و کاردانەوەی گوێگر ببینین و بیخەینە ڕوو. ئایا دوای گەیشتنی پەیامەکان لە ڕێگەی پەندەوە، بیرکردنەوەی گوێگر چۆن دەبێت؟

توێژینەوەکانی پێشوو لە بواری پەنددا لە ناوخۆی کورددا پتر سەرنجیان خستووەتە سەر پەندەکان وەک ژانرێکی ئەدەبی فۆلکلۆر، هەروەها کەمتر توێژینەوە کۆمەڵناسییەکان و زمانەوانییەکان ئەنجام دراون. لە ناو توێژینەوە زمانەوانییەکانیش پەندەکان پتر بە شێوەیەکی سەربەخۆ یان لە دەرەوەی کۆنتێکستی ڕاستەقینەی گفتوگۆ شیکاری کراون، کە ئەمەش وای کردووە پەندەکان تەنیا وەکوو کەرەستەیەکی فۆلکلۆری یان نموونەیەکی بەها کۆمەڵەیەتییەکان و هەڵێنجانی هەندێ زانیاری مێژوویی یان ڕوخساری ڕستەسازییان، بە بێ گەڕانەوە بۆ کاریگەرییە پراگماتیکییەکانیان لە نێویاندا مێتافۆر، ئیرۆنی، توانج، جووڵاندنی وێنەیی... هتد لە ڕێکخستنی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و گفتوگۆدا، واتە دەتوانین بڵێین پەندەکان ئامرازێکی زمانەوانیی زیندوو و پڕ دینامیکین، نەک تەنیا میراتێکی فۆلکلۆری. وەک گوتمان لە ناو توێژینەوە ئەدەبی و زمانەوانییەکانیشدا پەندەکان پتر وەک فۆرمێکی سەربەخۆ دەبینرێن، بۆ ئەمەش دەتوانرێت بگوترێت پەندەکان بوونێکی سەربەخۆی بەهێزیان نییە، وەک چۆن لە حیکایەت، هۆنراوەی... هتد، فۆلکلۆردا هەیە، ئەمەش بەو واتایەی لەوانەیە زۆر جار نەتوانرێت بە شانوباڵی پەندێک وەک ژانرێکی ئەدەبی یان فۆرمێکی کاریگەری زمان هەڵبدەین، چونکە پەندەکان تەنیا کاتێک دێنە ژیانەوە کە وەک بەشێک لە چوارچێوەیەکی فراوانتر، بە تایبەت کۆنتێکستی گوتاری گۆ بکرێن، بە پێچەوانەی باروودۆخی چیرۆکی فۆلکلۆری، بۆ نموونە: مرۆڤەکان بە ڕوونی هەست بە جوانیی چیرۆکێک یان هۆنراوەیەکی فۆلکلۆر دەکەن (Amende, 2013, 13).

ئەم توێژینەوەیەی ئێمە جیاوازییەکی بنەڕەتیی هەیە لەگەڵ ئەم توێژینەوانەی پێشوو، لەبەرئەوەی ئەم توێژینەوەیە سەرنج دەخاتە سەر توانای سەرسوڕهێنەری پەندەکان لە ناو کۆنتێکستە جیاوازەکاندا لە ڕوانگەی زمانەوانی لە ئاستی پراگماتیکدا، کە پەندەکانی وەک یەکەیەکی زمانیی کاریگەر ناو بردووە، چونکە پەندەکان وەک ئامرازێک بۆ گەیاندنی پەیامی ڕەسەن کار دەکەن و توانای گۆڕینی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان هەیە، هەروەها ئەو توێژینەوە شیکردنەوەی میکانزمی کاریگەری سایکۆلۆجیی پەندەکان لە سەر گوێگر دەکات، کە کاریگەریی خۆیان جێگیر دەکەن لە گفتوگۆکاندا. پەندەکان وەکوو فۆرمێکی زمانەوانیی پراگماتیکی لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا پێویستە کاری پتریان لە سەر بکرێت.

٣. درامای کەوەکانی قەرەچووخ

خوالێخۆشبوو "تەلعەت سامان"؛ دەرهێنەری درامای "کەوەکانی قەرەچووخ"ە. سەرەتای بیرۆکەی ئەم درامایە بۆ سەرەتای ساڵی هەشتاکان دەگەڕێتەوە، دەهێنەر هەر لە ساڵی هەشتاکاندا دەقەکان دەنووسێت و هەروەها لە ناوەندی هونەر و وێژەی کوردی لە هەولێر تاوتوێی دابەشکردنی ڕۆڵەکانیش دەکرێت، بەڵام بەهۆی هەندێک هۆکار ئەم کارە دوا کەوت، دواتر شەڕی عێراق و ئێرانی بەسەردا هات، ئەکتەرەکان پەرتەوازە بوون و هەندێکیان بوون بە سەرباز و هەڵاتن و ڕۆیشتن بۆ شاخ و ئەورووپا. دواتر دوای ڕاپەڕین تەلعەت سامان لە ساڵی ١٩٩٣دا دووبارە هونەرمەندانی کۆ کردەوە

و دەستی بەکارەکەی کـردەوە، بە سپۆنسەریی تەلەڤزیۆنی گەلی کوردستان (شێخانی، ٢٠٢٥)، بە هەموو سنووردارییەک و نەبوونی ئامێری پێویست، لە گوندی "پیرەش"ی سەر بە ناحیەی کەسنەزان دەست کرا بە تۆمارکردنی دراماکە. دواتر بەهۆی کێشەیەکەوە نەتوانرا هەموو زنجیرەکان لەم گوندە تۆمار بکرێن. دوای وەستانی کارەکان بۆ ماوەیەک، دواتر بە ناچاری لە شارۆچکەی بەحرکە و سەر زێی گەورە وەکوو قفلێک لە دراماکە درا، واتە بە ناچاری زنجیرەی کۆتایی تۆمار کرا، ئەگەرچی خۆی (١٣) ئەڵقە بوو، بەڵام (٨) ئەڵقەی لێ تۆمار کرا، کە لە ساڵی (١٩٩٤) لە تەلەڤزیۆنی گەلی کوردستان پێشکەش کرا (احمد ٢٠٢٥).

فەرهەنگی هـەر نـەتـەوەیـەک لـە زمانیدا ڕەنگ دەداتەوە، شەقڵ و زمانی هەر نەتەوەیەکیش بریتی نییە لە وشە سادەکانی ڕۆتینی ڕۆژانە کە فەرمان و کردارەکانی ڕۆژانەی پێ ڕادەپەڕێنرێت، بەڵکوو وشە و دەستەواژە ڕیشەییەکانی زمان وەکوو پەند و ئیدیەم و وشە میتافۆرییەکان دەگرێتەوە. ئەمانە وەک کۆدێک کار دەکەن، لە دیالۆگی هەر درامایەکی ئەکادیمی گرنگیی زۆریـان پێ دەدرێت، چونکە وا دەکەن دراماکە بە نەمری بمێنێتەوە و هەستەکان دەگـوازنـەوە و چـێـژی درامـاکـە پتر دەکــەن، کە پەندی پێشینانیش لە گرنگترین ئەم کۆدانەی زمانی کوردین لە دیالۆگەکانی دراماکەدا سەرنج ڕاکێشن و هەستیارییان لەلای بینەران دروست کردووە.

٤. پێناسەی پەندی پێشینان

پەندی پێشینان فۆرمێکی کولتووریی زمانە، هەر نووسەر و ڕۆشنبیرێکی ئەم بوارە لێی کۆڵیبێتەوە پێناسەیەکی بۆ کـردووە، ئێمەش هـەوڵ دەدەیـن گرنگترین پێناسەکانی لێکۆڵەرە بەتواناکانی ئەم فۆرمە گرنگە بخەینە ڕوو. "ئیبن ساکیت"؛ زانای زمـانـەوانی دەڵێت: "ڕسـتـەیـەکە لـە وشـەسـازیـدا دژبەیەک و لە واتادا یەک دەگرێتەوە" (زوڵفەقار، ١٣٨٧: ١١٤).

"میدەر" (Mieder) دەڵێت: ڕستەیەکی کورتی پڕ حیکمەتە و لەدایکبووی ئەزموونن.

"ستوارت ئەی گالاچەر" (Stuart A. Gallacher) دەڵێت: پەند قسەیەکی پوختە، پێک دێت لە ڕواڵەتێک و ڕاستییەک کە لە نێو خەڵکدا هەبووە و دەبێت (Mieder 2004:3-4).

زانـــای فۆلکلۆر و نـەریـتـە زارەکـیـیـەکـانـی ڕووسیا "یـوری میخایلۆڤیچ سۆکۆلۆڤ" (Yuri Mikhailovich Sokolov) دەڵێت: پەند وتارێکی کـورت و پـوختـە کـە پێشنیارێکی گشتـی یـان ڕێنماییەکی ژیانی تێدایە، زۆر جار ڕەهەندێکی فەلسەفییان هەیە و بۆ زانین و پەندوەرگرتن بەکار دەهێنرێن (Sokolov 1950: 258).

شێخ محەمەدی خاڵ دەڵێت: "پەندی پێشینان: بیرێکی جوان و پوڕتەوێکی دەروونە، هێندێ جار هەڵئەقوڵێ لە دڵێکی ئـاوەدانـەوە، بۆ سەر دەم و زمانێکی ڕەوان لە کاتی دوان. یا دوای ڕووداوێک کە ڕوو بدات، لە پاشا زۆر بە خێرایی دەمـاودەم ئەکەوێ و بڵاو ئەبێتەوە، وە پشتاوپست ئەگێڕێتەوە، لەبەر جوانی و ڕێکوپێکیی خۆی، تا نموونەی ئەو شتەی کە پەندەکەی تیا وتـراوە ڕوو ئـەداتـەوە، ئـەو حەلە خـاوەن مەبەس پەندەکە ئەخوێنێتەوە بۆ بەهێزکردنەوەی قسەکەی، یا ڕووناککردنەوەی باسەکەی" (خال، ٢٠٠٧، ٨).

لە ژێر ڕۆشنایی پێناسەکانی سەرەوەدا، پێناسەی پـەنـدی پێشینان پـەیـوەسـت بـە تـوێـژینـەوەکـەمـان دەکەین، واتە لە ڕووی بەکارهێنانی لە ئاخاوتنەکان وەک یەکەیەکی زمانی پەندی پێشینان: داڕشتنێکی

میتافیزیکییانەی بیری مرۆڤە بۆ دەستکەوتنی زۆرترین واتا بە بیرێکی قووڵ و ئابووریکردن لە وشە. یان وردتر بڵێین: وتەیەکی کۆنی پوخت و پڕ واتایە، کە لە ئەزموونی کۆمەڵایەتی و ژیریی پێشیناندا سەرچاوەی گرتووە و بە زمانێکی ورد و هونەری ڕێگای ڕازیکردن و کاریگەری لە ئاخاوتن دەخاتە ڕوو، پەند بە ڕواڵەت دەردەکەوێت ڕیزکردنی نادادپەروەرانەی وشەکانە و هەستی پێ دەکرێت واتایەکی ئینسکلۆپیدی و پەنگخواردووی تێدایە، بەڵام لە ئاخاوتنەکاندا تاکوو نەگاتە دۆخە هاوشێوەکانی خۆی، دادپەروەرییەکەی دەرناکەوێت.

٥. ئاخاوتن

ئاخاوتن بریتییە لە پرۆسەی گواستنەوەی بیرۆکە یان زانیاری لە نێوان دوو کەس یان پتر، لە ڕێگەی هەموو بەشەکانی زمانەوە. مەبەستمان لە ئاخاوتن ئەو یەکە زمانیانەیە کە لە شێوەی ڕستە و پاڕستە و گرێدا دەگوترێ بۆ ئامانجێکی تایبەتی (دزەیی، ١٩٩٩، ٨). ئاخاوتن: قسەیەکە لە نێوان دوو هاوبەش یان پتر کە بە ئازادی بەڕێوە دەچێت (Levinson 284 :1983)، دایەلۆگیش لە نێوان دوو هاوبەش یان پتر لە پرۆسەیەکی ڕێکوپێکدا بەڕێوە دەچێت، وەک چوارچێوەیەکی ئاسایی کە تێیدا گۆڕەپانێکی ڕێزمانی هەیە بۆ گواستنەوەی ئارگومێنتەکان لە نێوان بەشداربووواندا (Walton 1998: 31)، بەڵام دیالۆگ ئاخاوتنێکی فەرمیترە و هونەرییە، یان بە شێوەیەکی تر هەموو دایەلۆگێک ئاخاوتنە، بەڵام هەموو ئاخاوتنێک دایەلۆگ نییە.

٥-١. هونەری ڕازیکردن لە ئاخاوتندا

هونەر بریتییە لە دەبڕینی ئەندێشە و هەستەکان بۆ بەجێگەیاندنی کارێک. هونەر کردەیەکە بە مەبەستی دەرخستنی کارامەیی و سەلیقە و توانایییەک، یان بۆ دەربڕینی هەست و بۆچوون (کەریم ٢٠١٦:٣٠٢) بە شێوەیەکی گشتی بریتییە لەو کردانەی کە دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی ئامانجێکی باڵاتر (علی ٢٠٢٣:١٧) ڕازیکردنیش هۆکارێکە بۆ گەیشتن بە ئامانج و شارەزایییەکی گەیاندنە و یەکێکە لە بنەماکانی سەرکەوتن. هەروەها کەسایەتیی مرۆڤ لە زمانەکەیدا ڕەنگ دەداتەوە، هەر بۆیەش زمان دەبێتە ناسنامە و دیارخەری تاک و بۆ زۆر مەبەستی جیاجیا سوودی لێ وەردەگیرێت، لەوانەش ڕازیکردن کە هونەرێکە لە ڕێگای فێربوون و ڕاهێنان و پیادەکردنەوە وەردەگیرێت و بۆ ئەم مەبەستە چەندین پێناسەی جیاجیا کراوە، وەک:

- کردەیەکی زمانییە لەلایەن قسەکەرەوە ئاڕاستە دەکرێت بە ئامانجی گۆڕینی ڕەفتاری کەسانی تر.
- ئامانجێکە بۆ گۆڕین و ڕازیکردنی بەرامبەر، جا ڕەفتار بێت یان ئاڕاستە یان بیروباوەڕ، لە هەمان کاتدا پێویستی بە گفتوگۆ و شارەزاییەکیشە لە گەیاندن (دزەیی ٢٠١٥: ١٢٦-١٢٧).
- هونەری بەکارهێنانی وشەیە لە دەوروبەری ئاخاوتندا، بەو ئامانجەی لە کاتی گفتوگۆ، وتار، گوتاردان، لە تەلەڤیزیۆن و شانۆکاریگەری لەسەر بینەران دروست بکات. (عەبدولحەمید و فەرید ٢٠٠٧: ٧).
- ڕازیکردن کردەیەکی ئۆتۆماتیکی نییە، سەرکەوتنی دەکەوێتە سەر بەردەوامی و بە دروستی ئەنجامدانی کێشمەکێشمی گفتوگۆکە (Booth 2009: 226).
- "ئەرستۆ" دەڵێت: ڕازیکردن لە گوتارێک بەردەست دەبێت کە سێ فۆرمی هەیە: یەکێکیان لە کەسایەتیی قسەکەردا هەیە، دووەمیان لە مەیلی گوێگر، ئەوی تریان لە خودی گوتارەکە (Aristotle

(11 :2019، لە کاتێکدا چەندین جۆری ئاخاوتن هەیە وەک: ڕازیکردن، هەواڵگەری، دانوستان. Walton (31 :1998) ئامانجی بەکارهێنانی ئارگومێنت لە ئاخاوتنی ڕازیکردندا ئەوەیە کە یەک لایەن بە شێوەیەکی عەقڵانی هەوڵ بدات لایەنەکەی دیکە ڕازی بکات بۆ پەسندکردنی بڕیارەکەی، ئەمەش بە دوو ڕێگای سەرەکی ئەنجام دەدرێت:

– ڕێگای پۆزەتیڤ: پێشکەشکردنی ئارگومێنتێکی پشتیوانیکەر بۆ پشتیوانی لە باوەڕی سەرەکیی قسەکەر.

– ڕێگای نێگەتیڤ: ڕەخنەگرتن لە ئارگومێنتەکانی بەرانبەر کە پشتیوانی لە باوەڕی بەرانبەر دەکەن (سەرچاوەی پێشوو: ٤١). دایالۆگی ڕازیکردن جیا لە هەموو دایالۆگەکانی تر ڕکابەرییەکی زۆری تێدایە، چونکە تیایدا دوو لایەن بە شێوەیەکی چەقبەستوو و ڕکابەرانە هەوڵ دەدەن یەکتری ڕازی بکەن. لەم جۆرە گفتوگۆیانەدا هەر لایەنێک بە ئارگومێنتی پشتیوانیکەر باوەڕەکانی خۆی بەهێز دەکات و بە ئارگومێنتی ڕەتکەرەوە باوەڕەکانی بەرامبەر دەشکێنێت. ئەم ڕکابەرییە وای لێ دەکات دایالۆگی ڕازیکردن زیاتر وەک مەیدانێک بێت کە تیایدا براوە و دۆڕاو هەیە.

٥-٢. ئاخاوتن و پەند، تێڕوانینێک بۆ دەوروبەری کۆمەڵایەتی و کولتووری

دەوروبەر چەمکێکی فراوانە و هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە کاریگەرییان لە سەر زمان هەیە، لە ئێستا و لە ڕابردووشدا. هۆکارێکە کە تەمومژ لە سەر هێما زمانییەکان لا دەبات و لە تاریکییەوە بۆ ڕوونی دەیانگوازێتەوە (سەعید و ئەحمەد ٢٠٢٠: ١١٩)، واتە یارمەتیدەرە لە تێگەیشتنی ڕوونتر و کاریگەرتری زمان. ئاخاوتن وەکوو کردەیەکی زمانی کە لە دەوروبەری کۆمەڵایەتیدا ڕوو دەدات، لەبەرئەوە گرنگە کاریگەریی ئەو دەوروبەر و دیاردە کۆمەڵایەتییانە بزانین (عەلی ٢٠١٩: ٤٩). هەر قسەکەرێک پێویستە کولتوورەکەی خۆی بناسێت، بۆ ئەوەی بتوانێت ئاخاوتنەکانی کاریگەر و واقعی دڵی بەرانبەرەکەی بێت، کولتوور وەک نەخشەیەکی پەیوەندیی ئاخاوتنەکان کار دەکات، چونکە هەر دەربڕاوێکی زمانی و نازمانی زادەی فەرهەنگ و دابونەریت و بیرکردنەوە و ژیانی کۆمەڵایەتییە. بە بۆچوونی هالیدای دەوروبەری کولتووری پێویستی بە بارودۆخێکە تا دروست بێت و ڕەنگ بداتەوە لە ئاخاوتنەکاندا، ئینجا دەوروبەری بارودۆخ واتا دەبەخشێت، چونکە لە ناو قاڵبێکی گەورەتردایە، ئەویش دەوروبەری کولتوورییە، ئەمەش پەیوەندیی بەهێزی نێوان ئەم دوو جۆرەی دەوروبەر دەردەخات (احمدامین ٢٠٢٤: ٥١).

پەندەکانیش لە دەوروبەری ئاخاوتندا ڕۆڵێکی کاریگەریان هەیە بۆ ڕازیکردنی بەرانبەر، پتر لە هەر ئارگومێنتێکی عەقڵی، کاتێک قسەکەرێک ناتوانێت بیرۆکەیەکی مێشکی بە ڕێکی دەرببڕێت (محمد امین ٢٠٢٣: ١٧). پەند وێنایەکی کاریگەر دەبێت بۆ گەیاندنی ئەو مەبەستە، وەک لەم نموونەیەدا دەردەکەوێت.

نموونە: (١)

– شینە: وەرە کابرا ئەتو نەتانی زەلامەکی ببینییەوە!

– سەرپان: باشە هەوکە چ بەئاغەی دەرێی؟ ئەتو مامۆستات لۆ نەهیناوە؟

– شینە: وەڵڵا ئەگەر جەوهەراغە دەزانی، بە دەسبەتاری هاتیەوە!

– سەرپان: سەت بەرچیغت لە سەر دەشکێنی.

– حەمە: ئێ کاکە هەنکە خۆ قابیلە نایکوژم...، ئەوەندەی کردم و کردم مەلا نەگەڕاوە و نەگڕاوە.

– سەرپان: كورە پیلم دەگرت و دەمهاویشتە سەر پشتی وراغی ئاییی!

– شینە: ئەوجا لۆ ئەوها، دەمدا پێشە خۆم، هەتا ناو گوندی بە پاران دەمهینا.

– حەمە: ئێ كورە بابم "هەموو شت بە خێ و خێش بە مەعنا"، ئەییی!

دیمەنەكە كۆتایی هات (سامان، ١٩٩٤).

واتـای پـەندەكـە: خـوێ بـۆ هـەمـوو خواردنێک پێویستە، بەڵام ئەگەر پتر لە پێویست بەكار هات ئـەوا ئـەوا ناهاوسـەنگی دروسـت دەكـات و تامی خواردنەكە تێک دەدات.

واتای ئاماژە: واتە ئێوە لە دابونەریتی كوردەواری تێنەگەیشتوون، نابێت هـەڵسـوكـەوتی ناشرین بەرانبەر مامۆستایەكی ئاییني بكرێت.

میانەی پەندەكە: هۆكاری دەركەوتنی پەندەكە بریتییە لە پێشنیازی نابەجێ و نادروست.

ڕازیكردن: پەندەكە توانیی هەموو ئەو بژاردانەی ئــەوان بـۆ "حــەمــە"یـان پێشنیاز كـرد پـووچـەڵ بكاتەوە، لەبەر ئەم هۆكارانەیە و چەندان گرنگیی تـری پەندەكانە لە ئاخاوتنەكاندا . "كوینتیلیان" (Quintillian) هەست بەوە دەكات لە ناو هەموو ئارگیومێنتەكاندا پەندێک دەتوانێت هێزێكی گەورەی هەبێت، ئەگەر بتەوێت بەرانبەرەكەت ڕازی بكەیت و بـیروباوەڕی پووچەڵ بكەیتەوە، یـان تەنانەت بەرگری لە هەڵوێستەكەت بكەیت :Gandara 2004 (347). هەر لەبەرئەوەشە كە وا پەندی پێشینان كراوە بە سەربازی نادیار، تا هەموو كەسێک بتوانێ لە لاوە، چ ڕەخنەیەک بگرێ؛ بیگرێ (خاڵ ٢٠٠٧: ٨-٩). واتای ئاماژەیی پەندەكە لە شێوەی مێتافۆری وێنەیی هەڵەكانی ئەوانی ڕاست كـردەوە، چونكە ئەم پەندە "هەموو شتێک بە خێ، خێش بە مەعنا"؛ ئاداب و نەریتی كۆمەڵگای پیشان دان كە بە هیچ شێوەیەک ئەو ڕێگایانەی ئەوان پیشانیان دا ڕاست نییە و لـەگـەڵ فەهەنگ و كولتووری كۆمەڵگای كوردی ناگونجێت مامۆستایەكی ئاییني بەو شێوەیە ڕەفتاری لەگەڵدا بكرێ، هەر بۆیە پەندەكە كۆتایی بە بابەتە هێنا و "شینە و سەرپان" بێدەنگ بوون. دوای پەندەكە؛ دیمەنەكە كۆتایی هات.

نموونە: (٢)

– جەوهەراغە: ئەوە كا حەمە؟ ئەرێ كاكە حەمە یاریدەی ئەو زەلامانـە نـادەی، حـەی ئـەوە حەمە دەگرییێ...! وەڵا لە كاكلی نەدەی هەوكە دەتكوژم.

– حەمە: قوربان، خۆ ئەمن نەمگۆت یەكجارییش ئەوها، ... بەخۆت دەزانی كاكل خزممە.

– جەوەراغە: وەی وەی وەییی، كاكل خزممە، ئێش ئەوها بڕوا عارمان باش دەبیتن!

– جەوهەراغە: لێی دەن!

– حەمە: ئایی وەی بابە ڕۆ!

– جەوهەراغە: هههههە

– حەمە: قوربان، تۆبە!

– جەوهەراغە: بەسە لێی گەڕێن، حەمە وەرە بزانم... بزانم شتۆ غەزامان لۆ دەكەی فەرموو، یەڵڵا!

– كاكل: ئێئائییی

– جەوهەراغە: ئەوها، "كوتک دەزانـی قۆناغ لە كێیە"!

– جەوهەراغە و شینە و سەرپان: هههههە هههههە (سامان ١٩٩٤).

واتای پەندەكە: زۆر جار بەرزەوڵاغ یان گوێدرێژ لە هەندێک ئیش ترساوە و نەچووەتە ژێر بار، بۆیە خاوەنەكەی بە زەبری لێدان بردوویەتە ژێر بارەكە یان كارەكەی پێ كردووە، ئینجا ئەم پەندە گوتراوە:

" کوتک دەزانێ قۆناغ لە کوێیە''.

واتای ئاماژە: واتاکەی زۆر دوور نییە لە واتا وشەییەکەی، کەمتر شاراوەیی تێدایە، بەڵام قسەکەر لەم بارودۆخ و دەوروبەرانەدا بەدوای شێوازێکدا دەگەڕێت بۆ ئەوەی کاردانەوەی گاڵتەجاڕانە دروست بکات (مەجید، ٢٠٢٤، ٢٥٥)، چونکە پەندەکان ئاماژەن بۆ دروستیی واتا و جێبەجێکردنی ئامانج، ئەمە لە ڕووی واتاوە، بەڵام لە ڕووی پێکهاتەوە بە کورتی و ڕەنگینی لە فۆرم و جوانی و قسەخۆشی لە ئاخاوتنەکان ناسراون (ابراهیم ١٩٧٤: ١٣٩).

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە نە سەلماندن و نەهاتنە ژێر بار و دواتر سەلماندن و تۆبەکردنی بەدوا داهات. پەند لە دیالۆگەکەدا پەیوەستە بە سێ ڕەهەندەوە: گونجاندن لەگەڵ کات و شوێن، پێگەی کەسیی قسەکەر و کۆدی نهێنیی کولتووری. ئەم قسەکەرە لە سەر ئەم سێ بنەمایە پەندێکی زیرەکانەی بە پێی بارودۆخ و کات و شوێن و کەسەکە پێشکەش کردووە، چونکە کەسێکی خاوەن پێگە، وەک ئاغا بیڵێت، جیاوازە لە کەسێکی ئاسایی.

ڕازیکردن: جەوهەر ئاغا بە شێوەیەکی پێکەنیناوی سەرکەوتنی خۆی لە ڕازیکردنی حەمە نیشان دەدات، پەندەکە چێژ و کەیفێکی خۆشی بۆ جەوهەراغە دروست دەکات، چونکە گرنگیی پەند لە ئاخاوتنەکان لەوەدایە قسەکەر کاتێک پەندەکە دەچرپێنێ کە ئەو ڕووداوەی پەندەکەی تیا گوتراوە ڕوو بداتەوە، بەمەش باڵادەستیی قسەکەر دەردەکەوێت، بە دڵنیاییەوە وا دەکات بەرانبەر ڕووناکتر بەڵگەکان ببینێت بۆ باوەڕهاتنی (خاڵ ٢٠٠٧: ٨). هەروەها دوای ئەوەی حەمە ڕازی بوو لە کاکل بدات، جەوهەر ئاغا بە پەندێکی کاریگەر وەک "کوتک دەزانێت قۆناغ لە کوێیە''؛ پشتیوانی لە لێدانەکە دەکات. ئەمە کاریگەریی دەروونیی درێژخایەنی دەبێت، چونکە حەمە دەترسێنێت کە دەڵێت: "کوتک دەزانێت قۆناغ لە کوێیە''، لەمەودوا حەمە پتر لە ژێر دەسەڵاتی جەوهەراغەدا دەمێنێتەوە. هەروەها جەوهەر ئاغا بەهۆی پەندەکەوە توانیی "شینە و سەرپان'' بخاتە پێکەنینێکی زۆرەوە، چونکە پەندی نوکتەئامێز دەتوانێت سۆز و گەرمی و کاریگەریی مەبەست زیاد بکات (دزەیی، ٢٠١٥: ١٣٩).

نموونە: (٣)

- جەوهەراغە: ئێ کاکل بڕوات هەبێتن ئەمن ئەتووم هەندی جەعفەری برام خۆش دەوێ، ئەرێوەڵڵا.

- کاکل: بەرێ... بەرێ، ... بەران قوربان، دە وەڵاهی ئەوجارەیان هەر لە بەلاش بوو، ئاخر چم کردبوو؟

- جەوهەراغە: دەیدەی کاکل "کەونەکایان بەبا مەکە'' مە، سەلامەت بی.

- دایکی کاکل: ڕاست دەکا کوڕم، ملی شەیتانی بشکێنە.

- کاکل: باشە دایە، باشە (سامان، ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: کاتێک قرشە کۆ دەکراوە و بە جەنجەڕ دەشکێنرا، چەند جارێک قرشە هەڵدەدرایەوە بەر جەنجەڕ تا دەبووە هوردە، ئینجا هوردە چەندین جار بەبا دەکرا، بەڵام بە ڕەشەبا بەبا نەدەکرا، چونکە دانەکەشی دەبرد و تێکەڵی کایەکەی دەکرد، بەڵکوو چەندین جار بە کزەبا و شنەبا بەبا دەکرا، تاکوو دڵنیا دەبوون کە هیچ دانی تیادا نەماوە. کایەکەش کە با دەیبرد، کەمێک لەو لاتر دەگیرسایەوە. پاشان ئەو کایە بەلاش بوو ئەگەر خۆتی پێوە ماندوو بکەیت، بۆ ئەوەی بتەوێ دانت لێ دەست بکەوێت، چونکە پێشتر ئەوەندە بەبا کراوە دانی تیا نەماوە، بۆیە هیچت لە کۆنەکا دەست ناکەوێت.

واتای ئاماژە: قسەی کۆن سوودی نییە و هیچت لێ دەست ناکەوێ، هەر چەند بیڵێیتەوە سوودی نییە، بۆیە با بچینە سەر باسێکی نوێ و لاپەڕەی نوێ بکەینەوە. بەکارهێنانی ڕەوانبێژی و زمانی ئاماژە و نیشانە، دەبێتە هۆی دروستکردنی کاریگەری لە سەر بەرانبەر و بەڵگەی حاشاهەڵنەگر لە سەلماندندا بەدەستەوە دەدەن (ساڵح و سدیق ٢٠٢٤: ٦١).

میانەی پەندەکە: زەمینەی هاتنی پەندەکە بریتییە لە گلەیی و گازندە و بەهانەهێنانەوە لەلایەن بەرانبەرەوە. ئەم پێگەیە و لێهاتوویی قسەکەر لە ڕووی پراگماتیکی و شارەزایی کولتووری زمانەکە، وا لە پەند دەکات کە کاریگەرتر بێت و کردەی ڕازیبوون ئاسانتر بکات، هەروەک چۆن Sperber (and Wilson) "سپێربەر و ولسن" لە بنیادنانی تیۆریی "پەیوەندیدار"یدا پێیان وایە دەوروبەری ئاخاوتن بۆ هەموو ئاخێوەرێکی زمان وەک یەک نییە (Toews 2019: 72).

ڕازیکردن: ئەم پەندە بە مێتافۆری شاراوە کار دەکات، کە بە شێوازێکی زیرەکانە و کاریگەر ڕەفتاری کاکل ڕێک دەخات، کاریگەرییەکی خێرای پەندەکە (دایکی کاکل)یش ڕادەکێشێتە ناو گفتوگۆکەوە، کە بە "کورم ملی شەیتانی بشکێنە" ڕەفتاری کاکل ڕێک دەخات. بەم شێوەیە پەند وەک ئامرازێکی بەهێز لە پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و ڕازیکردنی بەرانبەردا دەردەکەوێت، چونکە پەندەکان تەنیا وشە نین، بەڵکوو تەژییە لە قسەی دابێژراو و نوکتەی ئاکاری و کۆمەڵایەتی، بیسەران لە دوور ئەیقۆزنەوە و ئەیخەنە ناو گیرفانی بیر و مێشکیان و دواتر لە کاتی قسەکردنا ئەیکەن بە پشتیوانی بۆ خۆیان (محەمەدی ١٣٦٢هەتاوی، ٢٢). وەک لەم نموونەیەدا دەردەکەوێت کە پەندەکە چۆن وەڵامێکی کاریگەر و پڕ بە پێست دروست دەکات و کۆتایی بە باسەکە دەهێنێت. "دە وەڵاهی ئەو جارەیان هەر لە بەلاش بوو، ئاخر چم کردبوو؟" "کاکل" بە هێنانەوەی ئەم ئەرگومێنتە لۆجیکی و گونجاوە لەگەڵ کەتواری بارودۆخەکە؛ ویستی کاریگەریی سۆزداری لە سەر "جەوهەر ئاغا" دروست بکات، بەڵام جەوهەر ئاغا بە هێنانەوەی ئەرگومێنتێکی گەنجاوتر لە هیی کاکل لە ڕێگەی پەندێک بە ئاوازەیەکی کەوت، واتە بە دەنگێکی سۆزدارییانە پەندەکە دەردەبڕێت. جەوهەر ئاغا: "کەونەکایان بەبا مەکە مە، سەلامەت بی"، کاکل بە وەڵامی "بەرێ وایە" ڕازیبوونی خۆی نیشان دا. ئینجا کاکل دواتریش باسی ئەم کێشەیەی نەکردەوە، ئەگەرچی دیمەنەکە کۆتایی نەهات، بەڵام پەندەکە کۆتایی هێنا بە بابەتەکە و هاتنە سەر بابەتێکی تر.

نموونە: (٤)

– قادراغە: دەترسێم... مەتەسرێف گۆڕابی!

– جەوهەراغە: بەرێ بابە گۆڕایە، بەرانەکینێ هەر کەسەک قسەم لە قسەی بداتن، ئەژدادی دەسووتێنم!

– قادراغە: "هاتیەوە سەر یاسینی گۆلکێ"، کورم ئەوڕۆش ئەگەر لەبەر دەوت قیت نەبنەوە، سبەینێ لەبەر دەوت قیت دەبنەوە. کۆتایی دیمەن بێ وەڵامی جەوهەر ئاغا (سامان، ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: دەڵێن: کەسێک چەند جاری مەلای لادێیەکەیانی بینیوە، گوتویەتی ئەگەر زوو بهاتبای یاسینت بخوێندبایە لە سەر گۆلکەکەم ئەوا نەدەمرد، زۆر ئەم قسەیەی گوتووەتەوە. واتە واتای پەندەکە ئەوەیە کە قسەکەی زۆر دووبارە کردووەتەوە، کە هیچ سوودێکیشی نەبووە، چونکە گوێرەکەکە مردووە.

واتای ئاماژە: واتە دووبارەکردنەوەی کارەکانی پێشوو کە سوودت لێ نەبینیوە بۆ دووبارەی دەکەیەوە. قسەکەر توانیی بە جوانترین شێوە ئاماژە بدات بە دووبارەکردنەوەی کارێکی هەڵە، چونکە بەکارهێنانی مێتافۆر و پەند ڕێگایەکی زیرەکانەن بۆ گەیاندنی پەیامێک بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆ. لە زۆر کولتووردا ڕەخنەگرتن یان باسکردنی

بابەتی هەستیار ڕاستەوخۆ نابێت، چونکە دەکرێت شەرمەزارکەر یان ناخۆش بێت، لە بریی ئەوە خەڵک پەیامەکە بە ناڕاستەوخۆ یان بە نموونەیەکی نهێنی دەگەیەنن (Troike 2003: 29).

میانەی پەندەکە: بنەمای گوتنی پەندەکە بریتییە لە زۆر ڕۆیشتن لەسەر کارەکەکە و دووبارەکردنەوەی.

ڕازیکردن: جەوهەر ئاغا هیچ وەڵامێکی بۆ ئەم پەیامەی قادر ئاغا پێ نەبوو، چونکە پەندەکە پۆخڵەواتەکانی جەوهەر ئاغای نیشان دا. چاکییەکەی پەند ئەوەیە شتێکی بچووک دەڵێیت، بەڵام ناوەرۆکێکی گەورە دەگەیەنێت (سەجادی ١٩٥٢: ١٠٧). هەروەها کۆتایی دیمەنیش بوو، چونکە قادر ئاغا پەیامێکی بەهۆی پەندەوە ڕاگەیاند:''هاتیەوە سەر یاسینی گۆلکێ''، واتە جاری دیکەش ئاوا لە خەڵکی گوندیت داوە و توندڕەو بوویت بەرانبەر خەڵک، بەڵام قازانجمان نەبووە. قسەنەکردنی جەوهەر ئاغا نیشانەی ڕازیبوونیەتی، چونکە پەندەکە ڕەفتارە خراپەکانی بیر خستەوە، کە چەندین جاری تر ئەنجامی دابوون.

نموونە: (٥)

– جەوهەراغە: جەنابی مەئموور، فەرموو بخۆ!

– مەئموور: کاک جەوهەر ئەزیەت مەکێشە، خۆ شەرمێ ناکەم!

– جەوهەراغە: نۆشی گیانت بێ یاخووە.

– کانەبێ:با ئاوەزەیەکی کەوت و لە بن سمێریەوە بە نهێنی گوتیە ساڵحی: "خەنجەر لە کایە''.

– ساڵح: ئەشەدوو (سامان، تەلعەت).

واتای پەندەکە: کا وەک ئسفەنج سووک و بۆشە، ئەگەر خەنجەریش لە فەردەیەکی پڕ کا بدەیت نە هێز و بازوویەکی زۆری دەوێت، نە هیچ مەترسییەکیشت تووش دەبێت، بەڵام ئەگەر گیاندارێک بکوژیت، تووشی مەترسی دەبیت و بارەکەی دەکەوێتە ئەستۆتەوە.

واتای ئاماژە: واتە جەوهەر ئاغا هیچ مەسرووفێکی نەکردووە و هیچ بەم داوەتکردنەی مەئموورەوە ماندوو نەبووە، بەڵکوو هاتووەتە سەر حازری، بۆیە ئاوا تەکلیفی مەئموور دەکات، چونکە هیچی هی خۆی نییە.

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە پیاوەتیکردن بە ماڵی خەڵک. لە مەجلیسەکەدا ناشرین بوو لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ئەگەر دوو کەس بە نهێنی قسە بکەن، بەڵام کورتیی پەندەکە بووە هاوکار، چونکە لە قسەکردندا تێگەیشتن لە بەکارهێنانی مێتافۆڕی پەندەکان ئاسانترە لە تێگەیشتن لە بەکارهێنانی وشەیی (Kemper, 1981, 197)، ئەمەش بەهۆی هاوبەشیی کولتوورییەوە کەمترین کات و تێچووی وشەیی، زۆرترین واتای کاریگەر.

ڕازیکردن: پەندەکە ئامانجێکی دیاریکراوی هەیە، ئاگادارکردنەوەی ساڵح لەوەی کە جەوهەر ئاغا هیچ ئەرک و تێچوویەکی نەکەوتووەتە سەر تەنیا قسەی گەورە نەبێت، چونکە خواردنەکە پەلەوەری کرمانجان بوو، بۆیە ساڵح هەر زوو شاهێدیی بۆ دا، گوتی: "ئەشەدوو''، واتە قسەکەت سەددا سەد ڕاستە و هاوڕاتم.

نموونە: (٦)

– سەیدە: کاک مەئموور، ئەتو ئەو جەوهەراغەی دەبینی خۆ؟

– مەئموور: ئا دەیبینم.

– سەیدە: ئەوێ ڕۆژێ، ئەوێ ڕۆژێ هەندی کەرەکی لەو کاکلە بەستەزمانەی دا.

– مەئموور : کاکل وەیە؟

– کاکل (بە شێوەی مەنەلۆج لەبەرەخۆی، بێ ئەوەی کەس گوێی لێ بێت): قوربان، پڕی زگم قسەیە، بەران سەری زمانم بقەیە.

– مەئموور: کاکل شتی وا ڕووی دایە؟

– کاکل: نەخێر، قوربان (سامان، تەلعەت).

واتای پەندەکە: واتە قسەم زۆر پێیە، بەڵام سەر زمانم دێشی، یان سووتاوە ناتوانم دەریببڕم.

واتای ئاماژە: واتای ئاماژە لەگەڵ واتای پەندەکە زۆر لێک دوور نین و زۆر بە شاراوەیی گۆ نەکراوە، قسەکەر بە خۆی دەڵێت قسەم زۆر پێیە، بەڵام ناوێرم دەریانببڕم، چونکە دەبێت باجەکەی بدەم.

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە نەتوانینی دەربڕینی ڕاستییەک لە ترسی کەسی بەرانبەر. پەندەکانیش یەکەیەکی زمانیی دەروونی و کۆمەڵایەتین، کە پەیوەندیی نزیکیان بە ئاخێوەری تایبەتی زمانەوە هەیە (Ndiribe 2020: 632).

ڕازیکردن: لەم دەقی دیالۆگەدا بەهۆی یارمەتیی پەندێک؛ قسەکەر دەرگایەکی ئارامی بۆ خۆی دەکاتەوە، کە باوەڕی بە خۆی هێنا کە وەک چارەسەرێکی ناچاری پیشانی دا، کاریگەریی پەندەکە لە سەر خودی خۆی هەڵبژاردەیەکی دروستە، کە قسەکەر ئامانجی ئەوە بوو قەناعەت بە خۆی بهێنێت، بۆیە لەم پەندەی کاریگەرتر نەدۆزییەوە.

نموونە: (٧)

– کاکل: ئەو دوو زالامە بمگرن دەمکوژن!

– شورتە: لۆ دەتکوژن، دزیت لێیان کردیە؟

– کاکل: نەخێر...

– ... کاکل: کاکی پۆلیس لە ڕاهی ئەو خودایە ڕێم بدە بچمە کن مەئمووری... دەمکوژن!

– پۆلیس: دەتکوژن!

– کاکل لەبەرەخۆی سەرێکی با دا: هەتا کاکی پۆلیس لە من دەگا، "ئەمن پیستەم دەچتە دەباخانەی". کاکل بێ گوێدانە پۆلیس ڕۆیشت بۆ لای مەئموور. کۆتایی دیمەن (سامان، ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: کاتێک ئاژەڵ سەر دەبڕا یان دەمرد، پێستەکەیان دەبردە کارگەیەک کە پێستەی تێدا خۆش دەکرا، واتە پێستەکە ئامادە دەکرا بۆ ئەوەی شتی بەکەڵکی لێ دروست بکرێت.

واتای ئاماژە: دەبێت خۆم مشووری خۆم بخۆم، ئەگەرنا هەتاوەکوو کاکی پۆلیس شتێکم بۆ دەکات ئەوا من دەکوژرێم و کفنودفنیش دەکرێم، ئەو بەئاگا و وریا نابێتەوە. لەم دەوروبەرەدا بە کورتی مێتافۆرەکە ئاماژەیە بۆ ئەوەی ئەگەر پەلە نەکەم و گوێ لە پۆلیس بگرم ئەوا درەنگ دەکەوێت، چونکە پۆلیسەکە گوێی هەندێک قورسە و درەنگ تێدەگات، هەروەها هەندێک فەقیرحاڵیشە.

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە لێکتێنەگەیشتن و بێسەروبەریی کەسی بەرانبەر.

ڕازیکردن: قسەکەر دوای دواندنی خۆی، باوەڕی بە خۆی هێنا و بڕیاری دا گوێ لە پۆلیس نەگرێت و بڕوات بۆ لای مەئموور بێ ئەوەی پۆلیس ڕێی بدات. ئەم بڕیارە بەهۆی وێنەیەکی مێتافۆری بوو کە لە مێشکیدا دروست بوو: "هەتا کاکی پۆلیس لە من دەگا، ئەمن پیستەم دەچتە دەباخانەی". لە کاتی تەنگانەدا پەند وەک ڕستەیەکی کورت و واتایەکی زۆر؛ باشترە لە گفتوگۆی درێژ لەگەڵ خود، ڕۆڵ و کاریگەریی پەندەکان باوەڕێکی وا دروست دەکەن کە گوێگر بە خێرایی کردارەکانی جێبەجێ بکات. وەک لەم نموونەدا پەندەکە بووە کلیلێکی سایکۆلۆژی بۆ کردنەوەی قفڵی بڕیاردان و ڕێکخستنی ڕەفتاری خۆی، چونکە پەندەکان بە هۆی ناوەرۆکی پەندێتی و دەستەواژەییەوە یارمەتیی باشتر تێگەیشتن و هەڵگرتنی پێکهاتە ئاڵۆزەکانی زمان دەدەن (Babazade 2024: 78).

ئەنجام

گەیشتین بەم ئەنجامەی کە پەندەکان لە دراماکەدا بە هونەری و زیرەکی بەکار هێنراون، بە تەواوی لەگەڵ کۆنتێکستەکان گونجێنراون، ڕۆڵی پەندەکان وەک ئامرازێکی ڕازکردن لە کارلێکە کۆمەڵایەتییەکانی دراماکەدا دەردەکەوێت کە بە شێوەیەکی هێمنی و بێ فشاری ڕاستەوخۆی دەروونی جێگای هێز و وزەیەکی زۆری زمانی گرتووەتەوە، زۆر بە ڕێکی پەیامەکانیان گەیاندووە و کردەی ڕازیبوونیان دروست کردووە بە گەیاندنی هەستی ترس یان خۆشەویستی و هاوسۆزیبوون... تاد، ئەمەش وا دەکات کاریگەریی پەندەکان بۆ زۆرتر لە مێشک بمێننەوە، چونکە گوێگر خۆی بڕیاری گۆڕانی داوە، نەک بەهۆی زۆرلێکردنەوە، وەک لە شیکردنەوەی نموونەی سێیەم و پێنجەمدا دیارە. دوای بیستنی پەیامی قسەکەر، گوێگر ملکەچی داوایەکانی قسەکەر دەبێت و ڕازیبوونەکەی بەم وەڵامانە (ڕاست دەکەی، باشە، ئەشەدوو) نیشان دەدات، واتە پەندەکان بێگومان ئەو فۆرمە کاریگەرانەی زمانن کە ڕازیکردن دێننە ئاراوە. هەروەها ڕۆڵی پەند لە گۆڕینی ئاراستەی بیر و ڕەفتاری خودی قسەکەر خۆی کە وەک مەنەلۆج باوەڕ بە پەندەکان دەهێنێت و دوای گوتنی پەندەکە لەبەرەخۆیەوە؛ ڕاستەوخۆ بیر و ڕەفتاری گۆڕا، وەک لە نموونەی شەشەم و حەوتەم. ئینجا نموونەی یەکەم و دووەم و چوارەم دوای پەندەکە کۆتایی مەشهەدەکە بوو بێ هیچ وەڵامێک، واتە پەندەکان بە کۆمێنتی کۆتایی دانرابوون، چونکە لە بنی کودییان دا و هیچ شتێکیان نەهێشتەوە بۆ گوتن، ئەگەر وەڵام درابانایەوە، ئەوا دیالۆگەکە دوور دەبوو لە هونەری گفتوگۆی سروشتی. وەک دەزانرێت ئامانج لە هونەری دیالۆگ ئەوەیە کە وەک ئاخاوتنێکی سروشتی دەربکەوێت و بێ کەموکوڕی بێت.

سەرچاوەکان

بە کوردی

- تاهیر، وڵات محەمەد و قادر، ڕەمەزان حەجی (٢٠١٩)، ڕەنگڤەدانا گوتنێن مەزنان د ڕۆمانا ٥٢ ڕۆژ لە دوزەخدا یا نڤیسەر ڕەزا سەید گوڵ بەرزنجی، گۆڤارا زانکۆیا دهۆکیا، پەڕبەندا: ٢٢، ژمارە: ٢، (٤٧٤-٤٩٧).
- جگەرسۆز، محەمەد ساڵح پێندرۆیی (٢٠١٠)، فەرهەنگەکانی کوردیا ژووری- کوردیا ناوەڕاست، چاپخانەی سپی ڕێز، دهۆک.
- حەمەد، موحسین محەمەد (٢٠٢٥)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، چاوپێکەوتن، گەڕەکی زیلان، هەولێر، دووشەم ٢٠٢٥ /٧/٢١.
- حەمەئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤)، دەوروبەر لە ڕۆنان و واتای ڕستە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانی.
- خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٧)، پەندی پێشینان، چاپی چوارەم، چاپخانەی شڤان.
- دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٤)، زانستی پراگماتیک، نۆرەی چاپ، دووەم.
- دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٥)، زمان و کەسایەتی، چاپی یەکەم، هەولێر.
- دزەیی، عەبدلواحید موشیر مەحموود (١٩٩٩)، پێکهاتی ئاخاوتن لە زاری هەولێردا، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین.
- ساڵح، ئاراس محەمەد و سدیق، شاخەوان (٢٠٢٤)، توێژینەوەکانی کۆنگرەی زانستیی نێودەوڵەتیی شێخ محەمەدی خاڵ و هەوڵە زانستییەکانی، چاپی یەکەم.
- سەعید، محەمەد مەجید و ئەحمەد، قەیس کەمال (٢٠٢٠)، ڕۆڵی دەوروبەری زمانی لە گەیاندنی کاتی سینتاکسی کرداردا "لە شێوەزاری خانەقیندا"، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە: ٢، لاپەڕە: (١١٨-١٣٦).
- سەجادی، عەلادین (١٩٥٢)، مێژوی ئەدەبی کوردی،

چاپخانەی مەعاریف.
– شێخانی، شـکروڵا عـوسمان (٢٠٢٥)، درامـای کەوەکانی قەرەچووغ، چاوپێکەوتن، گەڕەکی سێتاقان، هەولێر، دووشەم ٢١/ ٧/ ٢٠٢٥.
– عەلی، تالیب حوسێن (٢٠١٩)، شیکردنەوەی گوتار، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
– عەلی، کـاروان (٢٠٢٣)، دەروازەیـەک بۆ شانۆی منداڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، تاران.
– عەلی، سدیق ئەورەحمان (٢٠٢٣)، بنەمای بیری و هونەری لە پەندە شیگرییەکانی پیرەمێرددا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.
– عەبدولحەمید، سامی و فەرید، بـەدری حەسون (٢٠٠٧)، هونەری ڕەوانبێژیی وتارسازی، وەرگێڕانی: زاهیر محەمەد کۆیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
– قادر، شێرکۆ حەمەئەمین (٢٠٢١)، پەندی پێشینان، تێڕوانینێکی سینتاکسی، پراگماتیکی، توێژینەوەیەکی شیکارییە، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە: ٣، لاپەڕە: (١–١٩).
– قەراجی، محەمەد قەراجی (٢٠٢٥)، واتای پەندەکان، چاوپێکەوتن، شوێن گەڕەکی کوران-هەولێر، ڕۆژی دووشەم ٢٦/٥/٢٠٢٥.
– کەریم، تۆفیق (٢٠١٦)، کاریگەریی ئیسلام لە سەر فۆلکلۆری کورد، کتێبی دووەم، چاپخانەی تاران.
– مەجید، میدیا جەلال (٢٠٢٤)، پرۆگرامکردنی بیر بۆ وەڵامی کاریگەر، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان/زانکۆی سەلاحەدین.
– محەمەدئەمین، ئەمیر (٢٠٢٣)، زمانەوانیی کارەکی، چاپی دووەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
– محەمەدی، محەمەد سالح ابراهیمی (١٣٦٢هەتاوی)، پەند یا ئەمسالی قورئان، چاپی اول، صندوق پستی، دانشگاه ازاد، تهران.
– محەمەد، هیمداد عەبدولقەهار (٢٠١١)، شەکسپیر: تـراژیـدیـا و بـەهـلـوول (کـۆمـەڵـە لـێکـۆڵـینـەوەیـەکی وەرگـێـڕدراو)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهـەڵات – هەولێر.
– محەمەد، کەژاڵ جهانبەخش و ئەحمەد، بێستوون حەسەن و محەمەد، دارا حەمید (٢٠٢٤)، درکپێکردنی مێتافۆری پەندی پێشینان لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، لاپـەڕە: (٩٧-١١١٠).https://doi.org/10.24271/garmian.2024.1108
– نموونەی یەکەم، سامان، تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/4ZBu2QZtqTo?si=xjC7rzoSTp1TBIP9
– نموونەی دووەم، سامان، تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/bFG5SiphBJM?si=QTsVUes2p2iYKaEQ
– نموونەی سێیەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قـەرەچـووغ، هـەولێر. https://youtu.be/HD3R5pqm1Pk?si=mp41yBZF4XWVwKZ4
– نموونەی چوارەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قـەرەچـووغ، هـەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=QIOTqmMOzda4ora9
– نموونەی پێنجەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قـەرەچـووغ، هـەولێر. https://youtu.be/I3DRvaTcqhU?si=zuJJqd6uMZXmvq3Z
– نموونەی شەشەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قـەرەچـووغ، هـەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=bGerR1ma_9hkjejh
– نموونەی حەوتەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قـەرەچـووغ، هـەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=bGerR1ma_9hkjejh
– بەستەری فەیسبووک،
https://www.facebook.com/share/p/1Fx9Ze6Prv/

به عەرەبی

– ابراهيم، نبيلة (١٩٧٤)، أشكال التعبير في الأدب الشعبي الطبع والنشر دار نهضة مصر، القاهرة.

به فارسی

– زو الفخاری، حسن (١٣٨٧هەتاوی)، تفاوت کنایه با ضرب المثل، مجله «پژوهش زبان و ادبیات فارسی» متعلق به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی است، تهران، ایران ، شماره دهم، بهار و تابستان ١٣٨٧: (١٠٩-١٣٣).

به ئینگلیزی

- Aristotle (2019), ARISTOTLE'S ART OF RHETORIC, Translated and with an Interpretive By: Bartlett, Robert C, Printed in the United States of America, inThe University of Chicago Press CHICAGO

- Amende, Charles (2013), Proverbs as Circumstantial Speech Acts, Research on Humanities and Social Sciences, International Knowledge Sharing Platform, Journals & Books Hosting - Conferences & Workshops Solutions, ISSN 2222-1719 (Paper) ISSN 2222-2863 (Online), Vol.3, No.7, 2013, page 10-16.

- Babazade, Yasin (2024), Proverbs in Pedagogy: Their Role in Language Teaching and Cultural Transmission, Journal Global Humanities, https:/ Spectrum of Research and .orcid.org/0000-0002-3727-3622, DOI

- Booth, Steve and Ed. D, Butterfield (2009), S GUIDE to Persuasion,'The Complete IDIOT Published by the Penguin Group, (USA)Inc.

- Gandara, Lelia (2004), 'They that sow the wind proverbs and sayings in argumentation, Journal Discourse & Society, Vol 15(2–3): page 345–359.

- Kemper, Susan (1981), Comprehension and the Interpretation of Proverbs, Accepted January 10, 1980Journal of Psycholinguistic Research, Vol. 10, No. 2, 1981 (179-198).

- Levenson, Stephen (1983), Pragmatics, Cambridge University, press.

- Mieder, Wolfgang (2004), Proverbs: a handbook, First published, Greenwood Press, 88 Post Road West, Westport, CT 06881 An imprint of Greenwood Publishing Group, Inc, Printed in the United States of America

- Ndiribe, Matthew Onyebuchi (2020), A Pragmatic Analysis of Proverbs in the Domains of Knowledge Construction in Igbo, Journal Theory and Practice in Language Studies, Vol. .10, No. 7. pp. 725-733, DOI

- SOKOLOV، Y. M (1950), RUSSIAN FOLKLORE، TRANSLATED BY CATHERINE BUTH SMITH، First Printing، PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA.

- TOEWS, NICHOLAS (2019), RELEVANCE THEORY AND PROVERBS: EXPLORING CONTEXT THROUGH EXPLICATURES AND IMPLICATURES, Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of MASTER OF ARTS IN LINGUISTICS in the FACULTY OF GRADUATE STUDIES, TRINITY WESTERN UNIVERSITY

- Troike, Muriel Saville (2003), The Ethnography of Communication AN First ,INTRODUCTION, Third Edition published 1982 Second edition published 1989, Third edition published 2003 by Blackwell Publishing Ltd

- WALTON, DOUGLAS N (1998), The New Dialectic: Conversational Contexts of Argument, niversity of Toronto Press Incorporated, Toronto Buffalo London Printed in Canada.

ملخص

تتناول هذه الدراسة دور الأمثال القديمة كأداة مؤثرة في الأقناع وتطوير فن المحادثة في مسلسل (قبج قرجوغ) الدرامي. من خلال تحليل الأمثال في الحوارات السيناريوية، يبين البحث أن الأمثال استخدمت بطريقة فنية والبراغماتية، حيث أوجدت علاقة وقريبةقريبة بين اللغويات والتفاعل الاجتماعي. عملت الأمثال كطريقة ثقافية لتنظيم المناقشة وإيصال الرسائل الاجتماعية، مع الحفاظ على التقاليد والقيم الإنسانية بأفضل طريقة. أولا، يتم تعريف البحث في المقدمة، ثم يتم شرح الحاجة للبحث مع محادثة بعض الدراسات السابقة في هذا المجال. بعد ذلك، يتم تعريف المثل وعلاقته باللغويات، ويتم شرح الحوار كنوع خاص من المحادثة، وكذلك يتم محادثة فن الإقناع في المحادثة، الذي علاقة وقريبةقريبة بالمثل، ولكنه يتطلب مراعاة السياق الاجتماعي والثقافي، وهو ما تم توضيحه في البحث. في الختام، من خلال تحليل الحوارات وإظهار عرضها المثل فيها، تبين أن المثل قد استخدم بشكل فعال للسيطرة على فكر وسلوك المستمع.

الكلمات المفتاحية: الأمثال، فن الإقناع، التفاعلات الاجتماعية، البيئة، محادثة.

Abstract

This research explores the role of proverbs as an effective tool for persuasion and the development of the art of speech in the dramatic series (Chukar partridges of Qarrachuwx). By analysing proverbs within the scripted dialogues, it reveals that proverbs were used in an artistic and pragmatic manner, creating a close relationship between linguistics and social interaction. The proverbs functioned as a cultural method for organising dialogue and conveying social messages, while optimally preserving traditions and human values. Initially, the research is introduced in the preface, followed by an explanation of the study's necessity alongside a discussion of some prior research in this field. Subsequently, a definition of the proverb and its relationship to linguistics is provided, and dialogue is explained as a specific type of conversation. Hoevere The art of persuasion in conversation, which is closely related to the proverb, However, it requires partnership and context of social and cultural surroundings, which is explained in the study. Finally, by analyzing the dialogues and showing the role of proverbs in them, he showed that proverbs were effectively used to control the listener's thoughts and behavior.

Keywords: Proverbs, Art of Persuasion, Social Interactions, context, conversation.

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/٢٤
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/١١

پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی شاری هەولێر قوتابخانەی "سریانی و تورکمانی" بە نموونە

گەشاو معتصم طاهر شریف
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی زمان
زانکۆی سەلاحەددین
Gashaw.m.tahir@gmail.com

پ.ی.د. ئازاد عزیز سلیمان
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی سەلاحەددین
Azad.sleman@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی "پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی پارێزگای هەولێر تورکمانی و سریانی بە نموونە"، هەڵێنجراوی نامەیەکی ماستەری بەشی زمانی کوردییە بە هەمان ناونیشان، کە مەبەستێکە بۆ زانین و بەدواداچوونی پێگەی زمانی کوردی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کولتووری و زمانی و نەتەوەیی و ئایینییەکان لە پارێزگای هەولێر، لەو قوتابخانانەی کە زمانی کوردی زمانی دووەمە، واتە زمانی زگماک (دایک) زمانی کوردی نییە، چونکە زمانی کوردی پێگەیەکی گەورەی لە شاری هەولێر هەیە. زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و کولتوورییە بە پێی بەکارهێنانی تاکەکان دەبێت کە لە کوێ و چۆن پێویستیان پێی دەبێت و ئاستی زانین و تێگەیشتنیان لە چ قۆناغێکدایە، گرنگی و شێواز و ڕەفتاریان تا چ ڕادەیەک تورکمان و ئاشوورییەکان پلانی زمانی کوردییان لە هەرێمی کوردستان بۆ دەستەبەرکراوە، بە بێ هیچ توانەوەی کەمینەکان و پارێزگاریکردنیان وەکوو کۆمەڵگەیەکی فرەزمانی. زمانی کوردی لای تورکمان و سریانییەکان زمانی دووەمە، زمانی یەکەم (دایک، زگماک) نییە، ئەم بابەتە لە نێوەندە جیهانییەکان بابەتێکی زیندووە و قسەی لە سەر کراوە، چونکە تێگەیشتن لە کێشە و گرفتی کەمینەکان و دەستنیشانکردنیان دەبێتە دەروازەیەک بۆ چارەسەرکردنیان، ئەمە وا دەکات پەروەردە و زمان زیاتر گەشەکردن بەخۆوە ببینن.

کلیلەوشە: زمانی کوردی، کەمینە، سریانی، تورکمانی، پەروەردە

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی "پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی شاری هەولێر سریانی و تورکمانی بە نموونە"، هەوڵدانێکە بۆ لێوردبوونەوە لە ئاست و پێگەی زمانی کوردی لە نێو پێکهاتە نەتەوەییە کەمینەکان لە پارێزگای هەولێر. هاوکات لەگەڵ گرنگیدان بە زمانی کوردی، پارێزگاری لە زمانی دایکیی هەردوو نەتەوەی ئاشوور و تورکیش کراوە. گرنگیی زمانی کوردی لەو قوتابخانانەی کە زمانی تورکمانی و سریانی زمانی یەکەمە، تا چەند تاک (قوتابی) ئاشنایەتییان لەگەڵ زمانی کوردی لە چ قۆناغێکدایە؟ ئەو دەیتا و زانیارییانەی کە بە پێی دەیتای سەرژمێریی دانیشتووان لە بارەی پێکهاتەکانەوە دەخرێنە ڕوو. هۆی هەڵبژاردنی توێژینەوەکە دەگەڕێتەوە بۆ گرنگیی مافی زمانی پێکهاتەکان لە هەریەک لە تورکمانی و سریانییەکان، تا چەند زمانی کوردی لە ئاستی بەڕێوەبردنی کار و پیشە و بەکارهێنانیاندایە، ڕێژە و ژمارەیان بە گوێرەی سەرژمێریی دانیشتووان و پلان و سیاسەتی زمانی هەرێمی کوردستان سەبارەت بە مافی زمانی کەمینەکان و ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕوویان دەبێتەوە لە فێربوونی و زانینی زمانی کوردی کە زمانی هاوبەشی پارێزگای هەولێرە. ڕێبازی "وەسفی شیکاریی ئاماری'' بەکار هێنراوە. توێژینەوەکە لە سنووری زانستی زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدایە، کە لقێکی زانستی زمانی کارەکییە. لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا زاری کرمانجیی ناوەڕاست بەکار هێنراوە، سەرچاوەکان لە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی وەرگیراون، بە بەرنامەی "SPSS''؛ دەیتا و نموونەکان شیکار کراون. توێژینەوەکە جگە لە پێشەکی و ئەنجام و سەرچاوەکان، لە سێ بەش پێک هاتووە: لە بەشی یەکەمدا باس لە پێگەی زمانی و پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ، زمان و نەتەوە و مافی زمانی و سیاسەتی زمانی کراوە. لە بەشی دووەمدا باس لە پێکهاتەی هەرێم لە ڕووی نەتەوەیی و زمانی و پەروەردەیی کراوە لە هەریەک کەمینە و پێوەرەکانی لەگەڵ نەتەوە و ئایین لە پارێزگای هەولێر. لە بەشی سێیەمدا باسی قوتابییانی تورکمانەکان و سریانەکان لە قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر لایەنی کارەکیی توێژینەوەکەیە، دەیتای پێکهاتەکان لە پەروەردەکان و شیکردنەوەی دەیتایەکان ئەنجام دراوە.

١. پێگەی زمان

١-١. زاراوەی پێگە

"پێگە" بە واتای بارودۆخ و پلەوپایەی شتێک، یان کەسێک، کاتێک دەخرێتە پاڵ هەر شتێک، یان هەر زاراوەیەک و وشەیەک، دۆخ و پلەی ئەو شتە ڕادەگەیەنێت، بۆیە دەکرێت بوترێت پێگەی زمانی بە واتای دۆخ و پلەی زمان دێت لە دەوروبەری بەکارهاتوو. زاراوەی "پێگە" یاخود "دۆخ'' لە بەرانبەر "status'' یان "position''ی ئینگلیزی بەکار دێت و لە زمانی عەرەبییشدا "الحالة-الهمينة" بۆ "پێگە" بەکار دێت.

بۆ ئەوەی "پێگە"ی زمانی نەتەوەیی لە کەرتی پەروەردەدا بەهێزتر بێت، یان هەر کەرتێکی دیکەدا، ئەرکی لایەنی پەیوەندیدارە کە لە بەرانبەریدا گرنگی بە زمانی نەتەوەیی بدەن زیاتر لە زمانی بێگانە، ئەرکی وەزارەتی پەروەردەیە چاودێریی پرۆگرامەکانی خوێندن بکات لەم ڕووەوە، بە تایبەتی لە قۆناغی بنەڕەتیدا. بابەتێکی دیکەش بۆ ئەوەی پێگەی زمانی نەتەوەیی بەهێزتر بێت، ئەویش ناچارکردنی هەمووانە بە زانینی زمانی نەتەوەیی لە بازاڕی کاردا، بۆ نموونە هەر کەسێک بچێتە بازاڕی

کار لە کوردستاندا، ناچار بکرێت کوردی بزانێت، بەمەش هەم بەهای زمانی کوردی بەرز دەبێتەوە، هەم هەژموونی زمانی بێگانە لە کۆمەڵگای زمانی دایکدا کەم دەبێتەوە (بەرهەمی دەنگی زمانەوانیی کوردی ٢٠٢٤: ١٦٨-١٦٩).

١-٢. پەیوەندیی پێگەی زمانی و پەروەردە

پــــەروەردە پــەیــوەنــدیــیــەکــی ڕاســتــەوخــۆ و کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر پێگەی زمان هەیە، چونکە پەروەردە جێگەی پێگەیاندنی نەوەکانی وڵات و گەشە و پێشکەوتنی زمان و فەرهەنگی زمانی تاکەکانە. لە دوای ژینگەی خێزان؛ یەکەمین ژینگەی فێربوون پــەروەردەیــە، کە قوتابی بە شێوازێکی پلان بۆ دانـراو بە کۆمەڵێک زانست و زانیاری ئاشنا دەبێت، واتە پەروەردە ناوەندێکی باش یان ژینگەیەکی باشی سیاسەت و پلانی زمانییە. واتە کەرتی پەروەردە دەروازەیەکی گرنگە، تێیدا منداڵ دەچێتە ناو کۆمەڵگاوە و بە شێوەیەکی کارا زمان بەکار دەهێنێت بۆ دۆخەکانی زمان بەو شێوەیەی کە دەیەوێت، واتە بە ”پایتەختی زمان“ ناسێنراوە و دامـەزراوەیـەکـی کۆمەڵایەتی و سیستماتیکییە و بـەرپـرسـە لـەگـەڵ دامـەزراوەکـانـی دیـکـەدا. لە پــەروەردەدا دروستیی تاک و پێدانی بەهاکان و ڕێکخستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی تاک، لەبەر ئەوە قوتابخانە کۆمەڵگەیەکی بچووککراوەیە و گرنگترین کەناڵە، بەو هۆیەوە تاک بە کۆمەڵەوە پەیوەست دەکات (عـومـەر٢٠٢١: ٦٢). هەر لەبەر ئەم گرنگییەی کە هەیەتی، پێویستە ژینگەیەکی لە پێداویستییەکانی بەرجەستە و نابەرجەستە ژینگەی دڵگیر و چێشتخانە، گۆڕەپانی یاری و پاکوخاوێنی و ڕەنگاوڕەنگیی ژینگەی قوتابخانە... هتد) دەستەبەر بکرێت. سیستمی پــەروەردە یەکێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی جەختکردنەوە لـەسـەر شێوازی قسەکردنی ستاندارد و ناوەندێکی گرنگی زمانە. ”گای کووک“ پێی وایە کە پلانداڕێژی زمانی بریتییە لە بڕیاردان لە بارەی پێگەی فەرمیی زمانەکان و چۆنیەتیی بەکارهێنانیان لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا وەکوو پــەروەردە و ڕاهێنان. لـەو قوتابخانانەی هەستیارییان بەرانبەر بە زمانێکی دیاریکراو هەیە، واتە توانای دەربڕینیان بەو زمانە دیاری ناکرێت، بەڵکوو بەکارهێنانی ڕێزمانی قسەکەر بە نموونە ”زمانی ئینگلیزی“ دەکرێتە بنەما بۆ ئاستی زیرەکیی قوتابییان. پــەروەردە لێکەوتەی بۆ قوتابخانە تایبەتەکان دەبێت، لێرەدا مامۆستایان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە پێگەی زمانی کوردی لە کەرتی پەروەردەدا (عبدالرزاق٢٠٢١: ٨١٤).

١-٣. زمان و کۆمەڵ

پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ پەیوەندییەکی تۆکمە و پتەوە بە شێوەیەک کە هیچ یەکێکیان لەوی دیکەیان جیا ناکرێتەوە، واتە وەک گیان و جەستەی مرۆڤن. ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات نە زمان بە بێ کۆمەڵ بوونی هەیە، نە کۆمەڵ بە بێ زمانیش بوونی هەیە. هەروەها ”فوئاد مەرعی“ لە بارەی پێناسەی زمانەوە دەڵێت: ”زمان سیستمێکی هێمایی-سەربەخۆیە لە ناو کۆمەڵدا لەخۆوە سـەر هـەڵـدەدات و بۆ مەبەستی لەیەکترگەیشتن لە نێوان تاکەکانیدا بەکار دێت (مـرعـی٢٠٠٢:٧). سەبارەت بە ناساندنی کۆمەڵگە، هەر لەم ڕووەوە کۆمەڵگە پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتییە، لە ژمارەیەک تاکەکەس پێک دێت، بەمەش تاک بەردی بناغەی دروستبوونی کۆمەڵگەیە. هەر بۆیە کۆمەڵگە بۆ مانەوەی پشت بە تاک دەبەستێت و بە بێ بوونی تاکەکانی کۆمەڵگەکان دادەڕووخـێـن و نامێنن.

تاک بە کۆمەڵگە کاریگەر دەبێت و کۆمەڵگەش بە تاک کاریگەر دەبێت (mawdoo.com). بەم پێیە تاک ڕۆڵی سەرەکی لە ناو کۆمەڵگەدا دەبینێت کە دەتوانێت بە هۆی بیرۆکە و داهێنانەکانی؛ کۆمەڵگە بەرەو گۆڕان و پێشکەوتن ببات و لە هەمان کاتیشدا کۆمەڵگە بە شێوە گشتییەکەی کاریگەریی لە سەر تاک دەبێت و بەرەو گۆران و پێشکەوتن دەبات. لێرەدا باسکردنی و ناساندنی کۆمەڵەی زمانی یەکێک دەبێت لە هەنگاوەکان و یەکێکە لە دیارترین چەمکە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵ بەوەی کە کۆمەڵ لە کۆمەڵێک تاک پێک دێت، زمان و کولتوور و بەرژەوەندیی هاوبەشیان هەیە و پەیوەندیی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە نێوانیاندا هەیە و بەوەی کە بیروبۆچوونەکانیان لە ڕێگای ئامرازەکانی پەیوەندییەوە ئاڵوگۆڕ دەکەن (سەمیرە و میراودەلی ٢٠١٠، ١٠٩-١١٠). ئەگەر کۆمەڵگە تەنها بەوە پێناسە بکرێت کە کۆمەڵە کەسێکن کە بە شێوەی سیستمێکی کۆمەڵایەتی ڕێک خراوە، کەم تا زۆر هەر یەکە و خاوەن ژیان و کولتوور و فەرهەنگی تایبەتی خۆیانن (موحسنی، مەنوچەهر ، ٢٠٠٢، ٨٤).

١-٣-١. کۆزمانەوانی (Sociolinguistics)

وەکوو لقێکی گرنگی زمانەوانیی کارەکی کار دەکات. زمانەوانی بە شێوەیەکی بەتین بە زانستە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەستراوەتەوە: بەشێک لە لێکۆڵەرانی زمانەوانی لە ڕێگەی کۆمەڵناسییەوە لێکۆڵینەوە ئەنجام دەدەن، ئەو بەشەی زمانەوانی پێی دەوترێت زمانەوانیی کۆمەڵایەتی. کۆزمانەوانی وەک لقێکی زانستی هەر زوو لە لقەکانی دیکەی زمانەوانی جیا بوویەوە، بە تایبەتی لە دوای ساڵەکانی سییەوە هەندێ لە زمانەوانان ویستیان سنووری زمانەوانی تەسکتر بکەنەوە بۆ ئەوەی وەک پەیڕەوێکی داخراو لە زمان بکۆڵنەوە (مەعرووف، ١٩٨٦: ٦١). لێرەدا دەردەکەوێت ئەم زانستە خاوەن مێژوو و تایبەتمەندیی خۆیەتی، هەر وا بە بێ بنەما و هەڕەمەکی سەری هەڵنەداوە، بەڵکوو لە ئەنجامی هەوڵ و کۆششی کۆمەڵێک لێکۆڵەر و زانا و زمانەوانی بەناوبانگ سەری هەڵداوە و گەشەی بەخۆوە دیوە.

کۆزمانەوانی ئەو زانستەیە لە پەیوەندییەکانی نێوان زمان و کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە و زانستێکە تێکەڵاو لە زانستەکانی زمانەوانی و کۆمەڵناسی، چونکە هەردووکیان لە کارکردنیاندا کۆمەڵ بە بنەما دادەنێن (حەسەن٢٠١١، ٨٨).

١-٣-٣. خێزانەزمانەکانی جیهان

دابەشکردنی زمان بەسەر خێزان و کۆمەڵە زماندا کارێکی ئاسان نییە. تاکوو ئێستا زمانەکان بەسەر چوار کۆمەڵەدا دابەش کراون کە لە خوارەوە باسیان دەکەین، ئەم دابەشکردنە هەموو یان زۆربەی زمانەکانی جیهان ناگرێتەوە، چونکە ژمارەی میللەت و نەتەوەکانی جیهان زۆر زۆرن و زمانی جیاوازیش دروست دەبێت لەبەر ئەو زۆرییە (شوانی٢٠٠٨: ٥٧). زمانەوانەکان لە سەر بنچینە و بناغەی نزیکایەتیی زمان و بە پێی پەیوەندیی خزمایەتی بەوەی دیاردە و وشەی هاوبەش لە نێوان زمانەکاندا هەیە و هەر لەم ڕووەوە چەند زمانێک بە یەکتر دەبەستێتەوە و کۆمەڵ و خێزانە زمان پێک دەهێنن. پەیوەندیی نێوان زمانەکان تاوەکوو نزیکتر بێت و لە ڕووی بوونی وشەی هاوبەش و وەک یەک و بوونی تایبەتێتی و خەسڵەتی فەرهەنگی پەیوەندیی خزمایەتی بە لەیەکچوون و نزیکایەتیی دابونەریت و کەلەپوور و کولتووری هاوبەشی

نێوانیان، خێزانەزمان و میللەت پێک دێنن، وەک: خێزانەزمانی (هیندی یان سامی، یان بەربەری، یان حامی... هتد). ئەگەریش چۆنیەتیی پەیوەندی و خزمایەتی نزیکایەتییە زمانی و میللەتەکە ڕادەکەی دوورتر بێت کە جۆری یەکەم، کۆمەڵەی زمان و کۆمەڵەی میللەت پێک دەهێنن لە جیاتیی خێزانەزمان، بۆ نموونە: کۆمەڵەزمانی سامی، حامی، یان چینی، تبتی...، ئەمانەش لە ناو خۆیاندا هەر کۆمەڵەیەک لە چەند خێزانەزمان پێک دێت کە لە یەکەوە نزیکن (هەمان سەرچاوە: ١٣).

لە سەر ئەم بنچینەیەش کۆمەڵەزمانەکان دیاری کراون:

١. کۆمەڵەزمانی ئاری: (خێزانی ئێرانی، خێزانی هیندی، خێزانی ئەوروپایی)

٢. کۆمەڵەی سامی-حامی: (سامی، حامی، بەربەری، چادی)

٣. کۆمەڵەی ئۆرالی: (ئۆرالی، ئەلتیکی)

٤. کۆمەڵەی چینی و تبتی – بۆرمی (تبتی، بۆرمی، چینی)

١-٤. جۆر و شێوەکانی زمان لە کۆمەڵدا

هەر خێزانێک لە کۆمەڵێکدا دەژی و بە پێی زمانی باو لەو کۆمەڵەدا مامەڵە دەکەن، لەوانەیە ئەو کۆمەڵە تاک زمان بێت، یان جووت زمان، یان فرە زمان بێت.

١-٤-١. کۆمەڵی تاک زمان

ئەو زمانەیە کە تەنیا خۆی زمانی میری و نیشتمانییە لە وڵاتدا، وەک: وڵاتی ژاپۆن، سعودیە... ئەم جۆرەش بە هەبوونی کۆمەڵی تاک زمانی لە ڕوانگەی جیهانی، دەبێتە مەبەستێکی دەگمەن و نامۆ لە کۆمەڵدا (هدسون١٩٩٠:٢٥).

١-٤-٢ .کۆمەڵی جووت زمان

جووت زمانی بەو زمانە دەگوترێت "هەبوونی دوو ئاستی زمان لە یەک ژینگەی زمانیدا" (حجازی١٩٧٣:١٨). واتە لە کۆمەڵی زمانیدا هەبوونی جیاوازیی کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئایینی بە شێوەی زۆر یان کەم ڕاستەوخۆ کار لەو تاکە زمانە دەکات، بۆ ڕاییکردنی کارەکان بەکاری دەهێنین و بەو هۆیەشەوە بەرز و نزم لە بەکارهێنانی بەکار دێت لە کۆزمانەوانیدا بە جووتزمانی ناسراوە، بۆ نموونە: "عەرەبە مەسیحییەکان لە بەغدا کاتێک لە نێو خۆیان قسە دەکەن بە دیالێکتێکی مەسیحیی خۆیان قسە دەکەن، بەڵام کە لە ناو کۆمەڵێکی تێکەڵدان لەگەڵ موسوڵمان، ئەوا بە زمانی عەرەبی قسە دەکەن" (fergusou 1996:11). هەروەها زۆر جار وەکوو ئەو کۆمەڵگایانەی کە دوو نەتەوەی زمان جیاواز؛ کۆمەڵەی جووتزمانی لێدەکەوێت. "محمد نقی" دەڵێت: "جووتزمان واتە زانین و بەکارهێنانی دوو زمانی جیاواز بە شێوەیەک کە کەسەکە بتوانێت هەردوو زمانەکە بەکار بهێنێت بۆ مەبەستی پەیوەندیگرتن."

٢-٤-٣. کۆمەڵی فرەزمانی

فرەجۆری لە زماندا بابەتێکە سنووری فراوانە، واتە "زاراوەی فرەجۆریی زمانی زاراوەیەکە لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتیدا ناسراوە و ئاماژە بە هەر سیستمێکی دەربڕینی زمان لە بەکارهێنانیاندا دەکات، کە بە باروودۆخی جیاواز و جیاوازیی قسەکردنەوە گرێ دراوە" (محەمەد٢٠١٠: ٩). هدسون (R.A.Hudson) دەڵێت فرەجۆریی زمانی بریتییە لە: "کۆمەڵێک شێوەی جیاوازی زمانێک کە لە سەر بنەمای لەیەکچوونی زمانی دابەش بووە، وەک ئینگلیزی و کەنەدی و لەندەن" (Rwardhaugh 2006:25).

١-٥. زمانی هاوبەش (Lingua france)

١-٥-١. پێناسەی زمانی هاوبەش

"لینگوافرانکا زاراوەیەکی لاتینییە، لە زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدا بەکار هاتووە) (Crystal2008:282) و "لە زمانەوانیدا زمانی هاوبەش بە لینگوافرانکا دەناسرێت'' (عەلی و عەبدوڵا٢٠١١: ٦٥). "هەندێ جار بە لینگوفرانکا دەگوترێت ئینترلینگوا (Interlingua) و لە زمانی عەرەبییشدا زاراوەی "اللغة المشتركة"ی بۆ بەکار دێت (عبدالتواب١٩٨٥: ١٦٥). دکتۆر وریا عومەر ئەمین دەڵێت: "لە زۆر شوێنی دیکەی ئەم جیهانەدا چەن میللەتێکی جیاواز پێکەوە ئەژین، هەریەکە زمانی خۆی هەیە و پێوەندی لە نێوانیاندا هەیە. یەکێ لەم زمانە ئەبێ بە زمانی هاوبەش، بەو هۆیەوە هەموو لە یەک ئەگەن، ئەم جۆرە زمانە بە لینگووەفرانکە ناو ئەبرێ'' (ئەمین٢٠١١: ٨٠). هەریەکەیان بە پێی بیر و بۆچوون و تێڕوانینی تایبەتی خۆی پێناسەی زمانی هاوبەشی کردووە. زمانەوان "ئوتویسپرین'' لە پێناسەی زمانی هاوبەشدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە "ئەو زمانەیە، لە سیفاتە زمانییەکانی هەر هەرێمێکی دیاریکراو ڕزگاری بووە" (ئەیوب ١٩٩٦: ٣٦).

١-٥-٢. هەروەها زمانی کوردی وەک زمانێکی هاوبەش لە شاری هەولێردا

بەو هۆیەی زمانی کوردی پێگەی خۆی لە ڕووی زانستییەوە پەیدا کردووە، خواستی زۆری پەیدا کردووە و توێژینەوەی جۆراوجۆر و کاری جۆراوجۆری پێ ئەنجام دەدرێت. لەبەر ئەو دۆخەی کە لە هەرێمی کوردستاندا هەیە لە بوونی نەتەوە و ڕەگەز و ئایین و کولتووری جیاواز، بۆ بەردەوامییان و مانەوەی ڕۆژانەیان لەگەڵ یەکتر، پێویستیان بە زمانێکی هاوبەش هەیە، بۆ ئەم ڕۆڵەش زمانی کوردی بەر ئەم ڕۆڵە کەوتووە. بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییەش، زمانی کوردی شانبەشانی زمانەکانی ناوچەکە و کاریگەریی خۆی نواندووە، کە خەڵکێکی زمان جیاواز ئارەزوو بە فێربوون و بەکارهێنانی زمانی کوردی دەکەن (محەمەد٢٠٢٢: ٢٥٣).

١-٦. زمان و نەتەوە

پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان زمان و نەتەوەدا هەیە، بۆیە لێرەدا ئاماژە بە هەریەکە لە چەمک و پێناسەی زمان و نەتەوە دەکەین: چەمکی نەتەوە: بۆ لێکدانەوەی چەمکی نەتەوە، فەرهەنگی ئۆکسفۆرد نووسیویەتی: "بریتییە لە ویست و حەزی گرووپێکی مرۆیی، کە لە ڕەگەز، ڕۆشنبیری، زمان... تاد، بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ هاوبەشی دەکەن'' (Charlotte Livingstone 2008:439). وشەی نەتەوە وەکوو چەمکێک لای ئینگلیزەکان "Nation'' و لای عەرەبەکان "القوم'' و لای کوردیش "نەتەوە" بەکار دێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە چەمکی نەتەوە بەستراوەتەوە بە حەز و ویستی تاکەکانی کۆمەڵگەیەکی هاوبەش لە زمان و دابونەریت و ڕەگەز. "ستار شنکۆ'' لە بارەی پێناسەی نەتەوەوە دەڵێت: "نەتەوە ئەو کۆمەڵە خەڵکانەن کە بە درێژایی مێژوو دروست بوون و جێگیر بوون. بنەماکانی نەتەوەش؛ زمان و خاک و ئابووریی هاوبەش و ژیانی سایکۆلۆژیی هاوبەشن'' (نەبەز١٩٨٤: ٧٦). زمان هۆکارێکی گرنگی پەیوەندیکردنە و لە چوارچێوەی کۆمەڵدا کاری پێ دەکرێت. زمان لە چوارچێوەی ژینگە زمانییەکەدا بیرۆکەکان دەردەکات و ئەرکی خۆی لە کۆمەڵێکی دیاریکراو بەجێ دەهێنێت. هەر نەتەوەیەکیش زمانی قەڵای هەیە کە شتەکانی خۆی پێ دەردەبڕێت. کوردێک بە کوردی قسە دەکات بۆ ئەوەی لەگەڵ ژینگە و تاکەکانی کۆمەڵگاکەی

خۆی بگونجێنێت، بەم شێوەیە هەستی نەتەوایەتی بۆ مانەوەی زمان هۆکارێکی گرنگە. زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی کە هەر لە کۆنەوە بە هۆی داگیرکاری و دراوسێیەتییەوە فشاری زمانەکانی دیکەی لە سەر بووە، لە هەمان کاتیشدا بەشێک بووە لە شۆڕشی نەتەوە دژ بە زمانەکانی دیکە، وەکوو چەکێک دژی داگیرکەران بەکار هێنراوە.

١-٦-١. مافی زمانی و سیاسەتی زمانی

بۆ بەیەکەوەگرێدانی ڕابردوو بە ئێستاوە، دروستکردنی پەیوەندی لە نێوان گرووپە کولتوورییەکان، پاراستنی ئەو پەیوەندییە لە داهاتوودا، بۆیە لە پاڵ سیمبولەکانی دیکەی وەکوو نەریت و پیرۆزییەکان و یادەوەرییەکان، زمان لە پاراستنی ئەو پەیوەندییەدا و کاریگەریی خۆی دەنوێنێت بەشدارە. بە مانایەکی دیکە: زمان هۆکارە بۆ گرێدانی میراتی ڕابردوو بە ئێستاوە، چونکە بەبێ زمان ئەو میراتە توانای مانەوەی هەیە، کە لە نەتەوەیەکەوە بۆ نەتەوەیەکی دیکە دەگوازرێتەوە (مستەفا :٢٠٠٨ ٣٥٨). بێگومان پێکهاتەکان لە زۆربەی کۆمەڵەکانی جیهاندا بوونیان هەیە، بۆ پاراستنیان پێویستیان بە مافی ژیان و پاراستنی کولتور و زمان و ئایین و شارستانیەت و... هتد؛ هەیە. مافی پێکهاتەکان پرسێکی ئاڵۆزە، هەڵگری ڕەهەندی فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسی و یاساییە. (حامید ٢٠١٧: ٢٩). لە یاسای پاراستنی مافی پێکهاتەکاندا هاتووە حکومەت مافی یەکسانی و هاودەرفەتی لە ژیانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری لە ڕێگای یاسا و سیاسەتی کاریگەر بۆ ئەو تاکەی سەر بە پێکهاتەکەیە مسۆگەر دەکات، هەروەها مافی بەشداریکردنیان لە وەرگرتنی ئەو بڕیارانەی تایبەتە بە خۆیان مسۆگەر دەکات. پێکهاتەکان (کەمینەکان) (Minorities) لە ڕووی زمانەوانییەوە بە پێچەوانەی چەمکی زۆرینە دێت، لە ڕووی زاراوەوە چەند واتایەکی هەیە. لە ئینساکلۆپیدیای بەریتانیدا (Encyclopedia Britannica)کەمینە: کۆمەڵێک تاکەکەسن، جیا دەکرێنەوە بە ڕەگەز یان ئایین یان زمان یان نەتەوە، لە تەواوی تاکەکانی تری ئەو کۆمەڵگەیەی تێیدا دەژین. لە ئینساکلۆپیدیای فەڕەنسیدا (Larousse) کەمینەکان: ئەوانەن کە کاریگەری و هەیمەنەی کەمتریان هەیە لەچاو زۆرینە، چ لە ژمارەیان یاخود دەنگیان (یوحنایاقو٢٠٠٤: ١٢٤-١٢٥). پێکهاتەکان بەو واتایەیە کە لە ڕووی ڕەگەز و نەتەوە و ئایین و ئایینزا و زمانەوە هەر کەمینەیەک لەگەڵ ئەوەی دیکە جودایە لە نێو ئەو قەوارەیەی تێیدا دەژین. بە پێی نەتەوە یەکگرتووەکان؛ ئەم پێکهاتانە بەشێکن لە کۆمەڵگە، ویستی پاراستنی دابونەریتی ئیتنی و ئایینی و زمانەوانی و تایبەتمەندیی خۆیان هەیە لەگەڵ ئەوانەی دیکە. لە سەر ئەم بنەمایە چەمکی پێکهاتە واتایەکی دینامیکیی هەیە، واتە ستاتیکی وشک نییە، بەڵکوو لە زۆر قەوارەوە بەرەو گۆڕانکاری دەچێت.

١-٦-٢. پرۆژە و یاسای دەستووری عێراق و یاسای زمانە فەرمییەکان لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردندا

بە پێی ئەو دەستوورانەی باس کراون، منداڵانی قەوارەی هەرێمی کوردستان بە هەموو پێکهاتە و جۆرەکانی پێکهاتە (ئایینی، نەتەوەیی، ڕۆشنبیری، دەوڵەتی... هتد)، دەتوانن بە زمانی دایکیی خۆیان بخوێنن. بەم پێیە لە دەستووری کۆماری عێراق (٢٠٠٥)، لە مادەی (٤)دا هاتووە کە "هەردوو زمانی عەرەبی و کوردی زمانی فەرمین لە عێراقدا، مافی سەرجەم عێراقییەکان پارێزراوە لە فێرکردنی

ڕۆڵەکانیان بە زمانی دایکیان، وەک تورکمانی و سریانی و ئەرمەنی لە دەزگاکانی فێرکردنی دەوڵەتدا مسۆگەر دەکات بە پێی یاسا پەروەردەییەکان یان هەر زمانێکی دیکە لە دەزگای فێرکردنی تایبەتدا (دەستووری کۆماری عێراق، ٢٠٠٥). لە پرۆژەیاسای (٢٠٠٩/٦/٢٤)دا لە پەرلەمانی کوردستان پەسەند کراوە، پاڵپشتە بە مادەی (٤)ی دەستووری عێراق و لە مادەی (١٤)ی پرۆژەدەستوورەکەدا هاتووە: "زمانی کوردی و عەرەبی دوو زمانی فەرمین لە هەرێمی کوردستان، زمانی تورکمانی و سریانی دوو زمانی ڕەسمین لەگەڵ زمانی کوردی و عەرەب، لەو یەکە کارگێڕییانەدا کە ئەوانەی بەو زمانە دەدوێن زۆربەی دانیشتووان پێک دەهێنن، ئەمەش بە یاسا ڕێک دەخرێت" (پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٩).

٢. پێکهاتەی پارێزگای هەولێر لە ڕووی نەتەوەیی و زمانی

٢-١. پێناسەی کەمینەکان

نەتەوە پەیوەست دەبێت بە "کەمینە"ی ڕامیاری یاخود ڕۆشنبیری، چونکە نەتەوەکان زۆربەی کات هەموویان یاخود بەشێکیان لە زیاتر لە دەوڵەتێک دەژین. "کەمینە" پێناسە دەکرێت بەوەی گرووپێکن پاشکۆن لە ناو گەلێک، کە بە کولتوور و خەسڵەتی نەتەوەیی یاخود زمانەوانی جیا دەکرێنەوە کە ئارەزووی پارێزگاریکردنی دەکەن(حجر١٩٨٢: ١١). لە یەکێک لە بڵاوکراوەکانی "کۆمەڵەی نەتەوەکان"دا هاتووە دەربارەی "کەمینە"، بەوەی "زنجیرەیەکن لە کەسانێک، دەگەڕێنەوە بۆ ڕەگ و ئایین و زمان، جیاوازن لە زۆرینەی گەل لە دەوڵەتەکە" ئەوەش دوو جۆرە دەگرێتەوە:

١. ئەو تاکانەی یاخود گرووپەکانی دەوڵەتی بیانی لە ناو دەوڵەتێک.

٢. تاکەکان، یاخود گرووپەکان لە هەمان دەوڵەتدا.

ڕێکخراوی "کۆمەڵەی نەتەوەکان"یش لە ساڵی (١٩٥٠)دا هەوڵی دا بۆ دیاریکردنی چەمکی کەمینە بەوەی لە بنەڕەتدا "کۆمەڵێکن لە دانیشتووانی نادەسەڵاتدار، خاوەن خەسڵەت و کولتووری ئایینی و نەتەوەیی و زمانەوانیی" (خولیر٢٠٠٤: ١٩). ساڵی (١٩٩٣) لە لێکۆڵینەوەیەکی سەنتەری مافی مرۆڤ لە نەتەوە یەکگرتووەکان، ئاماژەی بە پێناسەی کەمینەکان داوە بەوەی "کۆمەڵە کەسێکی سەربەخۆن لە چوارچێوەی هەرێمی یان دەوڵەت، کە لە نیوەی کەمتری کۆمەڵەی دانیشتووانی کۆمەڵگە پێک دێنن، خاوەن سروشتی نەتەوەیی هاوبەشن، یاخود ئایینی، یاخود زمانەوانی (هەمان سەرچاوە، ٢٣).

٢-٢. پێوەری کەمینەکان

لە ڕێی شیکردنەوە و تێگەیشتن لەو پێناسانەی کە بۆی کراوە، دەتوانین بگەینە ئەو دەرئەنجامەی دوو ئاست هەیە بۆ ناساندن و تێگەیشتن لە کەمینەکان (خزر و جەلال :٢٠١٧ ١٧-٨٨).

یەکەم: پەیوەستە بە ماف و یەکسانی و هاوبەشیکردن لە تایبەتمەندیی هاوڵاتیبوون لە دەوڵەتی مەدەنیدا، کە دەتوانرێت چەند دەستەیەکی جیاواز تێکەڵ بکرێت لەگەڵیاندا، ئەوەش لە چوارچێوەی کەمینەکان. بە گوێرەی ئەم پێوەرە کە پەیوەست نییە بە ژمارەوە، بەڵکوو پەیوەستە بە ڕەوشی ماف و پێداویستییەکانەوە. بەڵام ئەم پێناسەیە ڕووبەڕووی کێشەیەک دەبێتەوە، چونکە کەمینەکان دەسترۆیشتوو و بەدەسەڵاتترن لە هەندێک لە وڵاتاندا و خاوەنی زۆرترین ئیمتیازن زیاتر لەوانەی تر، بۆ نموونە وەک کەمینە سپیپێستەکان لە ئەفەریقای باشوور و عەلەوییەکانی سووریا.

دووەم: ئاست و بیرۆکەی دووەمیان ڕەچاوی جیاکاریی ڕووکاریی کۆمەڵەکە دەکات، کە کەمینەیەکی ژمارەیی پێک دەهێنێت، جا ئەم جیاکارییە نەژادی یان ئیتنی یان ئایینی یان زمانی بێت، یاخود جیاکارییەکە پەیوەست پێت بە شێوە و ڕەنگ و کولتوورەوە. لێرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە ڕێککەوتن لە سەر پێناسەیەک چەند کارێکی قورسە کە ببێتە جێگەی ڕەزامەندیی هەموو کەمینەکان، بەڵام دەتوانرێت پشت ببەسترێت بەو پێوەرانەی کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی لە سەری ڕێک کەوتوون لە وەسفکردنی کەمینەکان کە لە توانایدایە زۆربەی زۆری کەمینەکان بگرێتەوە و بریتییە لە:

١. ژمارەی کەمینەکان: بە پێی ئەم پێوەرە دەبێت کەمینەکان لە بەرانبەر دانیشتووانی دیکەدا ژمارەیان کەمتر بێت کە زۆرینە پێک دەهێنن، بەڵام دەکرێت هەندێک حاڵەت هەبێت لە بەشێک لە دەوڵەتاندا، کە هیچ دەستە و گرووپێک زۆرینە پێک نەهێنێت، کەمینەکانیش لە ڕووی ژمارە و قەبارەوە لێکتر نزیک بن، یان قەبارەی کەمینەکە لەو زیادەیە بێت کە بواری پێ دەدرێت تایبەتمەندییە ناوازەکانی خۆیان پێک بهێنن. باشترە بڵێین نابێت بە پێی یاساکانی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بێت کە خۆی لە بەڵگەنامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و مافی مرۆڤدا دەبینێتەوە و ناکرێت هیچ کەمینەیەک ژمارەی هەر چەندێک بێت، بە شێوەیەک لە شێوەکان تووشی چەوساندنەوە یان خراپ مامەڵەکردن ببنەوە، پێویستە گشت تاکەکانی حوکمە گشتییەکانی مافی مرۆڤ بەدەست بهێنن.

٢. نەبوونی دەسەڵات: کاتێک کەمینەکان هیچ دەسەڵاتێکیان لە حوکمڕانیدا نابێت، لەو بارەدا پێویستیان بە پارێزگاریلێکردن دەبێت، بەڵام لە هەمان کاتدا کەمینەی بەدەسەڵات هەیە کە هیچ پێویستی بە پارێزگاریلێکردن نییە، بەڵکوو هەندێک کەمینەی دەسەڵاتدارن و بوونەتە هۆی پێشێلکردنی ماف و یەکسانیی بنچینەیی لە کۆمەڵدا.

٣. جیاوازیی ئیتنی و نەتەوەیی: وەک باوە کەمینەکان ئایین و مەزهەب و زمانیان جیاوازترە لەو زۆرینەیەی دانیشتووانی وڵات پێک دەهێنن. بە گوێرەی هەموو بەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکان، ڕێک کەوتوون لە سەر ئەوەی هەر تاکێک لە کەمینە ئیتنی و نەتەوەیی و ئایینییەکان، ژمارەیان هەر چەندێک بێت، ئەوانە هاوڵاتیی ئەو وڵاتەن کە تێیدا دەژین و پێویستە ببنە خاوەنی هەموو ماف و پێداویستییەک کە هاوڵاتییانی زۆرینە بۆیان فەراهەم کراوە.

٤. هەڵوێستە فەردییەکان: ئەندامانی کەمینەکان دوو ڕێگەیان بۆ گوزارشتکردن لە هاوڵاتیبوون و شوناسیان هەیە، یەکێکیان هاوبەشیکردنە لەگەڵ زۆرینەدا لە خواستی نەتەوەیی بۆ پارێزگاریکردن لەو تایبەتمەندییانەی دانیشتووانی دەوڵەتی پێ دەناسرێتەوە، دووەمشییان پراکتیزەکردنی بژاردەیە لە نێوان لایەنگری بۆ کەمینە، یان نەبوونی لایەنگری، هەندێک لە تاکەکان ئارەزووی یەکبوون دەکەن لەگەڵ کۆمەڵگەی زۆرینەدا.

٢-٣. پارێزگای هەولێر

هەولێر وەکوو شار لە ڕووی مێژووییەوە دڵی زیندووی کوردستان و جیهانە. زیندووە بەوەی کۆنترین شاری جیهانە و تا ئێستا بە ئاوەدانی ماوەتەوە، خاوەنی قەڵایەکی کۆنە و یەکێکە لە کۆنترین لەم پاشماوە شوێنەوارییە باوەڕپێکراوەکانی جیهان، کە لە دامێنی "منارەی چۆلی" هەیە.

شاری هەولێر یەکێکە لە کۆنترین پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی عێراق، وەک ناوچەکانی تری

جیهان لە ڕووی جوگرافییەوە لە باکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتی هاوسنوورە لەگەڵ هەردوو وڵاتی تورکیا و ئێران و پارێزگای سلێمانی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتییەوە، هەروەها ڕووباری زێی بچووک سنووری باشووری ڕۆژهەڵات و باشووری پارێزگاکە پێک دەهێنێت و لە پارێزگای کەرکووکی جیا دەکاتەوە. لە باکووری ڕۆژئاواش ڕووباری شین لە پارێزگای دهۆکی جیا دەکاتەوە. پارێزگای نەینەواش دەکەوێتە بەشی ڕۆژئاوا و بەشێکی باشووری ڕۆژئاوای پارێزگاکە و زێی گەورە لێکیان جیا دەکاتەوە. بەو پێیە ڕووبەرەکەی ژمارەی دانیشتووانی بە پێی دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٢٤ سەرجەم قەزا و ناحیەکانەوە، گەیشتووەتە دوو ملیۆن و سێ سەد و نەوەد و چوار هەزار و پێنج سەد و بیست و سێ کەس (٢٣٩٤٥٢٣). بەو پێیە شاری هەولێر شارێکی فرەنەتەوەییە، واتە "کۆمەڵگەی دانیشتووانی هەولێر، کورد و عەرەبی هەولێر، تورکمانی هەولێر، مەسیحی؛ لە ڕێگەی زمانی کوردییەوە قسە دەکەن" (ناوخۆش، سەلام ، ٢٠١٠: ٤٧).

کەواتە لە شاری هەولێر زمانی کوردی وەکوو زمانی هاوبەش لە ناو ئاخێوەرانی کەمەنەتەوەییەکانی شاری هەولێرە. شاری هەولێر شارێکی فرەنەتەوەیە، چەندین نەتەوە تێیدا نیشتەجێ بووە، کەواتە ئەوەندە زمانی جیاوازی تێدایە، کورد و تورک و عەرەبی و سریانیی تێدایە. شاری هەولێر لە ڕووی کارگێڕییەوە لە (١٣) قەزا پێک دێت: ئەمانەن (سەنتەری هەولێر، دەشتی هەولێر، چۆمان، مێرگەسوور، سۆران، ڕەواندز، شەقڵاوە، کۆیە، خەبات، بنەسڵاوە، مەخموور، هەریر، پیرمام، عنکاوە). لێرەدا جگە لە سەنتەری هەولێر کە تورکمانەکانی تێدا نیشتەجێن، هەریەک لە شەقڵاوە و کۆیە کە کەمەنەتەوەیی مەسیحی تێدا نیشتەجێن لەگەڵ شارۆچکەی عەنکاوە کە بە هەمان شێوە شارۆچکەی مەسیحی خۆیان بە نموونە وەردەگرین.

٢-٣-١. شارۆچکەی عەنکاوە

شارۆچکەیەکە سەر بە پارێزگای هەولێر، چەند کیلۆمەترێک لە ناو شاری هەولێر دوورە، لە ڕووی ئایینییەوە زۆربەی پێکهاتەی دانیشتووانی مەسیحین. گەیشتنی ئایینی مەسیحیەت بۆ عەنکاوە بۆ سەدەکانی سەرەتای زایینی دەگەڕێتەوە، لە سەرچاوە کۆنەکانی وڵاتی "حەدیاب" هاتووە کە تۆمای پەیامبەر لە میانی تێپەڕبوون لە ڕێگاکەی بۆ هیندستان، مەسیحیەتی لە حەدیاب و وڵاتی "فرپی"یەکان بڵاو کردەوە، ئەوکات هەولێر پایتەختی دووەمی "فرپی"یەکان بوو. بە پێی بیروڕای مێژوونووسی هەولێری "شیفازەفا"، لە کتێبی "کورنۆلۆژیای ئەربیل"دا دەڵێت: "گەیشتنی ئایینی مەسیحیەت بۆ هەولێر لە سەردەمی 'مارئەدی' و 'مارماری'ی هەردوو قوتابی مەسیح (سەلامی خودای لە سەر بێت) بووە. یەکەم کەسیش کە لە وڵاتی 'حەدیاب' بووەتە مەسیحی، 'بەقیدا' بووە. باوکی ڕوحیی ڕاستەقینەی کڵێسەی هەولێر لە چیاکانی حەدیاب لە ساڵانی (١٠٤-١١٤ز) دەستی کرد بە گەیاندنی پەیامی ئینجیل" (پەترۆس٢٠٠٩: ٢٤٤).

شوێنی سریانەکان دەشتی نەینەوا و شاری موسڵ و باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریایە، دواتر بە هۆی شەڕ و پێکدادان ئاوارەی هەرێمی کوردستان بوون. زمانی سریانی لە سەردەمی ئەسکەندەری مەکدۆنی زمانی فەرمی بووە لەو ناوچانەی کەوتوونەتە ئاسیای بچووک و وڵاتی فارس (ناوخۆش٢٠١٠: ٣٧-٣٨). لە هەرێمی کوردستان ئاشووری و کلدانی

هەن کە لە هەریەک لە شارەکانی "دهۆک و هەولێر کە ئەسقەفییەکی کلدانی سەرپەرشتییان دەکەن و لە زاخۆ کلدانی و ئاشووری هەن، لە پارێزگای سلێمانی ئاشووری و کلدانی هەن'' (تول٢٠١٠: ١٥٧). ژمارەی دانیشتووانی عەنکاوە بە پێی دوایین ئاماری ساڵی (٢٠٢٤) دەگاتە سی و دوو هەزار و چوار سەد و نەوەد و هەشت کەس (٣٢٤٩٨) (بڕوانە پاشکۆ).

٢-٣-٢. شاری کۆیە

قەزای کۆیە یان "کویسنجق'' یەکێکە لە قەزا کۆنەکانی سەر بە پارێزگای هەولێر و کەوتووەتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتیەوە. زنجیرەچیاکانی "هەیبەت سوڵتان'' لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەکوو سنوورێکی سروشتی لە شاری سلێمانی جیادەکاتەوە. زێی بچووکیش سنووری باشووری لەگەڵ پارێزگای کەرکووک و بەشێک لە شاری سلێمانی پێک دەهێنێت. بەم جۆرە ناوەڕاستی هەرێمی کوردستان داگیر دەکات. واتە ئەو قەزایە لە ڕووی کارگێڕییەوە هاوسنوورە لەگەڵ هەریەک لە شاری هەولێر و سلێمانی و کەرکووک، واتە لەگەڵ یەکەی کارگێڕیی جیاوازدا هاوسنوورە، واتە قەزای کۆیە وەکوو ئەڵقە ئەو سێ پارێزگایە بەیەکەوە گرێ دەدات (کۆیی٢٠٠٩: ٣٦). لە ڕووی قەبارەشەوە بە کۆنترین قەزای شاری هەولێر دادەنرێت، بۆ ئەم مەبەستەش ئەم قەزایە کۆمەڵێک گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە لە ڕووی قەبارەی دانیشتووانەکەی لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر، لە بەشێکەوە بۆ بەشێکی تر جیاواز بووە، کە بە هۆی دابەشبوونی دانیشتووان بە هەر هۆکارێک، یاخود بە هۆی کردنەوەی ناحیەی دیکەی وەکوو تەقتەق و شۆڕش گۆڕاوە، واتە کۆتا ڕێژە؛ (٨%)ی ساڵی (٢٠٠٢) بە بەراورد لەگەڵ کۆی ژمارەی ساڵانی پێشووتری.

٢-٣-٣. هەرمۆتە (أرموتە)

گوندێکی مەسیحییانە، سەر بە شاری کۆیەیە، مەسیحییەکانی کۆیە لە شارۆچکەی کۆیە کۆنتر و ناوی گوندەکەش بە ناوی ئەو کەنیسەیە ناو نراوە کە ناوی "هەرمۆتە"یە. هەرمۆتە لە ڕووی زاراوەوە پێک هاتووە لە: کلدانی بە "ارچ'' دەڵێن "ئەرە"، لێرەدا دوو مانای هەیە:

١. ئەرەمووتی: عاردی مردی، گۆڕستان، یان جێی مردووان.

٢. عەرەمۆتا: بە واتای هەنارە، کاتی خۆی ڕەز و باخ هەبووە و میوەی وەک: هەنار، سێو، قەیسی زۆر تێدا بووە. مەسیحییەکانی کۆیە لە چوار بەش پێک هاتوون: عەوداڵ، تومی قصاب، حەنای بگروس، لە هەمووان کۆنتر ماڵی (ئوول = ئوو = وسو= یوسف) کە لە لای هیران هاتوون. مەسیحییەکانی هەرمۆتە لە زۆر شوێن بڵاو بوونەتەوە، وەک: (کۆیە، سلێمانی، سنە، کەرکووک، عەنکاوە، بەغداد، کەرملێس) (قەشە مەتی، چاوپێکەوتن، ١٩٧٧/١١/٣). کاتی خۆی کۆیە یەک ماڵە دیانی لێ بوو (خۆشاب کۆ)، ئەوانی تر لە (هیران، شەقڵاوە، دیانە، موسڵ) هاتوون، لە هەرمۆتە کڵێسەیان کردوو لە کۆیە کڵێسەیان نەکردووە، لە پێش ساڵانی (١٩١٣) کڵێسەیەکیان لە قوڕ دروست کرد (احمد١٩٨٣: ٧٥).

٢-٣-٤. شارۆچکەی شەقڵاوە

شارۆچکەیەکی سەر بە پارێزگای هەولێرە، (٥٠کم) لە باکووری هەولێرەوە دوورە، خۆشترین هاوینەهەواری دەڤەرەکەیە، لە سەرەتای سەدەی بیست ناحیە بووە سەر بە قەزای کۆیە. "شەماشە

میخائیل‘‘ دەڵێت: لە سەرەتای سەدەی یەكەمی زایینیدا ئایینی مەسیحی گەیشتووەتە ئەو دەڤەرە، ژمارەیەكی زۆری دەڤەرەكە هاتوونەتە سەر ئەو ئایینە نوێیە. لە سەرەتای سەدەی حەفتەم ئایینی ئیسلام گەیشتووەتە ئەم دەڤەرە، ژمارەیەكی زۆر لە كوردە ئێزیدییەكان مێژووی بوونیان لە سەدەی چوارەمی زایینی لەم دەڤەرە بوونی هەیە كە نزیكەی (٤٠٠) ماڵ دەبوون لە دەربەندی شەقڵاوە ژیاون. لە بیستەكانی سەدەی بیستەم نزیكەی (٣٠) ماڵە جوولەكەیەک لە شەقڵاوە نیشتەجێ بوون، كە مێژووی بوونی جوولەكە لە شەقڵاوە دەگەڕێتەوە بۆ ”سەرجۆن‘‘ و ”سەنحارب‘‘ی كورەكەی، لە فەڵەستینەوە هێناویانن بەسەر شار و شارۆچكەكانی باشووردا دابەشی كردوون، دواتر بۆ جاری دووەم جوولەكەكان بۆ بابل چوونەوە، دواتر لە بابل بڵاو دەبنەوە بۆ ئێران و میزۆپۆتامیا. ژمارەیەكی زۆر لەو جوولەكانە دەبنە ئیسلام، هەندێكیان هەر لە كوردستان دەمێننەوە تا دەگەڕێنەوە وڵاتی فەڵەستین (عەبدوڵا٢٠٠٩: ٣٤٢-٣٤٣).

شاری شەقڵاوە لە دێرزەمانەوە لە بەگزادە و كرمانجەكان پێک هاتووە، دواتر لە سەرەتای سەدەی بیستەم میرەكانیش هاتنە شەقڵاوە و نیشتەجێ بوون. هەروەكوو لە پێشەوە ئاماژەی پێ كراوە، شەقڵاوە هەر لە دێرزەمانەوە بە شاری فرەئایینی و یەكتر قبوولكردن و پێكەوەژیان ناسراوە. ئەم شارە ڕێژەیەكی زۆر موسوڵمانانی تێدایە، لە سەرەتادا جیاوازییەكی ئەوتۆ لە نێوان ژمارەی موسوڵمانان و مەسیحیدا نەبوو. جگە لە موسوڵمان و مەسیحی، سێ خێزانی جوولەكەش لێی ژیاون (عەبدوڵا٢٠٠٩، ٣٤٦-٣٥١). چەند گەڕەكێک تایبەت بە مەسیحییەكان لە شەقڵاوە هەن، بریتین لە ”بێترمە“ و بەشێک لە گەڕەكی ”زێوەر‘‘. سریانی زمانی مەسیحییەكانە. مەسیحییەكانی شەقڵاوە كلدانین، چەندین كەسایەتیی دیاریان تێدا هەیە، قوتابخانەی تایبەت بە خۆیان هەیە، زمانی سریانی لەو قوتابخانانەدا گرنگییەكی تایبەتی پێ دراوە و مامۆستا و وانە و كاتی بۆ دانراوە و بە وانەی سەرەكی دەژمێردرێت.

٣-٤. زمانی كەمینەكان

٢-٤-١. زمانی سریانی

ئەو زمانەی كە مەسیحییەكان پێی دەنووسن و دەخوێننەوە؛ زمانی ”سریانی‘‘یە، یان ”سورێت‘‘ بە واتای زمانی سریانیی نوێ دێت، كە لە كۆندا پێی دەگوترا ئارامی، كە نەتەوەكانی كلدانی و ئاشووری قسەی پێ دەكەن (تول٢٠١٠: ١٥٧). هەروەها هەر تەوراتیش بە زمانی سریانی وەرگێڕدراوە، خودی زمانەكەش ڕێنووسێكی گرنگی هەبووە، تەنانەت ڕێنووسی زمانی سریانی زمانی ئایینی بووە، ئەو بۆچوونەش دەگەڕێتەوە بۆ زمانی تەورات و گرنگیی زمانی سریانیی مەسیحی. لە كۆندا بە چاوێكی پیرۆز تەماشای زمانی سریانییان كردووە. هەروەها دەگوترێت ”تاتیان‘‘ یاخود ”تەتیا‘‘ یەكەم كەس بوو كە پەیمانی نوێی لە زمانی یۆنانییەوە كردووەتەوە بە زمانی سریانی، ئەمەش وای كردووە كە ئینجیل خەڵكی دیكە بهێنێتە ناو ئایینی مەسیحیەت، بەمەش زمانی سریانی بووە بە زمانێكی ئایینیی هەموو مەسیحییەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و چەندین هەرێمی تر لە ئاسیا و ئەفەریقا، دواتر زمانی سریانی بووە زمانێكی نێونەتەوەیی و ئایینی، واتە زمانی سریانی زۆر زوو بووە هاوشانی ئایینی مەسیحی (ناوخۆش٢٠٠٧: ٣٥).

٢-٤-٢. زمانی توركمانی

نەتەوەی توركمانی یەكێكی دیكەیە لەو نەتەوانەی كە چەندین ساڵە لە باشووری كوردستان نیشتەجێن،

دووەمین نەتەوەیە بە ژمارە و ڕێژە لە سەرجەمی دانیشتووانی کوردستاندا کە پەیدابوونیان بۆ چەندین سەدە دەگەڕێتەوە. پێکهاتەی تورکمان زمانێکی تایبەت بە خۆیان هەیە، کە دیالێکتێکی زمانی تورکییە و دیالێکتێکی دیاریکراوی ئۆغزییە (سەرچاوەی پێشوو: ٩٦). زمانی تورکی سەر بە خێزانە زمانەکانی ئاڵتاییە، خێزانی زمانەکانی ئاڵتایی خاوەن سێ لقن: تورکی و مەغوولی و تونگوسین، تورکی بە باوترین لقی ئەم خێزانە دادەنرێت. ئەم لقە سەرەڕای تورکی، هەندێک لە زمانەکانی ئاسیای ناوەڕاست وەکوو ئۆزبەکی، قەزاقی و قرقیزیش دەگرێتەوە (سەنەندەجی٢٠١٣: ٧٤). بێگومان هەر زمانێکیش ڕەگوریشەی خۆی هەیە کە "ئۆغوز لە تورکیا و ئێران و ئەزربیجان و عێراق و تورکمانستان باپیرانی تورکەکانن و ناونانی تورکمان بۆ سەدەی یانزەیەم دەگەڕێتەوە، دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە سەدەی دەیەمدا بە هۆی هۆکاری بازرگانی، ئەوە بوو ناوی تورکمان جێگەی ئۆغزی گرتەوە" (مردان٢٠١٠: ٩٨). ژمارەیەک لە توێژەران نیشتەجێی تورکمانەکان بۆ دوو قۆناغ پۆلێن دەکەن کە ئەوانیش (ئیسماعیل و عوسمان٢٠١٢: ٨٠):

١. شەپۆلێک کە لەگەڵ سەربازە جێنشینەکانی عەباسی و ئەتابەگ و تەغرلبک و مەغۆل کە ئەوان تورکمانن.

٢. ئەوانەی کە لە ماوەی کۆنترۆڵی عوسمانی بۆ سەر عێراقدا هاتوون، کە پەیوەندییەکی بەتین لەگەڵ دەوڵەتی تورکیا دەیانبەستێتەوە. ئەو کۆمەڵە تورکمانەی لە عێراق بە زمانی تورکی قسە دەکەن موسوڵمانن و لە سەددا (٨٠% بۆ ٩٠%) ی دانیشتووانی موسوڵمانی سوننەمەزهەبن، ئەو لە سەددا (١٠% بۆ ١٥%)یە کە دەمێنێتەوە؛ بیروباوەڕی عەلەوییان هەیە. بە هەمان شێوە زانیارییەکی باوەڕپێکراو نییە لە سەر پێکهاتەی ئایینیی دانیشتووانە تورکمانەکان، لەوانەیە لە پاڵ سوننەکاندا نیوەی تورکمانی موسوڵمانی شیعەمەزهەب بن (جینکیز و غەنی ٢٠٠٨: ٨). گرووپ و لایەنە سیاسییەکانی تورکیا و تورکمانەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ژمارەی تورکمانەکان دوو ملیۆن زیاترە، واتە لە سەددای تێکڕای (٧,٥) دانیشتووانی عێراقن، هەندێکیش پێیان وایە کە سێ ملیۆنن و کە لە سەددا (١١)ی دانیشتووانی عێراق پێک دەهێنن (هەمان سەرچاوە: ٨-٩).

٣. سیاسەت وپلانی وەزارەتی پەروەردە سەبارەت بەزمانی کوردی وزمانەکانی تر

ە وەزارەتی پەروەردە بە تایبەت لە قوتابخانە حکومییەکاندا، هەر تاک و هەر نەتەوەیەک لە دانیشتووانی هەرێمی کوردستان ئازادە بەوەی کە بە زمانی دایک دەخوێنێت یان نا، چونکە لە پاڵ قوتابخانەی کوردیدا؛ قوتابخانەی حکومی و ناحکومی و نێودەوڵەتیی ئینگلیزی سیستمی خۆیان هەیە، بۆیە لە زۆربەی قوتابخانەکان لە پۆلی یەکی بنەڕەتی تاکوو دوانزەی ئامادەیی زمانی کوردی وەکوو بابەتێکی سەرەکی دەخوێنرێت و گرنگیی پێ دەدرێت و تا قوتابی دەگاتە خوێندنەوە و نووسین و تێگەیشتن، دواتر وانەکانی تری پێ دەخوێنرێت. لەگەڵ ئەوەشدا لە قوتابخانە سیستمی کوردییەکاندا گرنگی بە خوێندنی ئینگلیزی دەدرێت، لە پاڵ ئەمانەشدا قوتابخانەی حکومیی تورکمانی و سریانی هەن کە تایبەتن بە کەمینەی نەتەوەیی هەرێمی کوردستان. لێرەدا تەنها سیستمی پەروەردەیی کەمینەکانی "تورکمانی و سریانی'' لە پارێزگای هەولێر بە نموونە وەردەگرین کە هەریەک لە (عەنکاوە، کۆیە، شەقڵاوە، ناو هەولێر) دەگرێتەوە. لە عەنکاوە و کۆیە و شەقڵاوە قوتابخانەی سریانیی مەسیحییەکان هەن.

لە ناو هەولێر قوتابخانەی سریانی هەن، لە عەنکاوە (١١) قوتابخانە هەن کە زمانی سریانی وەکوو بابەتی سەرەکی تێیدا دەخوێنرێت، لە هەریەک لە بنەڕەتی و ناوەندی و ئامادەیی تێیاندا هەیە. جگە لە سریانییەکان، نەتەوەی عەرەب و تاکی موسوڵمانیش لەو قوتابخانانەدا هەن. بە هۆی ئەوەی کە قوتابی ئازادە لە چ زمانێک و لە کوێ بخوێنێت، هەندێ لە قوتابخانەکان خوێندنیان بە زمانی عەرەبییە، هەندێکیان سریانی و هەندێکیان کوردی، بەڵام زیاتریان سریانین تاکوو قۆناغی بنەڕەتی تەواو دەکەن. دواتر لە ئامادەییدا تەنها ئایینی مەسیحی دەخوێنرێ، زمانی سریانی ناخوێنرێ، قوتابخانەکان یەکلایی دەکرێنەوە بەوەی کە خوێندن بە زمانی کوردی یان عەرەبی بێت. بۆ زیاتر ئامادەکردنی قوتابی بۆ تاقیکردنەوەی نیشتیمانی و ئەو خولانەی دەکرێنەوە، زیاتر بەو دوو زمانەن (کوردی، عەرەبی) بەشدار بن و سوودمەند بن، جگە لەوەش خوێندنی ئامادەیی وانەکان بە زمانی سریانی کاری لە سەر نەکراوە، بەڵام قۆناغی بنەڕەتی (١-٩) هەموویان بە زمانی سریانی وانەکان بەردەستن، هەمان وانەی سیستمی زمانی کوردی، بەڵام وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی سریانی.

لە ناو هەولێردا (١٥) قوتابخانەی تورکمانی هەن کە زمانی تورکی وەکوو بابەتی سەرەکی دەخوێنرێت، وانەکانی تر بە زمانی تورکی دەخوێنرێن، ئەو زمانەی پێی دەخوێنن زمانی تورکیی ئەستەنبوڵیی تورکییە، وەکوو زمانی فەرمی پێی دەخوێنرێ و دەنووسرێ. لە هەندێ لە قوتابخانە ئامادەییەکاندا پۆلی کوردی و پۆلی لاتینی کراونەتەوە بۆ یارمەتیدان بۆ ئەو قوتابییانەی زمانی تورکی بە باشی نازانن، لەبەر ئەوەی جگە لە تورکمانەکانی هەولێر؛ کورد و عەرەب و سووری و... هتد؛ ڕوویان لە قوتابخانە تورکمانییەکان کردووە، بە مەبەستی حەز و ئارەزوویان بۆ فێربوونی زمانی تورکی، بە هەمان شێوە وانەکانی بە هەمان سیستمی زمانی کوردییە، بەڵام وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی تورکی.

٣-١. لایەنی پراکتیکیی توێژینەوەکە و ئەنجام و ڕاسپاردەکان

خشتەی ژمارە (١)
خشتەی دووبارەبووەوە بۆ پرسیارە تایبەتەکان
زانیاریی گشتی

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
تەمەن	٩ ساڵ	٢	٥٦.٠%
	١٠-١٢ ساڵ	١٥٩	٦٦.٤٤%
	١٣-١٥ ساڵ	٩٨	٥٣.٢٧%
	١٦ ساڵی یان زیاتر	٩٧	٢٥.٢٧%
	(لادانی پێوانەی ± ناوەندەژمێر)	)١٤ ± ٨٧٩.٤(	
زمانی دایک	کوردی	١٨٦	٢٥.٥٢%
	سریانی	١٢٤	٨٣.٣٤%
	عەرەبی	٢٢	١٨.٦%
	تورکمانی	٢٤	٧٤.٦%
لەکام پۆلیت (یان بازنەیت)	بازنەی یەکەم (٣,٢,١)	٤	١٢.١%
	بازنەی دووەم (٦,٥,٤)	١٧٣	٦٠.٤٨%
	بازنەی سێیەم (٩,٨,٧)	٨١	٧٥.٢٢%
	بازنەی چوارەم (١٢,١١,١٠)	٩٨	٥٣.٢٧%
ڕەگەز	نێر	١٧٨	٠٠.٥٠%
	مێ	١٧٨	٠٠.٥٠%

خشتەی ژمارە (٢)
٣-٢. ئامانجی یەکەم: دەرخستنی پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانەی (سریانی، تورکمانی)

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟ کام زمانت خۆش دەوێت؟	هیچ کامیان	٥٦	٧٣.١٥%
	هەردووکیان	١٢٩	٢٤.٣٦%
	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت.	٦٧	٨٢.١٨%
	ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	١٠٤	٢١.٢٩%
دەتوانی بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسەکردنت باشە؟	بە هیچ شێوەیەک نایزانم.	١١	٠٩.٣%
	نایزانم.	٣٠	٤٣.٨%
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	٨٨	٧٢.٢٤%
	دەیزانم.	٢٢٧	٧٦.٦٣%

شیکارکردنی کارەکییانەی ئامانجی یەکەم، بابەتی کوردی وەکوو زمانی دووەم، زمانی سریانی و تورکمانی وەکوو زمانی یەکەم، بە گوێرەی ئەو دەیتایانە سەرەنجام دەگەینە ئەوەی لە کۆی(٣٥٦) فۆرم لە پرسیاری "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت و کام زمانت خۆش دەوێت؟ (٥٦) قوتابی، واتە (١٥.٧٣٢%) حەزیان بە هیچ زمان نەبوو، (١٢٩) فۆرم واتە (٣٦.٢٤%) حەزیان بۆ هەردوو زمان هەبوو، (٦٧) فۆرم واتە (١٨.٨٢%) زمانی زگماکیی خۆیان (زمانی یەکەم) خۆش دەویست، (١٠٤) فۆرم واتە (٢٩.٢١%) تەنها حەز بە زمانی کوردی دەکەن، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ڕێژەکە بۆ زمانی کوردی کەمە، بەڵام هەروەک دەردەکەوێت قوتابییان حەز بە کۆزانیاریی هەردوو زمان دەکەن. سەبارەت بە پرسیاری دووەم، لە ئەنجامی یەکەم لە کۆی (٣٥٦) فۆرم، سەبارەت بە پرسیاری "دەتوانی بە زمانی کوردی بخوێنیت و قسەکردنت باشە؟"، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە (١١) فۆرم، واتە لە (٣.٠٩%) نایزانیَ بە هیچ شێوەیەک، (٣٠) فۆرم نایزانێت، واتە لە (٨.٤٣%)، وە لە (٨٨) فۆرم تا ڕادەیەک دەیزانی، واتە لە (٢٤.٧٢%) بە (٢٢٧) فۆرم دەیزانن، واتە لە سەددا (٦٣.٧٦%). دەتوانین (٨٨ + ٢٢٧) کۆ بکەینەوە و ڕێژەکەی زیاد دەبێت، واتە لێرەدا ئاستی تێگەیشتنی قوتابی بە زمانی کوردی لە ئاستێکی زۆر باشدایە. گرنگیی قوتابییان سەبارەت بە زمانی دووەم (کوردی)، لە ئاستێکی باڵادایە و کاریگەریی لە سەر کەمەنەتەوەیی شاری هەولێر هەبووە، بووەتە هۆی ئەوەی کە لە هەوڵی زانینی زمانی کوردیدا بین.

خشتەی ژمارە (٣)

٣-٣. ئامانجی دووەم: ئاستی تێگەیشتنی قوتابییان لە خوێندن بە زمانی کوردی

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسەکردنت باشە؟	بە هیچ شێوەیەک نایزانم.	١١	٠٩.٣%
	نایزانم.	٣٠	٤٣.٨%
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	٨٨	٧٢.٢٤%
	دەیزانم.	٢٢٧	٧٦.٦٣%
لە کاتی قسەکردن وشەی تورکمانی یان سریانی بەکار دەهێنیت؟	هیچ کامیان	٤٠	٢٤.١١%
	هەردووکیان	١٣٤	٦٤.٣٧%
	کوردی	١٢٢	٢٧.٣٤%
	سریانی، تورکمانی	٦٠	٨٥.١٦%

شیکارکردنی کارەکییانەی ئامانجی دووەم سەبارەت بەوەی کە "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت و قسەکردنت باشە"، بە سەرنجدان لە خشتەکە، ئەوا لە کۆی (٣٥٦) قوتابی، (١١) قوتابی واتە لە (٣.٠٩%)، بە هیچ شێوەیەک نایزانن.

			زمانی دایک				Total	نرخی کاڵای سکوێر	p-value
			کوردی	سریانی	عەرەبی	تورکمانی			
حەز دەکەیت بە کام زمان بخوێنیت؟ کام زمانت خۆش دەوێت؟	هیچ کامیان هەردووکیان	دووبارە	١٣	٢٠	٢١	٢	٥٦	.١٤٢ ٦٧٣	٠.٠٠٠
		ڕێژە	%٠.٧	١.١٦ %	%٥.٩٥	%٣.٨	٧.١٥ %		
	ز(تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت. ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	دووبارە	٧٢	٤٩	٠	٨	١٢٩		
		ڕێژە	٧.٣٨ %	٥.٣٩ %	%٠.٠	%٣.٣٣	٢.٣٦ %		
	بە هیچ شێوەیەک نایزانم. نایزانم.	دووبارە	٣١	٢٣	٠	١٣	٦٧		
		ڕێژە	٧.١٦ %	٥.١٨ %	%٠.٠	%٢.٥٤	٨.١٨ %		
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	دووبارە	٧٠	٣٢	١	١	١٠٤		
		ڕێژە	٦.٣٧ %	٨.٢٥ %	%٥.٤	%٢.٤	٢.٢٩ %		
دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسەکردنت باشە؟	هیچ کامیان هەردووکیان	دووبارە	٤	٣	٢	٢	١١	.٨٧ ٤٥٩	٠.٠٠٠
		ڕێژە	%٢.٢	%٤.٢	%١.٩	%٣.٨	%١.٣		
	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت. ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	دووبارە	٤	١٤	١٠	٢	٣٠		
		ڕێژە	%٢.٢	٣.١١ %	%٥.٤٥	%٣.٨	%٤.٨		
	بە هیچ شێوەیەک نایزانم. نایزانم.	دووبارە	٢٩	٤٨	٦	٥	٨٨		
		ڕێژە	٦.١٥ %	٧.٣٨ %	%٣.٢٧	%٨.٢٠	٧.٢٤ %		
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	دووبارە	١٤٩	٥٩	٤	١٥	٢٢٧		
		ڕێژە	١.٨٠ %	٦.٤٧ %	%٢.١٨	%٥.٦٢	٨.٦٣ %		

(٣٠) قوتابی واتە (٨.٤٣%) نایزانن و (٨٨) قوتابی واتە (٢٤.٧٢%) تا ڕادەیەک دەیزانن و (٢٢٧) قوتابی واتە (٦٣.٧٦%) دەیزانن، لێرەوە سەلمێنەری ئەو ڕاستییەیە قسەکردن بە زمانی کوردی لە ناو نەتەوەی تورکمانی و سریانی لە ئاستێکی زۆر باشدایە، ئەمەش کاریگەریی ئاشکرای پەروەردەی جووتزمانی دەسەلمێنێت لە ماڵەوە و قوتابخانە و ژینگەدا، واتە لە پاڵ زمانی دایکدا زمانی کوردی وەکوو زمانی هاوبەش و فەرمی و زمانی زۆرینەی شاری هەولێر پەراوێز و فەرامۆش نەکراوە.

سەبارەت بە پرسیاری "لە کاتی قسەکردنت وشەی تورکمانی یان سریانی بەکار دەهێنیت؟"، بە سەرنجدان بە خشتەکە گەیشتین بەو ئەنجامەی کە لە کۆی (٣٥٦) فۆرم، (٤٠) فۆرم، واتە لە (١١.٢٤%) هیچ وشەیەک بەکار ناهێنن. (١٣٤) فۆرم، واتە (٣٧.٦٤%) وشەی سریانی یان تورکمانی بەکار دەهێنن و (١٢٢) فۆرم واتە (٣٤.٢٧%) زمانی کوردی بە بێ هیچ وشەیەک بەکار دەهێنن، واتە زمانێکی پاراوە و (٦٠) فۆرم واتە لە (١٦.٨٥%) تەنها زمانی سریانی و تورکمانی بەکار دەهێنن، لێرەدا ئەمەش کاریگەرییەکی ئاشکرای پەروەردەی جووتزمانییە، کە کاریگەریی نەرێنیی لە سەر ڕێژەی زمانی کوردی کردووە، واتە لەو قوتابخانانە کە پێڕەوی جووتزمانی کاریگەریی لێ کەوتووەتەوە. خشتەی ژمارە (٤)

٣-٤. بەراوردکردنی وەڵامی هەریەکە لە پرسیارەکانی "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟" و "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟"، لەگەڵ جیاوازیی زمانی دایک.

ئامانجی ئەم بەراوردکردنە یەکێکە لەو گرفتانەی کە ڕووبەڕووی پەروەردەی جووتزمانی دەبێتەوە، کە بەراوردی زمانی دایک لەگەڵ هەریەک لە پرسیارەکانی "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟ و کامەت خۆش دەوێت؟". هەروەک لە بەشی دووەمدا ئاماژە بە گرنگیی زمانی دایک و کاریگەرییەکانی کراوە، لەم خشتەیەدا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە هەریەک لە زمانی کوردی و سریانی و تورکمانی کاریگەریی ئەرێنییان بەسەر ڕێژەکانەوە هەیە، ئەوانەی کە زمانی دایکییان ئەو سێ زمانە بێت (کوردی، تورکمانی، سریانی)، ئەوا حەزی زمانی کوردی و خۆشەویستیی زمانی کوردی ڕێژەیان لە بەرزبوونەوەدایە، کە ئەمەش کاریگەریی زمانی دایک و خۆشەویستیی هەریەک لە نەتەوەی تورکمان و سریان بەراورد بە زمانی کوردی دووپات دەکاتەوە و بە هەمان شێوە پرسیاری "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟، قسەکردنت باشە؟" بەرانبەر بە زمانی دایک، دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە ئەوانەی دایکیان کوردە، (٨٠.١%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن. وە ئەوانەی زمانی دایکییان سریانییە، (٤٧.٦%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن. ئەوانەی زمانی زگماکییان (یەکەم) زمانی تورکمانییە، ئەوا لە (٦٢.٥%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن، ئەمەش دووپاتکردنەوەی زمانی بەرامبەر بە (زمانی دایک) یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی پێشکەوتنی زمانی کوردی و دڵنیابوون و دەستەبەرکردنی ئاسایشی فرەزمانی کە خۆشەویستییان بەرامبەر بە زمانی هاوبەش (کوردی) هەیە کە ئەمەش بە فێربوون و توانای قسەکردن ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات.

ئەنجام

پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە سریانی و تورکمانییەکان تا ڕادەیـەک کاریگەریی نەرێنیی دروست کـردووە. بە پێی دەیتا و زانیارییەکان، زمانی کوردی لە قوتابخانە تورکمانی و سریانییەکان لە ئاستێکی زۆر باشدایە و کاریگەریی لە سەر پێکهاتەکانی شاری هەولێر هەبووە. ئەو قوتابییانەی کە دوو زمان دەزانن، واتە کاریگەریی جووتزمانی وا دەکات قوتابی گەشەی زانیاریی زمانی کوردیی دوا بکەوێت، ئەمەش وا نەبێت کە زمانی کوردی نەزانن و لەبیر بکەن، بەڵام پێشکەوتنی زمان دەستەبەر ناکرێت. زمانی کوردی لە شاری هەولێردا وەک زمانی هاوبەش لە ناو ئاخێوەرانی کەمەنەتەوەییەکانی شاری هەولێردا گەشەی بەخۆیەوە بینیوە، کە شاری هەولێر وەکوو کۆمەڵگەیەکی فرەزمانی چەندین نەتـەوە و زمانـی تێدایە، وەکـوو: کـورد، تـورک، عـەرەب، سورێت. ئەو زمانەی کە مەسیحییەکان پێی دەنووسن و دەخوێننەوە؛ زمانی سریانییە یان "سورێت"، بە واتای زمانی سریانیی نوێ دێت، کە لەکۆندا پێی دەگوترا ئارامی، نەتەوەکانی ئاشوور و کلدانی قسەی پێ دەکەن. زمانی دایک یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی پێشکەوتنی زمانی کوردی و دڵنیابوون و دەستەبەرکردنی ئاسایشی فرەزمانی، کە خۆشەویستییان بەرامبەر بە زمانی هاوبەش (کوردی) هەیە، کە ئەمەش بە فێربوون و توانای قسەکردن ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخـات. ئاستی تێگەیشتنی قوتابی بە زمانی کوردی لە ئاستێکی زۆر باشدایە، گرنگیی قوتابییان سەبارەت بە زمانی دووەم (کوردی) لە ئاستێکی باڵادایە و کاریگەریی لە سەر کەمەنەتەوەیی شاری هەولێر هەبووە، بووەتە هۆی ئەمە کە لە هەوڵی زانینی زمانی کوردیدا بین.

سەرچاوەکان

به کوردی

– بەرهەمی دەزگـای زمانەوانیی کـوردی (٢٠٢٤)، زمانی دایک، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

– پەترۆس، نوری ، (٢٠٠٩)،شەقڵاوە، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەشی شەشەم مێژوی کۆن، بەیروت، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، بەیروت.

– جبوری،موسلیح خزر، وەرگێڕانی: هەڵگورد جەلال (٢٠١٧)، ڕۆڵـی سیاسیی کەمینەکان لـە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی.

– حەمەڕەشید، ئارام عەبدولواحید (٢٠١٣)، ڕێزگرتن لە زمانی کوردیدا، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی لەریا، سلێمانی.

– حوێزی، طاهر احمد (١٩٨٤)، مێژوی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی لخیر، بەغدا.

– حەمەغەریب، شاڵاو ساڵح (٢٠١٧)، پێگە و پایەی زمانی کوردی لە چوارچێوەی سیاسەتی زمانیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.

– دڵشاد حامید دەروێش، کەمینەکان، یاسا، هەرێمی کوردستان، چاپخانەی تاران، تاران، ٢٠١٧.

– سـەرتـاش، زرار عـەبـدوڵـلا (٢٠٠٩)، شـەقـڵاوە ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەشی شەشەم مێژوی کۆن، بـەیروت، دەزگـای چـاپ و بـڵاوکـردنـەوەی بـەدرخـان، بەیروت.

– سەنەندەچی، مەهدی (٢٠١٣)، بەراییەک بۆ زمانناسی مێژوویی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.

– شەریف، بێریڤان محەمەد (٢٠١٠)، جۆراوجۆریا ل دەڤەرا بەهدینان، زمانێ پیشەیی وەک نموونە، نامەی ماستەر زانکۆی دهۆک

– شوانی، ڕەفیق (٢٠٠٨)، زمانی کوردی شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.

– عەبدوڵا، ڕۆژان نووری (٢٠١٣)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازیی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

– عەلی، تالیب حسێن (٢٠٠٥)، تیۆری سیاقی و شیکردنەوەی واتە لە زمانی کوریدا، گۆڤاری زانکۆی سەلاحەدین، ژمارە (٢٥)، هەولێر.

– غەفوور، عەبدوڵا (٢٠١٠)، ئاسووریيەکانی باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سپیرێز، دهۆک.

– فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: شێروان حسێن خۆشناو، شێروان میرزا قادر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

– فەتاح، محەمەد مەعرووف (١٩٦٨)، سنوور و بنەما و ئەرکەکانی کۆزمانەوانی، گۆڤاری ڕۆشنبیریی نوێ، ژ(١١٢)، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، دار الحريه للطباعه، بغداد.

– محمد، مسلم حسن (٢٠٢١)، هزری پەروەردەیی لە پراگماتیکی جۆن دیودا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین.

– محەمەدئەمین، ئەمیر محەمەد (٢٠٢٢)، زمانی هاوبەش لە کۆزمانەوانیدا، هەرێمی کوردستان بە نموونە، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین.

– محەمەد، خەلیل ئیسماعیل و م. ی. سەعید، تەنکە عوسمان (٢٠١٢)، جوگرافیای نەتەوەکان کورد وەکوو نموونە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

– مستەفا، عیرفان (٢٠١٨)، بوونی نەتەوەی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی حەمدی، بێ شوێن.

– مەنوچەهر موحسنی (٢٠٠٧)، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، و: ڕێبوار سیوەیلی و هەندێکی تر، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

– ناوخۆش، سەلام (٢٠٠٧)، ئایین و زمانناسی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ....، هەولێر.

– ناوخۆش، سەلام و خۆشناو، نەریمان (٢٠١٠)، زمانەوانی، بەرگەکانی چوارەم، پێنجەم، شەشەم، حەوتەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.

– نەبەز، جەمال (١٩٨٤)، بیری نەتەوەی کورد نە بیری قەومی ڕۆژهەڵاتییە، نە بیری ناسیۆلیزمی ڕۆژئاواییيە، چاپخانەی ئازاد، ستۆکهۆڵم.

– هێنلە، پۆل (٢٠٠٦)، زمان، هزر، کولتوور، وەرگێڕانی: ڕەحیم سورخی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە (هەولێر)، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریان.

– ئەمین، وریا عومەر (د) (٢٠١١)، پیتۆکەکانی زمانەوانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

–پرۆژە دەستووری هەرێمی
کوردستان(٢٠٠٩)،چاوپێکەوتن: نەژدەت ئاکرەیی (٢٠٢٢).

بە عەرەبی

– أيوب، عبدالرحمن (د.) (١٩٩٦)، محتضرات في اللغة، مطبعة المعارف، بغداد.

– تول، هرمان (٢٠١٠)، الكلدو اشوريون مسيحيو العراق وايران وتركيا، ترجمة: الأب ألبير أبونا، شركة للطيف للطباعة المحدودة، اربيل.

– جوليد، ژيان ، تحقيق حقوق الاقليات، رسالة ماجستير، كولون، الاينا، ٢٠٠٤.

– حجازي، محمود مهمي (١٩٧٣)، علم اللغة العربية، مدخل تاريخ مقارن في ضوء التراث واللغات السامية الناشر وكالة الطبوعات، الكويت.

– عبدالتواب، رمضان (١٩٨٥)، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجى للطباعة والنشر والتوزيع، مطبعة المدينتى المؤسسة السعودية بمصر.

– مـردان، نصرت (٢٠١٠)، الصمافة التركمانية في العراق بين القرنين (١٩١١-٢٠٠٦)، الطبعة الاولى، الناشد مؤسسة وقف كركوك، الطباعة و التجليد "YAYLACIK MATBAA CITI"، ئەستەنبوڵ.

– مرعي، فؤاد (٢٠٠٢)، في اللغة والتفكير، دار الموى للثقافة والنشر، دمشق.

– نجم الدين، كرخى التي برماغ (٢٠١٢)، المواطنة الصالحة واثرهـا فـي تقدم المجتمع العـراقي (اقليم كوردستان نموذجا، الطبعة الاولى، مطبعة ئاراس، اربيل، كوردستان.

– هدسون (١٩٩٠)، علم اللغة الاجتماعي، ترجمة: محمود عياد (د.)، الطبعة الثانية، الناشر علم، القاهرة.

– يوحناياقو، منى ، مبدأ كريم التمييز، دراسة مقارنة بين الحكوك الدولية لحقوق الانسان و الدساتير العراقية، بحث منشور في مجلة القانون و السياسة، اثافته، العدد٨، كتنون الاول، ٢٠١٠.

-Charlotte Livingstone. 2008. Secondedition, Oxford Dictionnaries, Newyork.

-Ferguson , ch , a.c . 1996. Sociolimgaistics Perspecitives, papers on Language in society edited by Thom buebner, Ocford university press, Newyork Oxford.

- unich Ammon1989.

- www.vottawa.ca-clms loffcial - Language - Status.

– www.merrian-webster.com- directionary statue.

- http--www,fa.wjmirae.net.

- www.astp.cerist.dz-en-article

ملخص

هـذا البحث تحت عنوان (وضـع اللغة الكوردية في المـدارس الغير كوردية في محافظة اربيل) المدارس التوركمانية والسريانية على سبيل المثال . رسالة ماجستير مقدمة إلى قسم اللغة الكوردية والغرض من هذا البحث معرفة ومتابعة وضع اللغة الكوردية والعلاقات الاجتماعية والثقافية والقومية والدينية في المحافظة.

خاصة في المدارس التي تدرس فيها اللغة الكوردية كلغة ثانية لا كلغة الأم. لأن اللغة الكوردية لها مكانة بارزة في هذه المحافظة . لان اللغة ظاهرة اجتماعية وثقافية حسب الناطقين بها واحتياجاتهم لها. وحسب مستواهم المعرفي وفهمهم المرحلي وأهمية وطريقة تعاملهم مع اللغة، وإلى أي مدى (التوركمان والسريان) ضمن لهم خطة اللغة الكوردية في المحافظة و في الأقليم بشكل عام دون المساس وتهميش بهويتهم وثقافتهم اللغوية في مجتمع متعدد اللغويات.وعند(التوركمان والسريان) الكوردية هي اللغة الثانية بعد لغتهم ، وهذا الموضوع في المراكز العالمية موضوع بحث ودراسة . لانها تقربنا إلى فهم و تحديد مشاكل الاقليات وتعد باباً من أبواب حل هذه المشاكل وتقربنا إلى نمو أفضل للتربية واللغة معا .

Abstract

The research study titled “The Status of the Kurdish Language in Non-Kurdish Schools in Erbil: The Case of Syriac and Turkoman Schools” is derived from a Master’s thesis submitted to the Department of Kurdish Language. The study aims to examine and assess the status of the Kurdish language and its sociocultural, linguistic, national, and religious significance in Erbil Governorate, particularly within schools where Kurdish is taught as a second language rather than a mother tongue. The Kurdish language holds a prominent position in Erbil, functioning as a socio-cultural phenomenon shaped by the usage, need, and proficiency of individual speakers. The study also explores the extent to which Kurdish language planning in the Kurdistan Region accommodates Turkomans and Assyrians, ensuring the protection of minority groups and supporting multilingualism without marginalizing their linguistic identities. For Turkomans and Assyrians, the Kurdish language is a second language not the mother language. This is an important aspect in the world, they have discussed it because understanding their problems and identifying them is a step to solving them, leading to more development in language and education.

Keywords: Education, Kurdish Language, Minorities, Syriac, Turkomans

ئەکادیمیای کوردی

KURDISH ACADEMY

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە   ISSN: 2520- 4106   Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٠
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٩/٧

پێوەرەکانی پۆلێنکردنی ستراتیژیی گوتار

م. ی. عدنان حمدامین یونس
بەشی کوردی
کۆلیژی زمان
زانکۆی سەلاحەدین
adnanshekhani2@gmail.com

پ. د. عبدالله حسین رسول
بەشی کوردی
کۆلیژ زمان
زانکۆی سەلاحەیدن
abdulla.raswl@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە باسی ئەو پێوەرانە دەکات کە نێرەری گوتار دەبێت لە دارشتنی ستراتیژییەکانی گوتاردا ڕەچاویان بکات. پێوەرەکان سێ پێوەری سەرەکین: پێوەری کۆمەڵایەتی، پێوەری زمانی و پێوەری ئامانجی گوتار. نێرەر هەر ستراتیژییەک هەڵبژێرێت؛ دەبێت ئەم پێوەرانە لەبەرچاو بگرێت، بۆ ئەوەی گوتارەکەی ئامانجەکانی بە باشی بپێکێت. بەشی یەکەم: لە پێوەری کۆمەڵایەتیدا باس لە بیردۆزە نوێیەکانی شێوازی گەیاندن و پەیوەندیی گوتار کراوە. لەم بارەیەوە بۆچوونەکانی پاول گرایس، ڕۆبین لاکۆف، جیوفری لیچ، پێنیلۆپ براون و ستێبگن لیڤنسۆن باس کراون، کە سنوور و شێوازی پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتار دەستنیشان دەکەن. بەشی دووەم: باس لە پێوەری شێوەی گوتار دەکات، کە چ کاریگەرییەکی لە سەر هەڵبژاردنی ستراتیژیی گونجاو بۆ گوتار هەیە. ئەو ئاستانەی زمان کە نێرەر دەبێت بیانکاتە بنەما بۆ دارشتنی ستراتیژییەکەی؛ باس کراون، وەک: ئاستەکانی وشەسازی، ڕۆنان، واتا، ئاستی دەنگی و ئاوازە. بەشی سێیەم: پێوەری ئامانجی گوتار، کە دەبێت نێرەر ئامانجێکی ڕوونی لە گوتارەکەیدا هەبێت، چونکە ئامانج کاریگەریی زۆری هەیە، ستراتیژییەکانیش بۆ ئەوەن کە گوتار بە سەرکەوتوویی ئامانجەکانی بپێکێت.

کلیلەوشە: گوتار، ستراتیژییەکانی گوتار، پێوەرەکانی ستراتیژی، بنەماکانی ڕێزداری، ئامانجەکانی گوتار

پێشەکی

ستراتیژییەکانی گوتار یەکێکە لە بابەتە گرنگ و سەردەمییەکان، ئامادەکردن، یان پێشکەشکردنی گوتار. بە بێ بوونی ستراتیژیی دیاریکراو، نێرەر ناتوانێت مەبەستەکانی بگەیەنێتە وەرگر. جۆری ستراتیژییەکە دەوەستێتە سەر ڕەوتی ڕووداوی گوتار. ستراتیژییەکان جۆراوجۆن، لەوانە: ستراتیژییەکانی ئاراستەکردن، ئاماژەپێکردن، هاوسۆزی، ڕازیکردن و... لە هەڵبژاردنی هەر ستراتیژییەتێکدا نێرەر دەبێت ڕەچاوی ڕەهەندە کۆمەڵایەتی، زمانییەکان و ئامانجی گوتار بکات کە دەبنە پێوەری هەڵبژاردنی ستراتیژییەکان. ئەم توێژینەوەیە لە سنووری دارشتنی ستراتیژیی گوتاردایە، نموونەکانیش لە چوارچێوەی دیالێکتی ناوەڕاستدان. گرنگیی دارشتنی ستراتیژیی گوتار ڕوون دەکاتەوە، ئەو پێوەرانە دەخاتە ڕوو کە پێویستن بۆ پەیڕەوکردنی هەر ستراتیژییەکی گوتار. ئامانجەکەی بەرچاوڕوونی و زانیارییەخشینە بە نێرەری گوتار، بۆ ئەوەی ئەو ڕەهەندانەی لە دەوروبەری گوتاردا پێویستن؛ لەبەرچاو بگیرێن. توێژینەوەکە لە ژێر ڕۆشنایی ڕێبازی "پەسنی شیکاری"دا ئەنجام دراوە، ئەو بنەمایانە خراونەتە ڕوو کە لە پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتاردا پێویستن. جگە لە پێشەکی و ئەنجام، توێژینەوەکە لە سێ بەش پێک هاتووە، بەشی یەکەم پێوەرە کۆمەڵایەتییەکانی هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتارە. لە بەشی دووەمدا پێوەرە زمانییەکان باس کراون. لە بەشی سێیەمدا پێوەری ئامانجی گوتار باس کراوە. مەبەست لە پێوەرەکانی دارشتنی ستراتیژییەکانی گوتار، نواندنی ستراتیژیی کردەوەی مرۆڤە، واتە: ڕەفتاری ئاراستەکراو، مەبەستدار، هۆشیارانە و کۆنترۆڵکراو. ئاماژەیە بۆ گۆڕانکاری لە جیهاندا. ستراتیژییەکان ئەم گۆڕانکارییانە دەهێننە ئارا، یان ڕێگری لە ڕوودانیان دەکەن. واتە ڕێگەی تایبەتن بۆ گۆڕینی بارودۆخی کردەکان، لە حاڵەتێکدا بۆ حاڵەتێکی تر. لە بەرانبەردا کردارەکان لەلایەن زانیارییە مەعریفییەکانەوە کۆنترۆڵ دەکرێن، وەک: ئامانج و ئارەزووە بنەڕەتییەکان، خواستەکان و بڕیارەکان بۆ دۆخی کۆتایی وەک ئەوەی بکەر مەبەستیەتی(Van Dijk, Kintch١٩٨٣:٦٥) بۆ دارشتنی هەر ستراتیژییەکی گوتار، دەبێت ئەم پێوەرانەی خوارەوە ڕەچاو بکرێن:

- پێوەری کۆمەڵایەتی، واتە پەیوەندیی نێوان بەشداربووان.
- پێوەری زمانی، واتە شێوەی گوتار لە گەیاندنی مەبەستەکانی نێرەر بە ڕاستەوخۆ یان ئاماژەکردن.
- پێوەری ئامانجی گوتار (خیون ٢٠٢٢: ١٨)

١-١. پێوەری پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتار

لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵدا چەندین جۆری پەیوەندی هەن. ئەم پەیوەندییانە لەوانەیە کۆمەڵایەتی، یان پەیوەندیی کارکردن، یان هەر جۆرە پەیوەندییەکی تر بن. پێشوەختە کار لە بەرهەمهێنانی گوتاردا دەکەن و دەبن بە توخمە کاریگەرەکانی ڕەوتی گوتار. واتە هەموو پەیوەندیکردنێک دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ڕەوتەوە. ڕەوتیش بریتی دەبێت لە جۆری پەیوەندیی نێوان تاکەکان: "بێگانەن، هاوڕێن، هاوپیشەن، کوڕ و باوکن..." بەمەش پەیوەندییەکانی دەرەوە و ناوەوەی ڕەوتی گوتار دیار دەکەون. پەیوەندیی ناوەوە: دەوەستێتە سەر کاتی ڕووداو و چۆنێتیی کارلێککردنی بەشداربووان. پەیوەندیی دەرەوە، بریتییە لە: زانیاریی پێشوەختەی هەر لایەنێکی گوتار لە سەر لایەنەکەی تر و هەڵسەنگاندنی

بارودۆخ (condition). لە هەموو بارودۆخێکیشدا نێرەر پێویستی بە ستراتیژیی تایبەت دەبێت، بۆ ئەوەی گونجانێک لە نێوان بەشداربووان و ڕەوت و باری بەرهەمهێنانی گوتاردا دروست بکات (خطابی ۱۹۹۱: ۳۰۲). پەیوەندیی نێوان بەشداربووانی گوتار لە سەر دوو ئاست دەوەستێت:

ئـ ئاستی پەیوەندیی ئاسۆیی: ئەم پەیوەندییە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، لەوانە: ئایین: موسوڵمان، مەسیحی، جوولەکە و... ڕەگەز: نێر، مێ... تەمەن: منداڵ، گەورە، پیر و... پیشە: مامۆستا، قوتابی، ئەفسەر، کرێکار و... نەتەوە: کورد، عەرەب، فارس و... هەروەها چەندین پەیوەندیی تر دەگرێتەوە، وەک: باری کۆمەڵایەتی، پەیوەندیی سۆزداری، هەژار و دەوڵەمەند و...

ب. ئاستی پەیوەندیی ستوونی: ئەم جۆرە پەیوەندییە لە پلە کۆمەڵایەتییەکانی ناو کۆمەڵگەدا بەدیار دەکەوێت، پلەبەندی دەداتە تاکەکان، بە جۆرێک هەریەکە لە بەشداربووانی گوتار سەر بە پلەیەکن، چ پلەی کۆمەڵایەتی بێت، یان پلەی پیشەیی. دەبێت نێرەری گوتار ئەم ڕاستییە لە بارەی وەرگران و باری گوتارەوە بزانێت، دەبێت بزانێت کێ پلەی لە نێرەر بەرزتر و کێ لە هەمان پلەی نێرەرە و کێ پلەی نزمترە؟ (مطروش ۲۰۱۹: ٤۳)

پەیوەندییەکان دابڕاو نین. دەکرێت لە هەر چوارچێوەیەکی پەیوەندیکردن (communication) دا هەردوو جۆری پەیوەندییەکە تێکەڵاو بن. لەوانەیە نێرەر لە پلەیەکی کۆمەڵایەتیی تایبەتدا بێت، لەگەڵ وەرگردا هەمان ئایین یان پیشەیان هەبێت، یان جیاواز بن، چونکە جۆری پەیوەندییەکان بەناو یەکدا چوون و لە نێوان پلە کۆمەڵایەتییە نزم و بەرزەکاندا ڕیزبەندییەک پلەی بەیەکەوەبەستراو هەن کە تۆڕی کۆمەڵایەتی پێک دەهێنن. بۆیە: هەریەکە لە بەشداربووانی گوتار دەکەوێتە پلەیەک و لەوانەیە ڕیزبەندییەکی نزمتر، یان بەرزتر، یان لەگەڵ لایەنەکەی تری گوتاردا هاوتای هەبێت. ئەم پەیوەندییانە نێرەر هان دەدەن بۆ داڕشتنی ستراتیژییەکی گونجاو، لە ڕووی زمان و ڕەوت و باری بەرهەمهێنانەوە. بە فەرامۆشکردنی هەریەک لە پەیوەندییەکان، جۆری پەیوەندیی نێوان نێرەر و وەرگریش دەگۆڕێت، لەوانەیە گوتارەکەی بچێتە چوارچێوەی بەکارهێنانی هێز، یان سەپاندنی دەسەڵاتەوە (الشهری ۲۰۰٤: ۸۹).

لە توێژینەوە نوێیەکانی زمانەوانیدا، بۆ داڕشتنی ستراتیژیی گوتار و ئاخاوتن، توێژەران هەوڵیان داوە شێوەی پەیوەندیی نێوان نێرەر و وەرگر لە یاساکانی گوتاردا جێگیر بکەن. سەرەڕای جۆراوجۆری و جیاوازیی توێژینەوەکان، زۆربەیان لە ژێر دیاردەی "ڕێزداری" (التأدب)دا جێگەیان دەبێتەوە. هەندێکیان لە گوتاردا ڕۆڵێکی گرنگیان بە یاساکان داوە، وەک: "لاکۆف". هەندێکی تر مەرجی یەکەمی بەرهەمهێنانی گوتاریان پێ دا، وەک: "لیچ". لەلای "براون و لیڤنسۆن" لە ڕێگەی هەندێک هێمای زمانی شێوەیەکی گشتییان پێ دراوە. ئەوەی هەموو ئەم توێژینەوانە کۆ دەکاتەوە، ئەوەیە کە خاڵی دەستپێکی هەموویان بنەماکانی هاریکاریی "گرایس"ە (راموس ۲۰۱٤: ۸٤).

١- ٢. بنەماکانی هاریکاریی گرایس

گرایس گەیشتە ئەو بڕوایەی پێویستە سنوورێکی ژیربێژی (Logic) بۆ ئاخێوەر دابنرێت کە گوتارەکەی ڕێک بخات، بۆ ئەوەی پرۆسەی ئاخاوتنەکە سەرکەوتوو بێت، بۆ ئەمەش چوار بنەمای بۆ ئاخاوتن داناوە. بنەماکان وەک چەند یاسایەکی ئاخاوتن ڕۆڵی گرنگیان هەیە

بۆ لێکدانەوەی ئاخاوتن و شیکردنەوەی گوتار. گرایس خۆی دان بەوەدا دەنێت کە ئەم بنەمایانە بنەمای کۆتایی نین، لەوانەیە بنەمای تر هەبێت وەک بنەمای: ڕەوشتی، کۆمەڵایەتی، زمانەوانی و جوانکاری. لەگەڵ ئەوەشدا بنەماکان بنەمای گرنگن. بە داڕشتنی ئەم بنەمایانە، گرایس دەرگای ئەوەی کردەوە کە دەکرێت بنەماکان زیاد بکرێن یان ڕێک بخرێنەوە (Grice, ١٩٨٩: ٢٧).

لە شیکردنەوەی ئاخاوتندا گرایس ئەوە دەکاتە دەستپێک کە قسەکەران لە گفتوگۆکانی ڕۆژانەدا پشت بە ڕەوشتی هاریکاری دەبەستن، ژیانی هەماهەنگیی ناو کۆمەڵگەش ئەو بنەمایە دەسەپێنێت. گرایس ئاماژە بەوە دەکات کە گفتوگۆ کردەیەکی هاریکارییە، هەر بەشداربوویەک تا ڕادەیەک لە مەبەستێک یان مەبەستەکانی بەرانبەر تێدەگات. بە شێوەیەکی پەسەند ئاخێوەران هێڵی هاوبەشی پەیوەندیکردن دروست دەکەن و چارەسەری ئەو بابەتانە دەکەن کە بەلایانەوە گرنگە. ئەگەر ئەم هێڵە هاوبەشە بپچڕێت، گتفوگۆ کۆتایی دێت (Bach, Harnish١٩٧٩:١٠٤)

کەواتە گرایس لە بنەمای هاریکاریدا لێپێچینەوە لەوە دەکات کە ڕاستیی پەیوەندی دەکەوێتە ژێر ڕکێفی چەند بنەمایەکی کۆمەڵایەتییەوە کە چالاکی گشتگیریان هەیە. بۆیە گرایس بڕیار دەدات کە چەند یاسایەکی ئاوەزی (mental) هەن؛ جێبەجێکردنیان لە هەر کردەیەکی پەیوەندیکردندا پێویستە. بەمە گرایس هەوڵ دەدات کە بۆچوونە نەریتییەکانی ئۆستن پەیوەست بە مەرجەکانی خاوەندارێی گوتار؛ شی بکاتەوە و ڕاست بکاتەوە. ئەم ڕاستکردنەوەیەی "کردەی قسەیی"، لە ڕەوتێکی تایبەتدا بەو یاسایانەوە دەبەستێتەوە کە دەست بەسەر گوتارێکی زارەکیدا دەگرن. هەر ڕەفتارێکی هاریکاریی مرۆییش بەرەو ئامانجێک ئاڕاستە دەکرێت (Grice ١٩٨٩:٤٥)

بنەماکانی هاریکاریی گرایس بۆ زنجیرەیەک لقی لاوەکی دابەش دەبێت، کە پێویستە ئاخێوەران پەیڕەوی بکەن ئەگەر بیانەوێت گوتارەکانیان کاریگەریی هەبێت. ئەم یاسایانە بۆ بەهێزکردنی ڕەوشتی هاریکاریی نێوان نێرەر و وەرگر بە ستراتیژییەکانی هاریکاری دادەنرێن و یاساکان دەبن بە پلانی پێشوەختە بۆ نێرەر.

١-٢-١. یاساکانی ئاخاوتن

گرایس بنەماکانی بە شێوەی فەرماندان داڕشتووە، ئەم شێوە فەرماندانە لە کەسێکی دیاریکراوەوە بۆ کەسی بەرانبەری نییە، بەڵکوو ئاڕاستەی هەموو کۆمەڵگە و قسەکەران کراوە. شیلتۆن Chilton١٩٨٧) پێی وایە دیار نییە کێ فەرمان بە کێ دەکات و کێ ئەو یاسایانە دەسەپێنێت، بەڵکوو تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییەکان و ژینگەی پەیوەندیکردن ئەو بنەمایانە بەسەر قسەکەراندا دەسەپێنن (راموس، ٢٠١٤: ٨٣).

١-٢-١-١. بنەمای چەندێتی (maxim of quantity)

ئـ با قسەکانت ئەوەندە بن کە وەرگر پێویستیەتی.
ب. با زانیارییەکانت لە بڕی پێویست زیاتر نەبن.

گرایس پێی وایە بەشی دووەم ئەوە دەگرێتەوە کە هەندێک زانیاری هەن پێویست ناکات هەموویان بگوترێن، بۆ ئەوەی گوێگر بیر بکاتەوە و خۆی ئەنجامێک بەدەست بهێنێت. لەوەشدا ئاماژە بە ئەنجامی هەندێک چیرۆک و گێڕانەوە دەکات کە دەبێت وەرگر خۆی ئەنجامەکە هەڵبهێنجێت. هەروەها هەندێک هۆکاری تر هەن، وەک: گوتنە تابۆکان، هەندێک هەواڵ کە نابێت هەموو کەس

وردەکاریی بزانێت، هەندێک یاسای ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی هەن کە دەبێت قسەکەر لەبەرچاویان بگرێت، ناکرێت لە هەموو بارودۆخێکدا بگوترێن (راموس ٢٠١٤: ٨٩).

١-٢-١-٢. بنەمای چۆنێتی (maxim of quality)

هەوڵ بدە کە گوتنەکانت ڕاست بن:

ئـ ئەوە مەڵێ کە وا دەزانیت هەڵەیە.

ب. ئەوە مەڵێ کە ناتوانیت بیسەلمێنیت.

بە پێی ئـەم بنەمایە، شـاردنـەوەی ڕاستییەک بە درۆ دادەنرێت. لە دۆخی یەکەمدا لەوانەیە لە چەندێتیی هەواڵدا ڕووبەڕووی کێشەیەک ببینەوە، نەک چۆنێتییەکەی. درۆی بەمەبەست پێشێلکردنی بنەمای چۆنێتییە، چەندین هۆکار هەن کە درۆی تێدا دەکرێت، وەک: ئارەزووی قسەکەر، کە نایەوێت زانیارییەکان بە وردی و ڕوونی بگەیەنێت.

١-٢-١-٣. پەیوەندیدار بە (Be relevant)

ئـ زانیارییەکانت پەیوەندیدار بن.

ب. لە دەربڕینە تەمومژاوییەکان دوور بکەوە.

گرایس پێی وایە ئەم بنەمایە گرنگیی کەمترە لە بنەماکانی تر، چونکە زیاتر پەیوەستە بەوەی چۆن گوتن دەردەبڕدرێت نەک چی دەگوترێت. گرنگی لە بنەمای چۆنێتی کەمترە، چونکە بنەماکە باس لە چۆنێتیی گوتن دەکات. لیچ پێی وایە هۆکارەکە ئەوەیە بنەمای شێواز سەر بە بنەمای هاریکاری نییە و زیاتر سـەر بە ڕەوانبێژیی دەقـە (Grice ١٩٨٩:٢٧).

١-٢-١-٤. گونجان (manner)

ئـ پابەند بە بەوەی گوتنەکانت گونجاو بن.

ب. ئەوە بڵێ کە سەرنجی گوێگر ڕابکێشیت، ئەوە بڵێ کە بەلایەوە گرنگە.

گرایس دان بەوەدا دەنێت کە پەیڕەوکردنی ئەم بنەمایە گەلێک کێشەی گوتن بزر دەکات. "گاردار" پێی وایە هیچ هەوڵێک بۆ جێبەجێکردنی بیردۆزی واتایی لە سەر ئەم چەمکە سەرنەکەوتووە، بۆ ئەوەی وەک نموونەیەک لە مەبەستزانی (pragmatic) بەکار بێت (راموس ٢٠١٤: ٩٣). بە پێچەوانەی ئەم بۆچوونەوە، چەمکی گونجان لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو و سەرەتای نەوەدەکاندا لەلایەن توێژەرانی مەبەستزانییەوە گرنگیی زۆری پێ درا، بە تایبەتی "سپێربر و ویلسۆن"، کە هەوڵیان دا هەموو بنەماکانی گرایس لە بیردۆزی گونجاندا کۆ بکەنەوە، لە چوارچێوەیەکی جیاوازدا، کە بریتی بوو لە چوارچێوەی دەروونناسیی کۆزانینی (Cognitive Psychology). لە جیاتیی بنەما کۆمەڵایەتییەکان، کە گرایس پەیڕەوی دەکرد. گرنگیی بنەمای گونجان لەوەدایە بۆ لێکدانەوەی هەندێک گوتن بەکار دێت، کە هیچ پەیوەندیی بە دەربڕینەکەوە نییە (راموس ٢٠١٤: ٩٤).

١. - کاتژمێر چەندە؟

\+ شەمەندەفەرەکە تێپەڕی.

١-٣. بنەمای ڕێزداری

لاکۆف پێی وایە بۆ خوێندنەوەی ڕەوتی گوتار، بارە کۆمەڵایەتییەکان و بارە ئاڵۆزەکان، ڕستەکان و دەربڕینەکان ڕەنگدانەوەی ئاڕاستەی نێرەر دەنوێنن. بە تایبەتی پێشبینییەکانی لە بارەی ئەو کەسانەی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات. هەستیان چۆنە؟ پایەی کۆمەڵایەتییان چییە؟ پایەی خۆی بەرانبەر وەرگران لە چ ئاستێکدایە؟ هەڵوێستی ڕاستەقینەی بەرانبەر دەوروبـەری پەیوەندیکردن، ئەو زانیارییانەی کە دەیەوێت بیانگەیەنێت، ئەو بڕیارانەی کە دەیدات، ئەو ئامانجانەی کە لەم کردەی پەیوەندیکردنەدا

دەیەوێت بەدەستیان بهێنێت. ئایا نێرەر دەیەوێت جیاوازیی پلەبەندی لەگەڵ وەرگردا نیشان بدات؟ یان دەیەوێت جیاوازییەکان کاڵ بکاتەوە و خۆی لە وەرگر نزیک بکاتەوە، یان دەیەوێت لە بەردەم وەرگردا مەرایی بکات؟ هەموو ئەمانە ئەنجامێکی گرنگ دەبن بۆ نیشاندانی ناوەرۆکی مەبەستزانیی کردەی قسەییدا، کە لە دیارکردنی جۆری پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتاردا بەشدارە، واتای تەواو بە گوتار دەدات و مەبەستەکانی نێرەر دیار دەکات (عەبدولڕەحمان ١٩٩٨: ٢٤٢). بۆ نموونە:

٢. بە یارمەتیت پەنجەرەکە دابخە!

ئەم دەربڕینە بە گوتارێکی لاوەکی دادەنرێت، بەو پێیەی نێرەر پلەیەکی هەیە، یان هاوتایە لەگەڵ وەرگر و نزیکایەتییان لە نێواندا نییە. لەم بارەدا "بە یارمەتیت" واتە: من داوات لێ دەکەم ئەم کارەم بۆ بکەیت، هەر چەندە تۆ پابەند نییت کە کارەکە بکەیت. بەڵام ئەگەر نێرەر پلەی بەرزتر بوو، ئەوا واتای "بە یارمەتیت" دەگۆڕێت و دەچێتە چوارچێوەی ڕێزدارییەوە، چونکە نێرەر توانای ئەوەی هەیە وەرگر ناچار بکات، یان فەرمانی بەسەردا بکات بۆ ئەوەی کارەکە ئەنجام بدات. دەربڕینی "بە یارمەتیت" ئەوە دەگەیەنێت کە نێرەر دەیەوێت ڕێزداری بنوێنێت. جیاوازییەکەش ئەوەیە لە هەڵوێستی یەکەمدا وەرگر دەتوانێت داواکارییەکە ڕەت بکاتەوە، بەڵام لە هەڵوێستی دووەمدا باشتر وایە بە بێ هۆکار داواکارییەکە ڕەت نەکاتەوە. بۆ نموونە:

٣. ئۆو، ئێرە زۆر گەرمە!

بۆ ڕەتکردنەوەی داواکارییەکە لە هەڵوێستی یەکەم گونجاوە، بەڵام ڕەنگە بۆ هەڵوێستی دووەم گونجاو نەبێت. لاکۆف دەیەوێت جۆرێک لە لێکچوون لە نێوان یاساکانی ڕستەسازی و لێکدانەوەی مەبەستزانیی گوتاردا دروست بکات، وەک ئەوەی گوتارێک لە ڕووی مەبەستزانییەوە چۆن داڕێژراوە؟ تا چ ڕادەیەک لە یاساکانی گوتار لا دەدات؟ بۆیە سێ بواری ڕەفتاری مەبەستزانی بۆ گوتار دیار دەکات: (Lakoff١٩٧٣:٢٩٥).

- گریمانەکانی نێرەر لە بارەی پەیوەندی لەگەڵ وەرگردا.
- بارودۆخی قسەکەر لە جیهانی ڕاستەقینە (real-world)دا کاتێک قسە دەکات.
- تا چ ڕادەیەک نێرەر دەیەوێت یەکێکیان یان هەردووکیان بگۆڕێت، یان پەرەیان پێ بدات؟

لەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕەوشتە مەبەستزانییانەدا، لاکۆف دوو ڕێسای بنچینەیی دەهێنێتە ئاراوە کە هەندێک جار هاوکات دەبن و هەندێک جار یەکتر تەواو دەکەن، هەندێک جاریش بە پێی باردۆخ لە ململانێدا دەبن. ئەم دوو ڕێسایە بریتین لە: ڕێساکانی توانستی مەبەستزانی (Rules of Pragmatic Competence).

١. ڕوون بە (Be clear)
٢. بەڕێز بە (Be polite) (Lakoff١٩٧٣: ٢٩٦)

ستراتیژیی نێرەر لە پەیڕەوکردنی هەردوو ڕێسادا بە پێی ئامانج دەگۆڕێت. هەندێک جار دەیەوێت یەکێک لە ڕێساکان لە گوتارەکەیدا زاڵ بێت. هەوڵ دەدات ڕوون بێت کاتێک ئامانجی سەرەکی پەیوەندیی ڕاستەخۆیە لەگەڵ وەرگراندا. بۆیە مەبەستەکان بە ڕوونی دەگەیەنێت، بۆ ئەوەی هەڵەتێگەیشتن لای وەرگران ڕوو نەدات. لە هەمان کاتدا بنەمای ڕێز زیاتر پەیڕەو دەکرێت ئەگەر ئامانجی نێرەر ئەوە بێت کە هەستەکانی بەرانبەر وەرگر دەرببڕێت. بۆ نموونە: ئەگەر وەرگر پێگەی کۆمەڵایەتیی لە نێرەر بەرزتر بێت. لەگەڵ ئەوەشدا ڕوونی، گەلێک جار ڕێزیش دەنوێنێت. ئامانجی

گوتار؛ زاڵبوونی یەکێک لە بنەماکان دیار دەکات. لە گوتاری نافەرمی بنەماکانی ڕێزدا زیاتر پێڕەو دەکرێت بۆ پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان. ئەمەش بنەماکانی هاریکاریی گرایس ڕەت ناکاتەوە، بەڵکوو کردوویەتی بە بنچینە بۆ هەردوو بنەماکە. لە پەیوەندییە فەرمییەکانیشدا بنەمای هاریکاری زیاتر پەیڕەو دەکرێت، بە تایبەتی لە گوتاری زانستی و وانەگوتنەوەدا، چونکە ئەم هەڵوێستانە بۆ گوتنی زیادە و هەستبزواندن لەدوای بنەماکانی توانستی مەبەستزانییەوە گونجاو نین. لاکۆف سێ لقی تری لە بنەمای ڕێزدا دارشت، بە ناوی بنەماکانی "ڕێزداری'' لە گوتاردا (الشهری، ٢٠٠٤: ١٠٠).

R1. خۆسەپێن مەبە (Don’t impose).

R2. بژاردە بدە (Give options).

R3. هەستێکی باش دروست بکە - دۆستانە بە. (Make A feel good - be friendly.)

هەندێک جار دوو یان زیاتر لەم بنەمایانە پێکەوە جێبەجێ دەکرێن و یەکتری بەهێز دەکەن. دەبێت نێرەر ئەوە بزانێت لە چ بارێکدایە؟ کام بنەما هەڵدەبژێرێت، "R1'' یان "R3''، چونکە لەوانەیە یەکێکیان ئەوی تر هەڵبوەشێنێتەوە یان جێگەی بگرێتەوە. بۆ نموونە:

"R١'' واتە ستراتیژیی دوورکەوتنە، خۆت لە کاروباری کەسانی تر هەڵمەقورتێنە. داوای مۆڵەت لە کەسی بەرانبەر بکە، پێش ئەوەی لەگەڵیدا بچێتە ناو گفتوگۆیەکی تایبەتەوە. بۆ نموونە:

٤. دەتوانم بپرسم چەند پارەت بۆ ئەو گوڵدانە داوە، بەڕێز؟

"R٢'' واتە بژاردەکان لە بەردەم وەرگردا کراوە بن، خۆی بڕیارەکان وەربگرێت، ئەمەش گەلێک جار لەگەڵ "R١'' لە یەک نزیک دەبنەوە و شوێنی دەگرێتەوە، ئەگەر "R١'' لەگەڵ ڕەوتی گوتاردا نەگونجا. ئەم بنەمایە پێگەی وەرگر بەرز دەنرخێنێت، وەک لایەنێکی گوتار.

٥. رات چییە ئەگەر پیاڵە چایەک بخۆینەوە؟

"R٣'' واتە ستراتیژی خۆنزیکردنەوە و هاوڕێیەتی، نێرەر هەوڵ دەدات هەستێکی دەروونی وا لای وەرگر دروست بکات کە یەکسانن (ئەگەر هاوڕێیەتییەکی ڕاستەقینە لە نێوان نێرەر و وەرگردا نەبوو)، بە چەند دەربڕینێک خۆی لە وەرگر نزیک دەکاتەوە، وەک: هاوڕێم، برام، یان بە نازناوەکەی بانگی دەکات. ئەمە ئەگەر نێرەر پایەی لە وەرگر بەرزتر بوو، بەڵام ئەگەر پایەی نزمتر بوو، ئەوا گوتارەکەی دەچێتە قاڵبی پاڕانەوەوە یان داواکردنی یەکسانی (Lakoff ١٩٧٣: ٣٠٣).

لاکۆف دەگاتە ئەو ئەنجامەی لە دوو لایەنەوە پەیوەندی لە نێوان بنەماکانی هاریکاری و بنەمای ڕێزدا هەیە:

یەکەم: ڕێککەوتنە، بنەمای "R١'' تایبەتە بە ڕێککەوتن، لە میانی بەرهەمهێنانی گوتار بە شێوەی فەرمی کە پێویستە ڕوون بێت، ئەمەش وا دەکات بنەمای هاریکاری بکەوێتە ژێر ئەم بنەمایەوە. بەو پێیەی کە نێرەر کورتترین ڕێگە دەگرێتە بەر بۆ گەیاندنی زانیارییەکانی و کات بەفیڕۆ نادات.

دووەم: ڕێکنەکەوتنە کە خۆی لە بەرهەمهێنانی گوتاردا دەبینێتەوە، بە پێی بنەماکانی "R٢'' و "R٣''، کە بە پێشێلکردنی بنەماکانی هاریکاری دادەنرێن (الشهری، ٢٠١٥: ١٤٦).

١-٤. بنەمای ڕوخسار

براون و لیڤنسون (١٩٧٨) گرنگییان بە بنەمای ڕێزداری دا و فراوانیان کرد، پێیان وا بوو بنەماکانی هاریکاریی گرایس بە تەواوی مەرجەکانی کردەی

پەیوەندیکردن ناگەیەنێتە ئامانج، چونکە تەنها چوارچێوەیەکی گشتیی گۆڕینەوەی زانیارین. کارلێکە کاریگەرەکان ئەوانەن کە لە بنەماکان لا دەدەن. لە ڕاستیدا "ڕێزداری" کاتێک دێتە ئاراوە کە نێرەر پشت بە ڕەهەندی پەیوەندیکردن دەبەستێت کە لە سەر بنچینەی لادان بونیاد نراوە. بۆیە ئەم دوو توێژەرە بۆچوونەکانیان لە بارەی ڕێزداری (التأدب)یەوە لە دوو ڕەهەندەوە خستە ڕوو:

ڕەهەندی یەکەم: گرنگییان بە سروشتی "ڕێزداری" و چۆنێتیی کارکردنی لە کردەی پەیوەندیکردن دا.

ڕەهەندی دووەم: کۆمەڵێک ستراتیژیی ڕێزدارییان خستە ڕوو (المیساویم، ٢٠٢١: ٢٤٩).

لای براون لیڤنسون بنەمای ڕێزداری لە سەر سێ چەمکی بنچینەیی دامەزراوە:

١-٤-١. ڕوخسار (Face)

براون و لیڤنسون چەمکی ڕوخساریان لە گۆفمان (١٩٦٧) خواستووە، کە لە فۆلکلۆری ئینگلیزییەوە وەریانگرتووە. ئەویش ڕووبەڕووبوونەوەی نێوان دوو ڕوخسار بە چەمکەکانی شەرمەزاربوون، یان ڕیسوابوون یان لەدەستدانی ئابڕوو دەبەستنەوە. کەواتە ڕوخسار لە ڕووی سۆزدارییەوە بەرهەم هاتووە، دەکرێت لەدەست بدرێت، بپارێزرێت، یان بەهێز بکرێت. دەبێت بەردەوام لە کردەی کارلێکدا گرنگیی پێ بدرێت. بە شێوەیەکی گشتی، لە کارلێک و پەیوەندیدا، بەشداربووانی گوتار هاوکاریی یەکتر دەکەن لە پاراستنی ئابڕووی یەکتردا. ئەم جۆرە هاوکارییە لە سەر بنەمای هەستیاریی پەیوەندیی دوولایەنەی نێوان بەشداربووان بونیاد دەنرێت. واتە پاراستنی ئابڕووی هەر بەشداربوویەک بەندە بە پاراستنی ئابڕووی ئەوانی ترەوە، بۆیە چاوەڕوانیی ئەوە دەکرێت هەر بەشداربوویەک بەرگری لە ئابڕووی خۆی بکات ئەگەر هەڕەشەی لێ کرا. بە شێوەیەکی گشتی لە بەرژەوەندیی هەموو بەشداربوویەکدایە کە ئابڕووی یەکتر بپارێزن (٦١ :١٩٧٨ Brown & Levinsin) بۆ شیکردنەوەی بنەمای ڕێزداری، براون و لیڤنسون دوو ڕوخسار جیا دەکەنەوە:

ڕوخساری ئەرێنی (positive face): وێنەیەکی ئەرێنییە کە هەر کەسێک لە بارەی خۆیەوە هەیەتی، ویستی هەر تاکێکە بۆ ئەوەی ئارەزووەکانی لەلای ئەوانی تر ڕێزیان لێ بگیرێت.

ڕوخساری نەرێنی (negative face): ویستی هەر تاکێکە بۆ خۆگەورەگرتن و پاراستنی دەسەڵات و بەرژەوەندییە کەسییەکانی، کە ئارەزووەکانی لەلایەن ئەوانی ترەوە لەمپەریان بۆ دروست نەکرێت.

ڕوخساری ئەرێنی دەبێت پەسەند و خۆشەویست بێت، ئارەزووی هاوبەشیی لەگەڵ ئەوانی تردا هەبێت، بەڵام ڕوخساری نەرێنی دەبێت سەربەخۆ و دابڕاو بێت، فەرمان لە کەسانی تر وەرنەگرێت، چونکە چەمکی ڕوخسار بە پاراستنی ئابڕووی وەرگر بەستراوەتەوە. لە کردەی پەیوەندیکردن و کارلێککردندا، هەموو کەسێک هەوڵ دەدات لە میانەی چەمکی ڕوخساردا، بە هەردوو ڕووی ئەرێنی و نەرێنی، بە پشتبەستن بە دووریی کۆمەڵایەتیی نێوان بەشداربووان، یان سروشتی پەیوەندیی نێوانیان، وێنەی خودی خۆی نیشان بدات. هەر چەندە پەیوەندییەکە بەهێز بێت، دووریی نێوانیان کەم دەبێتەوە و ڕوخسار ئەرێنی دەبێت. بە پێچەوانەوە، چەندی دووریی نێوان بەشداربووان فراوان بێت، پەیوەندییەکە فەرمی دەبێت و ڕوخسار نەرێنی دەبێت (المیساوی ٢٠٢١: ٢٥٠).

١-٤-٢. ئەو کردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخسار FTA (Face Threaten Actions)

براون و لیڤنسون چوار جۆر کردار دیاری دەکەن، کە هەڕەشەن بۆ سەر ڕوخسار:

١. ئەو کردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری ئەرێنیی وەرگر، وەک: ڕەخنە، تاوانبارکردن، یان ڕیسواکردن، بە شێوەیەک کە وێنە گشتییەکەی بشێوێنێت.

٢. ئەو کردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری نەرێنیی وەرگر، وەک: فەرماندان، داواکاری، یان هەر کەسێک پێشێلی سەروەری و شکۆمەندی بکات، سەربەخۆیی بخاتە ژێر مەترسییەوە.

٣. ئەو کردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری ئەرێنیی نێرەر، وەک: ڕەخنەلەخۆگرتن، دانپێدانان، داوای لێبوردن.

٤. ئەو کردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری نەرێنیی نێرەر، وەک: ئەو پێشنیار و بەڵێنانەی کە خۆی دەیاندا و پێویستیان بە تەرخانکردنی کات و کەلوپەل هەیە (المیساوی، ٢٠٢١: ٢٥٠).

١-٤-٣. ستراتیژییەکانی ڕێزداری (Politeness strategies)

بۆ خۆپاراستن لەو کرادارانەی دەبنە هەڕەشە لە سەر ڕوخسار، براون و لیڤنسون چەند ستراتیژییەکی گونجاویان بۆ کردەی پەیوەندی و کارلێک پێشنیار کردووە، بۆ ئەوەی ئابڕووی هیچ لایەنێک نەکەوێتە ژێر هەڕەشە، یان ڕێژەی هەڕەشەکە کەم بکرێتەوە، چونکە هەر بکەرێکی ژێر هەوڵ دەدات خۆی لەو کردارانە دوور بگرێت کە ئابڕوو دەتکێنن. بۆیە پەیرەوی ستراتیژییەکی دیارکراو دەکات، ستراتیژییەکان بۆ پێنج پلە پۆلێن کراون کە پلیکانەی ڕێژەی ڕێزداری دەنوێنن. نێرەر گوتارەکەی بە پێی یەکێک لەم ستراتیژییانە بەرهەم دەهێنێت، بە گوێرەی باروودۆخ تەنها یەکێک لەم ستراتیژییانە هەڵدەبژێرێت، لەمەشدا ڕەچاوی سێ گۆڕاوی دەوروبەر (circumference) دەکات:

١. ڕەهەندی کۆمەڵایەتیی نێوان نێرەر و وەرگر (پەیوەندیی هاوتایی) (symmetric relation)

٢. ڕەهەندی دەسەڵات لە نێوان هەردوو لادا (پەیوەندیی ناهاوتایی) (assymmetric relation)

٣. ئەو کۆتوبەندانەی کولتوورێکی دیارکراو بەسەر نێرەردا دەسەپێنن (Cultural dimension)

هەریەک لەم ڕەهەندانە بە گۆڕاو دادەنرێت، بە پێی گۆڕان و جۆراوجۆریی دەوروبەر، چونکە پەیوەندیی کۆمەڵایەتی، دووری و نزیکایەتی و پەیوەندیی دەسەڵاتیش بە پێی پلەبەندی دەگۆڕێن. هەر کات و شوێنێکیش کۆتوبەندی دیارکراوی خۆی هەیە. هەر یەکێک لەم سێ گۆڕاوە سەرەکییانە بەشدار دەبن، بۆ ئەوەی نێرەر ستراتیژییەکی گونجاو بۆ گوتارەکەی دیار بکات و بتوانێت ئابڕووی خۆی و وەرگر بپارێزێت. دیارکردنی ئەم ستراتیژییانە لە میانەی کردەیەکی هزریدا ئەنجام دەدرێت کە لە سەر توانستی مەبەستزانیی نێرەر دەوەستێت، بۆ ئەوەی بتوانێت هاوسەنگییەک لە نێوان گۆڕاوەکاندا دروست بکات (van dijk, ١٩٩٧: ٥٢).

بڕوانە هێڵکاریی ژمارە (١)

١-٤-٣-١. ستراتیژیی ڕاشکاوی (Explicit strategy)

ستراتیژیی ڕاشکاوی، واتە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ، بە بێ بەکارهێنانی هیچ گوتنێک کە هەڕەشەی سەر ڕوخساری وەرگر کەم بکاتەوە، چونکە نێرەر پێی وایە گوتارەکەی هەڕەشە لە ڕوخساری وەرگر ناکات، ئەگەر هەشبێت زۆر

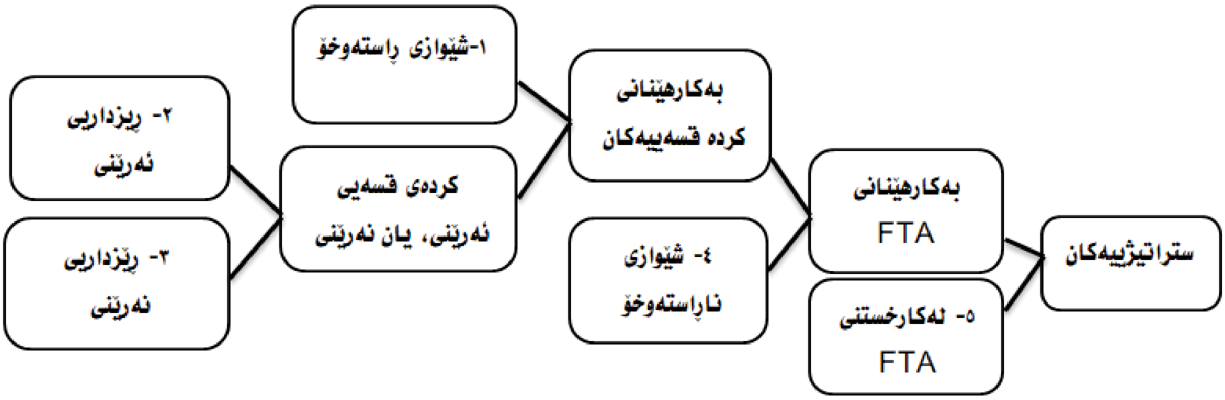

هێڵکاریی ژمارە (١) (Brown & Levinsin1978: 69)

کەم و لاوازە، بۆیە نێرەر لە ئەنجام ناترسێت و گوتارەکەی ڕوون و ڕاستەوخۆیە. ئەم ستراتیژییە لەگەڵ بنەمای هاریکاریی گرایس و بنەمای یەکەمی لاکۆفدا یەک دەگرێتەوە (الشهری، ٢٠١٥: ١٥١). بۆ نموونە:

٦. برا لە خوشک و زاوکەی دەپرسێت. ئێوە کێشەتان چییە؟

١-٤-٣-٢. ستراتیژیی ڕێزداریی ئەرێنی

ستراتیژیی ڕێزداریی ئەرێنی، پێداویستییە ئەرێنییەکانی ڕوخساری قسەکەر بەهێز دەکەن، بە ئامرازەکانی وەک: چاودێریی گوێگر، جەختکردنەوە لە سەر ئاڵوگۆڕ، نیشاندانی بیروبۆچوونێکی هاوبەش و نیشاندانی گەشبینی. بۆ نموونە: گرنگیدان بە ئارەزوو و پێداویستییەکانی گوێگر؛ ستراتیژییەکی ئەرێنییە، کە دەکرێت بۆ پێشەکیی داواکاری و کەمکردنەوەی ڕێژەی فەرماندان بەکار بهێنرێت. بۆ نموونە: سەرتاشێک ئەم گوتنە ئاراستەی کڕیارێکی دەکات، کە چاویلکەی لەچاو کردووە:

٧. با چاویلکەکەمان دابکەنین!

ستراتیژییەکانی تری ڕێزداریی ئەرێنی بریتین لە بەکارهێنانی زمانی بازاڕی، نوکتە، خۆشەویستی و نازناو، خۆنزیککردنەوە و خۆهاوتاکردن و... (Van Dijk١٩٩٧: ٥١)

١-٤-٣-٣. ستراتیژیی ڕێزداریی نەرێنی (Negative Politeness Strategies)

ئەم ستراتیژییە بۆ پاراستنی ڕوخساری نەرێنیی وەرگر ئاراستە دەکرێ. واتە ئازادبوونی وەرگر لە سەپاندن، بە پرسیارکردن لە بارەی هاریکاری و پێدانی بژاردە و سەربەستبوونی لە کردن، یان نەکردنی کارێک، کە لە ئەنجامی هەڵوێستێکی ڕەشبینانەوە پەیدا بووە. پێشکەشنەکردنی داواکاری بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ. وەک:

٨. ئایا دەتوانیت ئەم لاپەڕەیەم بۆ بخوێنیتەوە؟

نێرەر بژاردەی ئەوە دەدات بە وەرگر کە داواکارییەکە ڕەت بکاتەوە، بەمەش ڕووی ئەرێنیی خۆی دەپارێزێت و لە هەمان کاتدا بە پرسیارکردن ڕوخساری نەرێنیی وەرگر بەهێز دەکات. گریمانەی ئەوەش دەکات کە ڕەنگە وەرگر گوێڕایەڵ نەبێت. بەگشتی ستراتیژییەکانی تری ڕێزداری نەرێنی

بریتین لە پاراستنی ڕوخسار و کەمکردنەوەی سەپاندن بەسەر وەرگردا، هەروەها هەندێک دەستەواژەی ڕێزداری بەکار بێت.

٩. ئەگەر زانیاریتان هەبێت، ئایا کاروان لێرە بوو؟

١٠. لەوانەیە خاوەنشکۆ حەز بکات... (Van Dijk١٩٩٧:٥٢)

١-٤-٣-٤. ستراتیژی بەشدارینەکردن (Opting out Strategy)

بەشدارینەکردن یان بێدەنگی، ئەم ستراتیژییە بۆ کاتێکە ئەگەر مەترسییەکە زۆر گەورە بێت. نێرەر بڕیار دەدات هیچ شتێک نەڵێت. بۆ نموونە: گلەییکردن لە دراوسێیەک سەبارەت بە دەنگی ئەو مۆسیقایەی کە لە کاتژمێرە ناوەختەکاندا لە ماڵەکەیەوە دێت، پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێت کە مەترسیی پچڕانی پەیوەندیی دۆستانە هەیە، لە ڕێگەی هەڕەشە بۆ سەر ڕوخساری ئەرێنیی وەرگر.

١-٤-٣-٥. ستراتیژی ئاماژەپێکردن (Off record strategy)

لەم ستراتیژییەدا دەرفەتی زۆر بە وەرگر دەدرێت، کە بە ئارەزووی خۆی گوتارەکە لێک بداتەوە. لە هەمان کاتدا نێرەر دەرفەتی ئەوەی هەیە کە نکوڵی لە گوتنەکەی بکات ئەگەر وەک داواکاری لێک بدرایەوە. واتە گوتارەکەی ناڕاستەوخۆ و گشتییە، بە جیاوازیی باروودۆخ مەبەستەکەی دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١١. ئێرە هەندێک ساردە.

نێرەر خۆی دەپارێزێت ئەگەر گوتنەکەی بووە هەڕەشە لە سەری، لە هەمان کاتدا کەس ناتوانێت لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات، چونکە ڕاستەوخۆ هیچ داواکارییەکی پێشکەش نەکردووە (Brown & Levinsin١٩٧٨: ٦٩)

١- ٥. بنەمای ڕێزداریی باڵا

لای لیچ (Leech)؛ خود خۆی دەبێتە ئەو تەوەرەی کە گوتاری ئاڕاستە دەکرێت. واتە بنەمای ڕێزداریی ڕەوشت و ئاکارە جیاوازەکانی نێرەر و وەرگر دەگرێتەوە. لیچ لە بنەماکانی هاریکاریی گرایس دەست پێ دەکات، گرنگییەکانی دیار دەکات و ڕەخنەشیان لێ دەگرێت. گرنگییەکەی لەوەدایە کە بنەمای هاریکاریی بنچینەیی پێویستە بۆ ئاڕاستەکردنی هەردوو لایەنی گوتار، لەبەرئەوەی مەبەستی نێرەر و واتای دەربڕاو بەیەکەوە دەبەستێتەوە. کەموکورتییەکانی لەوەدایە ڕۆڵی تەنها لە ڕێکخستنی پەیوەندی و ئاستی پێراگەیاندن (تبلیغ)ی گوتاردایە، بنەما مەبەستزانییە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکان فەرامۆش دەکات. بنەماکانیش بۆ هەموو کۆمەڵگەیەک گشتگیر ناکرێن (Leech١٩٨٣:٦٧).

لیچ بۆ پڕکردنەوەی کەلەبەرەکانی بنەمای هاریکاری، بۆ ئەوەی بنەماکە ببێتە بەشێکی پێوستی گوتار، پێشنیازی دارشتنی بنەمای ڕێزداری دەکات، لە ڕێگەی بەکارهێنانی هەندێک ئامراز و میکانیزمی زمانی لە گوتاردا، چونکە ڕۆڵی ڕێزداری تەنها لە ڕێکخستنی پەیوەندییەکاندا سنووربەند ناکرێت، هاوڕێیەتییش دادەمەزرێنێت کە دەبێتە بنچینەی هاریکاری، بۆیە دوو بنەمای پێکهێنی ڕەوانبێژیی تایبەت بە گوتار کۆ دەکاتەوە، بە ڕەچاوکردن و لەپێشگرتنی پێگەی نێرەر. لەمەدا بنەمای ڕێزداری هۆکارێکە بۆ دەربڕینی ناڕاستەوخۆ، هەر چەندە ئەم جۆرە دەربڕینە ناکۆکە لەگەڵ ڕاستەوخۆیی و ڕاشکاویی بنەمای هاریکاریدا. بۆ نموونە: خاوەنماڵێک ئۆتۆمبێلی دراوسێکەیانی لە پێش دەرگای ماڵەکەیدا بینی.

١٢. خاوەنماڵ: خوا یارمەتیی دانیشتووانی ئەم

گەڕەکە بدات، شەقامەکان زۆر تەنگن و شوێنی ڕاگرتنی ئۆتۆمبێلیش دەگمەنە!

دراوسێ: هیوادارم دڵتەنگ نەبیت، ئێستا شوێنێک بۆ ئۆتۆمبێلەکەم دەدۆزمەوە.

خاوەنماڵ: ئێستا مەیجووڵێنە، من مەبەستم ئەوە نەبوو.

دراوسێ: هەتا ئەگەر مەستیشت بێت، مافی خۆتە. (الشهری، ٢٠١٥: ١٥٥)

خاوەنماڵ ستراتیژی ناڕاستەخۆی بەکار هێناوە، هەر چەندە ماف و دەسەڵاتی ئەوەی هەیە کە ئۆتۆمبێلەکەی بۆ لا بدات، بەڵام شێوازێکی ڕێزداری بەکار هێناوە و بە گوتنی ئەم دەربڕینەی خوارەوە پاساوێک بە دراوسێکەی دەدا:

١٣. شەقامەکان زۆر تەنگن و شوێنی ڕاگرتنی ئۆتۆمبێلیش دەگمەنە.

لە گوتنی دووەمدا دراوسێکەی پابەند دەکات کە دوایی ئۆتۆمبێلەکەی لا بدات.

١٤. ئێستا مەیجووڵێنە!

لیچ کردەی دەربڕینە (illocutionary) گوتارەکانی بۆ چەند پلەیەکی پلیکانی پۆلێن کردووە، بە پێی جۆر و پەیوەندیی هەر پۆلێک، بە ئامانجی کومەڵایەتیی گوتار، کە بریتییە لە خۆشگفتی (المجامله) و پارێزگاریکردن. کردەکان بۆ ئەم چوار جۆرە دابەش کراون:

١. پێشبڕکێکاری (Competitive): ئامانجی گوتار پێشبڕکێ لەگەڵ ئامانجی کۆمەڵایەتیدا دەکات، وەک: فەرماندان، پرسیارکردن، داواکاری، دەرۆزەکردن و... هتد.

٢. بۆنە (Convivial): ئامانجی گوتار هاوتا دەبێت لەگەڵ ئامانجی بۆنەی کۆمەڵایەتیدا، وەک: پیرۆزبایی، سڵاوکردن، بانگهێشتکردن، سوپاسکردن، پێشکەشکردن و... هتد.

٣. هاریکاری (Collaborative): ئامانجی گوتار کاریگەر نابێت بە ئامانجی کۆمەڵایەتی، وەک: ڕێنماییکردن، پێڕاگەیاندن، لێدوان و... هتد.

٤. دژیەکی (Cinlictive): ئامانجی گوتار دژیەکە لەگەڵ ئامانجی کۆمەڵایەتیدا، وەک: هەڕەشەکردن، تاوانبارکردن، سەرزەنشتکردن و... هتد (Leech١٩٨٣:١٠٤).

دوو جۆری یەکەم بە شێوەیەکی سەرەکی ڕێزدارییان تێدایە، لەو شوێنانەی کە کردەی دەربڕین ڕکابەرییە. خاڵی یەکەم ڕێزدارییەکە تایبەتمەندییەکی نەرێنیی هەیە، ئامانجی کەمکردنەوەی ئەو ناتەباییەیە کە لە کێبڕکێی نێوان ئامانجی بەدەستهاتوو و "ڕەوشتی باش"دایە. ئامانجی کێبڕکێ لە بنەڕەتدا بێڕێزین، وەکوو ڕازیکردنی کەسێک کە پارەت بە قەرز پێ بدات. جۆری دووەم، جۆری ئەرکە هاوسۆزییەکانە بە پێچەوانەوە، لە بنەڕەتدا بەڕێزە، ڕێزداری لێرەدا شێوەیەکی ئەرێنیتر وەردەگرێت لە گەڕان بەدوای دەرفەتی جوانبێژی. بۆ نموونە: ئەگەر دەرفەتێک ڕەخسا، بۆ ئەوەی پیرۆزبایی سەد ساڵەی لەدایکبوون لە کەسێک بکەیت، پێویستە ئەوە بکەیت. لە سێیەمدا پەیوەندیی بە دەربڕین و جوانبێژییەوە نییە. زۆربەی گوتاری نووسراو دەکەونە ئەم پۆلەوە. لە جۆری چوارەمدا نێرەر لە دەربڕینی جوان و بەرجەستەکردنی بنەمای ڕێزدارییەوە زۆر دوورە، چونکە دەربڕینە دژیەکەکان بە سروشتی خۆیان بۆ ئەوە دانراون کە ببنە هۆی سەرپێچیکردن، هەڕەشەکردن، یان جنێودان بە کەسێک بە شێوەیەکی ڕێزداری، کە خۆی لەگەڵ زاراوەکاندا دژیەکە (المیساوی، ٢٠٢١: ١٤٨).

لەدوای ئەم چوار جۆرەی کردەکانی دەربڕین، لیچ کردە قسەکانی "سێرل"ی بە پێی ئەرکەکانیان

داڕشتەوە (Leech١٩٨٣: ١٣١). جیاوازیی لە نێوان دوو جۆری ڕێزداریدا کرد کە بریتین لە: ڕێزداریی ڕێژەیی و ڕێزداریی باڵادا. تیشکی خستە سەر ڕێزداریی باڵا و لە شێوەی بنەمای دوو وێنەییدا داڕشت و شەش بنەمای لێ هاتە بەرهەم:

١. بنەمای لێهاتوویی (Tact maxim):
ئـ تێچووی ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. سوودی ئەوانی تر زیاد بکە.
٢. بنەمای بەخشندەیی (Generosity maxim):
ئـ سوودی خۆت کەم بکەوە.
ب. تێچووی خۆت زیاد بکە.
٣. بنەمای چاکەکاری (Approbation maxim):
ئـ زەمی ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. ستایشی ئەوانی تر زیاد بکە.
٤. بنەمای لەخۆبووردوویی (Modesty maxim):
ئـ ستایشی خۆت کەم بکەوە.
ب. زەمی خۆت زیاد بکە.
٥. بنەمای هاوڕایی (Agreement maxim):
ئـ ناکۆکیی نێوان خۆت و ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. ڕێککەوتنی نێوان خۆت و ئەوانی تر زیاد بکە.
٦. بنەمای هاوسۆزی (sympathy maxim):
ئـ کەمکردنەوەی ڕق لە نێوان خۆت و ئەوانی تردا.
ب. زیادکردنی هاوسۆزی لە نێوان خۆت و ئەوانی تردا (Leech١٩٨٣:١٣٢).

لیچ ئـەم بنەمایانەی لە سـەر بنچینەی یاسای سوود و زیان دامەزراندووە، واتە سوودی ئەوانی تر بەرانبەر زیانی خود. بنەمای لێهاتوویی (Tact maxim) کـردووەتـە سـەرەکی و بنەماکانی تر وەکـوو لقی ئـەم بنەمایەن، چونکە دەبێت نێرەر ڕەچاوی خۆی و ئەوانی تر بکات، لە کاتی دەبڕینی گـوتـارەکـەیـدا، بـەو پێیەی ڕێـزداری پێوەرێکی هاوبەشە لە نێوان هـەردوو لایەنی گـوتـاردا. لە ڕاستیدا ڕێزداری دوو ڕووی هەیە: ڕێزی وەرگر، واتە کەمکردنەوەی ڕێزی خود، بە پێچەوانەشەوە. بۆیە داڕشتنی یاسا لاوەکییەکانی بنەما سەرەکییەکە بۆ لێکدانەوەی زانیارییەکان پێویستن. بە پێی ئەم بنەمایە دەربڕینـەکـان ڕێـژەی ناکۆکی لـە نێوان هـەردوو لایەنی گـوتـاردا کـەم دەکـەنـەوە، ڕێژەی هاریکاری لە نێوانیاندا زیـاد دەبێت (Bach & Harnish١٩٧٩:٦٥).

٢. پێوەری شێوەی گوتار (Shape)

لە نێوان هەردوو زاراوەی "گوتار" و "وتار"دا جۆرێک لە جیاوازی و تێکەڵبوون هەیە، هەندێک جار لە بریی یەکتر و هەندێک جار جیا لە یەکتر بەکار دێن. هەر چەندە زاراوەکـان یەک چاوگیان هەیە (گوتن/وتن)، بەڵام ئێستا وەک چەمکی جیاواز بۆ دوو مەبەستی جیا بەکار دێن.

وتار: لە زمانی کوردیدا بۆ دوو مەبەست بەکار دێت:

١- ئەو وتارەی پێشکەش دەکرێت، وەک وتاری ڕامیاری، ئایینی و...، کە لە بەرانبەردا لە زمانی ئینگلیزیدا "Speech" بـۆ وتـاری ئـاسـایی و "Sermon" بۆ وتاری ئایینی بەکار دێت. لە زمانی عەرەبیدا "خطابة"، یان "كلمة" بۆ وتاری ئاسایی و "خطبة" بۆ وتاری ئایینی بەکار دێت.

٢- بەکارهێنانی دووەمی زاراوەی وتار بۆ ئەو نووسینانەی لە ڕۆژنامە و گۆڤار و ماڵپەڕەکاندا بڵاو دەکرێتەوە بەکار دێت، کە لە زمانی عەرەبیدا "مقالة" و لە زمانی ئینگلیزیدا "Article" بۆ وتار و لێکۆڵینەوەی کورت و ئاسایی و "Essay" بۆ وتاری ئەدەبی بەکار دێت (عصاف، ٢٠٢٢: ١٤٧).

گوتار: لە زمانی کوردیدا بۆ یەک مەبەست بەکار دێت، لەم توێژینەوەیەشدا هەر ئەم چەمکە مەبەستە. گوتار لە زمانی ئینگلیزیدا "Discourse"ی پێ دەگوترێت، لە بنچینەدا لە زاراوەی "Discoursus"ی لاتینی داڕێژراوە کە بە واتای گفتوگۆ دێت. لە زمانی عەرەبیدا "خطاب"ی پێ دەگوترێت. لە زمانی کوردییشدا گوتار بەکار دێت. گوتار لای زمانەوانان بریتییە لە ڕستەیەک یان زنجیرە ڕستەیەکی بەدوابیەکداهاتوو (نووسراو یان گوتراو) کە لە نێرەر (قسەکەر)ەوە بۆ وەگر (گوێگر) دەگوازرێتەوە، لە پێناوی گەیاندنی پەیامێکدا لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا، ئینجا پەیامەکە ڕاست بێت یان ناڕاست، یان ئەندێشە، بۆ ئەوەی کاریگەرییەک لای وەرگر دروست بکات. چەمکی گوتار لە زمانەوانیی هاوچەرخدا شوێنێکی فراوانی گرتووەتەوە، چالاکیی ئەو چەمکەش لەوەوە هاتووە کە بەناویەکداچوونێکی تەواوی لە نێوان زمان و بوارەکانی تری زانستە مرۆڤایەتییەکاندا دروست کردووە، لەوانە: تیۆری ڕەخنەیی، زمانەوانی، کۆمەڵناسی، فەلسەفە، دەروونناسی کۆمەڵایەتی. (Mills١٩٩٧: ٣) گوتار لە سەر ئاستی زمانی ڕۆشنبیران، میدیا، ڕاگەیاندن و سیاسەت، بریتییە لەو ناوەرۆکانەی کردەی گوتن دەیانگرێتەوە، بە نووسراو و گوتراوەوە. بەگشتی هاوتایە لەگەڵ ناوەرۆکی بیرۆکەی سەرەکیی گوتندا. لای زمانەوانان، کۆمەڵناسان و فەیلەسووفان گرنگییەکی زۆر بە چەمکی گوتار دراوە. لای فۆکۆ پانتاییەکی فراوانی هەیە و لە تۆڕێکی ئاڵۆزی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و فەلسەفی و کولتووریدا پێک دێت، بوارێکە پرۆگرام و دەسەڵات و قووڵایی مێژوویی هەیە (بوغرە: ٩٤:٢٠٠٠). لای "ڤان دایک" گوتار بریتییە لە بونیادی گەورەی واتای دەق بە نووسراو و گوتراوەوە، ئەمەش لە وردەکاریدا واتە بنچینەی ئایدیۆلۆژیی بیرۆکەی سەرەکیی دەق (Van Dijk١٩٩٧:٥٢). پێناسە و ڕاوبۆچوونی تر لە سەر چەمکی گوتار زۆرن، بەڵام لەم توێژینەوەیەدا مەبەستمان شێوە (Shape)ی دەربڕاو، یان نووسراوەکەی گوتارە، کە کاریگەریی لە سەر هەڵبژاردنی ستراتیژییەکی تایبەتیی گەیاندنی گوتار هەیە.

گوتار لە شێوە زمانییەکەیدا بەرجەستە دەبێت، پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان شێوە و واتادا هەیە. بە ڕەچاوکردنی ڕەوتی گوتن، پێویستە بەیەکەوە گرێدانێکی پتەو لە نێوان دەربڕینە زمانییەکان و مەبەستی گوتاردا هەبێت، شێوەکان هەڵگری واتاکان بن، واتە هەر مەبەستێک شێوەیەکی زمانیی هەیە. بە پێی ڕێککەوتنی بەکارهێنەرانی هەر زمانێک، هەر شێوەیەکی زمانی ئامرازی تایبەتیی خۆی هەیە کە دەینوێنێت. لە هەموو بارەکاندا بە شێوەیەکی گشتی نێرەر یەکێک لەم ئەرکانە ئەنجام دەدات:

١- یان هەواڵ و زانیاری دەدات.

٢- یان داواکاری و فەرمان دەدات (ڕەسووڵ، ٢٠١٥: ١٤٢).

بەم جۆرە ستراتیژییەکانی گوتار بۆ بەجێگەیاندنی هەر یەک لەم کردانە جۆراوجۆرە. نێرەر یەکێک لەم ستراتیژییانە هەڵدەبژێرێت: یان گوتارەکەی بە شێوە ڕەسەنەکەی (واتا و مەبەستی کەرەستە زمانییەکان یەک بن) پێشکەش دەکات، یان دەستکاریی شێوە ڕەسەنەکەی دەکات، واتە دەکرێت بە دوو شێوە بگەین بە مەبەستی گوتن: دەربڕینی ڕاستەوخۆ و خواستن. بۆ نموونە: فەرمانبەرێک داوا لە بەڕێوەبەرەکەی دەکات مۆڵەتی پێ بدات:

١٥- ئەم داواکارییەم بۆ واژۆ بکە.

لە ڕواڵەتدا گوتنەکە فەرماندانی تێدایە، فەرمانبەرەکە کردارێکی زمانیی ئەنجام داوە،

پێشێلی پەیڕەوی ڕێساکانی ڕێزمانیی زمانی کوردیی نەکردووە، بەڵام ڕەوتی گوتن ئەمە دووپات ناکاتەوە. پلەی فەرمانبەرەکە لە پلەی بەڕێوەبەرەکە نزمترە، جیاوازیی پلەی نێوان هـەردوو لایەنی گوتاریش ڕۆڵێکی گرنگی لە هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتاردا هەیە، بۆیە نەگونجانێک لە نێوان شێوە دەربڕاوەکە و مەبەستی گوتارەکەدا هەیە. لە ڕەوتی گوتارەکەدا نەبێت؛ مەبەستەکە ڕوون نابێت، لەبەرئەوەی نێوان نێرەر و وەرگر پلەبەندیی تێدایە و داواکارییەکە لە پلەی نزمەوە بۆ پلەی بەرزترە، نێرەر دەتوانێت ستراتیژیی تر پەیڕەو بکات و یەکێک لە بنەماکانی ڕێزداری بەکار بهێنێت.

١٦- بـەڕێـزتـان ئـەگـەر بـە گـرانـی نـازانـن ئـەم داواکارییەم بۆ واژۆ بکە! (ڕەسووڵ، ٢٠١٥: ١٤٣)

کەواتە لە هەر کردارێکی زمانیدا شێوەی گوتار بە تەنها ناتوانێت مەبەستی نێرەر بگەیەنێت، ئەمەش ئەو پەیوەندییەیە کە لە نێوان شێوە و مەبەستدا، یان ڕوخسار و ناوەڕۆکدا هەیە. لەوانەیە شێوە و مەبەست هاوڕێک بن، لەوانەشە هاوڕێک نەبن. ئەمەش دوو بژاردە لە بەردەم نێرەر دەکاتەوە:

١-گوتاری دەربڕاو، یان ئەوەی پێی دەگوترێت: واتای وشەیی (المعنى الحرفي)

٢-چەمکی گوتار، یان واتای لێکەوتەی ئاخاوتن (المستلزم)

نـێرەر ئـازادە کە کـام بـژاردە هەڵبژێرێت بۆ گەیاندنی مەبەستەکانی بە پێی ڕەوتی گوتن، هەر یەک لەم بژاردانەش پێیان دەگوترێت ستراتیژی، کە دوو جۆرە:

١- ستراتیژیی ڕاستەخۆ

- ستراتیژیی ناڕاستەوخۆ

ستراتیژیی ڕاستەوخۆ کاتێک بەکار دێت کە نێرەر بیەوێت ڕاستەوخۆ مەبەستەکانی بگەیەنێت، واتە واتای وشەیی دەربڕینەکە. ستراتیژیی ناڕاستەوخۆ کاتێک بەکار دێت کە واتای گوتارەکە واتای شێوە دەربڕاوەکە دەبەزێنێت، هەر یەک لەم ستراتیژییانە ئامراز و کەرەستەی تایبەتیی زمانی و ژینگەی تایبەتیی خۆیان هەیە کە نێرەر بتوانێت واتای زیاتر لە دەربڕاوەکە بار بکات (المتوكل، ١٩٩٣: ٢١).

زمانەوانان لە شێوەی گوتاردا ئاستەکانی زمانیان وەک پێوەرێک بۆ جیاکردنەوەی واتـای وشـەیی و واتـای لێکەوتەی ئاخاوتن دیار کـردووە، بۆیە نێرەر تیشک دەخاتە سەر چۆنێتیی مەزراندنی ئەم ئاستانە لە ستراتیژییەکانی گوتار و چۆن ئامراز و کەرەستەکانی زمان بەکار دەهێنێت. لە ئاستەکانی فەرهەنگی، وشـەسـازی، ڕستەسازی، واتاسازی و ئـاوازەدا. دەبێت نێرەر ڕەچاوی ئەوە بکات کە هـەریـەک لـەم ئاستانە شێوەیەکی بەکارهێنانی تایبەتیی خۆیان هەیە، لە کاتی درکاندنی گوتاردا وەک خۆیان بەکاریان بهێنێت، یان دەستکارییان دەکـات و واتـای تریان لێ بار دەکـات، چونکە لە هەر یەک لەم ئاستانەدا نێرەر دەتوانێت ستراتیژیی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەخۆ پەیڕەو بکات (المتوكل، ١٩٩٣: ٨١).

٢-١-١. ئاستی وشەسازی (Morphology)

ئاستی وشەسازی لەو ئاستانەی زمانە کە بە ستراتیژیی ڕاسـتـەوخـۆ دەبـەسـترێتـەوە، لـەوانـە: گۆڕینی دەمکاتی گوتار لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر، بۆ نموونە:

١٥- بۆچی پشتگیریی لیستی [...] دەکەیت؟

١٦- بۆچی پشتگیریی لیستی [...]ت کرد؟

بە بەراوردکردنی نێوان هەردوو گوتار، بەدیار دەکەوێت کە نێرەر کاتی ئێستای هەڵبژاردووە، بۆ ئەوەی لەگەڵ کاتی درکاندنی گوتارەکەدا بگونجێت،

هەر چەندە کارەکە لە رابردوودا ڕووی داوە، لەوانەیە تا ئێستاش بەردەوام بێت، بەو پێیەی نێرەر زانیاریی لە سەر ڕووداوەکە هەیە.

هەندێک جار نێرەر بە گۆڕینی وشەیەک، یان بۆ کەمکردنەوەی ڕێژەی کاریگەریی دەربڕینە نەرێنییەکان، لە ستراتیژیی ناڕاستەوخۆوە بەرەو ستراتیژیی ڕاستەخۆ دەچێت، بە پێچەوانەشەوە.

١٧- قسەکەت ڕاست نییە.

١٨- تۆ درۆ دەکەیت.

١٩- تۆ درۆزنیت.

بەکارهێنانی ئەو جۆرە پلەبەندییە لە گوتاردا کە هەمان بنچینەی واتاییان هەیە؛ دەوەستێتە سەر ڕەوتی گوتار، چونکە دەربڕینەکان بە پێی دەسەڵات و پێگەی هەردوو لایەن دەگۆڕێت و بەرەو زێدەڕۆیی یان کەمکردنەوەی زێدەڕۆیی دەڕوات (الشهري، ٢٠٠٤: ١١٩).

٢-١-٢. ئاستی ڕۆنان (Stracture)

بیردۆزەی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، لە یەکێک لە بنچینەکانیدا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە پەیڕەوێکی زمانیی گشتیی هەیە. لەم پەیڕەوەدا هەموو زمانەکان وەک یەکن، هەر زمانێکیش پەیڕەوێکی ڕۆنانی تایبەتیی خۆی هەیە. ئەم پەیڕەوەی ڕۆنانە زمانەکان لێک جیا دەکاتەوە زمانی کوردییش یەکێکە لەو زمانانەی نێرەر زنجیرەیەک کردە ئەنجام دەدات تاکوو پێکهاتەکانی گوتارێک ڕێک بخرێ. (محمەدئەمین، ٢٠١٥: ١٧).

زمانی کوردی لە ڕستەی ئاساییدا بە پێی هێزی کارەکان دوو پەیڕەوی هەیە:

بکەر + بەکار + کار

بکەر + کار

کاتێک نێرەر گوتارەکەی بەرهەم دەهێنێت، پێویستە واتایەک بەدەستەوە بدات، هەواڵدان بێت، یان داواکاری، یان هەر ئەرکێکی تر کە لەگەڵ داڕشتنی گوتارەکەدا بگونجێت. بەرهەمهێنانی گوتار بەکاراکردنی دوو جۆر یاسا بەرهەم دێت: یاسا بەخورتییەکان و یاسا ئارەزوومەندییەکان. سەرەتا بە پێی یاسا بەخورتییەکان بەرهەم دەهێنێت، دوای ئەوە بە پێی جۆراوجۆریی دەوروبەر دەتوانێت یاسا ئارەزوومەندییەکان بەکار بهێنێت (المتوكل، ١٩٩٣: ٧١).

ئاستی ڕۆنان گونجاوترین ئاستی زمانە کە بوار بە نێرەر دەدات ستراتیژییەکانی دابڕێژێت، چونکە زانینی ڕۆنانی ڕستە ڕێگە بە نێرەر دەدات کە بە پێی دەوروبەر دووبارە داڕشتنەوەیان بۆ بکات، ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕانی مەبەستی قسەکەر. بە گوێرەی گۆڕانی شوێنی کەرەستەکانی ڕستە، ئەم گۆڕانەش بە یاسا ڕێزمانییەکانی ڕستەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکوو پەیوەستە بە بەشە پێکهێنەرەکانیەوە. پێشخستن و پاشخستنی بەشێک لە پێکهێنەرەکان، دەبێتە هۆی گۆڕان لە واتا، ئەمەش ئەو ستراتیژییەیە کە نێرەر لە ئاستی ڕۆناندا پەیڕەوەی دەکات، بۆ ئەوەی مەبەستی جیاواز و ئامانجی جیاواز بەدەست بهێنێت (جودي، ٢٠١٦: ٨٣). بۆ نموونە:

٢٢. منداڵەکە گوڵدانەکەی شکاند.

٢٣. گوڵدانەکە منداڵەکە شکاندی.

لە ڕستەی دووەمدا پێشخستنی بەرکار، بۆ ئەوەیە گوڵدانەکە بە لوتکە بکرێت کە ستراتیژیی گۆڕینی شێوەیە.

٢-١-٣. ئاستی واتا (Semantic)

ئاستی واتا یان گەیاندنی واتا، هەموو ئاستەکانی زمان دەگرێتەوە: هێز و دەنگ و ئاوازە، لە ئاستی دەنگسازیدا. وشە و ئیدیەم و زاراوە لە ئاستی

وشـەسـازیـدا. دەسـتـەواژە و ڕسـتـە لـە ئاستی ڕستەسازیدا. تێکڕا لە زەمینەی واتـاسـازی و ڕەوتـی گوتاردا، سەرجەم ئاستەکان لە داڕشتنی دەربڕینەکاندا بۆ گەیاندنی مەبەست و پەیام لە ئاستی مەبەستزانیی گوتاردا هەماهەنگی دەکەن. هەموو ئاستەکان واتا بەرهەم دەهێنن، هەر لەم ئاستەشدا گۆڕانی واتا و هۆکارەکانی و پەیوەندییە واتاییەکانی دەربڕینەکان شی دەکرێنەوە (داود، ٢٠٠١: ١٠٧). لـەم ئاستەدا واتـای ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ جیا دەکرێنەوە. واتە ئەو مەبەستانەی لە شێوە دەربـڕاوەکـەی گـوتـاردا ئـامـاژەیـان پێ نەکراوە، دەبنە لێکەوتەی ئاخاوتن (implicture) و لە ئاستی مەبەستزانی لێک دەدرێنەوە.

٢-١-٤ ئاوازە (intonation)

ئـــاوازە، لـە ئـاسـتـی دەنگـسـازیـدا فۆنیمێکی ناکەرتییە، هـەمـوو زنجیرە دەنگێکی گۆکراو دەگرێتەوە، دەچێتە ناو پێکهاتەی سەرجەم توخمە گۆکراوەکانەوە و ڕازاندنەوەیەکی مۆسیقایيان پێ دەبەخشێت. ڕۆڵـی ئـاوازە تـەواوکـەری ڕۆڵی کەرەستە ناکەرتییەکانی ترە. بە تەواوکاری لەگەڵ هـێـزدا، ئـاخـێـوەری هـەر زمـانـێـک، دەتـوانـێـت بە گۆڕینی ئـاوازی ڕسـتە، ناوەڕۆکی مەبەستەکەی بگۆڕێت و چەمکی جیاجیای پێ ببەخشێت، وەک: نـاڕەزایـی، تـووڕەیـی، سـەرسـوڕمـان و... (عەلی، ٢٠١٥: ٩٤). ڕۆڵی ئاوازە لە گوتاری گۆکراودا ڕۆشن دەبێت. نێرەر بۆ دیارکردنی مەبەستەکانی تەنها پەنا بۆ ئاستەکانی فەرهەنگی وشەسازی و ڕۆنان نابات، بەڵکوو پەنا بۆ ئاوازەی دەربڕینەکانی دەبات. لەوانەیە شێوەی یەک گوتار، بە گۆڕینی ئاوازەکەی، چەندین مەبەستی جیاواز بدات. پەیرەوی ئاوازەیی گوتاریش، دوای دروستـەی پەیرەوی ڕۆنانی و فەرهەنگی دێت. گۆڕینی ئاوازەی شێوەی گوتار؛ ستراتیژێکی ڕاستـەوخـۆیـە، نێرەر دەتوانێت بە ئاوازەی بەرز، یان ئاوازەی نزم، مەبەستێکی جیاواز لە شێوەی گوتارەکە بەدەستەوە بدات (كمال بشر، ٢٠٠٠: ٥٣٤). بۆ نموونە ڕستەیەکی وەک:

٢٤. تێگەیشتم.

لە ڕواڵەتدا ڕستەیەکی هەواڵییە، بـەڵام بە پێی ئـاوازەی ڕستەکە دەکرێت واتـای دەمکوتکردنی کەسێک بدات، لە هەمان کاتدا فەرمانێک بێت کە کەسەکە بێدەنگ بێت.

٣-١. پێوەری ئامانجی گوتار (Target)

پـەیـوەنـدیـکـردن چـالاکـیـیـەکـی ئـاڕاسـتـەکـراوی ئامانجدارە (Benoit١٩٩٥: ٦٣). دەتوانرێت یەکێک لە کۆنترین و ڕوونترین ئاماژەکانی ئەم گریمانەیە، لە ڕەوانبێژیی ئەرستۆدا بدۆزرێتەوە. لە سەدەی چـوارەمـی پـێـش زایـیـنـدا ئـەرسـتـۆ سـێ جـۆری وتاربێژیی لە سەر بنەمای ئامانجی قسەکەر جیا کـردەوە. هەریەک لـەو سێ جـۆرە ڕاستەوخۆ بە ئامانجی قسەکەرەوە بەستراونەتەوە:

ئـ وتاربێژیی ڕامیاری: لە سەر بنەمای سوود و زیان، ئەوە دەسەلمێنێت کە ئایا دەبێت سیاسەتێک پەیڕەو بکرێت یان نا.

ب. وتاربێژیی دادوەری: بڕیار لە سەر پرسیارەکانی دادپەروەری، یان نادادپەروەری دەدات.

پ. وتاربێژیی بەهاکان، مشتومڕی ئەوە دەکات کە کەسێک شایانی ستایشکردن یان سەرزەنشتکردنە (طاليس، ١٩٧٩: ١٧).

کەواتە هەر گوتارێک ئامانجێکی هەیە، ئەگەرنا لە بازنەیەکی بەتاڵدا دەخولێتەوە و بەرهەمهێنانی پێویست نییە. ئامانجەکانیش بە پێی ڕەوتی گوتار دەگـۆڕێـن، لـەوانـە: گەیاندنی زانـیـاری، گفتوگۆی

کۆمەڵایەتی و کاتبەسەربردن، بەرزەفتەکردنی (Control) هزری وەرگر، بەجێگەیاندنی کردەیەک، یان گۆڕانکاری لە ڕەفتاری وەرگردا، یان هەر ئامانجێکی تر بێت. بۆیە شیکردنەوەی ئامانجی کردەی پەیوەندیکردن و کارلێککردن، لەبەر ئەم هۆکارانە کارێکی ئاسان نییە:

١- هۆشیاریی تاکەکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان، بە پێی کارامەیی و بەرزەفتەکردنی ڕووداوەکان دەگۆڕێت.

٢- لەوانەیە ئامانجەکان ناڕوون بن، یان تا ڕادەیەک ورد بن.

٣- لەوانەیە نێرەر هەوڵ بدات لە هەمان کاتدا چەند ئامانجێک بەدەست بهێنێت.

٤- لەوانەیە ئامانجەکان بە چوارچێوەی دیارکراوەوە پەیوەست بن، لە دەرەوەی ئەو چوارچێوەیە بەدەست نەهێنرێن.

٥- دەکرێت ئامانجەکان بە ڕێژەیی بەیەکەوە ببەسترێنەوە و بەدوای یەکەوە بێن. درێژخایەن یان کورتخایەن بن و بە تێپەڕبوونی کات بگۆڕدرێن (Haslett, ١٩٨٧: ١٢٢).

ئامانجی گوتار لە دوو ئاست پێک دێت: سوودگەیاندن و گشتی.

ئاستی سوودگەیاندن: دەکەوێتە دەرەوەی گوتار، ئەو مەبەستە کرداریییە کە نێرەر دەیەوێت بەدەستی بهێنێت، وەک:

- ئامانجی کۆمەڵایەتی: ناوبژیوانیکردنی نێوان نەیارەکان

-ئامانجی فێرکردن: پەرەپێدانی توانای خوێندکاران

- ئامانجی ئابووری: زیادکردنی سەرمایە و پەرەپێدانی

- ئامانجی ڕامیاری: ئاڵوگۆڕی دبلۆماسیی نێوان دوو وڵات...

ئاستی گشتی: لەو کردە زمانییانە بەرجەستە دەبێت کە نێرەر لە کردەی درکاندنی گوتارەکەیدا پیادەیان دەکات، بێ ڕەچاوکردنی ئەوەی لە ئامانجی سوودگەیاندن سەرکەوتوو دەبێت یان نا، چونکە ئاستە گشتییەکە دەبێتە هەنگاوێکی پێویست بۆ بەدیهێنانی ئامانجی یەکەم (Benoit, ١٩٩٥: ٦٧). ئاستی گشتی دەکەوێتە ناواخنی گوتار، هەموو بونیادە دەنگی و فەرهەنگی و ڕۆنانییەکانی گوتار دەگرێتەوە، ئەمەش وا دەکات ببێتە پێوەرێک بۆ داڕشتنی ستراتیژیی گوتار.

٣-٢. کاریگەریی ئامانج لە دیارکردنی ستراتیژییەکانی گوتاردا

ئامانج لە گرنگترین توخمەکانی ڕەوتی گوتارە، ڕۆڵێکی ئاڕاستەکراوی لە هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتاردا هەیە. توخمێکی بنەڕەتییە لە توخمەکانی پێناسەی ستراتیژیدا. ڤان دایک ستراتیژی بەوە پێناسە دەکات کە بریتییە لە: باشترین ڕێگەی کرداری بۆ گەیشتن بە ئامانج (Van dijk & kintcsh, ١٩٨٣: ٦٥). لەبەرئەوەی پاڵنەری درکاندنی گوتارە، بۆیە ئاخێوەران کار بەو ستراتیژییانە دەکەن کە بەرەو ئامانجیان دەبات. لایەنەکانی گوتار لە کاتی کارلێککردندا هەوڵ دەدەن کە بێژەکانیان پەیوەندییان بە ئامانجەکانیانەوە هەبێت، نێرەر هەوڵ دەدات هەموو گوتنەکانی بە ئاڕاستەی بەدیهێنانی ئامانجەکەیەوە بێت. وەرگر هەوڵ دەدات لە ئەنجامی دەربڕینەکانی نێرەر ئامانجەکانی مەزندە بکات، چونکە نێرەر زۆر بە دەگمەن ئامانجەکانی بە زار دەدرکێنێت، بەڵکوو هەوڵ دەدات لە ڕێگەی چەند ڕێکارێکی زمانی و توانستی مەبەستزانییەوە وەرگر ڕازی بکات کە لە بەدیهێنانی ئامانجەکەدا بەشدار بێت (Haslett1987:123).

ئەنجام

لە هەر پەیوەندییەکی نێوان هەردوو لایەنی گوتار (نێرەر و وەرگر)دا، ستراتیژییەک پەیرەو دەکرێت. جۆری ستراتیژییەکە دەوەستێتە سەر ڕەوتی گوتار و پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەن. ستراتیژییەکان جۆراوجۆرن، لەوانە: هاوسۆزی، ئاڕاستەکردن، ڕازیکردن، ئاماژەپێکردن... نێرەر ئازادە کە چ ستراتیژییەک هەڵدەبژێرێت، بەڵام لە هەڵبژاردنی هەر ستراتیژییەکدا دەبێت ڕەچاوی ڕەهەندە کۆمەڵایەتی و زمانییەکان و ئامانجی گوتار بکات. ڕەهەندە کۆمەڵایەتی، زمانییەکان و ئامانجی گوتار، دەبنە پێوەر و بەرچاوڕوونی بۆ نێرەر، بۆ ئەوەی ستراتیژێکی گونجاو بۆ گوتارەکەی دیار بکات.

سەرچاوەکان

کوردی:

- ڕەسووڵ، عەبدوڵا حسێن (٢٠١٥)، چەند باسێکی وردی زمانەوانیی کوردی، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
- محەمەدئەمین، یوسف نووری (٢٠٢٢)، ئەرگیۆمێنت لە گوتاری ئایینی ئیسلامدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی زمان، بەشی کوردی.
- عەلی، تاڵیب حسێن (٢٠١٥)، دەنگسازی، چەند بابەتێکی فۆنۆلۆژیی کوردی، چ١. چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- عەساف، هیوا ئەحمەد (٢٠٢٢)، بنەمای پراگماتیکی لە زمانی ڕاگەیاندنی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

عەرەبی:

- ارسطو، طاليس (١٩٧٩)، الخطابة، الترجمة العربية القديمة، ترجمة عبدالرحمن بدوي. وكالة المطبوعات - الكويت. دار القلم - بيروت.
- بشر، كمال (٢٠٠٠)، علم الأصوات، دار غريب للطباعة والنشر و التوزيع - القاهرة.
- بغورة، الزواوي (٢٠٠٠)، مفهوم الخطاب في فلسفة ميشيل فوكو، المجلس الأعلى للثقافة، الهيئة العامة للمطابع الأميرية، قسنطينة.
- جودي، حمدي منصور (٢٠١٦)، اليات بناء الإستراتيجية الخطابية من منظور تداولي، مجلة مخبير اللسانيات و اللغة العربية، العدد السادس، ص ص (٧٧-٩٠)، جامعة محمد خضير - بسكرة.
- خطابي، محمد (١٩٩١)، لسانيات النص. مدخل الى انسجام الخطاب، ط١، المركز الثقافي العربي، بيروت.
- خيون، عبدالأمير حسين (٢٠٢٢)، استراتيجيات خطاب الشر عند الكافرين، رسالة ماجستير.
- داود، محمد محمد (٢٠٠١)، العربية و علم اللغة الحديث، دار الغريب للطباعة والنشر و التوزيع، القاهرة.
- راموس، فرانثيسكو يس (٢٠١٤)، مدخل الى دراسة التداولية، مبدأ التعاون و نظرية الملائمة و التأويل. ترجمة و تقديم يحيى حمداوي. دار نيبور للطباعة والنشر و التوزيع - العراق.
- الشهري، عبدالهادى بن ظافر (٢٠٠٤)، اسراتيجيات الخطاب، مقاربة لغوية تداولية، ط١، دار الكتب الجديد المتحدة - بيروت.
- الشهري، عبدالهادى بن ظافر (٢٠١٥)، اسراتيجيات الخطاب، مقاربة لغوية تداولية، ج١ ج٢، ط٢، دار كنوز المعرفة للنشر و التوزيع - عمان.
- عبدالرحمن، طه (١٩٩٨)، اللسان و الميزان أو التكوثر العلقي. ط١، المركز الثقافي العربي - دار البيضاء.
- المتوكل، احمد (١٩٩٣)، افاق جديدة في نظرية النحو الوظيفي، دار الهلال العربية، ط١، الرباط.
- مطروش، سفيان، (٢٠١٩)، إستراتيجيات الخطاب عند الشيخ الإبراهيمي، رسالة دكتورا، جامعة غرادة، الجزائر.
- الميساوى، خليفة (٢٠٢١)، تحليل المحادثة في ضوء نظرية التأدب، مجلة اللسانيات العربية، العدد ١٣، ص ص (٢٤٢-٢٧٩).

ئینگلیزی:

- Bach & Harnish, Kent. Robert.1979. *linguistic Communication and Speech Acts*. The MIT Press London, England.
- Benoit, William L. 1995. *Accounts, Excuses, and Apologies*. Published by State University of New York Press, Alban.
- Brown & Levinson, Penelope, Stegen. 1987 *Politeness Some universals in language usage*. First published Cambridge University.
- Grice, Paul 1989 studies *in the way of words*, Harvard university London- England
- Haslett, Beth, 1967. *Communication: Strategic Action in Context*, First published by Lawrence Erlbaum Associates, Inc -New York.
- Lakoff, Robin 1973. *The Logic of Politeness; or, Minding Your P's and q's*. papers from ninth regional, Chicago linguistics society.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, London and New York.
- Millis, Sara. 1997. Discourse. First published, London.
- Van Dijk, Teun A. 1997. *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi.

ملخص البحث

تناقش هذه الورقة المعايير التي ينبغي على مُرسِل الخطاب مراعاتها عند صياغة استراتيجيات الخطاب. وتتمثل هذه المعايير في ثلاثة معايير رئيسية: المعايير الاجتماعية، والمعايير اللغوية، ومعايار هدف الخطاب. على المستوى الاجتماعي، تُناقش النظريات الجديدة في التواصل الخطابي. وفي هذا الصدد، تناقش آراء غرايس، ولاكوف، وبراون، وليفنسون، وليتش، التي تُحدد حدود العلاقة بين طرفي الخطاب وطريقة تفاعلهما. وتُمثل مبادئ غرايس للتعاون نقطة انطلاق لوجهات نظر الأخرى. وتندرج آراء غرايس اللاحقة في إطار ظاهرة التأدب ومحافظة كرامة المُستقبِل والمُرسِل في التواصل. أما النقطة الثانية فتناقش معايير شكل الخطاب، التي تؤثر على اختيار الاستراتيجية المناسبة للخطاب. وتُوصف مستويات اللغة التي ينبغي على المُرسِل استخدامها كأساس لصياغة استراتيجيته، مثل: مستويات الصرف، التركيب، الدلالة، والصوت، والموسيقى. النقطة الثالثة هي معيار هدف الخطاب، حيث يجب على المرسل أن يكون لديه هدف واضح في خطابه.

Abstract

This paper discusses the criteria that the sender of discourse should consider in formulating discourse strategies. There are three main criteria: social criteria, linguistic criteria, and discourse objective criteria. Whatever strategy the sender chooses, he must take these criteria into account in order for his discourse to achieve .its objectives well

In the first topic, At the social level, new theories of communication and discourse communication are mentioned. The views of Paul Grace, Robin Lakoff, Geoffrey Leach, Penelope Brown, and Stebgen Levinson are discussed, which define the boundaries and manner of relationship between the two sides of the discourse. What unites all views is Grace's principles of cooperation, which are the starting point for other views. Grace's later views are within the framework of the phenomenon of Politeness and protection of the dignity of the receiver and sender in communication. In the second topic, the criteria of discourse form is mentioned, which affects the choice of appropriate strategy for discourse. The language levels that the sender should use as a basis for developing the strategy are described. Such as: levels of vocabulary, meaning, sound and rhythm. The third theme is the criterion of the purpose of the discourse, which the sender must have a clear purpose in his speech, because the purpose has a great impact and strategies are for .the discourse to successfully achieve its goals

Keywords: Discourse, Discourse Strategies, Strategy Criteria, Politeness Principles, .Discourse Goals

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

ISSN: 2520- 4106

Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

❊ ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

❊ دیزاین: هەرێم عوسمان

❊ ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

❊ ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

❊ مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٧
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی
لە پرۆسەی بەکوردیکردندا وەک نموونە

کارا فاتیح عومەر
بەشی کوردیی فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە
karafateh@yahoo.com

پ.د. عومەر مەحمود کەریم
بەشی کوردیی
فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە
omar.mahmood@koyauniversity.org

پوختە

"تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی لە پرۆسەی بەکوردیکردندا وەک نموونە" ناونیشانی ئەم توێژینەوەیەیە، لە پێناو زیاتر ناسینی زمانی ئایینی و دەسەڵاتی وەرگێڕاندا بەسەر ئەم زمانەدا کراوە. بواری لێکۆڵینەوەکە زمانی ئایینییە، لە ناو ئایینەکانیشدا بە دیاریکراوی مەبەستمان ئایینی ئیسلامە. ئەم زمانە دابەش دەبێت بۆ زمانی دەقی قورئان و کتێبەکانی سوننەت، دواتر پەیدابوونی چەندین ئایینزا و کۆمەڵەی جیاجیا کە هەریەکیان خاوەنی تایبەتمەندیی زمانیی خۆیانن، ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە زمانی ئایینیی تێکستی پیرۆزی قورئانە. هەڵبژاردنی ئەم بابەتە جگە لەوەی پێویستییەکی ئەکادیمییە، هاوکات ئەم جۆرە توێژینەوانە لە زمانی کوردیدا زۆر پێویستن. لەم توێژینەوەیەدا پەیڕەویی لە ڕێبازی شیکاریی پەیوەندی (Correlation Analysis Approach) کراوە بە پشتبەستن بە زمانەوانیی درکپێکردن کۆمەڵێک ئەنجام بەدەست بهێنێت، لەوانە ئاستی دەسەڵاتی وەرگێڕان بەسەر زمانی ئایینیدا. توێژینەوەیەکە لە سێ بەش پێک هاتووە: بەشی یەکەم لە ژێر ناوی "زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا" ئاماژە بۆ کۆمەڵێک سیفەتی خودایی زمانی ئایینی دەکرێت، لەوانە: پیرۆزی، پەرەجۆ، سرووش، نەگۆڕی، نادیار. "ڕواڵەتگەرایی زمانی ئایینی" ناونیشانی بەشی دووەمە و باس لە بابەتەکانی (جوانخوێندنەوە، لەبەرکردن) کراوە. لە بەشی سێیەمدا لە ژێر ناوی "ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی"دا باس لە بابەتەکانی (تەمومژی، میتافۆر، وێنەی شیعری) لە زمانی ئایینیدا کراوە.

کلیلەوشە: زمانی ئایینی، پیرۆزی، میتافۆر، تەمومژ، نادیار

پێشەکی

تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی زۆرن و ئەم باسە گشتگیرە، بۆیە لێرەدا توێژینەوە لە سەر ئەو خاڵانە دەکەین کە گرنگترینن، دواتر دەسەڵاتی وەرگێڕان لە ڕێی ئەم تایبەتمەندییانەوە دیاری دەکەین و کێشەکانی وەرگێڕ نیشان دەدەین. بواری توێژینەوەکە پرۆسەی بەکوردیکردنە لە ناو زمانی ئایینیدا، بە تایبەت ئایینی ئیسلامدا، ئەم ئایینە زمانەکەی بۆ زمانی دەقی قورئان و کتێبەکانی سوننەت و دواتر پەیدابوونی چەندین ئایینزا و مەزهەب و کۆمەڵەی جیاجیا دابەش دەبێت، بۆیە ئەوەی مەبەستمانە زمانی ئایینیی تێکستی پیرۆزی قورئانە. جگە لەوەی پێویستییەکی ئەکادیمییە، هاوکات ئەم جۆرە توێژینەوانە لە زمانی کوردیدا پێویستن و پرۆسەی بەکوردیکردنی زمانی ئایینی ڕووبەری قسەلێنەکراوی زۆرە کە توێژینەوەی ئەکادیمیی بە زمانی کوردی لە سەر نەکراوە. لەم توێژینەوەیەدا پەیرەوی لە ڕێبازی شیکاریی پەیوەندی کراوە، بە پشتبەستن بە زمانەوانیی درکپێکردن. توێژینەوە لە زمانی ئایینی بە ناو تۆڕێکی ئاڵۆزی زمانی پیرۆز و بابەتی هەستیار و هەڵگری لێکدانەوە و ڕاڤەی جیاجیادا دەڕوات، بۆیە بەکێشەکردنی ئەم بابەتە بۆ بواری توێژینەوەی زانستی گرنگیی خۆی هەیە. ئەو پرسیارانەی لەم توێژینەوەدا دەکرێن؛ بریتین لە ئەو تایبەتمەندییانە چین، زمانی ئاسایی لە زمانی ئایینی جیا دەکەنەوە؟ ئایا زمانی ئایینی هاوشێوەی زمانی ئاسایی لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگوازرێتەوە؟ ئایا وەرگێڕان هەمان دەسەڵاتی بەسەر زمانی ئایینیدا هەیە، کە بەسەر زمانی ئاساییدا هەیەتی؟ ئەم توێژینەوەیە لە سێ بەش پێک هاتووە: لە بەشی یەکەمدا "زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا"، ئاماژە بۆ کۆمەڵێک سیفەتی خودایی زمانی ئایینی دەکرێت، لەوانە: پیرۆزی، پەرەجۆ، سرووش، نەگۆڕی، نادیار. "ڕواڵەتگەرایی زمانی ئایینی" ناونیشانی بەشی دووەمە و باس لە بابەتەکانی (جوانخوێندنەوە، لەبەرکردن) کراوە. لە بەشی سێیەمدا؛ "ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی" باس لە بابەتەکانی (تەمومژ، میتافۆڕ، وێنەی شیعری) لە زمانی ئایینیدا کراوە. لە کۆتاییشدا وەک ئەنجامی باسکردنی ئەم تایبەتمەندییانە، بە چەند خاڵێک دەسەڵاتی وەرگێڕان بەسەر ئەم زمانەدا خراوەتە ڕوو.

بەشی یەکەم
زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا

گرنگترین خاڵ وەک تایبەتمەندیی زمانی ئایینی باس بکرێت ئەوەیە زمانی ئایینی وەک زمانی خودا سەیر دەکرێت، واتە تایبەتمەندییەکی خودایی هەیە، ئەویش بە کۆمەڵێک بەڵگە، ئەو بەڵگانەش دەکەینە کۆمەڵێک سیفەت، کە لەم چەند خاڵەدا گرنگترینیان باس دەکرێت:

١-١. پیرۆزی

زمانی خودا سیفەتی پیرۆزیی هەڵگرتووە، زمانێکە دەبێت مامەڵەکردن لەگەڵیدا ئەدگاری فەرمی وەربگرێت و لە زمانی ئاسایی جیا بکرێتەوە. چەمکی پیرۆز بۆ هەموو شتێک بەگشتی لەو پێناسەیەدا بەرجەستە دەبێت: "هەمیشە خۆی وەک واقیعێک دەردەخات کە لە واقیعی سروشتی جیاوازە و بەرێزتر و سەرترە" (Eliade, 1963, 10). لەمەوە دەردەکەوێت پیرۆز پێچەوانە و بەرانبەر دەوەستێت لەگەڵ ئاساییدا. پێناسەی تر بۆ زمانی پیرۆز ئەوەیە: "ئەم زمانە بە شێوەیەکی باو لە سرووتە ئایینییەکاندا بەکار دێت و کاریگەرییەکی قووڵی لە سەر زمانی ڕۆژانە هەیە" (بای ١٩٩٨: ٢٠٦). پێویستە ئاماژە بۆ

ئەوەش بکرێت "پیرۆزی پەیوەندیی بە خودی ئەو شتەوە نییە کە پیرۆزە، بەڵکوو هەستی تاکەکانە کە بە پیرۆز دەیانبینێت" (تۆفیق، ٢٠٢٠، ٨).

بە بۆچوونی "ڕۆجێ کایوا"، تێگەیشتنی قووڵ لە پیرۆزی هانی قسەکردنمان دەدات لە هەستکردن بە پیرۆزی، واتە لایەنی دەروونی و وردبوونەوە لە سایکۆلۆژیای پیرۆز یارمەتیدەر دەبێت بۆ تێگەیشتن لە پیرۆز. دواتر کایوا وای دەبینێت پیرۆزی جۆرێکە لە هەستیاری، هەستیارییەک باوەڕداری ئایینی لە بەرانبەر پیرۆزدا نوقمی ڕێز دەکات، هەر بۆیە کایوا پیرۆز وەک سیفەتێک نابینێت هێندە پێدراوێکی نهێنییە و بە بەرگی ئایدیا و شتەکاندا دەکرێت، ئەوانیش ڕەنگی ئەو پیرۆزییە دەگرن. "پیرۆز لە وێنە سادە و بنەڕەتی و سەرەتاییەکانیدا دەبێتە خاوەنی وزەیەکی ترسناک، دەستی تێگەیشتنی پێ ناگات، کێوییە وماڵی ناکرێت، کاریگەر و پڕ چالاکییە" (کایوا ٢٠١٠: ٣٧-٤٠).

فەیلەسووف و تیۆلۆژیستی ئەڵمانی "ڕۆدڵف ئۆتۆ"، باس لە بنەماکانی ئایین و ئەزموونی پیرۆزی دەکات. لە دیدی ئۆتۆوە پیرۆز لە دەرەوەی گەردوون و زانین و لە سەروو سروشتەوەیە، باوەڕدار بچووکی و ملکەچیی خۆی لە بەرانبەر پیرۆزدا ئەزموون دەکات، بۆیە پرسیار لە چییەتیی پیرۆز ناکات و بیرکردنەوەی ڕەخنەییانە لە ئاستیدا ناخاتە کار. پیرۆز هەمیشە بە نهێنی، بڵندی و هەتاهەتایی دەمێنێتەوە و ستاییش دەکرێت، بەمەش پیرۆز تەنیا دەگێڕدرێتەوە و پیشان دەدرێت و بۆ ئەوی تر دەگوازرێتەوە، هەڵناسەنگێنرێت و ناگات بە دۆخێک هەڵبوەشێنرێتەوە. لەمەوە ئۆتۆ لە تێگەیشتن لە پیرۆزییەوە پەیوەندیی نێوان ئایین و هەستی مرۆڤ دەخوێنێتەوە و پێی وایە "پیرۆزی تەنیا وەک ڕاستییەکی سەروو سروشت لە ئەزموونی نۆمینۆسەوە سەرچاوە دەگرێت" (Otto 1924: 114).

مرۆڤ بە تایبەت مرۆڤی ئایینی، پیرۆزی و دواتر زمانی پیرۆز بە گرنگ دەزانێت، بۆیە ئەم زمانە وەرناگێڕێت، یاخود بە هەستیارییەوە هەوڵی وەرگێڕانی دەدات، چونکە پێی وایە گەر پیرۆزی نەبێت:

١-١-١. ژیان واتا و بەهای نامێنێت، بۆیە پیرۆزی یارمەتیی مرۆڤ دەدات واقیعی ماددی تێبپەڕێنێت، لەمەوە ئەرکی وەرگێڕان قورس دەبێت، چونکە وەرگێڕ دەکەوێتە بەردەم هەست و واقیعی نابەرجەستە.

١-١-٢. مرۆڤایەتی ئەخلاق و شکۆی نامێنێت، بۆیە پیرۆزی ڕێنمایی هەڵسوکەوت و پەیوەندییەکانی مرۆڤ دەکات. وەرگێڕان لێرەدا تەنها دەسەڵاتی بەسەر وشە و ڕستە و واتادا نییە، بەڵکوو دەبێت ئەم ئەرکەش جێبەجێ بکات.

١-١-٣. ئەگەر پیرۆزی نەبێت، مرۆڤ ئینتیمای بۆ هیچ شتێک نامێنێت و یەکڕیزی لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگەدا دەبێتە خەون. بۆیە پیرۆزی ئینتیمای مرۆڤ بۆ بەهاکان دەگەڕێنێتەوە. دەسەڵاتی وەرگێڕان لەوەدا دەردەکەوێت کە ئەم ئینتیمایە بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

١-١-٤. ئەگەر پیرۆزی نەبێت، مرۆڤ هەمیشە ناڕەحەت و غەمگین دەبێت. بۆیە پیرۆزی یارمەتیدەرە بۆ هەستکردن بە ئارامیی ڕۆحی. دەسەڵاتی دەقی وەرگێڕدراوی زمانی ئایینی کاتێک دەردەکەوێت ئەم هەست و ئاسوودەییە بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

١-٢. پەرجوو (المعجزة)

زمانی ئایینی هەمیشە خۆی وەک پەرجوو دەناسێنێت. لە ئایینی ئیسلامدا قورئان بە ڕەهایی

وەکوو پەرجووی زمانی دانـراوە. بـڕواداران بە دڵنیایی پێیان وایـە قـورئان خـۆی پەرجوویەکی ئاشکرایە، بە تایبەتی لە ڕووی ڕەوانبێژی و زمانی دەربڕینەوە. پەرجوو لە دیدی ئایینییەوە "ڕووداوێکی نائاسایيە، لەلایەن پێغەمبەرێک یان نێردراوێکەوە دەردەکەوێت، بۆ سەلماندنی ڕاستیی پێشبینی و پەیامەکەی. پەرجوو ئاڵنگارییەکە بۆ گەلی پێغەمبەر، کە ناتوانن هەمان شت بکەن" (الرومي ٢٠٠٣، ٢٥٨). لە قورئانیشدا هاتووە: (قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا) (الإسـراء: ٨٨)، "بێژە: ئەگەر مرۆ و جن، گش وەکۆ بن، وێنەی ئەم قورئانە بێنن، لە شبی ئەو دادەمێنن، با هەمووشیان پشتیوانی یەکتری بن." موسوڵمانان و لێکۆڵەران دەڵێن ئەم ئاڵنگارییانەی قورئان بۆ ئاستی بەرزی ڕەوانبێژیی ئەو دەقە ئایینییە دەگەڕێتەوە، داڕشتنی قورئان هێندە بەهێزە هیچ کەسێک نەیتوانیوە و ناتوانێت دەقێکی هاوشێوە بنووسێت ئەگەرچی ئەدیب و زمانپاراو و ڕەوانبێژێکی لێهاتوویش بێت. ئەو خاسیەتەی قورئانیش بە لەتوانابەدەریی ڕەوانبێژی (الإعجاز البلاغي) ناسراوە.

شەرعناسانی ئایینی ئیسلام و پسپۆڕان لەم بارەیەوە قسەیان کردووە و بۆچوونی ناچوونیەک و پێچەوانەی یەکتریشیان دەربڕیوە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی و بە نزیکی زۆربەیان لەگەڵ ئەمە کۆکن: "توانابەدەریی قورئان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ڕەوانبێژییەکەی پەیوەستە بە کۆی دەقەکانیەوە، لاوازی و بێهێزی لە هیچ شوێنێکی قورئاندا نابینرێت، کەس لە توانایدا نییە هاوشانی بێت و هاوشێوەی بهێنێت، گوزارشتی عـەرەب و عـەرەبیزمانان، زمانپاراوی و ڕەوانبێژییان فرە ئاستە، کرۆکی پاراوی و ڕەوانبێژییان لە بەشێک لە قسەکانیاندایە، هەندێک کاتیش بە پێی تێپەڕبوونی ڕۆژگار بەها و جوانییان لاواز دەبێت و دەگۆڕدرێت، یاخود تەنیا لە هەندێک بەشی گوزارشتەکاندا دەمێنێتەوە. کەسی ڕەوانبێژ هەندێک جار ئاستی ڕەوانبێژییەکەی جۆرێک لە نەنگیی تێ دەکەوێت، نەوەک بەهۆی نەزانییەوە، بەڵکوو بەهۆی غەفڵەت، یاخود لێڵییەکی هزرییـەوە، یـاخود بـەهـۆی ئـارەزوویـەکـەوە کە بەسەریدا زاڵ دەبێت هزر و بیری بەلایەکی تردا دەبات، واتە باش و کرچەکان لەخۆ دەگرێت، ئەم ئاریشەیە دووچـاری هـەر مرۆڤێکی بـاش دێت" (الزركشي ١٩٨٤: ١٠١). دەسەڵاتی وەرگێڕان لەوەدا دەردەکەوێت کە بتوانێت ئەم سیفەتی ڕەوانبێژییەی زمانی قورئان بگوێزێتەوە، تاوەکوو تایبەتمەندیی پەرجوویی ون نەکات.

١-٣. سرووش (الوحي)

لە دیدی ئایینییەوە؛ زمانی ئایینی سەرەتا گوتن بووە نەک نووسین، یەکەم جار بە شێوەی زارەکی دەستی پێ کردووە، قسەکردن و گوێگرتن ڕۆڵی هـەبووە و دەروازەیـــەک بـووە بۆ سـەرهـەڵدان و بڵاوبوونـەوەی بە بـاوەڕی ئایینی، ئەم زمانەش ڕاستەوخۆ لە خوداوە بە گوێی پێغەمبەردا نەدراوە، بەو شێوەیە نەبووە کە خودا قسەکەر و پێغەمبەر گوێگر بووبێت، بەڵکوو خودا لە ڕێی فریشتەوە قسەی لەگەڵ پێغەمبەر کردووە. لە قورئاندا هاتووە: (وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحۡيًا أَوۡ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ أَوۡ يُرۡسِلَ رَسُولا فَيُوحِيَ بِإِذۡنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيم) (الشورى: ٥١)، واتـە: "هەرگیز خودا هیچ کەسێکی لە ڕووبەڕوو نەدواندووە. یان فەرمانی لە ڕای دڵیەوە ناردووە، یان لە پشت پەردەوە بووە، یان قاسیدێکی ناردووە و ئیزنی داوە چی دەخوازێ بەدڵی ڕابگەیەنێ. هەر ئەو جێ بەرز و کارزانە."

لەم بارەیەوە ئیبن سینا دەڵێت: "پێغەمبەر بەهۆی هێزێکی پیرۆزەوە (قُدْسِيَّة) دەتوانێت پەیوەندی بە فریشتەوە بکات. فریشتەش عەقڵێکی پوختە (مُجَرَّد)، 'واتە پاکە لە مادده و شوێن و کات'، عەقڵیش تەنیا دەتوانێت شتەکان بە شێوەی پوخت (مُجَرَّد) لێک بداتەوە -واتە لە ڕووی چەمکییەوە (مَعْقُول)- بێ ئەوەی پەیوەستی کات بێت. بۆیە ئەم پەیوەندییە لەو حاڵەتەدا واتایەک دەگەیەنێت: پێغەمبەر شتەکان بە بێ گەڕانەوە بە کاتەوە دەبینێتەوە" (غرابة ٢٠١٣:١٣٦).

چەمکی سرووش لە زماندا ئاگادارکردنەوەیەکی نهێنییە، بە پێی سەرچاوەکانی کەلەپووری ئیسلامی سرووش هەموو ئەمانە دەگرێتەوە: ئاماژەکردن، نیشاندان، نووسین و نووسراو، نامە و پەیام، فەرمان، هاندان و ڕێنمانی، قسە و وتەی نهێنی و هەر شتێک کە بە شێوەیەکی نهێنی بە کەسێکی بگەیەنێت (الحنفي و أيوب ١٩٩٨: ٩١٨). هەروەها ڕاغیبی ئەسفەهانی دەڵێت: "سرووش ئاماژەیەکی خێرایە، چونکە سرووش خێرایی لەخۆ دەگرێت و پێی دەگوترێت فەرمانێکی خێرا، ئەمە دەکرێت بە شێوەی قسەکردن، یان نهێنی و ڕەمزی و ناڕاستەوخۆ بێت، یان دەکرێت تەنیا دەنگێک بێت بە ئاماژە بە بەشێک لە ئەندامەکانی لەش یان بە نووسین" (الأصفهاني ١٤١٢هـ ٥٥٨).

لە "لیسان العرب"دا هاتووە "واتە هێما و ئاماژەیەکی نهێنی. دەگوترێت 'أوحيت الى فلان' (وەحیم کرد بۆ فلان)، واتە بە قسەیەکی خێرا و شاراوە، لە قورئانیشدا بە واتای ئیلهامی غەریزی و وەسوەسە لە مرۆڤەوە بۆ مرۆڤ و لە شەیتانەوە بۆ مرۆڤ و ئیشارە و ئاماژەپێکردن هاتووە" (إبنفارس :١٣٧١ ٩٣). لە زمانی عەرەبیدا سرووش واتای ئاماژەی خێرا و دواندنی نهێنی دەگەیەنێت، ئەمەش هێمائامێزە، وشەی سرووش چاوگە و ئاماژەیە بۆ دوو واتای سەرەکی: پەنهانی و دووەم خێرایی، بۆیە گوتراوە سرووش (وەحی) ئاگادارکردنەوەیەکی پەنهانیی خێرای تایبەتە بۆ ئەو کەسەی بۆی دێت، بە شێوازێک کەسی تر پێی نازانێت: ئاگادارکردنەوەی نهێنی و خێرا. گواستنەوەی سیفەتی سرووشی زمانی ئایینی بۆ زمانی دووەم بابەتێکی هەستیار و قورسە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە زۆر لە باوەڕداران خۆیان لە قەرەی وەرگێڕانی زمانی ئایینی نەداوە، تەنانەت دژیشی بوون، هەروەک نموونەی هاتنەخوارەوەی سرووش بۆ پێغەمبەر و دابەزینی فەرمانێکی نهێنی و خێرا: "اقْرَأْ". پێغەمبەر گوتی چی بخوێنم؟ خودا لە ڕێی سرووشەوە: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق: ١): "بخوێنە بە ناوی پەروەردگارتەوە کە هەموو شتێکی دروست کردووە."

١-٤. نەگۆڕی

گۆڕان سیفەتی زمانە، هیچ زمانێک نییە وەک خۆی بمێنێتەوە و نەگۆڕێت، هەموو زمانێک لە هەموو ئاستەکاندا گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە زمان پێویستییەکی ژیانی مرۆڤە، هەلومەرجی ژیانی مرۆڤیش بەردەوام گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەمەش دیارترین هۆیە بۆ گۆڕانی هەر زمانێک و هۆکاری تریش زۆرن کار دەکەنە سەر زمانێکی دیاریکراو و دەیگۆڕن، لەوانە کاریگەریی زمانەکان لە سەر یەکتر، گۆڕانی سەردەم و نەوەکان و... هتد، بەڵام زمانی ئایینی (لێرەدا بە دیاریکراوی تەنها مەبەستمان لە تێکستی قورئانە، چونکە جۆرەکانی تری زمانی ئایینی ناگرێتەوە)، خۆی لەم گۆڕانە دەپارێزێت و سروشتی وایە بە نەگۆڕی بمێنێتەوە، لەبەرئەوەشە ڕێگری و بەرهەڵستی دەکرێت لە وەرگێڕانی زمانی

ئەم تێکستە و گەر وەریشبگێڕدرێت، سروشتی ڕاڤەیی وەردەگرێت و باوەڕداران لە کاتی پێویستدا بەردەوام دەگەڕێنەوە بۆ تێکستە بنچینەییەکە و دەقەکانی ئەویؒ وەک خۆی بەکار دەهێننەوە.

"ئیدوارد ساپیر بۆ سەلماندنی ئەوەی کە زمان بەردەوام لە گۆڕاندایە، زمان بە شەپۆلی دەریا دەشوبهێنێت کە ناوەستێت و ئاڕاستەی هەیە، جیاوازیی کەسی دەبێتە هۆی ئەوەی زمان بەم لا، یان بەو لادا ئاڕاستەی خۆی وەربگرێت" (معاذ :٢٠٠٩ ١١٠). گۆڕانی زمان بابەتێکە ڕاستی و حاشاهەڵنەگریی بۆ ئەو زانستانەی دەرەوەی زمانناسییش سەلماوە، پەیوەندار بە زمانیشەوە وەک ڕاستییەک مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. کاتێک ژیار و ژیانی کۆمەڵێک دەگۆڕێت، هێدی هێدی زاراوەکان و شێوازی ئەو زمانەش دەگۆڕێت و لەگەڵ پێویستییەکانی ئەو کۆمەڵەی خاوەنی زمانەکەن دەسازێنرێت، ئەوەش کاریگەریی بەرچاوی هەیە بۆ ئەم گۆڕانە: "ئـ گۆڕانی نەوەکان، ب. کاتێک زمانێک دەکەوێتە ژێر کاریگەریی زمانی تر، پ. هۆکاری کۆمەڵایەتی و دەروونی و جوگرافی و کولتووری و... هتد، کە کار لە سەر لێکۆڵینەوە و گەشەپێکردنی زمان دەکەن، کاریگەرییان لە سەر گۆڕان و گەشەپێکردنی زمانێکی دیاریکراو هەیە" (وافي ٢٩٤:٢٠٠٤). بەڵام زمانی ئایینی لەو شوێنەدا کە وەک زمانی خودا دەناسرێت، ڕادەستی ئەم کاریگەرییانە نابێت، لەگەڵ گۆڕانی نەوەکاندا وەک خۆی دەمێنێتەوە، زمانەکانی تر کاری تێ ناکەن، لە بەردەم هۆکاری کۆمەڵایەتی و دەروونی و جوگرافی و کولتووری و... هتد؛ خۆی دەپارێزێت و بە نەگۆڕی دەمێنێتەوە، هەروەک ئەوەی چەندین سەدەیە زمانی بنچینەیی تێکستی قورئانی پیرۆز وەک خۆی ماوەتەوە، هەر ئەو خاڵەشە دەکرێت بە پەرجووی ئەم تێکستە.

١-٥. غەیب

لە ئایینی ئیسلامدا غەیب بە واتای ئەو شتانەیە کە لە بینین و زانینی مرۆڤ دوورن و تەنیا خودا زانیاریی تەواوی لە سەریان هەیە، لە ڕێی پەیامبەرەوە بە خەڵکیان دەگەیەنێت. لە قورئاندا هاتووە: (ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ) (البقرة: ٣)، واتە: "ئەو کەسانەی بڕوایان بە نەدیار هەیە و نوێژ دەکەن و لەو بژێوەش کە ئێمە پێمان داون؛ دەبەخشن."

زمانی قورئان بە هەمان شێوە وشەی "نبي"ی بەکار هێناوە. ئیبن تەیمیە لەم بارەیەوە دەڵێت: "وشەی 'نبوة' لە وشەی 'الإنباء' هاتووە، 'النبي' فەعیلە، هەندێک جاریش فەعیل بە واتای بکەر دێت، واتە 'منبيء: ئەو کەسەی هەواڵ دەدات'، بە واتای بەرکار، واتە: 'منبأ' هەردووکیان وەک یەکتری وان، پێغەمبەر ئەوەی هەواڵ دەدات بەوەی خودا هەواڵی پێ داوە، یاخود ئەوەی کە خودا هەواڵی پێ دەدات، گەیەنەری ئەو هەواڵەیە کە خودا پێی دەگەیەنێت، ئەوەی خودا هەواڵی لە بارەوە دەدات هیچ کات درۆ و ناڕاست نییە، ئەویش واتای پێغەمبەر دەگەیەنێت، لە هەواڵەکانی خودا بە هیچ شێوەیەک نە لە ڕووی هەڵە، نە بە ئەنقەست گریمانەی هەڵە و ناڕاستی تێدا نییە" (الطوبان :٢٠٠٠ ٨٧٣). بەم جۆرە گەیاندنی هەواڵەکانی خودا بە مرۆڤ دەبێتە تایبەتمەندییەکی بەهێزی پێغەمبەرایەتی.

ئەو هەواڵانەی خودا لە ڕێی پێغەمبەرانەوە بە مرۆڤیان دەگەیەنێت، هەندێکیان دەکەونە داهاتووە و هەندێکیان لە ڕابردوودان، هەیانە ڕوویان داوە و هەیانە ڕوویان نەداوە، بەڵام بە پێی ئەو باوەڕە ئایینییە ڕوو دەدەن. لە دیدی ئایینییەوە هیچ کەس جگە لە خودا ئاگاداری غەیب نییە، مەگەر کەسانێک خودا هەواڵی پێ دابن، ئەوانیش پێغەمبەرانن،

لەمەوە وا بیر دەکرێتەوە پەیامە ئاسمانەییەکان چەندین پێشبینیی گرنگ و چاوەڕواننەکراویان تێدایە، جگە لە پێغەمبەران زۆر کەس دەتوانێت چ لە ڕێی زانستییەوە یان توانا و زیرەکیی کەسییەوە هەندێک پێشبینی بکات، بەڵام دیدی ئایینی پێی وایە هەواڵدانی دروست لە بارەی داهاتوو، کاتێک وەک تایبەتمەندییەکی پێغەمبەرایەتی لێک دەدرێنەوە و دەبێتە غەیبزانی، کە بە دڵنیایی ئەو پێشبینییە ڕاست بێت و ڕوودانی ئەو بابەتەش تا ڕادەیەکی زۆر مەحاڵ بێت، چونکە بابەتی مەحاڵ پێشبینیی ڕوودانی ئەستەمە، بۆیە بەگشتی دەتوانین بڵێین زمانی ئایینی قسەکردن لە غەیب یەکێکە لە تایبەتمەندییە دیارەکانی، وەرگێڕان کاتێک دەسەڵاتی دەردەکەوێت کە بتوانێت کەشی نادیاریی زمانی ئایینی بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

بەشی دووەم
ڕواڵەتگەرایی زمانی ئایینی

لە ڕووی ڕواڵەت و فۆرمەوە زمانی ئایینی خاوەنی تایبەتمەندیی خۆیەتی، تا ڕادەیەک شێوازی لە شێوازی زمانی تر ناچێت، یان هەندێک جیاوازیی هەیە. مامەڵەی ڕووکەش لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا بەوانە دەگوترێت کە قووڵاییەکی ڕۆحی و سۆزدارییان نییە، بە پەیوەندییەکی ڕاستەقینە دانانرێن، یان ناکرێت دابنرێن، چونکە هەر ساتێک ئەو مامەڵەیە هەر کۆتایی دێت و ئەو پەیوەندییە لە بەردەم پچڕاندایە، بەڵام مامەڵەی ڕووکەش و ڕواڵەتگەرایی لەگەڵ تێکستی زمانی ئایینیدا ناکرێت، پێی بگوترێت قووڵاییەکی مەعنەوی و سۆزداریی نییە، بەڵکوو پڕە لە قووڵایی ڕۆحی و سۆزداری. لەم مامەڵەیەدا ڕێز دەگاتە دوا ترۆپکی خۆی، ناتوانین بڵێین ئەمە پەیوەندییەکی ڕاستەقینە نییە، بەڵکوو بە واتای وشە دەکرێت پەیوەندییەکی ڕاستەقینە بێت. ئەم پەیوەندییە هەر چەند لە سەر بنەمای بەرژەوەندییە، بڕوادار چاوەڕێی پاداشت و خۆبەدوورگرتن لە سزای دۆزەخ و بەزەیی خودایە، بەڵام ئەم بەرژەوەندییە زوو تێپەڕ و کاتی و لەرزۆک نییە، بەڵکوو دەکرێت بەردەوام و پتەو و هەمیشەیی بێت.

زۆر جار گوێمان لێ دەبێت ڕووکەشی وەک ئاوەڵناوێک دەخرێنە پاڵ ئەو کەسانەی ناتوانن بە قووڵی و جیاواز لە باو لە دیاردەیەک، کێشەیەک، بابەتێک بدوێن و بیر بکەنەوە، دیدێکی گرنگیان نییە، بەڵام سیما بە تایبەت سیمای زمانی ئایینی دەتوانێت هەم قووڵ و جیاواز، هەم گرنگ بێت، لێرەدا ئاماژە بۆ هەندێک لەو خاڵانە دەکەین کە وەک ڕووکاری تێکستی زمانی ئایینی دەردەکەون:

٢-١. ڕەوانخوێندنەوە (التجوید)

زمانی تێکستی پیرۆزی ئایینی خوێندنەوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە، ئەم خوێندنەوەش ناوێکی هەیە: تەجوید (جوانخوێندنەوە). جەلالەدینی سیوتی دەڵێت: "تەجوید جوانکارییە لە خوێندنەوەی قورئاندا، بریتییە لە مافپێدان بە پیتەکان و ڕیزبەندییان، گەڕاندنەوەی هەر پیتێک بۆ ڕێڕەوی دەرچوون و چاوگی خۆی، نەرمکردنی دەربڕینە تا ئەوپەڕی شێوەی خۆی، بە بێ زیادەڕۆیی، توندی، ڕادەبەدەری و سەختی" (السیوطي ١٩٧٤:٣٢٢).

لە چەند ئایەتێکدا باس لەوە کراوە دەبێت خوێندنەوەی قورئان بە جوانی و ڕێکوپێکی بێت، چونکە خوێندنەوەی قورئان کاریگەریی ڕاستەوخۆی لە سەر خوێنەر و گوێگر هەیە: (أَوۡ زِدۡ عَلَيۡهِ وَرَتِّلِ ٱلۡقُرۡءَانَ تَرۡتِيلًا) (المزمل: ٤)، یان: (وَقُرۡءَانا فَرَقۡنَٰهُ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡث وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيل□ا) (الإسراء: ١٠٦)، دەبێت

گرنگی بە خوێندنەوەی قورئان بدرێت. "پێغەمبەری ئیسلام ئاماژەی بە جۆرێکی تایبەت لە خوێندنەوەی قورئان کردووە، تاوەکوو باشترین و کاریگەرترین ڕێ بێت بۆ کاریگەریی پەیامەکانی لە سەر دڵەکان" (کاشانی ١٣٨٧ق:١٢٠).

وشەی "تەرتیل" کە لەو ئایەتەی پێشتردا هاتووە، بە واتای هێمنی لە خوێندنەوە و جۆرێک لە ئیقاعی لەسەرخۆ دێت، بۆیە جوانخوێندنەوەی قورئان پێی دەگوترێت تیلاوەت (تلاوت). لە هونەری جوانخوێندنەوەی قورئاندا وەستان و دەستپێکردنی تایبەت هەیە، بەرزی و نزمیی دیاریکراو هەیە، ئەمانەش هەموو لە پێناو گەیاندنی واتا و جۆرێک لە کاریگەری لە ڕێی ئاواز و جۆرێک لە خوێندنەوەی مۆزیکئامێزی جیاواز لەو پەیامەی تێکستەکە دەیگەیەنێت، یان زیاتر خزمەتکردن و زووتر و کاریگەرتر گەیاندنی پەیامەکە. ئیبن فارس لە واتای تیلاوەت (تلاوت)دا دەڵێت: "واتای 'شوێنکەوتن' و 'بەدواداچوون'ە. دەگوترێت 'تَلَوّتَ' کاتێک شتێک بەدوایدا دەچیت، یان شوێنی دەکەویت" (فارس ١٣٧١ش:١٠). تیلاوەت (تلاوت) زانست و شارەزایی تایبەتی لە خوێندنەوەی قورئاندا دەگەیەنێت، ئەم وشەیە بە شێوەیەکی دیاریکراو واتای خوێندنەوەی قورئان دەدات، خوێندنەوە "قیرائەت و گوتنە، دواتر گێڕانەوە و شوێنکەوتن و بەدواداچوونە. مەبەست لە شوێنکەوتن و بەدواداچوون بنەڕەتی واتای وشەکەیە لە زمانی عەرەبیدا، بۆیە پێی دەگوترێت تیلاوەت (تلاوت)ی قورئان، چونکە لە قورئاندا هەر ئایەتێک دوای ئایەتێکی تر دێت، واتە یەک لەدوای یەک و شوێنی یەکتر دەکەون." "تیلاوەت تەنیا وشەیەکە بۆ خوێندنەوەی قورئان و ئامانجی سەرەکیی گەیشتن بە گوێڕایەڵیی لە ناوەوە هەڵگرتووە" (اسماعیل ١٩٧٨:١٨). لە پێناسەیەکی تردا "تلاوت" واتای "تەرتیل" دەگەیەنێت. "تلاوت" لە نیمچەدوورگەی عەرەبیدا پێش ئیسلام بە واتای خوێندنەوەی شیعر بەکار هاتووە، ئەم جۆرە خوێندنەوانە بە دۆخی نزمخوێندن (زمزمة) هاوەڵ بوو کە پێی دەگوترا (تەرتیل). زەمزەمە جۆرێکە لە نەرمخوێندنەوە، دۆخێکی ئارام و هێمنە، ئەمەش سەر دەکێشێت بۆ جۆرێک لە خەمناکی. هەندێک لە گێڕانەوەکان دەڵێن پێغەمبەر خۆی قورئانی بە شێوەیەکی خەمناک خوێندووەتەوە، خوێندنەوەیەک گوێگری غەمگین دەکرد، چونکە گێڕانەوە هەیە دەڵێت "قورئان بە خەمبارییەوە دابەزیوە، بۆیە بەو شێوەیەش دەخوێنرێتەوە، هەروەک چۆن گێڕانەوەکان ئەوە دەردەخەن کە پێغەمبەر خۆی بە غەمگینی قورئانی خوێندووەتەوە" (مجلسی ١٤٠٤ق:١٩١).

پێغەمبەر لە کاتی قورئانخوێندندا دەنگی خۆی دەکشاند و پیتەکانی درێژ دەکردەوە. "عەلیی کوڕی ئەبو تالیب دەڵێت، پێغەمبەر بە دەنگێکی خۆش و کشاو قورئانی دەخوێند" (سەخاوی بی تا، ٥٢٥). لە بارەی دەنگخۆشیی پێغەمبەریشەوە، عەلیی کوڕی ئەبو تالیب هەروەها دەڵێت: "پێغەمبەر لە خوێندنەوەی قورئاندا دەنگێکی خۆشی هەبوو" (طباطبایی ١٣٨٧ش: ٣١١). لەمەوە دەزانین کە شتێکی حاشاهەڵنەگرە خوێندنەوە بە ئاواز و کەشی موناجات و موزیکی، دەتوانن لە دەربڕینی چەمک و دەستەواژەی قورئانیدا ڕۆڵێکی کاریگەریان هەبێت" (المهدی :١٩٩٣ ٣٠٤). ئەوەی گرنگە لەم جۆرە خوێندنەوەیەدا بڕی کاریگەرییەتی بۆ سەر گوێگر، بە شێوەیەک "ئاستی سەرنجڕاکێشی و کاریگەریی بە تەواوی بەرز دەکاتەوە" (رحمانی ١٣٩٣ش: ٥٤).

ئایین پێویستی بە پەیوەستەگییەکی ڕۆحی لەگەڵ مرۆڤدا هەیە، بەو شێوەیە هەموو دەمێک

لەگەڵ مرۆڤدا دەژی و بێ ئەو ڕایەڵە مەعنەوییە بەو شێوەیە لە هەست و نەستی مرۆڤدا بە قورسی و قووڵی ناچەسپێت. زمانی ئایینیش مەرج نییە زمانی هەموو مرۆڤێک بێت، زۆر مرۆڤ هەن بە ڕوونی و تەنانەت بە ئاستێکی زۆر کەمیش ناتوانن لەو زمانەی ئایین تێبگەن، بۆیە ئایین پێویستیی بە دەروازەیەکی ترە بۆ ئەوەی بێتە ناو جیهانی ڕۆحیی مرۆڤەوە و کاریگەریی دەروونیی لە سەر هەبێت، یەک لەو دەروازانەش خوێندنەوەی زمانی ئایینی و تێکستی پیرۆزە بە ئاواز و دروستکردنی موناجاتێکی ڕۆحییە، بەو شێوەیە مرۆڤ تەنانەت بێ ئەوەی لە زمانی ئایینی تێبگات، کەچی ئەو زمانە لای پیرۆز دەبێت و باوەڕی پێ دەهێنێت، گوێڕایەڵی و پەیڕەویی لێ دەکات. موزیک و لەوێوە حوزن و گریان لە ڕێی جوانخوێندنەوەی قورئانەوە پەیوەندیی بەتینی نێوان زمانی ئایینی و ئاییندارانە، بە تایبەت ئەوانەی لەو زمانە تێناگەن. "ئەستەمە و نەبووە و ناکرێت ئایینێک هەبێت کە موزیک وەک دیاردەیەکی کولتوورەکەی لەخۆ نەگرێت، تا دەگاتە ئەوەی لە هەندێکیاندا گۆرانی و سەماش پێڕەو دەکرێت" (بنحدو :٢٠١٠ ٨٠).

گواستنەوەی کەشی ئاهەنگسازی و گۆرانیئامێزی زمانی ئایینی بۆ وەرگێڕ قورس و ئەستەمە، چونکە ئەم بابەتە ناچێتە ناو چوارچێوەی دەسەڵاتی وەرگێڕەوە، بۆیە دەبێت بە توانای خۆی هەوڵ بدات لە زمانی دووەمدا خۆی ئەم کەشە دروست بکاتەوە و بە پێی ئەو زمانە جارێکی تر زمانی وەرگێڕدراو موزیکی بکاتەوە و ڕیتم و ئاوازی خوێندنەوەی بۆ بونیاد بنێتەوە.

٢-٢. لەبەرکردن (الحفظ)

لە سەر بناغەی ئەوەی زمانی ئایینی خودا بە سرووش هاتووە، سرووشیش بە شێوەیەکی زارەکی و بە قسەکردن و گوێگرتن دروست بووە، بۆیە هەر لە سەرەتای دەرکەوتنی ئەم زمانەوە کردەی لەبەرکردن ڕۆڵی گەورەی هەبووە. موسوڵمانان لە ڕۆژگاری سەرەتای دەرکەوتنی ئایینەکەیاندا گرنگییان بە لەبەرکردن و فێربوونی قورئانی پیرۆز داوە، ئەوان هەر لە منداڵییەوە فێرکردن و لەبەرکردنی قورئان (ئەگەر چەند ئایەتێکی کەمیش بێت) دەخەنە چوارچێوەی پەروەردەکردنی منداڵەکانیان، جگە لە بەهێزیی باوەڕ بە ئایینەکە و خێر و پاداشتی پرۆسەکە (ئەگەرچی بە ڕوونی قورئان داوای نەکردووە ئایەتەکانی لەبەر بکرێن)، بەڵام هۆکاری ئەم پرۆسەیە لەگەڵ ئەوەی فرە هۆکارە، زێدەتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە وەک ئیبن خەلدوون دەڵێت: "قورئان وەک بناغەیەک گەشەسەندنی کارامەییەکانی دواتری مرۆڤی لە سەر بنیات دەنرێت، هۆکاری ئەمەش ئەوەیە کە پەروەردە لە منداڵیدا توند دەچەسپێت و بناغەیە بۆ ئەوەی بەدوایدا دێت، سەرەتاکان بۆ دڵەکان وەک بناغەی تواناکان وان" (خلدون:٢٠١٤ ٢٧٥).

شارەزایانی موسوڵمان چەندین سوودی لەبەرکردنی قورئان بەدوای یەکدا ڕیز دەکەن:

٢-٢-١. لە نێو ئەو سوودە گەورانەی کە لەبەرکەرانی قورئانی پیرۆز بەدەستی دەهێنن، جگە لە پاداشتی گەورە، "فراوانیی زانست و سامانی زارەکی و شێوازی ئاخاوتنی باشە" (المغامسی ٢٠٠٤: ٨٧-١١٦).

٢-٢-٢. گوایە لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز دەبێتە هۆی ئەوەی "یادەوەریی بەهێز و دەروون پتەو دەکات، شارەزایی لە خوێندنەوە باشتر دەکات، لەگەڵ ڕەوشتێکی جوان، ڕەفتاری ڕاستگۆ، قسەخۆشی و دەمولەفزی شیرین... هتد" (نواب الدین، ١٤١٣هـ ١٩٣). لەبەرکردنی قورئان موسوڵمان پەروەردە دەکات بۆ

"ژیانێکی ڕاستگۆ و لێهاتوویی دەروونی، فێرکردن، بەرزکردنەوەی هەستەکانی لە خوداپەرستی و ترس و خۆبەزلنەزانین و سەرسامی، جگە لە ئادابەکانی ڕەفتار وەک کزکردنی نیگا، هێواشکردنەوەی دەنگ و... هتد" (النحلاوي ٢٠١٠: ٨٦).

٢-٢-٣. بەهۆی لەبەرکردنی قورئانەوە ڕامان لە ئایەتەکان و تێفکرینیان، تا لەگەڵ خوێندنەوەیان بە شێوەی لەبەر، تەفسیر و واتایان بکەنەوە بیر و شاراوە نەبن.

٢-٢-٤. گەشەپێدانی بەهرەی بەڵگەهێنانەوە بەهۆی لەبەرکردنی قورئان، بە جۆرێک لە هەر هەڵوێستێکدا، یان لە هاتنەپێشی هەر دۆخێکی جیاوازیی، یان ئاراستەکردنی پرسیاردا، یان گومان و... هتد، توانای هێنانەوەی ئایەتی گونجاوت بۆ ئەو بارودۆخە هەبێت. ئەمەش زۆر گرنگە، بەڵکوو هەر خۆی گرنگترین مەبەستە.

٢-٢-٥. لە کردەی لەبەرکردنی قورئان و گوتنەوەی بە شێوەی لەبەر، ئاوازە (ئینتۆنەیشن) خۆی ئاشکرا دەکات و ڕۆڵێکی گەورەی دەبێت. ئاوازەی دەنگ، یان بەرزی و نزمیی دەنگ لە کردەی قسەکردندا دەگەیەنێت. لێرەدا ئاوازی قسەکردن واتە چۆنێتیی بەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی دەنگ لەگەڵ تۆنی دەنگ بە واتای شێوەی دەربڕینی هەست بە دەنگەوە. هاوکات موزیکی زمان واتە ڕیتم و ئاهەنگی قسەکردن پێکەوە هەماهەنگی دەکەن بۆ ئەوەی کردە و خۆنماییشکردنی لەبەرکردن ڕۆڵی کاریگەریان دەربخەن.

٢-٢-٦. لەبەرکردنی قورئان و گوتنەوەی لەبەرخۆوە، یان دوای نوێژ، جۆرێک لە خشوعی (بێفیزی) دروست دەکات، هەستی پەشیمانی و داوای لێبوردن لە خودا و پشوویەکی ڕۆحی بە مرۆڤ دەبەخشن، وەک وێنەی سینەمایی ڕەفتاری پێچەوانەی دین دەهێننەوە یاد و لەبەرکەری قورئان بەدەم خوێندنی لەبەری قورئانەوە هەستی پەشیمانی دەردەبڕن و داوای بەخشین لە خودا دەکەن.

٢-٢-٧. لە هەمووی گرنگتر بۆ موسوڵمان شوێنپێهەڵگرتنی شێوازی خوێندنەوەی پێغەمبەرە بۆ ئایەتەکانی قورئان. سەبارەت بە بوارەکانی شارەزایی و کواڵتی بۆ لەبەرکەری کتێبی خودا، گرنگترینیان شارەزایی خوێندنەوە و ئاوازەکەیەتی بە شوێنکەوتنی نموونەی پێغەمبەری خودا. لەم بارەیەوە ئیبنولقیەم لە کاتی وەسفکردنی خوێندنەوەی پێغەمبەردا دەڵێت: "خوێندنەوەکەی سرووودێک بوو نەک زۆر هێواش، نە بە پەلە، بەڵکوو خوێندنەوەیەکی هەماهەنگ بوو، پیت بە پیت، خوێندنەوەکەی ئایەت بە ئایەت دەبڕییەوە..." (إبن‌القیم ١٩٩٤: ٤٦٣). بۆیە لەبەرکەری کتێبی خودا دەبێت "خوێندنەوە و ئاوازەی دەقەکە شارەزا بێت و وریا بێت لە بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خودا و هەڵە نەکات و بە ئاوازێکی نەشاز نەیخوێنێتەوە" (القرطبی٢٣:٢٠٠٣).

دەقی شیعر بۆ لەبەرکردن ئاسانە، بە تایبەت دەقێک کێش و سەروای هەبێت، تێکستی قورئانیش هەر چەند شیعر نییە، بەڵام وێنەی شیعر بە ڕیتم و موزیکی شیعر چنراوە و ڕازێنراوەتەوە، بۆیە تێکستێکە بۆ لەبەرکردن دەشێت، بەڵام لەبەرکردنی ئەم تێکستە داواکراو نییە و خودی پرۆسەی لەبەرکردنیش لە پەروەردەی مۆدێرن پەسەندکراو نییە و بە گرفت بۆ زانین و گەشەکردنی هۆشیاری سەیر دەکرێت. دروستکردنەوەی ئەو ڕیتمە شیعرییەی زمانی ئایینی لە ناو زمانی دووەمدا، دەسەڵاتێکی شاعیرانەی بەرزی دەوێت کە ئەویش بۆ وەرگێڕ دەبێت بەهەند وەربگیردرێت، هەموو وەرگێڕێک ئەستەمە ئەو دەسەڵاتەی هەبێت.

لە سەرەتای دەسەڵاتداریێتیی ئیسلامەوە خەڵکانێکی موسوڵمانان هەبوون و ئێستاش هەن، قورئانیان لەبەر کردووە، تێیاندا هەیە بێ تێگەیشتن ئەم کارەی کردووە. نەک هەر ئەوە لەبەرکردنی قورئان کراوە بە پیشە و لە هەندێک بۆنەی کۆمەڵایەتی و پرسە و گۆڕستانەکاندا دەخوێنرێتەوە و لەبەرکردنی قورئان بە ئاستێک گەیشتووە ئێستا ناوەند و فێستیڤاڵ و پێشبڕکێی بۆ دەکرێتەوە و خەڵاتی بۆ دابین دەکرێت. لە کاتێکدا هیچ ئایەتێکی قورئان باسی لەبەرکردن و خێر و چاکەی لەبەرکردنی قورئانی نەکردووە، بۆیە دەتوانین بڵێین کردەی لەبەرکردن لەم ئاستانەدا جگە لە کاتکوشتن و چەقبەستن؛ زانین بەرهەم ناهێنێت.

بەشی سێیەم
ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی

زمانی ئایینی ڕەوانبێژییەکەی دەکرێتە بەڵگە و خاڵی بەهێزی سەلماندنی سیفەتی پەرجووبوونی، لەبەر چەند هۆکارێک ئاستی ڕەوانبێژیی ئەو زمانە دەکرێتە خاڵێکی بێهاوتا و جۆرێک لە داڕشتن و دەقێک پێک دەهێنن کە بە شێوەیەکی ڕەها توانای ئاڵنگاریی هەموو زمانێک و هەموو کەسێکی هەیە، بتوانن دەقێکی هاوشێوە بنووسن و ڕەوانبێژییەکی لەو جۆرە بەرجەستە بکەن. باوەڕداران پێیان وایە حیکمەتی ئیعجاز لە ڕەوانبێژیی قورئاندا لەلایەک لە پاراویی پەرجووئاسادایە لە هۆنینەوەی وشەکانی قورئاندا، کە جۆرێک سام و گەورەیی بە وشە و ڕستەکانی بەخشیوە و ڕوخسارێکی ناوازەیان پێ داوە، لەلایەکی تر ڕەوانبێژی لە توانای مرۆڤ بەدەر لە واتاکانی قورئاندا؛ ناوازەییەکی پەرجووئاسای تێدایە، کە ئەویش خاڵێکی تری بوونیەتی بە پەرجوویەکی زمانی و لەگەڵ زمانپاراویی لەئاساییبەدەری وشەکانی قورئان... هتد.

ڕەوانبێژی "مەیلی لەوەیە واتا بە دڵەوە بنیشێت، لە قووڵاییی دڵەوە لەزەت ببەخشیت، واتە لە ڕووکەشدا ناهێڵێتەوە و بەرەو ناو دڵ ئاڕاستەی دەکات" (العسكري١٤١٩هـ: ١٠). لێرەدا پێویستی نییە جارێکی تر باس لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی بکرێت و نموونەکانی لە زمانی ئایینیی خودادا دەربهێنرێت، چونکە زۆر سەرچاوە ئەو کارەیان کردووە، تەنیا سێ خاڵی تایبەتمەندیی دیاری ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی باس دەکەین:

١-٣. تەمومژی (الغموض)

تەمومژی، یان ناڕوونی و لێڵی، لە بواری نووسین، وشە و دەقدا ئاماژەیە بۆ حاڵەتێک کە تێیدا دەستەواژەیەک، ڕستەیەک یان دەقێکی تەواو دەکرێت بە چەند شێوازێکی جیاواز لێک بدرێتەوە و زیاتر لە یەک واتای هەبێت. تەمومژی فیکری و میتۆدی و زاراوەیی هەندێک جار دیاردەیەکن بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو ڕووکەشییە فیکرییە و ناکۆکییە میتۆدییەی ناو نووسینەکە، بەڵام تەمومژی ئایینی ئاماژەیە بۆ بوونی دەق، ئایەت، یان چەمکی ئایینی، کە ڕوون نییە و ڕێگە بۆ لێکدانەوەی جیاواز و هەندێک جار دژبەیەک خۆش دەکات. ئەم ناڕوونییە دەتوانێت لە چەندین ئاستدا دەربکەوێت: (زمانەوانی، مێژوویی، کولتووری، فەلسەفی...)، کە تەمومژ لە دەقە ئایینییەکاندا وەک خاڵێکی لاواز سەیر ناکرێت، بەڵکوو وەک سەرچاوەیەک بۆ دەوڵەمەندیی فیکری و مانایی ئایینەکە دادەنرێت کە ڕێگە بە شوێنکەوتووانی دەدات بە پێی کات و شوێن لێکدانەوەی نوێ بۆ دەقەکان بکەن (شحرور، ٢٠٠٨:٢٣٥).

زمانی ئایینی ڕوون و بێگرێیە، بەو پێیەی بۆ خەڵک و ڕێنمایی و ڕوونکردنەوەی ڕێگەی ژیان هاتووە و دەیەوێت هەمووان گوێڕایەڵیی بکەن، بەڵام لە هەندێک شوێندا بارودۆخ و پێویستی وا دەکات تەمومژ و لێڵی بەرهەم بهێنێت.

زمانی ئایینیی خودا لە هەموو شتێکی پێوەست بە ژیان و گەردوون دەدوێت، باسی مردن و بوونی ژیانێک لەدوای مردن و گەڕانەوەی بۆ لای خودا دەکات، زۆر شت سەبارەت بە هەردوو دنیا دەڵێت، ئەو دنیا بۆ بەهەشت و دۆزەخ دابەش دەکات، پێوەرەکانی چوون بۆ هەریەکیان دەکات، ئەمە جگە لەوەی لە ڕۆژی لەدایکبوونی مرۆڤەوە سیستمێکی ڕەوشتی و دینی بۆ ژیان دادەنێت و داوا دەکات هەمووان لە سەری بڕۆن. ئەگەر تێگەیشتن لە هەندێک لەم شتانە ئاسان و بێ گرێ و پێچوپەنا بن، ئەوا بابەتانێک لەمانە بەهۆی ئاڵۆزی و زۆر ڕوونەکردنەوەیان دەکەونە ناو تەمومژ و بەئاسانی بۆ تێگەیشتن هەرس ناکرێن، بەڵگەی ئەم قسەیەش ئەوەیە چەندین بابەت و پرسی ژیان و گەردوون کە زمانی ئایینی خودا باسی کردوون، بوونە هۆی سەرهەڵدانی چەندین بۆچوونی جیاجیا و تەنانەت دژبەیەکیش، ئەم جیاوازییانە هێندە توند بوون سەریان کێشاوە بۆ سەرهەڵدانی چەندین ئایینزا، ڕێباز، مەزهەب، گرووپ و کۆمەڵەی ئایینی، ئەمەش لێکەوتی دابەشبوونی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هەبووە و بووەتە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەی توند و سڕینەوەی هەندێک گرووپ و کەسانی بیرکردنەوە جیاواز و کوشتن و پێکدادانی خوێناوی بە ناوی بەرگریکردن لە ئایینەوە. "لەبەرئەوەی ئایین لەلایەکەوە نەیتوانیوە ئەو دنیابینییەی ئەو ناوی ناوە ڕۆژی پەسڵان؛ بە شوبهاندن نەبێت ڕوونیان بکاتەوە، گەوهەری ئایینە یەکتاپەرستەکان بە دەوری بیری خودادا دەسووڕێنەوە، ئەمەش نەبینراو و نابەرجەستەیە و بە نادیار دادەنرێت، یان گیان (ڕۆح) لە خۆیدا لای مرۆڤ دنیایەکی پەنهانە. بۆیە ئەو زمانەی لەم چەمکە دەدوێت، بە پێویست دەبێت زمانەکەی ناڕۆشن بێت. زمانی ئایینی پڕە لە تەلمیح و ڕەمز و ئیحا، واتە لەبەرئەوە هەمیشە پێیەکی لە ناو ناڕوونیدایە، بۆیە بۆ گوزارشتکردن لەو دنیا ناکۆتا و ناڕوونە پێویستیی بە زمانێکی تەمومژاوی هەیە و بیەوێت یان نا، دەکەوێتە بەکارهێنانی ئەو جۆرە زمانەوە" (نەریمان ٢٠١٣: ٢٥).

تەمومژ تەنیا لە زمانی ئایینیدا نییە، بەڵکوو لە زۆر بواری تریشدا هەیە، چ وەک پێویستی بێت، یان بە ئەنقەست، یان بە هەر هۆکارێکی تر بێت مرۆڤ تووشی ئاڵۆزی دەبێت. ناڕوونی حاڵەتێکی نادڵنیاییە کە تێگەیشتن، یان ڕوونکردنەوەی شتێک بە شێوەیەکی تەواو و یەکلاکەرەوە زەحمەتە. بۆ نموونە لە زماندا ناڕوونی ئەوە دەگەیەنێت کە زیاتر لە یەک واتای گونجاو بۆ وشەیەک، یان دەستەواژەیەک هەیە، ئەمەش دیاریکردنی واتای مەبەست و بنچینەی ئەستەم کردووە، هەروەها لە ژیاندا ڕووبەڕووی کەسان و کەسایەتیی ئاڵۆز دەبینەوە کە تێگەیشتن، یان پێشبینیکردنی هەڵسوکەوتەکانیان لە هەر دۆخێکدا قورسە، لە ئەدەب و هونەریشدا بەردەوام دۆخی تەمومژاوی دێنە بەردەممان کە زۆر کات کاری ئەنقەست و پێویستی داهێنەرەکانیانە و بۆ دروستکردنی کەشی دوودڵی و لەزەت و جۆشوخرۆش، یان بۆ وروژاندنی بیرکردنەوە و ئاراستەی جیاوازی تێگەیشتن بەکار دێت، لە وەرگرتنی زانیارییشدا بەردەوام تووشی دۆخی ناڕوونیی زانیاری دەبینەوە، ئەوەش بڕیاردانی هۆشیارانە لە ڕووداو و دیاردەکان زەحمەت دەکات، لێرەوە تەمومژ لە

زمانی ئایینیدا جگە لە تایبەتمەندی و مەیلی زمانەکە بۆ ناڕوونی، بۆ وەرگریش دۆخێکی قەبووڵکراو و ڕێزلێگیراو بووە.

جگە لە ئامانج و گرنگییەکانی تەمومژ لە زمانی ئایینیدا بۆ خاوەنی زمانەکە و گەیەنەرانی ئەو زمانە، بۆ وەرگرانیش تەمومژ دەکرێت تیغێکی دوو دەم بێت، جارێک بونیادنەر بێت بەوەی ناڕوونی دەتوانێت هاندەر بێت بۆ بیرکردنەوە و داهێنان، هانی وەرگر بدات بۆ گەڕان بەدوای ئەگەرە جیاوازەکان و مەیلی دۆزینەوەی گەوهەرە پەنهانەکان بگەشێنێتەوە. دەمێکی تری ئەو تیغەی لێڵیی زمانی ئایینی ئەوەیە کە وێرانکەرە، ناڕوونی دەبێتە هۆی سەرلێشێوان و دڵەڕاوکێ، بە تایبەتی لەو بارودۆخانەی کە پێویستیان بە بڕیاری ڕەخنەگرانە هەیە. بۆ وەرگر نەک هەر لە بەرانبەر زمانی ئایینیدا، بەڵکوو بۆ هەموو کایەکانی تریش ناڕوونی قەبووڵکراوە، چونکە وەرگر دەزانێت نادڵنیایی سروشتێکی ژیانە و هیچ کەسێک لەم ژیانەدا هەموو وەڵامەکانی پێ نییە، نهێنیی بەشێکی دانەبڕاو و تەنانەت هەستبزوێنی ژیانە و دەشێت هەردوو لایەنی ئەرێنی و نەرێنیی هەبێت. بۆیە توانای مامەڵەکردن لەگەڵ تەمومژدا بە شێوەیەکی دروست گرنگە و مرۆڤ هەوڵ دەدات لەگەڵ هەموو بارودۆخەکاندا خۆی بگونجێنێت، یان هەر نا گوێی لێ بخەوێنێت. ئەوەش قابیلی پەنجەبۆڕاکێشانە، لە فیکری نوێدا تەمومژ بە شتێکی ئەرێنی دەبینرێت، ئەرێنی لەو ڕوانگەیەوە تەمومژ ڕێ نادات واتا و ئایدیاکان بە چەقبەستوویی بمێننەوە، بۆیە بیرمەندان لە فەلسەفە و هونەر و ئەدەبدا جەختیان لە سەر سروشتی فرەواتاییی دەق و ناتەواویی هەر لێکدانەوەیەک وەک تەنیا لێکدانەوە کردووەتەوە، ئەمەش وای کردووە تەمومژ لە پەیوەندیی نێوان زمان و واقیعدا زۆر جار وەک ئامرازێک بۆ گەیشتن بە قووڵاییی ئەزموونی مرۆڤایەتی بەکار بێت.

ئەرکی وەرگێڕی کوردیی تێکستی پیرۆزی قورئان، وەک وەرگێڕی هەر زمانێکی تر، گەیاندنی واتایە لە زمانی یەکەمەوە بۆ زمانی دووەم، بەڵام دەبینین کاتێک لە هەندێک شوێنی ئەم تێکستە لە زمانی یەکەمدا واتا پەنهان بێت و بەئاسانی خۆی بەدەستەوە نەدات، ئەرکی وەرگێڕی کوردی چەند هێندەی تر قورستر دەبێت، کاتێک بیەوێت لە زمانی دووەمدا واتای زمانی ئایینیی قورئان وەربگێڕێت و بە وەرگری زمانی دووەمی بگەیەنێت. بۆ نموونە لە قورئاندا هەندێک وشە یان وتە هەن کە بە "موتەشابهات "یان "وشەی ناڕوون" ناو براون. ئەوانەی ڕوون نین و تەنها خودا واتای گەورەییان دەزانێت، وەک وشەکانی سەرەتای هەندێ سوورەت. بۆ نموونە لە سەرەتای سوورەتی "البقرة"دا هاتووە: "الٓمٓ..."، لە وەرگێڕاوی کتێبی قورئاندا ئەم وشەیە بە "ئەلیف، لام، میم" هاتووە و ڕوون نەکراوەتەوە و نەکراوەتە کوردی، وەک ئاماژەیەک بە ناڕوونی و مانەوەی واتاکەی لەلای خودا.

٣-٢. میتافۆڕ (المجاز)

لەبەر زۆر هۆکار، زمانی ئایینی پەنا بۆ بەکارهێنانی میتافۆڕ دەبات. میتافۆڕ؛ بەکارهێنانی وشەیەکە بۆ واتایەک جگە لە واتا بنەڕەتییەکەی. لەوانەشە پەیوەندییەکی هاوشێوە لە نێوان واتای بنەڕەتی و مەجازیدا (خوازەیی) هەبێت، کە ڕێی بۆ ئەم بەکارهێنانە خۆش کردووە، واتە میتافۆڕ وەک جورجانی دەڵێت: "وشەیەکە لە چوارچێوەی زمانەکەدا ماناکەی دەناسرێت، دواتر لە چوارچێوەیەکی تردا جگە لەو چوارچێوەیەی خۆی بەکار دەهێنرێت و مانایەکی تری لێ بار دەکرێت'' (الجرجاني ٢٠٠١: ٢٢).

زمانەوانیی درکپێکردنیش پێی وا نییە میتافۆڕ بەس شێوازێکی ئاخاوتن بێت، بەڵکوو ناواخنی کار و بیری مرۆڤە. مرۆڤ هەوڵ دەدات بۆ تێگەیشتن لە چەمکە ئەبستراکتەکان پەنا بۆ چەمکی کۆنکرێتی و بەرجەستە ببات، ئەویش بە پێی تیۆری میتافۆڕە چەمکییەکان. سانتا ئانا لە ڕوانگەی زمانەوانیی کۆگنیتیڤەوە دەڵێت: "میتافۆڕی چەمکی توانای بەرهەمهێنانی میتافۆڕی نوێیان هەیە، میتافۆڕ لە هەموو بارەکاندا پرۆسەیەکی بونیادنەرانە و خوڵقێنەرانەیە نەک جێگیر و چەسپاو" (Ana 2002: 202).

بەگشتی میتافۆڕ لە زمانەوانیی دێرین و زمانەوانیی کۆگنیتیڤ تەواو جیاوازن، زمانەوانیی دێرین میتافۆڕ وەکوو تایبەتمەندیی وشە و دیاردەیەکی زمانی دەبینێت، هەر چی زمانەوانیی کۆگنیتیڤە؛ میتافۆڕ وەک تایبەتمەندیی چەمکەکان لە ئاوەزی مرۆڤدا سەیر دەکات.

بە پێی زمانەوانیی دێرین، میتافۆڕ تەنیا لە هونەری ڕەوانبێژیدا بەکار هاتووە، ڕۆڵی هێنانەکایەی کەشێکی ئیستاتیکیی بینیوە، بەڵام بەلای زمانەوانیی کۆگنیتیڤەوە ڕۆڵی میتافۆڕ باشتر تێگەیشتنە لە هەندێک چەمکی دیاریکراو کە مەرجیش نییە لە سەر بناغەی بەراورد و لێکچواندن هاتبێتنە کایەوە. ئەم میتافۆڕانە میتافۆڕی چەمکین و لە ناو ئاوەزی مرۆڤدا ڕەنگدانەوەیان هەیە، دواتر دێنە سەر زمانی مرۆڤ. بە بۆچوونی کەوڤیکسس، "زۆر جار میتافۆڕ لە سەر بنەما و پێشینەی کولتووری واتاکەی دیاری دەکرێت" (Kovecses 2005: 360).

میتافۆڕ بابەتێکی قووڵە، لە زمان، ئەدەب، هونەر، فەلسەفە، زانست و ژیانی ڕۆژانەشدا هەیە، ئەوەی لێرەدا بۆمان گرنگە ئەوەیە گرنگیی میتافۆڕ خۆی چییە و لە زمانی ئاییندا دەبێت بە چی؟ میتافۆڕەکان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە زمان و بیرکردنەوە و پەیوەندیی مرۆڤدا، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی زێدەتر خەرمانەیەک بە دەوری تێکستی ئایینیدا دروست دەکەن. بۆ ئەفسووناویکردنی مرۆڤ و سەرهەڵدانی هەستی سەرسامی و تەنانەت ترسیش. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان یارمەتیمان دەدەن تا جیهان بە شێوازێکی نوێ و داهێنەرانە ببینین، کەچی میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی جیهانی پەنهان زیاتر تاریک دەکەن و هەستی بینین لە ئاستیدا کوێر دەکەن. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان یارمەتیی تێگەیشتن دەدەن لە چەمکە ئاڵۆزەکان، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی بۆ مرۆڤی دەسەلمێنن کە ئاستی تێگەیشتنی لە بەردەم خودا و بوون و گەردوون و قیامەت... هتد؛ هەر زۆر سنووردارە و تێگەیشتنی تەواو لێیان زۆر ئەستەمە. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان وا دەکەن مرۆڤ هەست و بیرۆکەکانی پەرە پێ بدات و بە شێوەیەکی کاریگەرتر دەریانببڕێت، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی هەست و بیرۆکەکانی مرۆڤ دەکاتە کۆپی و پەراوێزی خۆی. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان وا لە مرۆڤ دەکات پەیوەندیی سۆزداری و ناسک بە مرۆڤی تریەوە ببەستێتەوە، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی هەست و سۆزداریی مرۆڤ دەخەنە خزمەت ئایین و پەیامەکانی. بە کورتی: میتافۆڕ ئامرازێکی کاریگەرە، هاوکاریمان دەکات بەهۆی بەکارهێنانی زمان و وێنە و چەمکەکانەوە بە قووڵی و کاریگەرتر بەر ژیان و جیهان بکەوین، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی؛ قووڵی و کاریگەری بۆ خۆیان قۆرخ دەکەن و سەراسیمەبوونیش بۆ ئێمە. هەروەک ئەوەی خودا بە بێباوەڕان و تەنانەت باوەڕدارانیش دەڵێت، پرسیار لە فلان و فیسار بابەت مەکە، چونکە تێناگەن و نازانن: (ٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)

(البقرة: ٢١٦)، واتە: "خوا دەزانێ و ئێوە سەری لێ دەرناکەن." لە قورئاندا (يد الله، وجه الله، عين الله) بە ماناکانی (دەست، ڕوخسار و چاوی خودا) لەو میتافۆڕانەن بەهایان لە واتای ناوەوە (باطن)دایە و لە ڕووکەشەوە دوورن. هەروەها وشەی "الروح" لەوانەیە کە زانیاریی تەواوی تەنها لای خودایە: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي...) (الإسراء: ٨٥)، واتە: "لە تۆ دەپرسن: گیان چییە؟ بێژە: گیان هەر لەوانەیە کە پەروەرندەم دەیزانێ، ئێوە کەمێکتان لە زانست پێ دراوە."

هەر زمانێک بە شێوەی خۆی میتافۆڕ بەکار دەهێنێت، بۆیە دەسەڵاتی وەرگێڕ لەوەدا دەردەکەوێت لەکاتی گواستنەوەی ئەم میتافۆڕانە بۆ زمانی دووەم، سەرلەنوێ بە پێی میکانیزمەکانی زمانی دووەم ئەو میتافۆڕانە دروست بکاتەوە.

٣-٣. وێنەی شیعری (الصورة الشعرية)

کاتێک زمانی ئایینی بە ڕەوانبێژییەکی بەرز داڕێژرابێت، لە ڕوانگەی ئایین خۆیەوە ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی بێهاوتا و نموونەی نەبێت، حەتمەن دەبێت ئەو زمانە لە ڕێی ئەو ڕەوانبێژییەوە پڕ بێت لە وێنەی شیعری. وێنەی شیعری کۆڵەکەی زمانێکە کە ڕەوانبێژییەکەی لە ئاستێکی بەرزدا بێت. هونەرەکانی ڕەوانبێژی کاری سەرەکییان بەرهەمهێنانی زمانی شیعرییە.

وێنەی شیعری ئەو دەربڕدراوە هونەرییانەیە کە ڕەهەندی نوێ بە واتا دەبەخشن و کاریگەرتری دەکەن (کێشانی وێنەیە بە وشە، کە شاعیر لە ڕێیەوە هەستوسۆز و دەروونی خۆی دەردەبڕێت) (لاحطاب :٢٠١٨ ١٨٩). وێنەی شیعری یارمەتیدەرە لە وروژاندنی خەیاڵی وەرگر و وای لێ دەکات بە شێوەیەکی تایبەتی کارلێک لەگەڵ دەقەکەدا بکات. لە هەمووی گرنگتر وێنەی شیعری دەربڕینی هەستە. هەست و سۆز بە شێوازێکی هونەری و کاریگەر دەخرێنە چوارچێوەی تێکستەوە، ئینجا ئەوەش دەبێتە هۆی دروستکردنی جوانی. وێنە شیعرییەکان یارمەتیدەرن لە دروستکردنی جوانیی تێکست و سەرنجڕاکێشتر و چێژبەخشتری دەکەن. لە کاتی خوێندنەوەی تێکستەکەدا بەهۆی وێنە شیعرییەکانەوە هەست بە ڕیتمێک لە خوێندنەوە دەکەین. ئەو ڕیتمە موزیکی ناوەکیی دەقە و یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی کەشێکی گونجاو بەکاریگەریدانان لە سەر وەرگر. وێنەی شیعری ئامرازێکی هونەرییە کە جوانیخوازی و کاریگەریی تێکست بەهێز دەکەن و یارمەتیی شاعیر دەدەن بینین و هەستەکانی قووڵتر و داهێنەرانەتر دەرببڕێت، تێکڕا ئەم تایبەتمەندییانە لە زمانی ئایینی خودادا دەبینرێت. بۆیە لە سەرەتاوە باوەڕ بە پێغەبەرایەتیی پێغەمبەر نەکراوە و پێیان گوتووە و شاعیر و دەقی قورئانیشیان بە شیعر ناو بردووە.

لە هەر تێکستێکدا زمان بە شێوەیەکی قەشەنگ خۆی نمایش بکات، ڕیتمی ئاسایی ناو خەڵک تێپەڕێنێت، ئەم دۆخە بە شێوەیەکی تایبەت لێی دەڕوانرێت و ناوێکی بۆ دەدۆزرێتەوە، یان لێی دەنرێت، کە هەرە بیستراوەکەی ئەوەیە بە نووسەرەکەی دەگوترێت شاعیر. هەر لەم سۆنگەیەوە ئەوانەی بەرهەڵستیی بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلامیان دەکرد و کەوتنە دژایەتیی پێغەمبەری ئیسلام، قورئانیان وەک دەقێکی شیعری ناساند و دانیان بە پێغەمبەراتیی محەمەددا نەدەنا و بە شاعیر لەقەڵەمیان دەدات. قورئان و محەمەد و موسوڵمانانیش بە توندی دژی ئەم جۆرە ڕوانینە بوون و بە تۆمەت و ناڕەوا لێکیان دەدایەوە. لەم بارەیەوە ئەم ئایەتانە لە ناو قورئاندا تۆمار کراون:

(أَ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ) (الأنبياء: ٥)، واتە: "گوتیان: خەونە درۆزنەیە، نەخێر خۆی هەڵیبەستووە، دەشبێ هەر خۆی شاعیرێک بێ. دەسا با نیشانەیەکمان نیشان بدات، وەک پێغەمبەرانی پێشوو.'' گوایە ئەم قورئانە خەو و خەیاڵی بێسەروبەرە، یاخود محەمەد خۆی هەڵیبەستووە، بەڵکوو ئەو کەسێکی شاعیرە دەبا بەڵگە و پەرجوویەک بهێنێت وەک پێغەمبەرانی پێشوو. (وَيَقُوْلُوْنَ اَئِنَّا لَتَارِكُوْٓا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُوْنٍ) (الصافات ٣٦)، واتە: "دەشیاندرکاند: ئێمە بۆ شاعیرێکی شێت؛ چۆن واز دێنین لەوانەی پەرستوومانن!"

قورئان و پێغەمبەر و کۆی سەرچاوەکانی کەلەپووری ئیسلامی بە توندی دژی ئەوە دەوەستنەوە کە دەقی قورئان شیعر و محەمەدیش شاعیر بێت، تەنانەت بە توندی پێداگیری لەوە دەکەن کە نەک هەر دەقی قورئان شیعر نییە، بەڵکوو خودی محەمەد پێشتر بە هیچ جۆرێک پەیوەندیی لەگەڵ شیعردا نەبووە. ئەگەرچی نە لەو سەردەمە و نە پێشتر و دواتر و ئێستاش بە هەر کەسێک بگوترێت شاعیر تۆمەت نییە و بەکارێکی ناڕەوا نایەتە حساب و هەر کەسێک دەقێک بنووسێت پێی بگوترێت ئەوە دەقێکی شیعرییە؛ تۆمەت نییە، بگرە جۆرێکیشە لە پێداهەڵدان، بەڵام قورئان و پێغەمبەر و موسوڵمان بۆیە بە تۆمەت و بڕیاری ناڕاستی نەیارانیان دەزانی، بۆ ئەوەی پەیامی پێغەمبەر وەک ئایین و پەیامی خودایی بگاتە ناو خەڵک و لە سەر زەوی بڵاو ببێتەوە، تا پێغەمبەر وەک نێردراو و هەڵبژێردراوی خودا و پەیامەکەی وەک ئایینێکی گەردوونی و قسەی یەزدان بناسرێت، نەک لە دەقێکی شیعریدا بچووک بکرێتەوە و خۆیشی وەک شاعیرێکی ئاسایی بناسرێت.

وەرگێڕانی شیعر بابەتێکی کێشەئامێزە و لە مێژە جێی مشتومڕە، زمانی ئایینییش کە هەڵگری ئەم زمانە شیعرییەیە؛ بۆ وەرگێڕ دەبێتە ئەرکێکی قورس، چونکە دروستکردنەوەی زمانی شیعری لە ناو زمانی دووەمدا کارێکی ئاسان نییە.

ئەنجام

بەهێزترین تایبەتمەندیی زمانی ئایینی ئەوەیە کە زمانێکی خودایییە، زمانی وەرگێڕیش زمانی مرۆڤە، دروستکردنەوەی ئەم زمانە خودایییە بە دەست و هزری مرۆڤی وەرگێڕ لە زمانی دووەمدا کارێکی ئەستەمە ئەگەر نەکردەیش نەبێت. ڕواڵەتی زمانی ئایینی تایبەت و ناوازەیە، بەو واتایەی لە خودی واتای ڕواڵەتیش هەڵدەگەڕێتەوە و وەک ناوەرۆک کاریگەری لە سەر وەرگر دادەنێت. کاتێک وەرگێڕ هەموو هەوڵی بۆ گەیاندنی واتا و ناوەرۆکی زمانی ئایینی بێت، ئەستەمە بتوانێت ڕواڵەتی ناوازەی زمانی ئایینی بۆ زمانی دووەم بگوازێتەوە. ڕەوانبێژیی قورئان جودایە لە ڕەوانبێژیی هەر دەقێکی تر، دروستکردنەوەی ئەو ڕەوانبێژییە لە زمانی دووەمدا بەو ئاستە بەرزەی ڕەوانبێژی کە زمانی ئاینی ئاڵنگاریی پێ دەکات و دەڵێت مرۆڤ ناتوانێت دەقێکی وەها دروست بکات، بۆ وەرگێڕیش دەبێت بەکارێکی نەکردە و ئەوەی لە زمانی دووەمدا دروستی دەکاتەوە؛ دەبێتە لێکدانەوە و ڕاڤە و ڕوونکردنەوە، نەک وەرگێڕانی تەواو.

سەرچاوەکان

- القرآن الكريم
- تێبینی: بۆ وەرگێڕانی دەقی ئایەتەکانی قورئان؛ سوود لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە:
هـەژار، عـەبدوڕەحـمـان شـەرەفـکـەنـدی (٢٠٠) قورئانی پیرۆز بە کوردی. (وەرگێڕدراو).
پێداچوونەوە: محمدهادی مرادی و ماجد مردوخ روحانی، تاران: انتشارات تازه نگاه و نشر احسان.
بە کوردی:
- تۆفیق، قەیس کاکل (٢٠٢٠) زمـان و ئایین، تاران، چاپخانەی ماد.
- نەریمان، بەهمەن تاهیر. (٢٠١٣) کاریگەریی قورئان لە سەر زمانی کوردی.
نامەی ماستەر، سکوڵی زمان/ فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان/زانکۆی سلێمانی.
بە عەرەبی:
- إبن‌فارس، احمد. (١٣٧١). مقاييش اللغة، تحقيق: عبدالسلام هارون. قاهرة: دار احياء الكتب.
- اسماعيل، شعبان محمد. (١٩٧٨) مع القرآن الكريم. قاهرة: دار الاتحاد العربي للطباعة.
- الأصفهاني، أبـو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب. ١٤١٢هـ المفردات
في غريب القرآن، ط الأولى. دمشق-بيروت: دار القلم الدار الشامية.
- الجرجاني، عبد القاهر. (٢٠٠١) أسرار البلاغة تحقيق محمد رشيد رضا. ط ٤ . بيروت: دار الكتب العلمية.
- الحنفي، أبـو البقاء، بن موسى أيـوب. ١٩٩٨. الكليات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية.
بيروت: مؤسسة الرسالة.
- الدين، ع. نـواب. (١٤١٣) كيف تحفظ القرآن الكريم ط٣. المدينة: مكتبة إبن القيم.
- الرومي، فهد بن عبد الرحمن بن سليمان (٢٠٠٣) دراسـات في علوم القرآن الكريم. الطبعة: الثانية عشرة.
الرياض: كليه المعلمين بالرياض.
- الزركشي، محمد بن بهادر بن عبدالله. (١٩٨٤) البرهان في علوم القران، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم.
القاهرة: دار التراث.
- السيوطى، جلال الدين. (١٩٧٤) الإتقان في علوم القرآن/١. بيروت: دارالكتاب العربي.
- الطوبان، ابن تيمية، تحقيق: عبد العزيز بن صالح. (٢٠٠٠) النبوات. الرياض: أضواء السلف.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران. ١٤١٩هـ الصناعتين،
المحقق: علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم. بيروت: المكتبة العصرية.
- القرطبى، إبو عبد الله محمد بن أحمد بن إبي بكر الأنصاري (٢٠٠٣) الجامع لإحكام القرآن، ج١، المحقق:
هشام سمير البخاري. الرياض: دار عالم الكتب.
- المغامسى، س. (٢٠٠٤) "أثر حفظ القرآن الكريم في التحصيل الدراسي بالمرحلة الجامعية.
"مجلة جامعة الملك سعود العلوم و التربوية الدراسات الإسلامية.
- المهدى، الصالح. (١٩٩٣) الموسيقى العربية. بيروت: دارالغرب الاسلامى.
- النحلاوي، ع. (٢٠١٠) أصول التربية الإسلامية وأساليبها. ط١. دمشق: دارالفكر المعاصر.
- الـنـووى، إبو زكريا محيى الدين بن شرف. (٢٠١١) التبيان في آداب حملة القرآن. بيروت: دار المنهاج.
- باي، ماريو. (١٩٩٨) أسس علم اللغة، ترجمة

وتعليق الدكتور أحمد مختار عمر. الطبعة الثامنة. الرياض: عالم الكتب.
- بنحدو، جمال الدين. (٢٠١٠) مدخل إلى تاريخ موسيقا الأديان. سورية: دار الأوائل.
- حطاب، طانية. (٢٠١٧) الصورة الشعرية في تصور الجاحظ وعبد القاهر الجرجاني، جسور المعرفة، العدد العاشر، صفحة ١٨٨-١٩١.
- خلدون، عبد الرحمن ابن. (٢٠١٤) مقدمة ابن خلدون. مصر: مطبعة مصطفى محمد.
- سەخاوی، علم الدين بن محمد. بی تا. جمال القراء و كمال الاقراء/٢. قم: كتابخانه آيةالله مرعشى.
- شحرور، محمد (٢٠١٨) الكتاب والقرآن- قراءة معاصرة .ديمشق-سورية: الأهالي للطباعة والنشر و التوزيع.
- طباطبايى، سيد محمد حسين. (١٣٨٧) سنن النبى، مترجم: سيد محمد حسين سجاد. بى جا: انتشارات نور ثامن.
- كايوا، روجية. (٢٠١٠) الأنسان و المقدس، ت، سميرة ريشا. بيروت: المنظمة العربية للترجمة.
- مجلسى، محمد باقر. (١٤٠٤) بحار الانوار. بيروت: موسسة الوفاء.
- معاذ، مها محمد فوزي. (٢٠٠٩) انثروبولوجيا اللغة. الاسكندرية: دار المعرفة الجامعية، جامعة الاسكندرية.
- وافي، علي عبدالواحيد. (٢٠٠٤) علم اللغة. الطبعة التاسعة. القاهرة: نهضي مصر، للطباعة والنشر و التوزيع.
- غرابة، حمودة. (٢٠١٣) ابن سينا بين الدين والفلسفة. تقديم: د. محمد البهي. القاهرة: دار الطباعة والنشر الإسلامية.
- فارس، احمد ابن. (١٣٧١) مقاييش اللغة، تحقيق: عبدالسلام هارون. قاهرة: دار احياء الكتب.

فارسی:
- رحمانی، سعید. (١٣٩٣) بررسی تطبیقی روش های آموزش قرآن کریم. تهران: مرکز طبع ونشر قرآن کریم.
- کاشانی، محمد بن شاه مرتضی فیض. (١٣٨٧) تفسیر صافی/١. تهران: انتشارات نوید اسلام.

بە ئینگلیزی:
-Ana, Otto Santa. 2002. Brown Tide Rising: Metaphors of:Latinos in Contemporary American public discourse. Austin: University of Texas press.
-Eliade, Mircea. 1963. The Sacred and The Profane: The Nature of Religion. New York: A Harvest Book -Harcourt, Brace & World, Inc.
- Kovecses, Zoltán2. 2005. Metaphor in Culture. Cambridge: Universality and Variation - Cambridge University Press.
- Otto, Rudolf. 1924. The Idea of the Holy. England: printed in England.

الملخص

خصائص اللغة الدينية- إن عملية التكريد هي مثال على ذلك يتناول هذا البحث فهم اللغة الدينية بعمق أكبر وتحليل تأثير الترجمة على هذه اللغة، مع التركيز على الدين الإسلامي كنموذج. يسلط الضوء على تقسيمات اللغة الإسلامية بين النص القرآني وكتب السنة، وما تبعه من ظهور التفاسير والتأويلات التي أدت إلى تشكيل جماعات وفرق مختلفة. كل منها يتميز بخصائص لغوية فريدة، مما يجعل نص القرآن الكريم محور التركيز الأساسي في هذا العمل. أما أهمية البحث، فهي لا تقتصر على كونه ضرورة أكاديمية؛ بل يكتسب أهمية إضافية لندرته في الأبحاث الكردية وعدم استكشاف العديد من جوانبه باللغة الكردية. منهجية البحث اعتمدت بشكل رئيسي على المنهج الإرتباط التحليلي، مع الاستفادة من علم اللسانيات المعرفية لتحقيق نتائج ملموسة، من بينها تأثير سلطة الترجمة على اللغة الدينية. هيكل البحث يتكون من ثلاثة أقسام: القسم الأول، اللغة الدينية – لغة إلهية يتناول هذا القسم خصائص اللغة الدينية، مثل القداسة، الخلود، الإلهام، الثبات، والغموض، مسلطا الضوء على صفاتها الإلهية. القسم الثاني: طقوسية اللغة الدينية يركز هذا القسم على طقوس اللغة الدينية ويعرض موضوعات مثل جمال التلاوة والحفظ كجزء من هذه الطقوس. القسم الثالث: بلاغة اللغة الدينية يناقش هذا القسم عناصر البلاغة كالرمز، الاستعارة، والصورة الشعرية في سياق اللغة الدينية.

الكلمات المفتاحية: اللغة الدينية، القداسة، الاستعارة، غامض، الغيب.

Abstract

This research, conducted as an academic necessity and simultaneously for a deeper understanding of religious language, focuses on the field of religious language. Among religions, our specific subject is the Islamic religion. Notably, the language of Islam is divided into the textual language of the Quran and the books of Sunnah, followed by the emergence of numerous sects, schools of thought, and diverse groups, each of which may possess its own linguistic characteristics. Therefore, our focus here is the religious language of the sacred text of the Quran. The selection of this topic and the determination of its title, (Characteristics of Religious Language- The process of Kurdization is an example), is not only an academic necessity but also addresses a noticeable scarcity of such research in the Kurdish language. Religious language is a vastly underexplored subject, with little academic research conducted in Kurdish. In this study, a Correlation Analysis Approach has been followed, and by relying on cognitive linguistics, an effort has been made to conduct the research and derive a set of conclusions. This research consists of three sections: The first section, titled Religious Language: The Divine Language, refers to a set of divine attributes of religious language, including holiness, miracle, revelation, immutability, and invisibility. The second section, titled (The Musicality of Religious Language), discusses topics such as (euphony, and memorability) as features of religious language. The third section, titled (The Rhetoric of Religious Language), examines topics such as (vagueness, metaphor, and poetic imagery) in religious language.

Keywords: Religious language, sacredness, metaphor, obscure, uncertain.

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە
ISSN: 2520- 4106
Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/١٣
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/١٣

تەکنیکێن پرسکرنێ و لۆژیکا بەرسڤڤەدانا وێ د ئەدەبێ کوردیدا پرسکرنەکا خانی و بەرسڤڤەدانا "حاجی قادری کۆیی" وەک نموونە

د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
پرۆفیسۆرێ هاریکار
ڕاوێژکاری پەروەردەیی خانەنشین.
ئیمێل ahqarani55@gmail.con

پوختە

ئاخڤتن بنەمایەکا سەرەکییە د ئاڤاکرنا کەسایەتییا مرۆڤی و ڕێکخستنا پێوەندیێن وی دگەل ئەوێن دیکە دا. زەحمەتترین تەکنیکێن ئاخڤتنێ ژی، چێکرن و دەربڕینا پرسانە، چونکە ئاستێ زانستیێ پرسکەری و پێگیرییا وی ب بهایێن بلند ڤە و شارەزایا وی د شێوازێ دەربڕینێدا د ئەڤێ تەکنیکێدا دیار دبن. ئەگەر یەکەم پێنگاڤا پرسکرنێ ژی، ژ تەکنیکێن درستکرنا وێ دەستپێ بکەت، ئەڤە مەبەستا وێ بۆ ئارمانجەکێ هەول ددەت. ئەو هەولدان ژی، جارەکا دیکە ل جەم کەسێ بەرانبەردا دبیتە سەرەتایا قۆناغەکا نوی، کو ژ لۆژیکا ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانا وێ دەستپێ دکەت و خوە نێزیکی ئارمانجا پرسکرنێ دکەت. بدەستڤەئینانا ئارمانجێ ژی دبیتە چەڤێ هەڤکێشەیەکا هەڤسەنگ د ناڤبەرا هەر پرسکرنەکێ و بەرسڤڤەدانا وێ دا. ل ڤێرە دووڕیانەکا چاڤەڕێنەکری دهێتە پێش، کو هەبوون و پاراستنا ئەوێ هەڤسەنگیێ ل سەر تەکنیکێن درستکرنا پرسکرنێ و لۆژیکا بەرسڤڤەدانا وێ ڕادوەستیت. ئەڤ جۆرێ هەڤکێشەیێ د ئەدەبێ بایە بلندا دهێتە دیتن. ئەڤ نموونەیە د ئەدەبێ کوردیدا هەنە، لێ ب شێوەیەکێ زانستی نەهاتینە دەستنیشانکرن، کو تەکنیکێن درستبوونا وان بهێنە شرۆڤەکرن و وزەیا فەلسەفەیا وان ژی بهێتە ڤەدیتن. ژبۆ سەلماندنا ئەڤێ ڕاستیێ ژی، پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانی و بەرسڤڤەدانەکا حاجی قادرێ کۆیی هاتینە دەستنیشانکرن و کار ل سەر ئەوێ هەڤکێشەیێ هاتیە کرن، ئەوا هەردوو ئالیێن وێ هەڤسەنگ دکەت.

پەیڤێن کلیلی: پرسیار، پرسکرن، بەرسڤ، بەرسڤڤەدان، ئایین و دەولەت

پێشەکی

پرسکرن وەک تەکنیکەکا بنیاتا هەلبەستێ د بەرهەمێن شاعرێن کلاسیکێن کورد دا بکارهاتیە، لێ ناساندنا تێرما وێ یان شرۆڤەکرنا تێگەها وێ یان ژی ڤاڤێرکرنا جۆرێن وێ ب شێوەیەکێ ڤەبڕ د فەرهەنگێن تێرمێن ئەدەبیێن کوردیدا ناهێنە دیتن. ئەڤە ژی ئاریشەیەکە و پێدڤی ب چارەسەرکرنێ هەیە. د ئەوێ چارەسەرکرنێ دا دێ هەول هێتەدان کو ئەنجاما ئەڤان هەردوو گریمانەیان بهێتە ڤەدیتن:

-ئایا جیاوازی د ناڤبەرا پرسیار و پرسکرنێدا هەیە و تایبەتمەندیێن وان چنە؟

-چەوا پرسکرن د ئەدەبێ دێرینێ کوردیدا هاتیە دەربڕین و چەوا هاتیە بەرسڤڤەدان؟

گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د جوداکرنا تێگەهێن پرسیار و پرسکرنێدایە، کو چەوا وەک دوو تێرمێن سەربخوە ل دویڤ ڕۆلێ وان د بنیاتا دەقێن ئەدەبیدا هاتینە بکارئینان. ئەو ڕێکارێن تایبەتمەندیێن وان پێ هاتینە ڕۆنڤەکرن و جۆرێن وان ژی هاتینە پۆلینکرن. د ئەوێ پۆلینکرنێدا جەخت ل سەر تەکنیکێن پرسکرنێ هاتیە کرن و پاشی پێگەهێ وێ ژ ئالیێ ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ڤە هاتیە شرۆڤەکرن. ئەو شرۆڤەکرن ژی د سنۆرێ پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانیدا هاتیە دەستنیشانکرن و بەرسڤڤەدانا وێ ژ ئالیێ حاجی قادرێ کۆیی ڤە هاتیە ڕۆهنڤەکرن. بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژی ڕێبازا وەسفی شیکاری هاتیە پێڕەوکرن.

ناڤەرۆکا ڤەکۆلینێ، ژ بلی پێشەکی و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران، ژ دوو پشکان پێکهاتیە: پشکا یەکێ ژبۆ ئالیێ تیۆری هاتیە تەرخانکرن و دوو تەوەران ب خوە ڤە دگریت. د تەوەرێ یەکێ دا تێرما پرسکرنا ئازاد هاتیە پێناسەکرن و تێگەها وێ هاتیە ڕاڤەکرن و پێگەهێ وێ ژی د پێوەندیێن دگەل جۆرێن دیکەیێن پرسیار و پرسکرناندا هاتیە دەستنیشانکرن. تەوەرێ دوویێ ژی ل بارەی تەکنیکێن پرسکرنێ یە و سەرەدەرییا وێ دگەل لۆژیکا بەرسڤڤەدانێ هاتیە سەرڕاستکرن.

د پشکا دوویێدا، پێنگاڤێن درستبوونا تەکنیکێن پرسکرنێ ل سەر بۆچوونەکا ئەحمەدێ خانی هاتینە پراکتیزەکرن و نموونەیەک ژ پرسەکا فەلسەفییا زیندی د بەرهەمێن ویدا هاتیە دەستنیشانکرن و بەرسڤڤەدانیا وێ ژی ل دویڤ هندەک بەلگەیێن پەسەندکری د بەرهەمێن حاجی قادرێ کۆییدا هاتییە ڕۆنڤەکرن.

پشکا یەکێ: چارچویڤێ تیۆریێ ڤەکۆلینێ

تەوەرێ یەکێ: ناساندن و تایبەتمەندیێن پرسکرنێ و بەرسڤڤەدانێ

پرس و بەرسڤدان ژ ئالیێ زمانەڤانیێ و زاراڤەسازیێ ڤە دوو فۆرمێن جودانە لێ هەڤبەندییەکا ئۆرگانیکی د ناڤبەرا واندا هەیە و وەک دوو ئالیێن هەڤکێشەیەکێ دیار دبن. واتایا پرسکرنێ تەڤاڤ نابیت ئەگەر بەرانبەری وێ بەرسڤڤەدانەک نەبیت. هەبوونا بەرسڤڤەدانێ ژی پشتی ئەرکێ پرسکرنێ دەستپێ دکەت، لەوما ب فەر دهێتە زانین کو زاراڤەیێن هەردوویان ب جودا بهێنە ناساندن و پاشی تایبەتمەندیێن وان بهێنە هەڤبەرکرن.

١-١-١. زاراڤەیا پرسکرنێ: د فەرهەنگێن زاراڤەیێن ئەدەبێ کوردیدا (پرس، پرسیار) بۆ هەمان واتا بەرانبەر (سؤال – question) دانینە و "پرسیاری کەلامی" ژی بەرانبەر (السؤال الكلامي – Rhetorical question) دانایە (لیژنە ٢٠٠٦: ٢٦). ژ ئەوان هەر سێ زاراڤەیان تنێ زاراڤەیا داویێ هاتییە شرۆڤەکرن، کو "هونەرێکە لە هونەرەکانی زانستی کەلام، بریتییە لەو پرسیارەی لەکاتی لێدوان

و یاخود نووسیندا بە مەبەستی ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەران و بە تایبەت بیسەران ئاڕاستە ئەکرێ تاکوو لەم ڕێگەیەوە لێدوان یاخود نووسینەکە زۆرتر لە سەر جەماوەری خوێنەر و بیسەر کاریگەری دابنێ" (سەجادی ٢٠٠٤: ١٠١)، لێ بۆچوونا خوە ل سەر چو دەقێن ئەدەبێ کوردی پراکتیزە نەکرییە، یان بۆ سەلماندنا بۆچوونا خوە چو نموونە نەئینایینە. هەر چەندە ئەڤە بۆچوونەکا باوە و د ژێدەرێن ئینگلیزی ژێ دا دووبـارە دبیتەڤە کو "پرسیارا ڕۆنبێژی ئانکو ڕەوانبێژی مەبەست ژێ تنێ باندۆرا خوە ل سەر کەسێن دیکە هەبیت، نەک ژبۆ بدەستڤە ئینانا بەرسڤەکێ دهێتە ئاراستەکرن'' (البعلبكي ١٩٩٩: ٧٨٧). د ژێدەرێن عەرەبی ژێ دا، هەر ب پرسکرنا ڕەوانبێژی بناڤکرییە و ژبۆ هەمان مەبەست بکار دهێت. "پرسیارا ڕەوانبێژی ئەو پرسیارەیە کو ل کەسەکی دهێتە کرن و پێدڤی ب بەرسڤێ نییە، چونکە ڕاستییەکێ دپەژرینیت. دەما تۆرەڤان د کارێ خوە یێ ئەدەبیدا بکار دهینیت، مەبەستا وی ئەوە کو بزاڤ و قایلبوونەکێ د دەروونا خوەندەڤانی یان ژێ بینەریدا بورووژینیت'' (التونجی ١٩٩٩: ٥٣٢). هەروەسا هەموو جۆرێن پرسیارێ: پرسیارا نکولی، پرسیارا هەلهێنانی، پرسیارا درامایی د فەرهەنگێن زاراڤەیێن ئەدەبێ کوردی و تەنانەت د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژێ دا ناهێنە دیتن. پرس و پرسیار و پسیار وەک سێ پەیڤێن هەڤواتا د هندەک فەرهەنگێن کوردی – کوردیدا دهێنە دیتن و بۆ هەمان مەبەست هاتینە ناساندن (موکری ٢٥٧٣: ١٩٦). هندەکێن دیکە دوو ژ ئەوان پەیڤان پتر ڕێکخستینە و پەیڤا سـەرەخـۆشـی ژێ بۆ زێدەکرییە و بـۆ هەمان مەبەست شرۆڤەکرینە کو "پرس (ن. خ. مێ) پسیار. سـەرەخـۆشـی: پرسـا تـە چییـە؟'' (بـۆتـی ٢٠٠٦: ٥٢٨)، ڕامان ژ ئەوان هێماین کورتکری ژێ ئەوە، کو پرس ناڤە سادەیە مێیە. ب شێوەیەکێ گشتی فەرهەنگێن زمانێ کوردی د نێڤ ئەڤێ بازنەییدا دزڤڕن. د فەرهەنگێن کوردی کوردی : ئینگلیزیدا ئەو هەر سێ پەیڤ بەرانبەر ''Question'' دانینە، لێ پرسپێکردن بەرانبەر ''Consunlting'' هاتیە (نـاڤـخـۆش ٢٠٠٦: ٣٧). د فەرهەنگێن کـوردی: عـەرەبـی ژێ دا "پرسپێکردن: استـشـارة'' هاتیە (موکری، ٢٥٧٣ک: ١٣٥)، کو ب واتایا شێورمەندیێ دهێت و وەک پەیڤەکا داڕێشتی هەمان مەبەستێ دگەهینیت. ئەڤە ژێ ئەوێ ڕامانێ ددەت، کو مۆرفیما "پرس'' وەک لیکسیکەکا فەرهەنگیا سادە پشکەکە ژ مۆرفیما داڕشتنا "پرسپێکرن'' و دگەل چەندین مۆرفیمێن دیکەیێن بەنددا د داڕشتنا پەیڤێن نویدا بەشدار دبیت، وەک: پرس + ە = پرسە، پرس + یار = پرسیار، پرس + ژ + ێ +کر + ن = پرسژێکرن، بەر + پرس = بەرپرس و... هتد. د هەڤبەرکرنا ئەڤان پەیڤێن سلالدا دیار دبیت کو پەیڤا پرس د ڕۆنان و واتـا یا خوە دا جودایە ژ هەموو پەیڤێن دیکە و د نێڤ ڤەکۆلینێن زانستیدا بکار دهێت و پەیڤێن دیکە نابنە جێگرەڤەیێن وێ، بۆ نموونە "پرسا مافێن مرۆڤی'' گوزارشتێ ژ بابەتەکێ بەرفرەه دکەت کو لەوانەیە چەندین پرسیار و پرسژێکرن و پرسپێکرن و بەرپرسی هەموو پێکڤە لایەنەکێ بچووکێ ئەوی بابەتی بن. د زمانێن دیکە ژێ دا پرسیار و پرس وەک دوو زاراڤە جێگیر بووینە و هەریەکێ تێگەها خوە یا تایبەت هەیە، بۆ نموونە د زمانێ عەرەبیدا "سؤل'' و "تساؤل'' و د زمانێ ئینگلیزی ژێ دا؛ ''Interrogation'' و ''Question'' دوو زاراڤەیێن جودانە. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژێ دا هەست ب تێگەهێن هەردوویان دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د توێژینەڤەیێن زانستیدا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاڤێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژێ

دا ئەو تێکهەلی درستبوویە. ل دویڤ لێکدانەڤەیا سلالدا، جیاوازی د ناڤبەرا "پرس" و "پرسیار"ێ دا نەهاتیە کرن و جۆرێن وان ژی نەهاتینە پۆلینکرن، بۆ نموونە هەموو جۆرێن پرسێ: پرسا رێکخستی، پرسا سنۆردار، پرسا ئاراستەکری، پرسا ئازاد د نێڤ فەرهەنگێن زمانێ کوردیدا جەخت ل سەر نەهاتیە کرن. د هەردوو حالەتاندا پرس زاراڤەیەکە و تێگەهەکا خوە یا تایبەت هەیە دەما د ئاستا سینتاکسێدا واتا خوە یا تەڤاف د "پرسکرن"ێدا ددەت.

١-١-٢. زاراڤێا بەرسڤڤەدانێ: ئەو تێکالزبوونا د دەستنیشانکرنا زاراڤەیێن پرسکرن و پرسیارێدا هەبوویە، ب هەمان شێوە یان ژی هندەک جاران ئالۆزتر د زاراڤەیێن بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێ ژی دا دووبارە دبیتەڤە، چونکە "هەر زاراڤەیەکێ رامانا خوە یا سیاقی و ئیتیمۆلۆجی هەیە و ڤەکۆلەری ناچار دکەت کو هویربینیێ د واتایا وێ دا بکەت داکو پرسا وێ یا تێکالزی و بنیاتێ تیۆرییا تێگەها وێ شرۆڤە بکەت" (بن جيلاني ٢.١٦: ١٢٧). ل دویڤ پەسەندکرنا ئەڤێ بۆچوونێ، د هندەک فەرهەنگێن کوردیدا تێکالزییا واتایا ئەوان هەردوو زاراڤەیان ب ئەڤێ شێوەیێ جودا کرییە: "بەرسیڤ = جواب و بەرسیڤدان = إجابة" (موکری، ٢٥٧٣ک: ٧٥). ئەو جوداوازییا د ناڤبەرا ئەوان هەردوو پەیڤاندا د زمانێن کوردی و عەرەبیدا هەیە، د زمانێ ئینگلیزی ژی دا دهێتە دیتن، وەک: "Answer" و "Response" (البعلبكي ١٩٩٩: ٧٨١). ژبلی جیاوازییا واتایی یا د ناڤبەرا بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێدا هەیی، جودابوونەک د ئەرکێ وێ یێ زمانەڤانیێ ژی دا هەیە. بەرسڤ: پێدانا ئەوێ زانیاریێ یە یا پرسیارکەری داخوازکری، لێ بەرسڤڤەدان بەشەکە ژ ئەوان زانیارییێن پرسەکێ کرین و هەردوو لایەن هەول ددەن پترین زانیارییان ل سەر ئەوی بابەتی بدەستخوەڤە بهینن.

د ئەنجاما ئەڤێ هەڤبەرکرنا زمانەڤانی، فەرهەنگیدا دیار دبیت کو ل دویڤ واتایا هەردوو پەیڤێن "پرسیار" و "بەرسڤ"ێ دا، هەر کەسەک و د هەر ئاستەکیدا بیت دکاریت ب ئاسانی بکار بینیت، لێ "پرسکرن" و "بەرسڤڤەدان" و پێگەهێ ئەرککارییا وان ل سەر ئاستێ سینتاکسێدا ئەوێ راستیێ نیشان ددەت، کو سەرەدەری دگەل ئەوان هەردوو زاراڤەیاندا بۆ مە کارەکێ ئاسان نییە و پرۆسەیەکا فرە رەهەندە، ب تایبەتی کو "ئەم چەند تشتەکین و مە بەرانبەر تشتێن دیکە بەرسڤڤەدان هەیە" (Richards 1965: 29). ل دویڤ بنەماییێن ئەڤێ تیۆرێ، ئەم ب رێیا هندەک تشتێن دەستنیشانکرییێن بژاردە را و هندەک پەیڤ و واتاییێن وان دگەهینە جیهانەکا رووت و نەهەستپێکری، کو واتایا پەیڤان تێدا ل دویڤ کارلێککرنەکا جێڤەگردا دیار دبیت. ئەو جێڤەگرتن ژی بیاڤەکێ رێخوەشکەرە کو بەرسڤڤەدانەکێ بۆ ئەوێ واتایێ چێ بکەت. هەر بەرسڤڤەدانەک ژی وەک تەکنیکەکا هزری د دانوستاندنێن ئاست بلنددا بکار دهێت، هەر وەسا د بابەتێن ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ژی دا ب مشەیی دهێتە دیتن. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ راستیێ دکەت، کو بەرسڤڤەدان دەرئەنجامێ پرسەکێ یە کو کەسەکێ بیرتیژ کری، لێ وشەیەک یان هەڤۆکەک تێرا رۆنڤەکرنا وێ ناکەت، لەوما پێویستی ب رۆنڤەکرنەکا پتر هەیە و لەوانەیە چەندین کەس تێدا بەشدار ببن. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژی دا هەست ب تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤڤەدانێ دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د تویژینەڤەیێن ئەدەبی دا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاڤێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی دا ئەو تێکهەلی درستبوویە.

١-١-٣. تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤڤەدانێ ل

دویڤ پێناسەکرنا زاراڤەیێن (پرسیار، پرسکرن)ێ و (بەرسڤ و بەرسڤڤەدان)ێ وەسا خویا دبیت، کو تێگەهێن وان وەک فۆرم جیاوازن و د هەڤبەندییێن خوە ژی دا ئەرکێن وان دجودانە، ژ ئالیێ پێکهاتەیێ ڤە وەکهەڤ نینە، هەریەکی ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە. ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ جۆرە پرسکرنە و داخوازا وەرگرتنا زانیاران "بۆ دوو کۆمەلەیان دابەش دبن: کۆمەلەیا یەکێ، پرسێن شرۆڤەکرینە، کو ئەوا بۆ هاتییە ئاڕاستەکرن لێ تێگەهشتیە. کۆمەلا دوویێ ژی پرسێن هەلسەنگاندنێنە، کو دەمێ دهێنە ئاڕاستەکرن پێدڤی ب بڕیاڕ وەرگرتنێنە، ژ بۆ کو یێ بەرامبەر پێ قایل ببیت یان ڕەت بکەتەڤە" (فیشر ٢٠٠٩: ٨٩-٩٥) ئەو جوداوازی ژی ب ڕۆهنی خەسلەتێن هەردوو جۆران دەستنیشان دکەت. ئەوا هەڤبەندی ب ئەڤێ ڤەکۆلینەڤەیێ هەیە ئالیێ دوویێ یە، کو د ڕامانا خوە یا کویر دا زاراڤەیێن "پرسکرن و بەرسڤڤەدان"ێ ڤەدگریت.

ل بارەی زاراڤەیا (پرسکرن - تساؤل - Interrogation) کو ب ڕامانا "هونەرێ سۆراغکرنێ و بدەستڤەهینانا کۆزانیاریێ دهێت و پتریا جاران جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا ڕاستەوخوە و پرسکرنا لێکزڤڕاندی هەیە، هەروەسا ئەو جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا گشتی و پرسکرنا تایبەتی و تەڤایا پرسکرنێن ل بارەی دۆزەکێ یان گریمانەیەکێ ئەوێن ژێپرسینەکێ دروست دکەن دهێتە کرن" (خلیل ١٩٨٩: ١٥٩). ئەڤ بۆچوونە مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت کو پرسکرن زاراڤەیەکا تەوەربەندە و کاریگەرییەکا هەڤبەش د ناڤبەرا جۆرێن وێدا هەیە، لێ ئەرکێ هەر یەکی ژ ئەوان جودایە، بۆ نموونە مەبەست ژ پرسکرنا کەلامی ئەوە کو "کاریگەرییەکا دەروونی ل کەسێ بەرانبەر بکەت، یان ژی نیشانەکا سەرسوڕمانێ بۆ دروست بکە" (Cuddn 1997: 572)، لێ پرسکرنا ئازاد ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونا پەسەندکری دیار دبیت کو د بازنەیەکێ مەعریفیێ بەرفرەهـ دا بکار دهێت و ل سەر هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیێ و زانستێ و ئەدەبیدا ئەرکێ لێگەڕیان زانیارییان دبینیت. هەموو جۆرێن پرسکرنێ ژی ل سەر خالا ڤەدیتنا ڕاستیێ یەکدوو دگرنەڤە، چونکە "ڕاستی یا بەربەلاڤە و پتر ژ ئاستەکێ یا بژیایە و پێتڤی ب شیانێن پتر ژ کەسەکی، کۆمەلەیەکێ، جۆرەکی هەیە، داکو سیماییێن دەستنیشانکرییێن چالاکییێن وێ یێن سەلماندی بدەت" (محمود ٢٠٠٢: ١٨٥). ب ئەڤێ شێوەیێ چالاکییێن هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیێ و زانستێ و ئەدەبی ل دویڤ ڤەدیتنا ڕاستیێ دگەڕن:

- ل سەر ئاستی فەلسەفەیێ "پرسکرن ل سەر سێ بنگەهان دهێتە دانین: ١. د بیاڤێ دانوستاندێ دا بهێتە هەلهینان و دەبیت بەهانەیێ ژێ ڕا بهینیت. ٢. پرس بهێتە ئامادەکرن و هەموو تشت ل دویڤ بیاڤێ دانوستاندنێ بهێنە ڕێکخستن. ٣. ئەوا مایی کو دێ چەوا ب کەسەکێ دیکە ڕا ئاخێڤی" (أرسطو ١٩٨٥: ٧٢٦). ئەڤە ژی پرۆسەیەکا ئالۆزە و ئارمانجێن وێ ژی ب ساناهی ناهێنە سەلماندن، لەوما "د گریمانەیا چەرخەکێ تەڤاڤ ڕێکوپێک و بەردەوامدا بزڤڕیت، دکەفتە بەر پرسەکا مۆکڕ، ژبەر کو هەڤتەرییا د ناڤبەرا جۆرێن هونەراندا ب ساناهی ناهێتە پەژراندن و هەڤتەریبا د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و شعرێدا پتر جهێ گومانێیە" (Wellek1985: 125). ڕەهـ و ڕیشالێن ئەڤێ کێشەیێ دزڤڕنەڤە بۆ ئەوێ بۆچوونێ کو هونەر ب گشتی و ب تایبەتی شعر بەرهەمەکێ خودییە، لێ ئەڤە ژی ژ دوو ئالییان ڤە کێشەیەکا بەرنامەڕێژیێ دروست دکەت و ل داوییێ هەر ژ قەوارەیا "خود" ێ دەردچیت و مژویلی پرسێن بابەتی دبیت، ئەوێن دانوستاندنەکا مەعریفی

د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستێن مرۆڤایەتیدا چێ دکەت، ژبەرکو هەر دیاردەیەکا جڤاکی لایەنەکێ ژینا مرۆڤی وەردگریت و "مرۆڤایەتی ب رێیا هۆشیاریێ ڤە دهێتە دەستنیشانکرن و ژ پێخەمەت مەبەستا بهایەکی بۆ دیارکرنا ڕامانەکێ دچیت'' (بن جیلالي ٢.١٦: ١٤٥). ب ئەڤی شێوەیی هەر دیاردەیەکا فەلسەفی گومانەکێ چێ دکەت و هەر گومانەک ژێ پرسەکێ دئازرینیت کو پێدڤی ب بەرسڤڤەدانەکێ هەیە.

- ل سەر ئاستێ زانستێ ژێ، کەلەکەبوونەکا مەعریفیيا مەزن د مێژوویا مرۆڤایەتیێدا چێبوویە و یا بوویە سیستمکێ هزریێ سەرانسەری. د پێڕەوکرنا ئەوی سیستمیدا، بەردەوام ڕێچکەیێن هەڤپەیڤین و تێگەهشتن و شرۆڤەکرنێ سەروژنوی سەر هەلددەن. هەر یەک ژ ئەوان ڕێچکەیان، تلۆڤەیەکێ پرس و پرسیاران د گەل خوە دا دهینیت و ژبۆ چارەسەکرنا کێشەیەکێ د کار و کریارێن بسپۆرێن بیاڤێن جودا جودا دا دهێنە دەربڕین. شێوازێ هەر پرسکرنەکا ژ ناڤەرۆکەکا زانستی دەرهاتبیت و پێناسەیا وێ ژ نازناڤێ "پرسکرن''ێ و پاشگرا ئیزم (ism)ێ پێک هاتبیت کو دبیتە پرسکرنیزم و ب واتا زانستا پرسکرنێ دهێت. ل دویڤ ئەوێ ڕێچکەیێ، پرسکرنیزم دبیتە "کۆد''ەک و نهێنییا چارەسەرکرنا ئاریشەیێن مەزن ڤێ یە. ب ڕامانەکا دیکە، دکارین بێژین کو، ژیان ب خوە جیهانەکا بەرینە و کلیلا ڤەکرنا دەرگەهێن وێ ڤەخوەندنا ئەوان کودانە یێن پرسکرنیزم ڤەدکەتەڤە. ئەو کود ژێ ب زمانێ ماتماتیکێ ڤە دهێنە لێکدانەڤە. ئەڤێ هەڤکێشەیا ئالۆز، هەڤسەنگیێن خوە هەنە. د تێگەهشتنەکا سەرەتاییدا، ڕێ تێدچیت ئەوێ هەڤکێشەیێ ب شێوەیەکی لێک بدەینەڤە کو بۆ هەر کێشەیەکا پرسدار و د هەر بیاڤەکێ ژیانێ دا بکێر بهێت:

کێشە = پرسکرن × ئیزم

کێشە = س × ئیزم

س = کێشە ÷ ئیزم

س = بەرسڤڤەدان

بەرسڤڤەدان ئانکو چارەسەرییا ئەوێ کێیشەیێ د ئالیێ ڤەشارتیێ ئەوێ هەڤکێشەیێدا دهێتە ڤەدیتن. هەر هەڤکێشەیەکا پێوەندیی ب سروشتی یان جڤاکێ ڤە هەبیت ل دویڤ ڕێبازەکا زانستی دهێتە لێکدانەڤە و ئەنجامێن وێ ژێ بەرسڤڤەدانێن ئەوان پرسکرنانە یێن ل دەستپێکا ئەوێ کێشەیێ هاتینە ئازراندن.

- ل سەر ئاستێ ئەدەبی ژێ، کو خود ناڤەندا سەرەکییە د ئاڤاهیێ دەقا شعرێ دا، لەوما "پرسکرن بالگەها هۆشیارییا مرۆڤییە و نیشانا وی یا جوداکەرە. ڕێبەرا وی یا یەکانەیە کو بەرهەڤبوونا وی یا کارا د گەردوونێدا پەسەند دکەت" (محمود ٢٠٠٢: ١٨٣). ئەڤ هونەرە ژێ داهێنانەکە سۆزا شاعری بۆ خوە ڕادکێشیت و ل دویڤ ئەندێشەیا وی دهێتە هەلسەنگاندن و ب شێوازەکێ پڕی ئالاڤێن ڕەوانبێژیێ دهێتە دەربڕین. دەما شاعر د ئاستەکێ بلندێ مەعریفیدا بیت، دکاریت ب ئەوان ئالاڤان هزرێن فەلسەفی و بۆچوونێن زانستی تێکهەلی ناڤەرۆکا دەقا خوە بکەت. ئەڤە ژێ ڕێچکەیەکا بەربەلاڤبوو د ڤەهاندنا شعرا دێرینا کوردیدا.

د لێکدانەڤەیا ئەڤان هەر سێ جیاوازیێن د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستێ و ئەدەبیدا هەین، هندەک ئەنجام بدەستڤە دهێن کو دکارین تێگەهێن ئەوان ئالاڤان و ب تایبەتی هەردوو زاراڤەیێن "پرسکرن" و "پرسیارێ" شرۆڤە بکەین و پاشی هەڤبەندییا پرسکرنێ ب "بەرسڤڤەدان"ێ و پرسیارێ ب "بەرسڤ"ێ ڤە لێک بدەینەڤە. ئەڤە ژێ دوو هەڤکێشەنە و ڕاستەخوە پێوەندیی ب ئەڤێ ڤەکۆلینێ

ڤە هەیە. ل دویڤ هەڤبەرکرنا هەر دوو هەڤکێشەیان ژی، دکارین هەلنجاندنا ئەوان بۆچوونان د ئەڤان چەند خالاندا کورت بکەینەڤە:

ئا - پرسیار ئاراستەی بەرانبەری دهێتە کرن و راستەخوە بەرسڤا وێ ژ ئەوی/ئەوێ دهێتە وەرگرتن، لێ مەرج نییە پرسکرن ئاراستەی کەسەکێ دەستنیشانکری بهێتە کرن، بەلکو د رەوشەکا سەرسووڕماییدا پرسکەر ژ خوە دکەت و پاشی ژ هەموو کەسێن پێوەندی ب ئەوی بابەتی ڤە هەیە ئاراستە دکەت.

ب -هندەک جاران پرسیار ب مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، کو پێشتر پرسیارکەری بەرسڤا وێ یا بۆ گۆتی و نیشادای و مەبەست ژێ هویبوونە و ئەوا بۆ هاتیە گۆتن ب درستی فێربوویە یان ژی وەرگرتنا وی یا رێژەییە. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ، دەما پرسکرن بۆ مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، پێویستە ئەوێ بەرانبەر ب هزرکرنەکا هویر یان ژی ب رێیا ڤەکۆلینەکێ بگەهتە هندەک ئەنجامان، کو بەرسڤڤەدانا ناڤەرۆکا پرسکرنێ بن.

پ - پرسیارکەر داخوازا وەرگرتنا زانیارییەکێ ب تنێ دکەت، وەک: (ناڤێ تە چییە؟ ناڤێ من سەرداره) یان (ئاڤ ژ چ پێک دهێت؟ ژ ئوکسجین و هێدروجینێ پێک دهێت). ئەگەر داخوازا چەندین زانیارییان کر، دەبیت بۆ هەر زانیارییەکێ پرسیارەکا نوی ئاراستە بکەت و ب زنجیرەیەکا پێکڤەگرێداییا پرسیار و بەرسڤان ڤە دانوستاندن دهێتە کرن. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ پرسکەری هندەک زانیاری ل سەر بابەتێ خوە هەنە و داخوازا زانیاریێن پتر دکەت و هەر کەسەک و ل هەر جهەکی بیت دکاریت ل دویڤ بۆچوونا خوە هندەک زانیارییان ژێ زێدە بکەت.

ج - پتریا جاران پرسیار یا کورتە و ب هەڤۆکەکێ تێناپەڕیت و بەرسڤا وێ ژی هندی یا کورت و ڤەگر بیت باشترە، لێ پرسکرن بابەتەکێ درێژە و هندەک جاران د ئامادەکرنا کتێبەکێدا دهێتە بەرسڤڤەدان.

چ - ماوەیێ د ناڤبەرا پرسیارکەری و بەرسڤا وەرگریدا، گەلەک ناخایەنیت و ژ چەند خولەکان تێناپەڕیت، لێ بەرسڤڤەدانا پرسکرنێ هندەک جاران چەند سەد سالان تێدپەڕیت و بهایێ خوە یێ زانستی و ناڤەرۆکا خوە یا نێزیکی راستیێ ژدەست نادەت. لەوانەیە ژبەر ئاوێتەیی و زەحمەتییا وێ بیت، لەوما ب یەکجاری ناهێتە وەرگرتن.

د - پرسیار داخوازا جۆرەکێ پێزانینان دکەت و یەک نیشانێ پرسیارێ هەیە، وەک: "بۆ ...؟''، یان "کەنگی ...؟'' و راستەخوە بەرسڤێ ژ ئەوێ بەرانبەر وەردگریت، لێ پرسکرنێ چەندین نیشانێن پرسکرنێ دهەلگریت، وەک: (بۆ، چەوا، کەنگی، کی، ل کێرێ، چەند...). سەرەڕای ئەوێ ژی، ژ دوو جۆرێن پێزانینان پێک دهێت:

- جۆرێ یەکێ ژ ئالیێ پرسکەری ڤە دهێتە دەربڕین و چەندین لقوپۆپ ژێ دچن و هەر یەکی ژ ئەوان هندەک زانیاریی تێدانە.

- جۆرێ دوویێ ژ ئالیێ بەرانبەری ڤە دهێتە کاردانەڤە. ئەو ژی ژ چەندین تەخان پێک دهێت و هەر تەخەکێ هندەک زانیاریی تێدانە و گەلەک جاران ئەو زانیاری ژی جارەکا دیکە دبنە ژێدەرێن چەند پرسێن دیکە و ئەوان ژی پێدڤی ب بەرسڤڤەدانێ هەیە.

هـ - هەر کەسەک دکاریت پرسیارێ بکەت و ب ساناهی بەرسڤا وێ وەربگریت، لێ هەر کەسەک نکاریت بنیاتا پرسکرنێ ئاڤا بکەت، چونکە دەبیت ژیری و بیرمەندییەکا وێرەکی ل پشت هەبیت، ئەڤە ژی ب ملێ هەر کەسەکی ڤە ناهێت، لەوما د بەرهەمێن شاعر و نڤیسەڤانێن ئاست بلنددا دهێتە دیتن.

ب ئەڤی جۆرەی پرسکەری هندەک زانیاری ل بارەی ئەوی بابەتی هەنە و چاڤەڕێی زانیارییێن زێدەتر دکەت، کو ژ ئالییێ بەرانبەرەکی یان چەندین کەسێن بەرانبەر ڤە بهێنە بەرسڤڤەدان. ب ئەڤی شێوەیی ئالیگۆرییا زانیارییان ئەوی بابەتی پێشڤە دبەت و ب کرۆکا چالاکیا هزری، کرداری یا کەسەکی یان ژی گرووپەکی و چێدبیت یا ملەتەکی بهێتە دانین.

تەوەرێ دوویێ: بنەماییێن تەکنیکا پرسکرنێ و بەرسڤڤەدانێ

مەبەست ژ تەکنیکێن پرسکرنێ و گەڕیان ل دویڤ بەرسڤا وێ ئەوە کو، ڕاستی بهێتە ڤەدیتن. ئامرازا هەر و دۆزینەڤەیەکا ڕاستییێ ژی، د نێڤ ڕێبازەکا زانستیدا دەرباز دبیت. ڤەدیتنا وێ کارەکێ ئەستەمە. مەبەستا زانستێ ژی ئەوە، کو جومگە و لایەنێن ژیانێ جوانتر و ب هێزتر ڕێک بێخیت. هەموو ڕێکخستنەک ژی وەسا پێویستە د بەرژەوەندییا مرۆڤاندا بیت و بدەستڤەئینانا بەرژەوەندییان ژی، پێدڤی ب دادپەروەرییێ هەیە، هەروەکوو د پێنگاڤێن ئەڤێ هەڤکێشەیا ژێریدا خویایە:

١. پرسکرنا ڤەدیتنێ ←——— ڕێبازا زانستی
٢. ڕێبازا زانستی ←——— ڕێکخستن
٣. ڕێکخستن ←——— کارکرن
٤. کارکرن ←——— بەرژەوەندییا مرۆڤان
بەرژەوەندییا مرۆڤان ←——— دادپەروەری

هێلکارییا هەژمار (١)

ئەو هەڤکێشەیێن سلال دێ پتر ڕۆنڤە بن، دەما د هێلکارییەکا زڤرۆکدا دهێنە بەرچاڤکرن، کو ژ پرسکرنێ دەست پێ دکەت و ب ڕێبازەکا زانستی دگەهتە ڤەدیتنێ و ب پێنگاڤێن خوە یێن ئەرێنی ڤە بەرەڤ ڕێکخستنێ ڤە دچیت، ڕێکخستن ژی بیاڤەکی دەستخوەشە بۆ کارکرنێ، کارکرن ژی ژ پێخەمەت بەرژەوەندییا مرۆڤان دهێتە ئەنجامدان، بەرژەوەندییا مرۆڤان ل دویڤ دادپەروەرییەکا جڤاکی بڕێڤە دچیت و د ناڤ ئەوێ دادپەروەرییێدا پرسیارێن مەزنتر و پتر پەیدا دبن. ئەڤە ژی ئەوێ ڕاستییێ دسەلمینیت، کو "چێکرنا پرسێ ژ زەحمەتترین هونەرێن گۆتن و لۆژیکێنە'' (الغذامي ١٩٩٣: ٨٩). ل دویڤ ئەوێ زەحمەتێ بەرسڤڤەدانێن وانێن لۆژیکی دهێنە ڤەدیتن. ناڤەرۆکێن وان ژی باشتر و کاریگەرتر دهێنە داهینان. هۆسا ڤەڕێژا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان د زڤرۆکەکا بێ دویماهیدا بەردەوام دبیت. ئەو زڤرۆک ژی ب ئەڤی شێوەیێ خوارێ دهێتە خویاکرن.

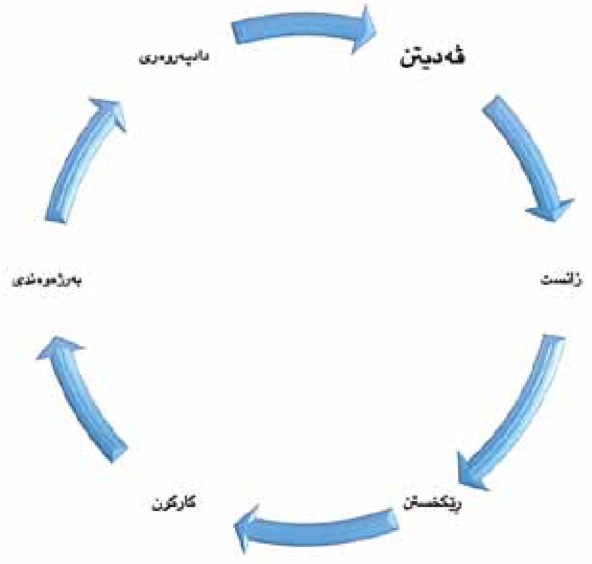

هێلکارییا هەژمار (٢)

ڤەڕێژا هەر پلانەکێ، د جێگیربوون و ڕاستییا وێدا یا پەسەندە و ژییێ وێ ژی درێژترە، چونکە د گەل قانوونێن سروشتێ بڕێڤە دچیت و د هەر زڤرۆکەکا

خوە دا هێزەکا مەزنتر بۆ چێ دبیت، باندۆرا وێ ژی ل سەر دەوروبەرێن خوە زێدەتر دبیت. ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونێ، ڕاستی نە تنێ پرەنسیپەکە د ڕێبازا هەر پلانەکێدا، بەلکو ئارمانجا سەرەکییا چەندین مەبەستێن دیکەیێن لاوەکییە و د ئەنجامدا دبیتە پیڤەرا باوەرپێکرییا ڕێژەیا سەرکەفتنا وێ. مرۆڤێ سەرکەفتی ژی ئەوە یێ د ناڤ ڕاستیێ دا دژیت و مەلەڤانەکێ دەستهەل بیت د دەریایا وێ یا بێ کەناردا.

ئەگەر ئەم بکارین ئەڤێ بۆچوونێ پەسەند بکەین، کو پرسا درست هێڤێنێ ڕاستیێ یە و ڕاستی ژی ژێدەرا هەموو بهایێن بالایە، ئەڤە ژ ئالیێ تیۆری ڤە، ئەم پێدڤی ب دانانا ستراتیژییەکا موکمین، کو ڕەهێن ئەڤێ ڕاستییا ماکا هەموو بهایێن گشتی و تایبەت د کەسایەتییا تاکیدا شۆڕ ببنەڤە و پاشی زاخ و تیرەیێن وێ ژی د بیاڤێن جڤاکێ دا بەلاڤە ببن. ئەو بەلاڤەبوون ژی، نە ب تنێ ب شێوەیەکێ ئاسۆیی د جڤاکێ دا ڕووی ددەت، بەلکو د زنجیربەندییەکا چەندین قۆناغێن ل دویڤ یەک ڕا شۆڕ دبیتەڤە و هەمان کاریگەرییا خوە هەیە و هندەک جاران پترە ژی، چونکە ب شێوەیەکێ گشتی بازنەیێ مەعریفی یێ نفشێ داهاتی فرەوانترە. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو حاجی قادرێ کۆیی پشتی سێ سەد سالان د لۆژیکا هەلبەستەکا خوە دا هەول دایە شەنگستێن بەرسڤڤەدانەکێ بۆ پرسەکا ئەحمەدێ خانی دابڕێژیت، لەوما ژی ئەڤ ڤەکۆلینە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ڕاستیێ هاتیە تەرخانکرن.

پشکا دوویێ:

پراکتیزەکرنا ڤەکۆلینێ ل سەر پرسکرنەکا خانی و بەرسڤڤەدانا حاجی قادری کۆیی

ل دویڤ پلانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، کو ژ ئالیێ تیۆری ڤە د پشکا یەکێدا هاتبوو شرۆڤەکرن، دێ ل سەر پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانی هێتە پراکتیزەکرن. ئەو پرسکرن د دیباجەیا مەم و زینێدا هاتیە بەرچاڤکرن (خانی، ٢٠٠٥: ٥٧-٦٢)، کو ژ ئالیێ ڕوخسارێ ڤە ب شێوەیێ ئەدەبێ دێرین هاتبوو دارشتن و ژ ئالیێ ناڤەڕۆکێ ڤە د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و ئایینێدا هاتبوو دەربڕین. هەر پرسکرنەکا د ئەوی ئاستی دا بیت کو "د گۆتنا خوە دا مفادار بیت و ناڤدێرییا وێ نێزیک بیت ژ ئەوێ مەبەستا بۆ هاتیە دەستپێکرن و دەما دهێتە دانین ئەو کار پێ بلند ببیتن" (أرسطو، ١٩٨٥: ٧٤٧)، ئەڤە ئەو پرسکرن هەژی دویڤچوونێیە. ل سەر ئەوی بنگەهی، دێ هەول هێتەدان کو ئەو بابەت کورتتر و ب هویرتر بهێتە لێکدانەڤە و د نموونەیەکا دەستخوەشتردا پراکتیزە بکەین، دێ پرسکرنەکا فەلسەفییا زیندی د ئەوێ دیباجەیا مەم و زینێدا دەرهینین و پاشی بەرسڤڤەدانا وێ د نێڤ بەرهەمەکێ حاجی قادری کۆیی (١٨١٧-١٨٩٧)دا بدۆزینەڤە.

٢-١. پرسکرنا خانی

ئەحمەدێ خانی پرسکرنەکا ئایینی ژ هزرا کوردی یا سەردەمێ خوە دەرئانییە و وزەیەکا فەلسەفی (Philosophical Energy)کرییە بەرێ. د نێڤ حیکمەتا خالقێ گەردوونێدا سەرسوورما و هێبەتی مایەڤە، کو بۆچی ملەتێ وی بێبەهر و ژێردەستە:

ئەز مامە د حیکمەتا خودێ دا
کورمانج د دەولەتا دنێ دا
ئایا ب چ وەجهی مانە مەحرووم
بالجملە ژ بۆ چ بوونە مەحکووم؟

(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

ئەڤە ژی پرسکرنا سەرەکییا خانییە، کو ناڤەڕۆکا ئەڤێ ڤەکۆلینێ بۆ هاتیە تەرخانکرن. خانی ب

تێرامانەکا هویر ل سەر ڕاوەستیایە و چاڤەڕێی ئەنجاما وێ بوویە، لێ نەشیایە بەرسڤڤەدانەکا بنەجها یەکلاکەرەڤە وەربگریت. ل داویێ ئەو پرسکرن ژ بازنەیێ کەسۆکیێ دەرچوویە و بوویە پرسکرنەکا گشتییا دۆمدرێژ و مۆرکەکا دیداکتیکی وەرگرتیە و "هەلبەستێن دیداکتیکی ژێ ئەوی چاخی سەر هەلددەن و بەلاڤ دبن و دبنە ئەدەبێ سەردەمەکێ دەستنیشانکری، کو بهایان جهێ خوە تێدا نەمایە'' (علوش، ١٩٨٥: ١٥٤). د ئەڤێ بۆشاییێدا، خانی هزر د هەڤسەنگییا بهایاندا کرییەڤە:

شیرێ هونەرا مە بێتە دانین

قەدرێ قەلەما مە بێتە زانین (خانی ٢٠٠٥: ٥٢)

ئەڤ بۆچوونا خانی، ژ دوو ئالیان ڤە پێدڤی ب دویڤچوونێ هەیە: ژ ئالییەکی ڤە سیمایا ڤۆناغا مێژوویيا خوە بەرجەستە دکەت. ژ ئالییەکێ دیکە ڤە، دەرگەهێ پرسەکێ ژبۆ ئاسۆیێن داهاتی ڤەدکەتەڤە. ئەڤێ بۆچوونێ هەر سێ تایبەتمەندیێن پرسەکا ئازاد تێدانە، کو دبیتە تەوەرێ سەرەکیێ ناڤەڕۆکا ئەوێ هەلبەستێ و چەندین پرسێن لاوەکی و بەرسڤڤەدانێن وان ل دۆر ئەوێ دزڤڕن. گرنگییا ئەوێ تەوەربوونێ ژی د ئەڤان خالاندا خویا دبیت:

– خانی ل دویڤ ڕاستییەکێ دگەرێت، کو ڤەدیتنا وێ د کویراتییا دیرۆکا کارەستبارا مللەتێ ویدایە، ئەو دیرۆک ژی د ناڤبەرا پاشکەفتنا ناڤخوەیی و ستەمکارییا دەرڤەییدا بوویە هێڤرانێ ئاشەکێ بێ دەستهەلات:

ئەڤ قولزومێ ڕۆم و بەحرێ تاجیک

هندی کو بکن خورووج و تەحریک

کورمانج دبن ب خوون مولەتتەخ

وان ژێکڤە دکن مسالی بەرزەخ

(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

–

– خانی هندەکێ ژ بەرسڤڤەدانا ئەوێ پرسکرنێ دزانیت و هەتا ڕادەیەکا زۆر ژێ بۆچوونێن خوە ل بارەی چارەسەرکرنا وێ دیارکرینە. د ئەوێ چارەسەرکرنێدا، دوو ئارمانجێن هاتینە دەستنیشانکرن کو ئەو ژێ "دین" و "دەولەت"ن و دوو دەستکەفتی ژێ ییێ هاتینە بەحسکرن، ئەو ژێ "علم" و "حیکمەت"ن:

گەر دێ هەبوا مە ئتتفاقەک

ڤێکرا بکرا مە ئنقیادەک

ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی

هەمیان ژ مە ڕا دکر غولامی

تەکمیل دکر مە دین و دەولەت

تەحصیل دکر مە علم و حیکمەت

(خانی ٢٠٠٥: ٥٥)

– خانی ئاگەهدار بوویە کو کەسێن دیکە ژێ ب تەڤاڤی بەرسڤڤەدانا وێ نزانن، لێ گەڕیان ل دویڤ ڤەدیتنا وێ کارەکێ ڕێژەییە و ژبۆ ئەوی کاری چ ژبۆ هەڤچاخێن خوە و چ ژبۆ نفشێن دویڤ ڕا ژێ بهێن دەرگەهێ ڤەکرییە. ئەو پرۆسە دێ یا بەردەوام بیت:

مەعمووله ل با گەلەک عەلیمان

مەقبووله ل با گەلەک حەکیمان

(خانی ٢٠٠٥: ٦١)

خانی پرسەکا ئازادا زیندی ل دویڤ خوە هێلایە، گەلەک ڤەکۆلەران ب سەرەتایا هزرا نەتەوەییا کوردی دانایە، چونکە "پرسا نەتەوەیی و خواستێن مللەتێ کورد ل دەڤ خانی خەونەکا شاعرانە و ئومێدەکا خوە ڕزگارکرنێ ژ داگیرکرنا عوسمانی ـ فارسی نەبوو، بەلکو دیدگەهەکا زانستی بوو بۆ ئەوێ مەسەلەیێ کو د گەل دۆرهێل و پێداویستییێن ئەوی چاخی دگونجان و د شرۆڤەکرنێن خوە دا ل پێشی خەلکێ دیکەدا بوو" (رسول، ١٩٧٩: ٩٥).

ژبلی ڤەکۆلەرێن کورد "هەتا نها جهێ سەرنجدانێیە ل جەم ڤەکۆلەرێت بیانی، کا چەوا 'خانی' ل چەرخێ هەڤدێ، ئەڤ هزر و بیرێت نەتەوەیی بەلاڤکرینە، کو وی سەردەمی هێشتا ل ئەورووپا و ل رۆژهەلاتا ناڤەراست ژی نەبوون" (فندی، ٢٠١٥: ٣٤). ئەڤە ژی مە نێزیکی دکەت، کو "ئەحمەدێ خانی گهیشتییە زروەیا 'کلاوا' هەری بلند، حەرەکەتا وێژەیا نەتەوی، فکرا مللی یا دامەزراندنا دەولەتەکی کوردستانی یێ سەربخوە و ئازا، ژ وی پیرێ مللیدا دەست پێ کرییە"(Durre 2002: 19) . ئەڤێ ئاستێ پێشەنگێ خانی وەکرییە، کو ڤەکۆلەرێن کورد وی ب دامەزرێنەرێ هزرا نەتەوەیی دابنێن. ئەو هزر ژی ل سەر هاوسەنگییا د ناڤبەرا دین و دەولەتێدا ئاڤا دبیت. ئەڤێ بۆچوونێ ژی ڕەواجەکا باش و بەرسڤڤەدانەکا لۆژیکی ل جەم کوردان هەیە و وەک بەلگە دێ هەول هێتە دانان، کو بەرسڤڤەدانا حاجی قادرێ کۆیی بۆ ئەڤێ مەبەستێ بهێتە سەلماندن.

٢-٢. بەرسڤڤەدانا حاجی قادری کۆیی

یەک ژ بەرسڤڤەدانێن بۆ بیروباوەڕێن خانی هاتینە کرن و پتر خوە نێزیکی ڕاستیێ کری، بۆچوونەکا حاجی قادری کۆیی بوویە. ل دویڤ ئاستێ خوە یێ زانستی و بیاڤێ گەڕیان و جۆرێن پێوەندیێن د گەل دەوروبەردا هەبووین، ئەو ئاگەهداری پرسێن خانی بوویە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ئاگەهداربوونێ ژی، دکارین پشت ب ئەڤێ بۆچوونا وی ببەستین، کو ب وردی ئاماژەیێ ب ئەوان پرسکرنان دکەت ئەوێن د دیباجەیا مەم و زینا خانیدا هاتین، کو ئەو هەردوو پرسکرنێن سلال ئاماژە پێ هاتیەکرن ژ ئەوانن:

تەنها ئێمە وەها نین، دیباچەیی "مەم و زین"
حاڵیت دەکـا چلۆنە ئەحواڵیـان سوخـەندان
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٩)

د ئەڤێ هەڤبەندییا د ناڤبەرا پرسکرنا خانی و بەرسڤڤەدانا حاجیدا ژ ئالیێ هندەک ڤەکۆلەرێن کورد ڤە کارەکێ پەسەندکرییە و ژ ئەوێ هزرێنە، کو "حاجی قادر گەلەک یێ ب خانی و مەم و زینا وی داخبار بوو، نەمازە ب هزرا نەتەوەیی ل جەم خانی'' (فندی، ٢٠١٥: ٣٨). د ئەڤێ تەڤلیهەڤبوونا بنەڕەتییا د ناڤبەرا ئەوێ پرسکرنا خانی کری و ئەوان بۆچوونێن حاجی دەربڕین، دانوستاندنێن هزری چێ دبن، چونکە "پرسکرن ب خوە دانوستاندنەکە دگەل دەروونێ خوە یان ژی کەسەکێ دیکەدا دهێتە کرن'' (اسماعیل ٢٠٠٦: ١٩٤)، ئەوا خانی ژی کری هەردوو مەرج تێدانە، کو یەکەم جار ئەو پرسکرن ژ خوە کرییە "ئەز مامە...'' و پاشی ئاراستەی ئەوێن دیکە کرییە "ئایا ب چ...'' و دانوستاندنەکا دوو لایەنی چێ بوویە. ئەڤ دوو جەمسەرییە ڕێخوەشکەرن کو دانوستاندن ب ڕێیا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان ڤە بهێنە ڕێکخستن. ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانێن بنەجهێن ئەوان پرسکرنێن خانی کرین، ب تایبەتی ئەوێن ل بارەی هەڤبەندیێن د ناڤبەرا تاک و جڤاکێ چێ دبن، کو د دیباجەیا مەم و زینا خوە دا کۆمکرینە و حاجی قادری کۆیی ئەو کرینە بنەمایا کارێ خوە یێ بەرسڤڤەدانێ:

له کوردان غەیری "حاجی" و "شێخێ خانی"
ئەساسی نەزمی کوردیی دانەناوە
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٨)

حاجی خوە و شێخێ خانی ب ئەساسێ وێ دزانیت، لەوما هەولدایە ئەوێ چاندێ ب هەردوو ڕوویێن وێ یێن هندور و دەرڤەیی ڤە شرۆڤە بکەت:

– چاندا هندور ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا خانی کری: "ئایا ب چ وەجهـ ماینە مـەحرووم؟''، کو فاکتەرەکێ "خود''ی تێدا هەیە.

– چاندا دەرڤەیی ژی ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا: "بالجملە ژ بۆچی ماینە مەحکووم؟"، کو فاکتەرەکێ "بابەتی"ی ل پشت هەیە.

"حاجی قادرێ کۆیی" سەرمەشقێ ڕێبازا ڤەکۆلینا ئەڤی بابەتی بوویە، کو د پێنگاڤا یەکێدا، هەردوو ئاستێن چاندا هندور و چاندا دەرڤەیی د هەڤکێشەیەکێدا هەڤبەر کرینە:

کوا ئەو دەمەی کە کوردان ئازاد و سەربەخۆبوون
سوڵتانی موڵک و میللەت، ساحیبی جەیش و عیرفان
(کۆیی ١٩٨٦: ٩٦)

د پێنگاڤا دوویێ دا مەبەستا خوە ژ ئەوێ هەڤبەرکرنێ دیار کرییە، کو ل سەر ئاستێ چاندا دەرڤەیی ئازاد و سەربەخۆن. ل سەر ئاستێ چاندا هندور ژی خوەدی شیانن و هەموو پێدڤیێن خوەپاراستنێ هەنە. ئەڤ هەردوو ئاستە ژی تەمامکەرێن هەڤدوونە، لەوما پێویستە هەردوو چاند بهێنە تێکهەلکرن و چاندا گشتی د یەکبوونێدا پێک بهێت:

تا ڕێک نەکەون قەبیلی ئەکراد هەر وا دەبنە خەرابەئاباد (کۆیی ١٩٨٦: ٥٠)

د پێنگاڤا سێییێدا گەهشتیە ئەنجامەکا گشتی، کو تێدا مرۆڤێ کورد خوە ناس بکەت. د ئەڤێ خوەناسینێدا، هەول دایە کو هەرسێ لایەنێن ماتیریالی و دەروونی و روحی ل جەم وی هەڤسەنگ بکەت. ئەو پێدڤیێن ژبۆ بدەستڤەئینانا ئەوێ مەبەستێ ژی، ل دویڤ بۆچوونا خوە وەک مەلایەکێ نشتیمانپەروەرێ هۆشیار هۆسا دەربڕینە:

بەڵێ وایە لە ئەلزەمی ئەشیا
ئەووەڵەن خواردنە، دووەم سوکنا
سێ یەمی سەتری عەورەتە ئەنجا،
مەشغەلەی "لا اله الا الله"
پشتیوانی بینایی شەرعی مەتین
شیرو بەخشین و خامەیی ڕەنگین
بەو شەشە دین موحافەزە دەکرێ
یەکێ مرد لەم شەشانە دین دەمرێ
(کۆیی ١٩٨٦: ٢٣٦-٢٣٧)

حاجی ل ئەوێ باوەڕیێ بوویە، ئەگەر کورد خوە ناس بکەت، دێ کاریت ڕێیا خوەڕزگارکرنێ ژی دەستنیشان بکەت. دەما هەر ڕێیەک هاتە دیتن، ئەڤە ڕێباز و قۆناغ گرتنەبەر و پێڤەچوون ئاسان دبن. هەر کارەکێ ئاسان ژی، پێدڤی ب نیازەکا پاک و هیممەت خورت دبیت. ئەو ڕێگرییێن نەهێلن هەر کارەکێ ئاسان بهێتە کرن، دوو ئەگەرێن بۆ هەین و زەحمەتە ببنە سێ:

١. نەڤیانە و کارێن ژ ئەوێ ئاسانتر هەنە بهێنە کرن، کو ب دەمەکێ کورتتر و ب شیانێن کێمتر بگەهنە هەمان ئەنجام و ئارمانجێن باشتر بدەست ڤەبینن.

٢. کارەکێ زێدەیە و بێ مفایە و پێویست ناکەت دەم و شیانان پێڤە بمەزخینن.

حاجی ئەو هەردوو ئەگەر ب هەند وەرنەگرتینە، پرسکرنا ئەحمەدێ خانی ب کلیلا ڤەکرنا دۆزا مللەتەکی دانایە و کرییە سەرپشکا هەموو پرسکرنێن دیکەیێن د مێشکێ مرۆڤێ کوردێ پرسکار دا دزڤڕن، کو هەژمارا ئەوان ل سەردەمێ حاجی گەلەکا کێم بوویە، لەوما ئەو پرسکرن هەتا نها ژی ب ماکا هزرکرنا دەستەجەمعییا مللەتێ کورد دهێتە زانین. حاجی "خوەناسین" کرییە بەرسڤدانا ئەوێ پرسکرنا خانی ئازراندی و پێدڤیێن وێ ژی د دوو ئاستاندا هەڤسەنگ کرینە:

– ئاستێ یەکێ، کو پێدڤیێن فسیۆلۆژینە و بەرەپێشین دەبیت هەر مرۆڤەکی هەبن. ئەوان ژی د سێ پەیسکاندا ڕێک دئێخیت:

–

١. خوارن و ڤەخوارنە ژبۆ بەردەوامبوونا ژینێ.

٢. سوکنا ژبۆ ئاکنجیبوون و ڤەحەویانێ.

٣. جلک و بەرگ کو عەورەتێ دادپۆشیت ژبۆ بەرزڕاگرتنا ڕەوشتێ، د هەمان وەختدا پاراستنا جەستەی ژ سەرما و گەرمایێ.

- ئاستێ دوویێ، چەوانیا ڕێڤەبرنا جڤاکێ و سەرەدەرییا مرۆڤی د گەل دەردۆرا خوە دا ڕێک دئێخیت. ئەو ڕێکخستن ژی یاسادانانەکا موکمە کو شەرعێ ئیسلامێیە. ژبۆ بجهئینانا وی شەرعی ب شێوەیەکێ ڕێکوپێک دەبیت سێ پێدڤی هەبن، ئەو ژی:

١. هێز ژبۆ بەرگریکرنێ و خوە پاراستنێ ژ گەڤ و مەترسیان.

٢. مەردایەتی ژبۆ بەرزڕاگرتنا بهایێن جڤاکی و ڕێزگرتنا پێوەندیێن مرۆڤینیێ دگەل تاکێن کۆمەلێ.

٣. زانست ژبۆ فێربوونا سنعەت و هویبوونا کاران و سەرەدەری دگەل دیاردەیێن سروشتی.

ئەڤ هەر سێ پێدڤیێن سلال، بنەمایێن سەرەکینە د چاندا ئۆلیدا. ل دویڤ بۆچوونا حاجی قادری، چاندا ئۆلی جهێ چاندا گشتی ڤەدگریت. دکارین هەردوو ئاستێن ئەوێ چاندێ ژی د ئەڤێ پەیژەیێدا ڕۆنڤە بکەین:

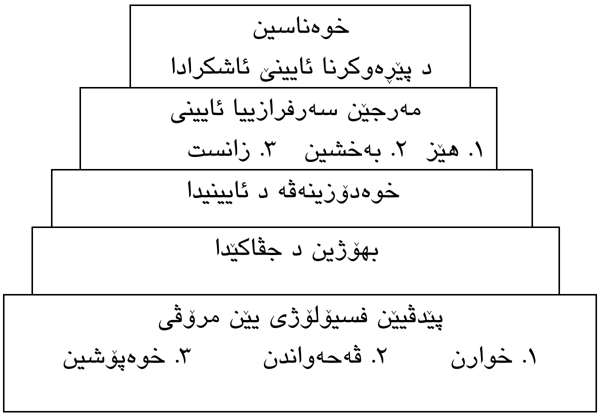

هێلکارییا هەژمار (٣)

حاجی د ئەڤان هەردوو ئاستاندا، کار ژبۆ بەرهەڤکرنا مرۆڤەکێ باوەڕدار دکەت کو بکاریت خوە د سەرکەفتا ئایینیدا ببینتەڤە و دنیادارییا خوە ژی ب سەرفرازی بڕێڤە ببەت. ئەڤ هەردوو ئالییە هەڤکێشەیەکا هەڤسەنگ بووینە د هزرا حاجیدا و هەڤتەریب دگەل هزرا خانی بەرەڤ یەک ئارمانج چووینە، کو هەردوویان داخواز ژ ملەتێ خوە کرییە ئەوێ هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا دین و دەولەتێدا بپارێزن. جیاوازی ژی ئەوە، کو پرسکرنا خانی ڤەکری بوویە و چاڤەڕێی چەندین جۆرێن بەرسڤڤەدانان کرییە، لێ بەرسڤڤەدانا حاجی ل دویڤ باوەڕییەکا ڕەها بوویە، کو چارەسەرییا وێ ب درێژی شرۆڤەکرییە و چاڤەڕێی جێبجێکرنا وێ بوویە، لێ گومان هەر دێمینن و لەوانەیە پێدڤی ب پرسکرنێن دیکە ژی هەبیت.

ئەنجام

پرسیار و پرسکرن دوو زاراڤەیێن جودانە و هەر یەکی ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە، پرسیار ڕستەیەکا کورتە و ڕاستەخوە ئاڕاستەی بەرانبەر دهێتە کرن، لێ پرسکرن مەودایا وێ ناهێتە دەستنیشانکرن و یەکەم جار ئاڕاستەی خوە پاشی بۆ ئەوێن بەرانبەر دهێتە کرن و مەرج نییە ڕاستەوخوە بەرسڤڤەدانا وێ بهێتە وەرگرتن، بەلکو هندەک جاران بۆ دەمەکێ درێژ ڤەدکێشیت. بکارهینانا تەکنیکێن پرسکرنێ د ڤەهاندنا هۆزانێ دا ڕێچکەیەکا دەستخوەشە کو هۆزانڤان د قوولایا هزرا فەلسەفی دا شۆڕ ببیتەڤە و هەستا خوەندەڤانان ژی بئازرینیت کو ل دویڤ ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانەکا وێ بگەڕێت ژبۆ کو کەلێنێن ب گومان پڕ بکەنەڤە. ئەحمەدێ خانی ژبۆ ئاگەهداربوون و بخوەکەفتنا نفشێن داهاتی پرسکرنێن وزەبەخشێن فەلسەفەیی ژ خوە کرینە، حاجی قادرێ کۆیی ژی د شرۆڤەکرنەکا خوە یا هۆزانکیدا، هەڤکێشەیەکا هزری د ناڤبەرا پرسکرنەکا وی و بەرسڤڤەدانەکا خوە دا سەرڕاست کرییە. پێشنیاز ژبۆ ئەوان شارەزایێن فەرهەنگێن زمانی ئامادە دکەن، یان ژی ئەو دەزگەهێن ئەکادیمیێن فەرهەنگێن زاراڤەیێن وێژەیی دادنێن، بایەخێ ب هویری و ڕامانا هەر یەکێ ژ پرسکرن و پرسیارێ بدەن و جۆرێن وان ژی بهێنە پۆلینکرن و واتا و سالۆخەتێن هەر یەکی ژ ئەوان بهێنە دەستنیشانکرن و هەڤبەندیێن وان دگەل بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێ شرۆڤە بکەن. د پێڕەوکرنا ئەڤێ پێشنیارێ دا، دێ ڕێ خوەش بیت کو چەندین نموونەیێن دیکە یێن وەکو وان بهێنە پۆلینکرن و شرۆڤەکرن، ژبۆ کو زمانێ کوردی ب شێوەیەکێ ئاسۆیی دەولەمەند ببیت و ب ستوونی ژی بەرەڤ ڕامانێن هویر بچیت.

ژێدەر

ب کوردی

- بۆتی، کامێران (٢٠٠٦)، فەرهەنگا کامێران کوردی. کوردی، چاپخانەیا وەزارەتا پەروەردەیێ، هەولێر. (ب ڕێنڤیسا لاتینی).
- دورە، ئابدورەحمان (٢٠٠٢)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی. فەلسەفە و ژیانا وی، بەردان ماتباعەجلک، ستانبول. (ب ڕێنڤیسا لاتینی).
- خانی، ئەحمەدێ (٢٠٠٥)، مەم و زین، بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
- کۆیی، دیوانی حاجی قادری (١٩٨٦)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتیی گشتیی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، بەغدا.
- فوئاد، د. کەمال (١٩٧٢)، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی (١٨٩٨- ١٩٠٢)، کۆکردنەوە و پێشەکی و لە سەر نووسین. بەغدا.
- سەجادی، بەختیار و محەمەد مەحموودی (٢٠٠٤)، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی (ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی) کوردی. ئینگلیزی، ب١، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- کەرەمی، سەعید (١٣٩٠ک)، دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە سەر نووسینێکی نوێ بە پێی بۆچوونەکانی محەمەدی مەلا کەریم، بڵاوکراوەکانی کوردستان، سنە.
- فندی، د. ڕەشید (٢٠١٥)، پەیدابوونا هزرا نەتەوەییا کوردی، چابخانەیا پارێزگەها دهۆکێ، دهۆک.
- لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، ئامادەکردن (٢٠٠٦)، زاراوەی ئەدەبی (کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

– موکری، گیو (٢٥٧٣)، فەرهەنگی مهاباد. فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی و ئەرەوییە، هەولێر، چاپخانەی کوردستان.
– مەلا کەریمی، محەمەدی (١٩٨٩)، هەنگاوێکی تر بە ڕێگادا بەرەو ساغکردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەغدا، دار الحرية للطباعة.
– ناڤخۆش، سەلام (٢٠٠٦)، فەرهەنگی دووانەی ئۆکسفۆرد (ئینگلیزی . کوردی)، چ٣، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری.
ب عەرەبی
– أرسطو (١٩٨٠)، منطق أرسطو، ج١، حققه وقدم له: عبدالرحمن بدوي، بيروت، دار القلم.
– اسماعيل، عزالدين (٢٠٠٦)، كل الطرق تؤدي الى الشعر، بيروت، الدار العربية للموسوعات.
– التونجي، محمد (١٩٩٩)، المعجم المفصل فى الآدب، ط٢، بيروت، دار الكتب العلمية.
– البعلبكي، منير (١٩٩٩)، المورد/قاموس انكليزى ـ عربى، ط٣٣، بيروت، دار العلم للملايين.
– بن جيلالي، محمد أمين (٢٠١٦)، جادامر وسؤال المنهج فى الفكر الغربي المعاصر، مجلة الجمعية المصرية، السنة الخامسة والعشرون، العدد٢٥، ص(١٢٥–١٥٠)، القاهرة.
– خليل، أحمد خليل (١٩٨٩)، مفاتيح العلوم الانسانية ـ معجم عربي. فرنسي. انكليزي، بيروت، دار الطليعة للطباعة والنشر.
– رسول، د. عزالدين مصطفى (١٩٧٩)، احمدي خاني (١٦٥٠–١٧٠٧) "شاعرا ومفكرا" فيلسوفا ومتصوفا، بغداد، مطبعة الحوادث.
– علوش، سعيد (١٩٨٥)، معجم المصطلحات الآدبية المعاصرة. عرض وتقديم و ترجمة، بيروت، دار الكتب اللبناني.
– الغذامي، د. عبدالله محمد (١٩٩٣)، ثقافة الآسئلة. مقالات فى النقد والنظرية، ط٢، الكويت، دار سعاد الصباح.
– فيشر، آلك (٢٠٠٩)، التفكير الناقد، تعريب: ياسر العيتي، الرياض، دار السيد للنشر.
– محمود، ابراهيم (٢٠٠٢)، جماليات الصمت ـ فى اصل المخفي والمكبوت، دمشق، مركز الانماء الحضاري.
ب ئینگلیزی
- Cuddon, J.A (1997), A Dictionary of Literary Terms, New York, Penguin Books.
- Richards, I.A (1965), The Philosophy of Rhetoric, Oxford University Press.
- Wellek, Rene and Austin Warren (1980), Theory of Literature, Pelican Books, London.

الملخص

فن صنع و طرح التساؤلات ليس بالآمر السهل فقط، بل من أصعب فنون الكلام، له أسسه في الطرح ومخرجاته فى الإستنتاج التى تشمل الجوانب الفلسفية والعلمية والآدبية وتزداد أهميته عندما تستجمع كل تلك الجوانب فى نص أدبي يبذل كاتبه جل جهوده المعرفية والفنية لإستعاب موضوع مترسخ الجذور في المجتمع وعصي على التشخيص من قبل مفكريه، وكثيرا مايصعب حله على أصحاب القرار والمتنفذين ايضا. في هذا الثالوث المعقد، يحاول هذا البحث في قسمين: الآول لشرح مفهومي التساؤل والاستجابة مصطلحا ولغة ومن ثم تحليل التكنيک المتبع لبنائهما، وفى القسم الثاني يركز على تطبيق نص أدبي للشاعر أحمدي خاني (١٦٥٠-١٧٠٧) الذي أملاه فى ديباجة ملحمته "مم و زين". وهو نص فاق في محتواه الفكري وأسلوبه الفني على ماطرح فى زمانه وما إستجاب اليه فيما تلاه من قرون. من ضمن تلك الإستجابات ما تأثر به الشاعر حاجي قادري كويي وأشار الى تساؤلات خانى مرات عدة فى ديوانه المطبوع وحاول إيجاد حل جانبي لتلك المعضلة، متكون من ست فقرات متسلسلة تبدأ ضمن برنامج متكامل يتكون من قسمين: القسم الآول، هو مستلزمات الحياة الآساسية وهي: المأكل، المسكن والملبس. أما القسم الثاني فهو العمل بـ "لا اله الا الله" الذي هو السند المتين لبناء الشرع ويشمل: السيف، العطاء والقلم الزاهي. التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين. من خلال الفقرات الست يطلب حاجي قادر من شعبه تطبيق هذا البرنامج والذود من أجله ليضمن به ماطرحه خاني في حينه ويحقيق التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين.

الكلمات المفتاحية: سؤال، تساؤل، جواب، إجابة، الدين والدولة

Abstract

Speech is one of the main principles of development of a human's personality, and others. The most difficult his relationship with techniques of speech are the creating and the levels of expressing of questions. Because scientific questioning competence, high values and expertise in rhetoric of the individualwill be on display. If the first step of questioning starts with its creating techniques, it means it issearching for a goal. This search, for the responding individual will be the start of a new starts with finding the logic of a step, which response that gets closer to the goals of the goal will result in a questioning. Reaching the balanced equation between any questioning and expected its response. Here we will reach an fork in the road, which is that the existence and perseverance of this balance depend on thetechniques of the questioning and the logic of the response, this equation can be seen in As proof of this fact in old high literature. Kurdish literature, the questionings of "Xani" Koyi" have been and responses of "Haji Qadri highlighted, and the process of the balancing studied. of the equation between them has been

Keywords: Question, Interrogation, Answer, Response, religion and state

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd

ISSN: 2520- 4106

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/١
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

جەختکرن د گۆڤەرا بەهدینیدا

هزرڤان عبدالحمید علي
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان
زانکۆیا دهوک – دهوک
moc.liamg@navrzhrzh

پ.هـ .د. ڤیان ابراهیم علي
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان
زانکۆیا دهوک
ca.dou@ila.naiv

پوختە

جەختکرن دیاردەکا زمانییە، د هەمی زمانێن جیهانیدا بەرچاڤ دبیت. ئەڤ دیاردەیە بۆ دیارکرنا کەرەستەکێ یان دەربڕینەکا زمانی کار دکەت. د ڕستەییدا بۆ پتر سەرنجڕاکێشانا گوهداری بۆ ئەوێ مەبەستا ئاخڤتنکەری پێ هەی دهێت، د زمانێ کوردیدا ب ڕەنگەکێ بەربەلاڤ دهێتە بکارئینان و ڕێکێن جودا جودا بۆ دیارکرنا ئەڤێ دیاردەیێ د ئاستێ ڕستەسازیدا د هێنە بکارئینان، وەکوو ڕێکا فۆرمێ ڕۆنانێ و ب ڕێیا مۆرفیمان یان ڕێزبوون و مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان یانژی ب دووبارەرکرنا کەرەستێن ڕستەیێ یان ب ڕێکێن جوراوجور، بابەتێ جەختکرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا گرنگییا خۆ هەیە، لەورا ئەم دێ هەول دەین جەختکرنێ د ئاستێ ڕستەسازییێدا دیار بکەین، ب شێوەکێ وەسفی، ب ڕێکا دیارکرنا ئەوان کەرەستەیێن کو دبنە ئەگەرێ جەختکرنێ د ڕستێدا. ئەم گریمانە دکەین کو د ئاستێ ڕستەسازییێدا پتر ژ ڕێکەکێ و کەرەستەکێ هەبیت، بۆ گەهشتن ب ئەڤێ گریمانێ ڕێبازا وەسفی هاتیە بکارئینان، د ئەنجامدا دیار بوو کو د ئاستێ ڕستەسازییێدا هەر ئێک ژ (ڕێزبوونا کەرەستان، مەزنکرنا ڕۆنانێ، دووبارەکرن، ڕێکێن جوراوجور) دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ.

پەیڤێن کلیلدار: جەختکرن، دووپاتکرن، دووبارەکرن، پەیڤێن جەختکری، ڕێکێن جەختکرنێ

پێشەكی

گرنگییا ڤەكولینێ د دیاركرنا زورترین رێك و كەرەستەیێن جەختكرنێ د ئاستێ رستەسازییێدایە، ب تایبەتی رێكا رێزبوونا كەرەستەیان و مەزنكرنا رۆنانێ، هەروەسا بكارئینانا پتر ژ رێكەكێ د ئاستێ رستێدا. سنووریێ زانستی د چارچوڤێ ئاستێ رێزمانیدا هاتیە ئەنجامدان، لێ هندەك جاران بۆ پتر روونكرنا جەختكرنێ پەنا بریە بەر هەردوو ئاستێن (دەنگسازی، واتایی). سنووریێ جوگرافی گۆڤەرا بەهدینی بخۆڤە دگریت. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەكولینێ ئاشنابوون و دیاركرنا ئەوان رێكێن رستەسازییە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستكرنا جەختكرنێ د كوڤەرا بەهدینیدا. پرسیارێن ڤەكۆلینێ: ئایا دیاردەیا جەختكرنێ د ئاستێ رستێدا ب چ رێك دهێتە دەربرین و ئەو رێك چنە؟ ئایا د شیاندایە رێكێن جوداجودا د ئێك رستەییێدا بهێنە بكارئینان؟ بابەتێ جەختكرنێ د زمانیدا بەهرا پتر د ئاخڤتنێدا دیار دبیت، ئەڤە گەلەك جاران دنڤیسینێدا كێمتر دیار دبیت. هەروەسا جەختكرنێ رێكێن جوداجودا هەنە، نەكو مۆرفیمەكا تایبەت یان پەیڤەكا تایبەت هەیە بۆ دەربرینا جەختكرنێ، ئەڤە ژی ئاریشەیە بۆ دەستنیشانكرنا كەرەستێن جەختكرنێ. ڤەكولین ل دیڤ رێبازا "وەسفی" هاتیە ئەنجامدان. ئەڤ ڤەكولینە ژ بلی پێشەكی و ئەنجامان ژ سێ پشكان پێك دهێت، دپشكا ئێكێدا بەحسێ جەختكرنێ دكارێن پێشتردا هاتیە كرن و زاراڤ و پێناسێن جەختكرنێ بخوڤە دگریت. د پشكا دوویێدا چەندین رێكێن رستەسازیێ دیاركرینە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختكرنێ، پشكا سێیێ لایەنێ پراكتیكییە، وەكی (رێزبوونا كەرەستان، مەزنكرنا رونانێ، دووبارەكرن، رێكێن جوراوجور)یێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختكرنێ.

پشكا ئێكێ

١-١. جەختكرن د كارێن بەرێدا

شێوازێ جەختكرنێ وەكوو هەر بابەتەكێ دیتر یێ رێزمانی گرنگییا خوە د زمانێ كوردیدا هەیە، هەر چەندە زمانڤانێن كورد دناڤ پەرتووكێن خوەدا ئاماژە ب ڤی بابەتی كرینە، بەلێ ب شێوەكێ راستەوخۆ ڤەكۆلین بۆ بابەتێ جەختكرنێ نەهاتیەكرن، ب شێوەكێ نەراستەوخۆ بەحسێ جەختكرنێ كریە. دێ هەول دەین بوچوونێن چەند نڤیسەر و زمانڤانێن كورد ل سەر بابەتی بدەینە دیار كرن:

تەوفیق وەهبی زاراڤێ "تأكید"ا عەرەبی بۆ مەبەستا جەختكرنێ بكارئینایە، بەحسێ رۆلێ جهناڤێ خۆیی د بیاڤێ جەختكرنێدا كرییە، دبێژێت: "بۆ ناوی خۆیی بۆ ناوێكی لێكدراوە وە بۆ تەكیدی كەسەكان یان بۆ هیی ناو بەكەلك ئەهێنرێن، وەك: من خۆی ئەنێرم" (وەهبی ١٩٢٩: ١١٢-١١٣).

نووری عەلی ئەمین د پەرتووكا "قەواعدی زمانی كوردی لە صرف و نحو"دا، زاراڤێ "تەوكید" بۆ جەختكرنێ بكارئینایە. پەیڤێن بۆ جەختكرنێ بكارئینایین دبێژیتێ "تەوكید" و ئەو پەیڤێن پشتی "تەوكید"ێ دهێن ب "مؤكد" ناڤ دكەت. زێدەباری ڤێ چەندێ دوو جۆرێن جەختكرنێ دەستنیشان كرینە:

أ- "تەوكیدی مەعنەوی: ئەو تەوكیدەیە كە بە یەكێ لەو وشانە دەكرێ، وەك (خۆی، هەموو ،گشت...).

- قارەمان خۆی سواری ئەسپەكە بوو.

ب- تەوكیدی لەفزی: ئەو تەوكیدەیە كە بە دووبارەكردنەوەی لەفزەكە پێك دێت، ئینجا لەفزەكە (پیت، فرمان، ناو، راناو) بێت، وەك: ئێمەین ئێمە، هاتووین بەشوێن تۆدا" (ئەمین ١٩٥٦: ٩٦-٩٧).

جگەرخوین د پەرتووكا "اوا ئو دەستوورا

زمانێ كوردی'' زاراڤێ "بجێكرن'' ژ بۆ جەختكرنێ بكارئینایە، ب دیتنا وی ئەڤ زاراڤە بەرامبەر "تأكید''ا عەرەبییە، دبێژیت: "ژ بۆ كۆ دلێ گوهدارێ تە بكەڤە جی، باوەربكی، گەرەكە (كرن) دوجار بێ گوتن'' (جگەرخوین ١٨٣: ١٩٦١). واتە ب رێكا دووبارەكرنا پەیڤەكێ یان ئامرازەكێ جەختكرن پەیدا دبیت، وەكی:

- راستە بارام ژ رەواندزێ هاتیە؟

- بەلێ بەلێ، هاتیە. (بەرسڤ) (جگەرخوین ١٩٦١: ١٨٣-١٨٤).

جگەرخوین بەحسێ رولێ جهناڤێ خۆیی ژی كریە، ب دیتنا وی دكرمانجییا سەریدا جهناڤێ "خوە'' پێشگرێ "ب'' وەردگریت، ئەڤ پێشكرە ب خۆرتییە بۆ مەرەما جەختكرنێ بكار دهێت، وەكی:

- بارام ب خوە هات. (جگەرخوین، ١٩٦١: ٨٢).

سادق بەهائەدین ئامێدی د پەرتووكا "رێزمانا كـــوردی - كرمـانـجـیـیـا ژووری و ژێـــری یا هەڤبەركری دا دەمێ بەحسێ جهناڤێ خۆیی دكەت د بیاڤێ جەختكرنێدا زاراڤێ رۆكماندن (تەوكید) بۆ جەختكرنێ بكار دئینیت، دبێژیت: "ئەو جهناڤە یێ كو ل جهێ كەسەكێ یان ژی تشتەكێ ب كار بێت، یان ژ بۆ پی رۆكماندنا (تەوكیدا) ناڤەكێ یا جهەكێ ب كار بێت'' (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧). هەر دیسان ئامێدی دیاركرییە كو جهناڤێ خۆیی د كرمانجییا ژووریدا بۆ مەبەستا جەختكرنێ پێشگرێ "ب'' ل پێشیا ڤی جهناڤی دهێت بۆ "تأكید''ێ، وەكی: ئەز ب خۆ هاتم (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٥٠). هـەر د هەمان پەرتووكدا ئامێدی ئاماژە ب لایەنەكێ دیترێ جەختكرنێدایە ئەو ژی "هەڤالكارێ تەئكید''ییە، دبێژیت: "ئەو هەڤال كارە یێ كو دهەڤەكی دا ژ بۆ تەكیدا كرنێ بكار بهێت ژ بەر هندێ دبێژنێ هەڤالكارێ تەكیدێ، وەك: ب خۆشی و نەخوشی تو ژ لەپێت من قورتال نابی (ئامێدی، ١٩٨٧س: ٤٢٠-٤٢١). محەمەد طاهر گوهەرزی د "رێزمانا كوردی - زارێ كرمانجی''دا، زاراڤێ "ئەسەحی'' ژ بۆ مەرەما جەختكرنێ بكار ئینایە، هەر بۆ ڤێ چەندێ هندەك جهناڤێن نووسەك دیاركرینە وەكی (م، ن، ین، ە، ی)، ب دیتنا وی ئەڤ جهناڤە (جیناڤێن نوویسەكن د دووماهییا جیناڤێن جودا دا دهێن بو ئەسەحیا گوتنێ ئو دبنە هاریكار (مساعد الفعل) ئانكو هەبوونەك پێ پەیدا دبیت و رامانەكێ ددەت (گوهەرزی، :١٩٩٩ ٨٦). واتە ئەڤ جهناڤێن نووسەك (م، ن، ین، ە، ی) دەمێ د گەل جهناڤێن كەسی یێن جودا یێن دەستەكا تێنەپەڕ (ئەز، تو، ئەو...) ل وی دەمی دێ جەختكرنێ دروست د كەن، وەك:

- ئەز دەرچوویێ ئێكێمە.

- تو سەروەرێ. (گوهەرزی :١٩٩٩ ٨٦-٨٧).

هەردیسان د هەمان ژێدەردا گوهەرزی ئاماژێ ددەتە نیشانێن تافێ بوریێ تەمام (یێ، یا)، دبێژیت: "ئەڤ نیشانە بۆ ئەسەحیا (تاكید) كرنا كاری دهێت بۆ نێر و مێ، نە بو دەمەكێ تایبەت دهێت، وەك:

- یێ چاندی. بو نێران ئانكو ئەسەحیا چاندن بێ گومان.

- یا چاندی. بو مێیان ئانكو ئەسەحا چاندنێ.'' (گوهەرزی :١٩٩٩ ٩٧)

شلێر نایف ئەمین دبێژیت: "جەختكرن زاراڤەكە بكار دهێت بۆ نیشاندانا هەر رێكەكێ بۆ وێ ئێكێ كەرەستەك ژ كەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت، هندەك یەكەیێن چەند ئاستەكێن زمانی بەشداریێ د بەرهەمهینانا واتایا جەختكرنێدا دكەن'' (ئەمین :٢٠١٩ ٥٠٧). پاشان بەحسێ رێكێن جەختكرنێ د دیالێكتا كرمانجییا سەریدا كریە، ئاماژە دایە وان یەكێن پشكدارییێ د رۆنانا واتایا جەختكرنێدا دكەن، ئەڤ یەكەیە ب چوار رێكان دابەش كرینە:

١. جەختکرن ب ڕێکا دەنگسازیێ (هێز، ئاوازە)، وەک:

- ئاریانێ دوهی ب دەنگەکێ خوش هوزانەک خواند.

- کوڤانی چ کری؟

د ڕستەیا (١)دا ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری هەر پەیڤەک د شێت هێزا سەرەکی وەربگریت، د ڕستەیا (٢)دا ژ پێخەمەت جەختکرنێ پرسیار ل دۆر کەرەستەیەکێ هاتیە کرن، ئاوەزە ل سەر (چ) بلندبوویە وەکی هێمایەکی کو گرنگترین کەرەستەیە د ڕستەییدا (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٠-٥١١).

٢. جەختکرن ب ڕێکا فۆڕمێ ڕۆنانێ (التوکید اللفظي): وەک (دووبارەکرنا کەرەستێ زمانی، ڕێزبوونا کەرەستان د ڕۆنانێدا، مەزنکرنا ڕۆنانان...)، وەک:

- کوڤانی بینە، کوڤانی. (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٩-٥١٢).

٣. جەختکردن ب ڕێکا واتایێ (التوکید المعنوي): د بەرهەمئینانا واتایا جەختکرنێدا چەندین کەرەستە بەشداریێ دکەن، وەکی: فۆرمێن (جەختکرنێ، سویندخوارنێ، دەستنیشانکرنێ، هشیارکرن...)، جهناڤێ خویی...)، وەکی:

- ب خۆدێ ئەز نزانم. (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٢-٥١٥).

٤. جەختکرن ب ڕێکێن جۆراوجۆر: پتر ژ ڕێکەکێ یان فۆرمەکێ دهێتە بکارئینان بۆ مەرەما جەختکرنێ، وەکی:

- نێ ب خـودێ و ب خـودێ هـەمی مـال مە پاقژکرەڤە. (ئەمین :٢٠١٩ ٥١٦-٥١٧).

١-٢. تێگەه و زاراڤێ جەختکرنێ:

جەختکرن وەک زاراڤ ل ناڤەراستا سەدێ (١٦) ێ ژ پەیڤا گریگی (emphasis) هاتیە کو د بنەڕەتدا ب ڕامانا (ڕۆخسار - نمایش) ددەت، پشتی هینگێ د بیاڤێ ڕەوانبێژییدا هاتە بکارئینان بۆ مەبەستا پتر ژ ئەوا دهێتە گوتن، د زمانێ ئینگلیزیدا یا ژ پەیڤا (emphainein - دیارکرن) هاتیە، "em" ب ڕامانا ژناڤدا و "phainein" ب ڕامانا پێشاندان دهێت. (www.oxfordlearnesdictionaries.com)

د زمـانـێ عـەرەبـیدا د فـەرهـەنـگا "معجم علم اللغة النظري"دا بەرامبەر پەیڤا "emphasis" یا ئینگلیزی زاراڤێ "توکید" هاتیە بکارئینان (الخولي، ٨٤:١٩٨٢). گەلەک ژ زمانڤانێن عەرەب زێدەباری (توکید)ێ، زاراڤێ (تأکید)[١] ژی بۆ هەمان مەبەستا جەختکرنێ بکارئینایە.

د زمانێ کوردیدا زاراڤێ (جەختاندن) بەرامبەر (emphasis)یا ئینگلیزی هاتیە بکارئینان (میراودەلی ٢٠٠٧: ٥٧). جەختکرن بەرامبەر "تأکید"ا زمانێ عەرەبی هاتیە بکارئینان (موکریانی ١٩٦١: ١٨٨). جەختکرن پەیڤەکا لێکدایە، ژ دوو پەیڤان پێک هاتیە، دبیت "جەخت" بەرامبەر "ضغط"ا عەرەبی بیت و ب ڕامانا "توکید"ا عەرەبییە و خستنەسەرا پالەپەستێ دهێت، پەیڤا دوویێ چاوگێ "کردن"ێ کوردییە (محەمەد، ٢٠١٧: ٢٢). ئەڤ چاوگە ڕۆلەکێ مەزن د دروستکرنا هندەک پەیڤێن لێکدایدا دبینیت (بشدری، ٤٤:١٩٨٤). هەردیسان دزمانێ کوردیدا پەیڤا (دووپاتکرن) ژی ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە بکارئینان (عەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدین ٢٠١٨: ١٣٩). د زمانێ کوردیدا هەر دوود زاراڤێن (جەختکرن، دووپاتکرن) دهێنە بکارئینان، بەلێ ب دیتنا مە "جەختکرن" ژ "دووپاتکرن" گونجایترە بۆ شێوازێ جەختکرنێ. ل دویڤ بۆچوونا ژمارەکا زمانڤانێن کورد[٢](دووپاتکرن) ب واتایا دووبارەکرنێ دهێت، جەختکرن د فەرهەنگێدا بەرامبەر "توکید" بکار هاتیە (ئەمین ٢٠١٦: ٧٠). ژ لایێ زاراڤیڤە دووپاتکرن بەرامبەر پەیڤا "Repetion"ا ئینگلیزی و "تکرار"ا زمانێ عەرەبی دهێت (ئەیوب، :٢٠٢٠

٤). واتە جەختکرن پەستان و پالەپەستویەکا زێدەیە (نظام الدين، ٢٠٠٧: ٤١٠). دکەڤیتە سەر برگەکێ یان پەیڤەکێ (البعلبكي ٢٠٠٠: ٣١٠). یان ئەو کەرەستێ مەبەست پێ هەی، ئەم ژێ ڤی زاراڤی ب پەسەند دزانین.

١ -٣. پێناسەیێن جەختکرنێ

جەختکرن دیاردەکا زمانییە و د هەمی زماناندا بەرچاڤ دبیت. دەستنیشانکرنا پێناسەکا ڤەبڕ بۆ شێوازێ جەختکرنێ کارەکێ ب ساناهی نینە، چونکی زمانڤانان ل دویڤ بیر و بۆچوونێن خوە پێناسە و شرۆڤەکرن داینە جەختکرنێ، دێ هندەک ژ وان بیربۆچوونان بەرچاڤ کەین:

١. "Trask" دبێژیت: "جەختکرن زاراڤەکێ گشتیە بۆ هەر دیاردەکێ، سەرنجا گوهداری بۆ سەر هندەک توخمێن ڕستێ یان ئاخڤتنێ ڕادکێشیت، داکو کەرەستەیەکێ ڕستێ دیارتر بیت ژ کەرەستەیێن دیتر، د زمانێ ئینگلیزیدا جەختکرن ب ڕێکا ئەو هێزا دکەڤیتە سەر کەرەستێن جەختکرنێ پەیدا دبیت، ب هندەک ڕێکێن ڕێزمانی ژێ جەختکرن دهێتە دەربرین وەکی پارتیکەلان") (Trask ١٩٩٣:٨٩)

"Geoffrey Leech" دبێژیت: "ب شێوەکێ گشتی جەختکرن ئاماژەیێ ب بەشەکێ گرنگێ دەربڕینێ ددەت ژ بەشێن دیتر، د ئەڤێ ئاماژەکرنێدا پەیڤەکا تایبەت یان هێز و ئاوازە دهێنە بکارئینان" (Leech ٢٠٠٦:٣٧)

"ابن جني" دبێژیت: "ژ لایێ ڕێزمانیڤە جەختکرن پەیڤەکە ل دویڤ ناڤێ جەختکری دهێت، ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و بەرفرەهبوونا واتایێ، بتنێ ناڤێن ناسیار جەختکرن د کەڤیتە سەر، بەلێ ناڤێن نەناسیار جەختکرن ناکەڤیتە سەر" (ابن جني ١٩٨٨: ٦٦).

٢. "مهدي المغزومي" دبێژیت: "جەختکرن چەسپاندن و بهێزکرنا تشتەکێیە د دەروونیدا، مەرەم ژێ نەهێلانا هەر گومانەکێیە ل دەف گوهداری، ئانکو هەر بۆچوونەکا گوماناوی بیت ناهێلیت و ژ ناڤ دبەت" (المغزومي١٩٦٤: ٢٣٤).

٣. حەمید ساڵح محەمەد دبێژیت: "جەختکردن بریتییە لە پاتکردنەوەی وشەیەک یان دەربڕاوێک یان بەهۆی وشە و ئامرازەکانی جەختکردنەوە بەرهەم دەهێنرێت، یان لە ڕێگەی واتایی ڕستەوە لە ڕەوتی ئاخاوتن و دەربڕینی جیاوازەوە بەرجەستە دەکرێت" (محەمەد ٢٠١٧:٢٧ –٢٨).

٤. شلێر نایف ئەمین دبێژیت: "جەختکرن د چارچوڤێ زانستێ زمانیدا زاراڤەکە بکار دهێت بۆ نیشاندانا هەر ڕێکەکێ بۆ وێ ئێکێ کەرەستەک ژ کەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت و هندەک یەکێن چەند ئاستەکێن زمانی بەشداریێ د بەرهەمهێنانا واتایا جەختکرنێدا دکەن ژ وان (دەنگسازی، ڕێزمان، واتاسازی)" (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٧).

٥. بنار حسێن ئەیوب دبێژیت: "جەختکردنەوە هەمیشە وەکوو یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی پاتکردنەوە ئاماژە بۆ کراوە، بە تایبەت لە پاتکردنەوەی یەکە لێکسیکییەکاندا، واتە جەختکردنەوە زیاتر لە ڕێگای پاتکردنەوەی هەمان فۆرمی وشەکانەوە دروست دەبێت، قسەکەر/نووسەر تیشک دەخاتە سەر ئەو پارچە ئاخاوتن/ نووسینەی کە مەبەستیەتی دڵنیایی لەسەر بکاتەوە. (ئەیوب ٢٠٢٠: ٤٣).

ئەڤ پێناسە و شرۆڤەکرنێن بۆ جەختکرنێ هاتینە کرن چەند لایەنەکێن جەختکرنێ دیارکرینە. نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا پتر گرنگیدایە لایەنێ هێزێ و هندەک ئامرازان، د زمانێ عەرەبیدا جەختکرن ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و دوودلیێ یە ب ڕێکا دووبارەکرن یان زێدەکرنا هندەک کەرەستەیانە، ئانکو گرنگیدایە

لایەنێن (واتایی، ڕیزمانی). د زمانێ کوردیدا ئەڤ پیناسەیێن هاتینە دیارکرن هەر چەندە ئەگەر کێماسی ژی تێدا هەبن و کەڤتبنە ژێر کارێکەریا زمانڤانێن بیانی جهێ گرنگییە بۆ زمانێ کوردی، چونکی هەر چنە بیت ڤان زمانڤانێن کورد زاراڤێ "جەختکرن" ژبۆ مەرەما جەختکرنێ بکارئینایە.

پشکا دوویێ:

٢. جەختکرن د ئاستێ ڕستەسازییێدا

د ڤی ئاستیدا هەر ئێک ژ "گرێ و لاڕستان" پشکدارێ د پێکهاتێن ژ خۆ مەزنتردا د کەن کو ئەو ژی ڕستەیە، ڕستە ئێک ژ یەکەیێن زمانی گەورەیە کە زۆربەی زمانەوانەکان دانی پێدا دەنێن و دەیناسنەوە و باوەڕیان وایە کە دەتوانێ چاری ڕۆنان و پۆلە ڕێزمانییەکان بکات" (فەتاح ٢٠١١: ١٠٢). لەورا ئەمژی دێ هەول دەین ل دویڤ جۆر و پێکهات و کەرەستەیێن ڕستێ ڕێکێن جەختکرنێ ب ڤێ شیوەیێ ل خوارێ دیار بکەین:

٢-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ

٢-١-١. جەختکرن ب ڕێکا گوپیتکرنێ (لوتکاندنێ)

کوپیتکرن ئێکە ژ شێوازێن جەختکرنێ و پەیوەندیی ب لایەنێ دەروونیێ ئاخڤتنکەریڤە هەیە، د ناڤ ڕستێدا کەرەستەیەکێ ژ یێن دیتر ب گرنگتر دزانیت، ب یاسایەکا ڤەگوهاستنێ ڤی کەرەستەیێ بۆ بەری بکەری ڤەدگوهێزیت (حەمەئەمین ٢٠٢٤: ١١٩). گەلەک جاران جهگوهۆڕینا کەرەستەکێ ژ جهێ وی یێ چەسپایی دناڤ پێکهاتا ڕستێدا دبیتە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر وی کەرەستەی بخۆ. ئانکو ب ڕێکا گوهۆڕینا ڕێزبوونا ئاسایی بۆ ڕێزبوونەکا نەئاسایی گوپیتکرن دروست دبیت (عەلی و ڕەشید ٢٠٢٢: ١٢٧). گوپیتکرن دیاردەکا زمانییە و پەیوەندیی ب لڤین و جهگوهۆڕینا کەرەستانڤە هەیە (قادر ٢٠٠٧: ١٥٠). ئەڤ دیاردەیا گوپیتکرنێ "بریتییە لە جووڵاندنی پێکهاتەیەک یان بەشێک لە ڕستە بۆ سەرەتای ڕستە بۆ ئەوەی وەکوو بابەتی سەرەکی ڕۆڵ ببینێت، واتە ئەگەر توخمێک بکەیتە لوتکەی ڕستەیەک بە لوتکەکردن دادەنرێت" (احمد ٢٠٢٣: ١٨٧).

ڕێزبوونا کەرەستان ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دیتر یا جیاوازە، د هەر زمانەکێدا ل دویڤ یاسایێن سینتاکسی یێن وی زمانی ڕیز دبن، د زمانێ کوردیدا ڕێزبوونا ئاسایی ب ڤی شێوەیە (بکەر + بەرکار + کار). بەلێ، هندەک جاران ئەڤ ڕێزبوونە ل دویڤ حەز و ئارەزوو و مەبەستا ئاخڤتنکەری دهێتە گوهۆڕین (فەرهادی، ٢٠١٣: ٣٣-٣٤). ب ڤێ چەندێ ڕێزبوونا نەئاسایی دروست دبیت. ئەڤ پەیڤا ڤەگوهاستی د ڕستێدا ب پەیڤەکا جەختکری دهێتە هژمارتن و دبیتە گوپیتک (عەلی، ٢٠١٥: ٥٣). بۆ نموونە:

١. قوتابییان وانە نڤیسی. (بکەر + بەرکار + کار) (ڕێزبوونا ئاسایی)

٢. وانە قوتابییان نڤیسی. (بەرکار + بکەر+ کار) (ڕێزبوونا نەئاسایی)

د ڕستا (١)دا جەختکرن کەڤتیە سەر بکەری ئەو ژی پەیڤا "قوتابییان"ە. بەلێ، د ڕستا (٢) دا بەرکار(وانە) هاتیە بەری بکەری و ڕێزبوونەکا نەئاسایی دروست کریە و جەختکرن کەڤتیە سەر بەرکاری و بوویە گوپیتک. چونکی د زمانێ کوردیدا ل دویڤ سیستمێ ڕێزبوونا کەرەستان هەردەمێ کەرەستەکێ پشتی بکەرێ ڕستێ بۆ مەرەما گرنگیدانێ و جەختکرنێ بهێتە بەری بکەری دبێژنێ گوپیتکرن (بەرزنجی ٢٠٠٤)

٢-١-٢. جەختکرن ب رێکا مۆرفیمێن نەرێ

ئەو مۆرفیمن ئەوێن کارەکێ ب نەرێ نیشان ددەن. ئانکو نەرێکرن ئەوێ واتایێ و پەیامێ د گەهینیتە گوهداری کو رویدانا کاری د بارێ ئەنجامنەدانێدا یە یان ئەنجامدانا ئەوی کاری دهێتە رەتکرن (حاجی، :٢٠٢٣ ٧٥). د زمانێ کوردیدا ب شێوەکێ گشتی مۆرفیمێن نەرێ پێکهاتینە ژ (نە، نا، مە، نی)، ل دویڤ دەم و جۆرێ کاری دهێنە گوهۆرێن (دزەیی، ١٠٥:٢٠١٣). ئەگەر کارێ سادە بیت نیشانێن نەرێ دێ کەڤنە بەری کاری، بەلێ ل گەل کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) نیشانێن نەرێ دچنە سەر پشکا ئێکێیا کاری. بەلێ، هندەک جاران بۆ مەبەستا گوپیتکرنێ نیشانێن نەرێ دکەڤنە بەری کاری، وەک:

١. هات نەهات

٢. هەلگرت هەلنەگرت نەهەلگرت

٣. وەردگریت وەرناگریت ناوەرگریت

د کرمانجییا سەریدا هندەک جاران مۆرفیما نەرێ د گەل کارێ چاوگێ بوونێ جهێ خۆ دگوهۆڕیت و دهێتە پێش، ب ڤێ چەندێ جەختکرنێ ل سەر تەمامکەرێ کارێ بێهێز دروست دکەت، وەک:

١- ئەز ل مال <u>نە</u>بووم.

٢- ئەز <u>نە</u> ل مال بووم.

د ڤان رستەیا (١)دا مۆرفیما نەرێ (نە)کەڤتیە بەری کاری. بەلێ، هەمان مۆرفیم د رستەیا (٢)دا جهێ خویێ یێ رەسەن گوهارتیە و کەڤتیە پێش تەمامکەرێ کاری و داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت.

٢-٢. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ و رستەیان

٢-٢-١. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ

د گرێییدا سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە. ئانکو پێکهێنەکێ سەرەکی و بخۆرتییە د گرێییدا و کەرەستەکێ دەستهەلاتدارە، د گرێیا ناڤیدا سەرە ناڤە (عبوزید ٢٠١٩: ٢٧٨). دگرێیا کاریدا "دەبێ سەرەیەکی کاری هەبێت" (حاجی، :٢٠٠١ ٤٤). د گرێیێن (هەڤالناڤی، هەڤالکاری)دا دڤێت سەرە (هەڤالناڤی، هەڤالکاری) بن، لەورا دەمێ ئەڤ گرێیە ب رێکا دیارکەران دهێنە مەزنکرن. جەختکرنێ ل سەر سەرەی دکەن، دئێخنە د بارێ بالکێشیێدا (فۆکس) (قادر، :٢٠٠٨ ١٤١). دێ ب ڤی شێوەی ئاماژەیێ دەینە ڤان جۆرە گرێیان:

٢-٢-١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا گەلەک کەرەستە رۆلێ دیارکەرێ ناڤی دبینن و دکەڤنە بەری سەرەی یان پشتی سەرەیێ گرێیا ناڤی، جەختیێ ل سەر واتایا گرێیێ دکەت (عەلی و رەشید ١٣٤:٢٠٢٢). گرێیا ناڤییا سادەیا مەزنکری د گوڤەرا بەهدینیدا ب ریکا دیارکەرێن بەری سەری، وەکی هەڤالناڤێ (نیاسینێ، دەستنیشانکرنێ، ئاماژێ، نەدیار، چەندی (هژمار، برڕ)...) و دیارکەرێن پشتی سەرەی وەکی (نیشانا جەختکرنێ (ژی)، هەڤالناڤێن چەوایی...) دهێتە مەزنکرن (ئەحمەد :٢٠٢٠ ٧١-٧٦). ئەڤ دیارکەرە پتر جەختیێ ل سەر دیارکری (سەرەی) دکەن، دێ چەند نموونەکان بەرچاڤ کەین، وەک:

١. <u>بتنێ/بەس/هەر</u> چیایی هات.

٢. <u>ئەڤ/ئەو</u> یاریزان<u>ە</u> جیرانێ مەیە.

٣. <u>دوو/سێ</u> جووتیاران زەڤێ کێلا.

٤. من هنارەکا <u>مز</u> خوار.

٥. ئازاد <u>ژێ</u> هات[٣].

د ڤان رستێن سەریدا دیار دبیت کو ب رێکا دیارکەران جەختی ل سەر سەرەی (ناڤی) هاتیە کرن، چونکی ژ لایێ رێزمانیڤە ئەڤ کەرەستە ئەرکێ

دیارکەری دبینن و ب ڤێ چەندێ پتر سەرەی ددەنە دیارکرن.

٢-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

د ڤێ جۆرە گرێییدا هەڤالناڤەک دبیتە بناغە (سـەرە)، رادە دبیتە دیارکـەرێ بـەری سـەرەی، مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی (مەعرووف :٢٠٠٥ ٥٦). دەمێ فرێزا هەڤالناڤی دهێتە مەزنکرن. دشیاندایە دیارکەرێن بـەری سـەرەی، پشتی سـەرەی پێکڤە بهێن و جەختکرنێ ل سەر کەس و تشتان دروست بکەن (حەمەئەمین :٢٠٢٤ ٦٨-٦٩). بۆ نموونە:

١. من چایەکا زۆر شرین ڤەخوار.
٢. پەیامی تروبێلەکا گەلەک جوانتر.

٢-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

فرێزا هەڤالکاری فرێزەکا لێکسیکییە، سەرەیێ وێ هـەڤالـکارە (سـەدیق :٢٠١٣ ٨٤). مـەرەم ژ مەزنکرنا فرێزا هەڤالکاری ئـەوە دەمـێ هندەک ژ هەڤالکارێن (دەمـی، جهی)، وەک (زوو، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، بـاش...) ب رێکا دیارکەرێن بـەری سـەرەی دهێنە مەزنکرن، دیارکەرێن وان "بریتییە لە گرێی رادە" (حاجی، ٢٠٠٧: ٦٦). بۆ نموونە:

١. میهڤانێن مە گەلەک ژ دویر هاتینە.
٢. زارۆک گەلەک درەنگ نڤست.

٢-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

"دەستـەواژەی کاری بەلای کەمەوە دەبێت لە دیارخراو و دیارخەرێک پێک بێت" (فەتاح، محەمەد مەعرووف، :٢٠١٠ ٢٢٠). ئەو کەرەستەیێن ل سەر گرێیا کاری دهێنە زێدەکرن دبیتە ئەگەرێ مەزنکرنا ڤێ گرێیێ (کریم ٥٣: ٢٠٠٢). د کرمانجییا سەریدا نیشانا دووبارەکرنێ (ڤـە) و نیشانا جەختکرنێ (ژی) دبنە دیارکەرێن کاری و دگونجیت هەردوو نیشانە ب ڤێکرا د گەل کاری بهێن (ئەحمەد، :٢٠٢٠ ٨٤). ئەڤ هەر دوو نیشانە (ڤە، ژی) دەمێ پێکڤە دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی "کاری" جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن، نموونە:

١. ئەو هاتە ڤە ژی.
٢. وی وانە نڤیسیبووژی.

٢-٢-١-٤. جەختکرن ب رێکا فرێزا بەند

دڤـێ فرێزدا سـەرە پێشناڤە و ل دەستپێکێ و ل بـەری تـەواوکـەری دهـێت، فرێزەکا ناڤێ وەک تەواوکەر وەردگریت (عەبوزید ٣٥:٢٠١٩). ژبەرکو دیارکەرێن بەری سەرەی یێن ڤێ گرێیێ ژ (تاکبەندان، رادە، ژمارە، هەڤالکاری) پێک دهێت، وەک (هەر، تنێ، پیچەک، هندەک، دوو، چوار، نوکە، ئێڤاری...) (رەشید ٢٠١٥: ١١٥). بۆ نموونە:

١. ئەو هەر د ژوورڤە بوو.
٢. هندەک ژسامانێ خۆ بدە هەژاران.

٢-٢-٢. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا رستەیێ

رستەیا سادەیا ناوک ب رێکا زێدەکرنا گرێیێن ناڤی و بۆ پتر دیارکرنا کارێ رستێ دهێتە مەزنکرن، ژ بەر هندێ ئەڤ گرێیێن ناڤی دکەڤنە بن دەستهەلاتا گرێیا کاری و ئەرکێن جودا جودا د رستێدا دبینن (ئەحمەد ١٢٣:٢٠٢٠ -١٢٤). ئەڤ رستەیە ب رێکا هندەک کەرەستەیێن نەسەرەکی، وەک "بەرکارێ نەراستەوخۆ، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)، هندەک پەیڤێن وەکی (جەختکرن، گازیکرن، جهناڤێ خۆیی بۆ پێداگریێ...)" دهێتە مەزنکرن (فـەرهـادی ٤٠:٢٠١٣ -٤١). ئەڤ رێکا مەزنکرنا

ڕستێ دشێت واتایا جەختکرنێ بدەستڤە بینیت (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). بۆ نموونە:

١. باشترین یاریزان هاتنەخەلاتکرن.

٢. ئەڤرۆ ل باژێرێ دهوکێ بەفر گەلەک باری.

٣. من نامەک بۆ برایێ خۆ هنارت.

٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا لاڕستەیان

ب شێوەکێ گشتی د زمانێ کوردیدا لاڕستە ژلایێ هەبوونێڤە دبنە دوو جۆر: "لاڕستێن نەسیستمی".

هـەروەکـی ژ ناڤێ وێ یێ دیـارە ئـەڤ جۆرە لاڕستە ب شێوەکێ سیستمی کار ناکەن، بەلکو هندەک فۆرم و ڕۆنانێن ئامادەکرینە، ئەڤ فۆرمە جەختکرنێ پەیدا دکەن، وەکی فۆرمێن (جەختکرنێ، هشیارکرنێ، سویندخوارنێ...). "لاڕستێن سیستمی" ئەڤ جورێ لاڕستێ ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانی و ب شێوەکێ سیستمی کار دکەن، ب کێمی ژ گرێیەکا ناڤی وگرێیەکا کاری پێک دهێت (سەعید ٢٠١٣: ١٢-٢٩).

١. بێگومان ئەو مروڤەکێ جوامێرە.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستمی

٢. هشیاربە، ترومبێلا دهێت.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستەمی

٢-٤. جەختکرن ب ڕێکا دووبارەکرنێ

مـەبـەسـت ژ دووبـارەکـرنـێ "بـریـتـیـیـە لە بەدواییەکداهێنانەوەی وشەیەک، جارێ، یان دوو جار، یان زیاتر، ئەو وشانە هاوشێوە بن و هەمان واتا بگەیەنن" (مستەفا، ٢٠١١:٢٤٥). ئەڤ کەرەستەیێ دووبارەکری ژ لایێ فۆرم و واتایێڤە هەمان ژێدەرن و د نڤیسین و ئاخڤتنێدا بکار دهێن (ئەیوب، ٢٠٢٠: ١٦). ئارمانجا سەرەکییا ڤێ دووبارەکرنێ ئەوە داکو سەرنجا گوهداری بۆ وی دووبـارەکـرن ل سەر هاتیە ئەنجامدان، ڕابکێشیت، مەرەم ژێ پتر جەختکرنە (ئەمین، ٢٠١٩:٥١٢). د ڤێ دووبارەکرنێدا کەرەستەیەک ب دوو فۆرمان دیار دبیت، ئانکو ئەو کەرەستەیێ د ڕستەیێدا دووبارە دبیت جەختکرنێ دروست دکەت (محەمەد٢٠١٠:٢٢). وەک:

١. ئازاد ئازاد وەرە.

٢. دێ هێم دێ هێم.

٢-٥. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکـی (جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕونانێ (گرێ، ڕستە)، دووبارەکرن...). ئەڤە ژی پتر بۆ چەسپاندنا جەختکرنییە، وەک:

١. ب خودێ، ب خودێ هەمی مال مە پاڤژکرەڤە. (ئەمین ٢٠١٩:٥١٧).

٢. تو بخوە ژی چ تشتی بۆ هـاولاتی ناکەی. (بامەرنی ٢٠٢١: ١٠).

د ڕستا (١)دا فۆرمێ سویندخوارنێ (ب خودێ) هاتیە، پاشان هەمان فۆرم دووبارەبوویە، گوپیتکرن ب ڕێکا گرێیا (هەمی مـال) دروسـت بوویە و بۆ پتر جەختکرنێ کاری پاشگرێ دووبارەکرنێ (ەڤە) وەرگرتییە (ئەمین ٢٠١٩:٥١٧). د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی (تو) ب ڕێکا هەردوو دیارکەرێن جەختکرنێ (بخوە، ژی) هاتیە دیارکرن و هێزا سەرەکی ژی وەرگرتیە، واتـە مەبەست ژ ریکێن جوراوجور ئەوە دەمێ پتر ژ کەرەستەکێ یان ڕێکەکێ د ئێک ڕستەیێدا بکار دهێن و هەمی ژبۆ خزمەتکرنا واتایا جەختکرنییە.

پشکا سێیێ:

٣. جەختکرن د ڕستەیا کوردیدا

د ڤێ پشکێدا دێ پتر هـەول دەیـن ل دویڤ ئەوان ڕێک و پێزانینێن د تەوەرێ "دوو"یێدا هاتینە بەرچاڤکرن، ئەوێن د بنە ئـەگـەرێ دروستبوونا جەختکرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا کو مەرەم ژێ ئاستێ "ڕستەسازی"یە، دێ نموونێن پێدڤی دەستنیشان کەین، د گەل پراگتیکا وانان ب ڤی شێوەی:

٣-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ:

٣-١-١. جـەخـتـکـرن ب ڕێـکـا گـوپـیـتـکـرنـێ (لوتکاندنێ)

گەلەک جـاران جهگوهۆڕینا کەرەستان دناڤ پێکهاتا ڕسـتـێـدا دبـیـتـە ئـەگـەرێ دروسـتـبـوونـا جەختکرنێ، ب ڤی شێوەی ڕێزبوونا ئاسایا زمانێ کـوردی (بکـەر + بـەرکـار + کـار) دهێتە پێش و پاش کرن ب تایبەتی کەرەستێ سەرەکی (بەرکار) پێنگاڤەکێ دچیتە بـەری بکەر، ئەڤ چەندەژێ ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری دمینیت داکو سەرنجا گوهداری بۆ کەرەستەکێ دیـار ڕابکێشیت، ئەڤ کەرەستێن ڤەگوهاستی هـەمـان ئـەرک و دۆخـێ ڕێزمانی جیبەجێ دکەن، ب چ شێوەیان دۆخێ خۆ یێ ڕێزمانی ناگوهۆڕن، ئەڤ جهگوهۆڕین و لڤاندنە ب تنێ ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ دهێتە بکارئینان. کەرەستێن نەسەرەکی ژی دشێن ژ جهێن خو بهێنە لڤاندن و بەشدارییێ د پروسا جەختکرنێدا بکەن، ئەڤ کەرەستەیێ ڤەگوهاستی بۆ مەبەستا جەختکرنێ دکەڤیتە بەری بکەری (ل دەستپێکا ڕستێ دهێت)، وەک:

١. خوارن زارۆکان دخوار.

٢. سوبە بوهار دێ گرنژیت. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٢٠).

٣. گەلەک کەیفا وی هات. (سواری ٢٠٠٥:٢٤٠).

د ڕستا ئێکێدا ڕێزبوونا ئاسای (بکەر + بەرکار + کار) هاتیە گوهارتن بۆ ڕێزبوونەکا نە ئاسای (بەرکار + بکەر + کار)، بەرکارێ ڕستێ پێنگاڤەکێ هاتیە پێش بکـەری، بوویە ئـەگـەرێ دروستکرنا جەختیێ ل سەر بەرکاری، د ڕستێن (٢، ٣)دا هەردوو کەرەستەیێن لاوەکـی هەڤالکارێن دەمـی، چـەوای (سوبە، بلەز) کو جهێ وانان یێ سەرەکی ل بەری کاریە. بەلێ، بۆ مەبەستا جەختکرنێ ئەڤ هەردوو هەڤالکارە ل بەری بکەری هاتینە، کەڤتینە دەستپێکا ڕستێ و ب پەیڤێن جەختکری دهێنە هژمارتن، گوپیتکرن دروست کریە ژبەرکو ئەڤ کەرەستە ژ بۆ مەرەما سەرنج ڕاکیشانێ و گرنگیدانێ کەڤتینە بەری بکەری.

٣-١-٢. جەختکرن ب ڕێکا مۆرفیمێن نەرێ

هندەک جاران دەمێ مۆرفیما نەرێکرنێ ل جهێ خویێ چەسپای دهێتە لڤین، دکەڤیتە بەری کاری و جەختکرنێ پەیدا دکەت، ب تایبەتی دگەل هندەک کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) بۆ دەمێن بوری و نەبوری نیشانێن نەرێ (نە، نا) کو جهێ وانا یێ ئاسایی دکەڤنە دناڤبەرا پشکا ئێکێ یا کاری (ناڤەک یان پێشگرەگ) بیت و بنیاتێ کاری دێ جهێ خۆ گوهۆڕیت و کەڤنە بەری کاری، وەک:

١. جووتیار نە یێ تەمبەل بوو.

٢. چاڤێن خو ژ گوندی نەڤەکرن. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ١٠)

٣. کەسەکێ چ مفا ژێ نەوەرگرت. (بامەرنی ٢٠١١: ٧٨)

د ڕستەیا (١)دا کارێ وێ ژ چاوگێ بوونییە بۆ دەمـێ (بـوری)، ئەڤ کـارە ب مۆرفیما (نە) هاتیە نەرێکرن، کەڤتیە بـەری تمامکەرێ کـاری، ئانکو جهکوهۆڕین ڕوویدایە و مۆرفیما نەرێ پێنگاڤەکێ

هاتیە پێش ژ بەرکو جهێ وێ یێ ئاسایی بەری کاریە نەک بەری تەمامکەری، ب ڤێ چەندێ داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت. د ڕستەیێن (٣،٢)دا وەکی ڕستا ئێکێ مۆرفیما نەرێ جهێ خۆ گوهارتیە و کەڤتیە بەری کاری، کارێن ڤان ڕستەیان نەسادەنە (دارێژتی، لێکدای)نە، لەورا دڤێت نیشانا نەرێ (نە) بکەڤیتە سەر پشکا ئێکێ یا کاری ب شێوەیێ (ڤەنەکرن، وەرنەگرت)، بەلێ بۆ مەبەستا جەختیێ ئەڤ نیشانە پێنگاڤەکێ هاتینە پێش و کەڤتینە بەری کاری.

٣-٢. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان

٣-٢-١. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێیێ

چ گرێ (ناڤی، هەڤالکاری، کاری...) بێی سەرە نابن. ئانکو سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە دگرێیێدا، هەردەمێ ئەڤ سەرەیە ب ڕێکا دیارکەران هاتە مەزنکرن ل وی دەمی دێ جەختکرنێ ل سەر سەرەی (دیارکری) پەیدا کەت، وەکی:

٣-٢- ١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا سەرە (دیارکری) ب ڕێکا دیارکەران ژ هەردوو لایێن ڕاستێ و چەپێڤە (بەری سەرەی، پشتێ سەرەی) دهێنە مەزنکرن، دگونجیت چەندین دیارکەر د گەل سەرەی بهێن، ئەڤ دیارکەرە (بەری یان پشتی) سەرەی بن یان ژی هەردوو لا پێکڤەبن، جەختیێ ل سەر سەرەی بخۆ دکەن، وەک:

١. تنێ ئەم ب سلامەتی ژێ دەرکەڤتین. (عبدالرحمن ٢٣:٢٠٠٦)

٢. ئەڤ ساڵە حالێ من ژ یێ تە باشتر نینە. (جەمیل ٣٠:٢٠١٤)

٣. ئەز ب خو ژ ناڤ وان هاتبوومە دەرێ. (مزیری ١٨:٢٠٠٨)

٤. مە نەخشێ پاشەڕۆژەکا ڕەش هەیە. (مزیری ١٥:٢٠٠٨)

٥. هەر دوو خوۆشکێن من ب منڤە گەلەک حێبەتی مان. (بامرنی ٥٦:٢٠١١).

د ڕستەیێن (١، ٢)دا هەرئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ (تنێ)، هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ...ە) بووینە دیارکەر و کەڤتینە بەری سەرەی، شیاینە گرێین ناڤی یێن سادەیێن مەزنکری دروست بکەن، زێدەباری ئەرکێ دیارکرنێ د هەمان دەمدا ب ڕۆلێ جەختکرنێ ژی ڕابووینە، چونکی پتر جەختیێ ل سەر کەرەستێ پشتی خۆ دکەن ئانکو دبنە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر دیارکرییێن خۆ. د ڕستێن (٣، ٤)دا جهناڤێ خۆیی و هەڤالناڤێ چەوایی بووینە دیارکەرێ پشتی سەرەی، جهناڤێ (خوی) پێشگرێ "ب" ل سەر هاتیە زێدەکرن، د هەمان دەمدا جورە هێزەک ژی وەرگرتیە، د ڕستا (٤)دا هەڤالناڤێ چەوایی (ڕەش) ب ڕێکا ئامرازێ خستنەسەرێ (ا) بوویە دیارکەرێ ناڤی، جەختکرنێ ل کەرەستێ بەری خو دکەت کو بکەرێ ڕستێ (ئەز)، ناڤێ "پاشەڕوژ"ە. د ڕستا (٥) دا گرێیا ناڤی ژ لایێ پێشییڤە ب ڕێکا دوو دیارکەران هاتیە مەزنکرن، ئێک هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ "هەر"ە، دیارکەرێ دووێ ژمارە (دوو)یە، ژ لایێ پاشییڤە ژی سەرە ب ئێک دیارکەر هاتیە مەزنکرن کو جهناڤێ کەسیێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاک (من)ە، ئەڤ هەردوو دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی جەختکرنێ ل گرێیا ناڤیا سادەیا ناوک بخۆ دکەن، داکو سەرە پتر ڕوون ببیت و ببیتە جهێ سەرنجراکێشانێ.

هەردیسان جهناڤێ خۆیی ژی ئێک ژ وان دیارکەرانە یێ ڕۆلەکێ بەرچاڤ د بیاڤێ جەختکرنێدا دگێریت. ب شێوەکێ گشتی جهناڤێ خۆیی دکەڤیتە

پشتی ئەوی ناڤی یان فرێزا ناڤیا کو بۆ ڤەدگەریت. ئانکو هاتنا جهناڤی خۆیی پشتی ناڤی یان فرێزا ناڤی دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو ئەڤ جهناڤە جەختێ ل واتایا فرێزا ناڤی یا ل بەری خۆ بکەت، بخیتە د بارێ بالکێشییێدا (فۆکس) (قادر :٢٠٠٨ ١٣٩).

د کرمانجییا سەریدا جهناڤێ خۆیی بۆ مەبەستا جەختکرنێ پێشگرێ "بـ" ل پێشیا ڤی جهناڤی دهێت (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧-٢٥٠). هاتنا ڤی پێشگری ب خۆرتییە (جگەرخۆین ٨٢:١٩٦١). واتە دکرمانجییا سەریدا جهناڤێ خۆیی (خۆ – خوە)ئەگەر بۆ مەبەستا جەختکرنێ بیت پێشگرێ "ب" دکەڤیتە پێش جهناڤێ خۆیی، جەختکرنێ ل سەر ئەرکێن ناڤی دکەت، وەک (بکەر، بەرکار...)، وەکی:

١. ئەز ب خۆ هاتم. (جەختکرن ل بکەری) (لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردە ٢٠٢٢: ٢٦).

٢. من ئەو ب خۆ هنارت. (جەختکرن ل بەرکاری)

٣-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

هەروەکی د پشکا بوریدا دیاربووی کو د گرێیا هەڤالناڤیدا هەڤالناڤەک دبیتە سەرە و ئەڤ سەرەیە ب رێکا دیارکەران دهێتە مەزنکرن، رادە دبیتە دیارکەرێ بەری سەرەی، هەر ئێک ژ مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی، دگونجیت دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی پێکڤە بهێن، وەکێ:

١. ئەز زارۆکەکێ گەلەک شەرمین بووم. (محەمەد ٢٧: ٢٠٠٥).

٢. هوشەنگی چیرۆکەکا زۆر باش نڤیسی.

٣. وی خانیەکێ پیچەک ئەرزانتر کری.

د رستێن (١، ٢)دا سەرەیێ گرێیێن هەڤالناڤی (شەرمین، باش) ب دیارکەرێن بەری سەرەی (رادەی) هاتینە مەزنکرن، د رستا (٣)دا گرێیا هەڤالناڤی (ئەرزان) ژ لایێ پێشییڤە ب رادەی هاتیە مەزنکرن، ژ لایێ پاشییڤە ب مۆرفیما پلەیا بەراورد (تر) هاتیە مەزنکرن، ب ڤی شێوەی ئەڤ هەرسێ گرێیە ب رێکا دیارکەرێن خۆ شیاینە جەختکرنێ ل سەر سەرەی بکەن، پتر بدەنە رۆونکرن و دیارکرن.

٣-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

سەرەیێ ڤی گرێیێ هەڤالکارە وەک هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چەوایی)، دەمێ هندەک ژ هەڤالکاران ب تایبەتی هەڤالکارێن (دەمی، جهی)، وەک (زوی، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، باش...) ب رێکا رادەی دهێنە مەزنکرن و دبنە دیارکەرێن بەری سەرەی، جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. ئەز گەلەک گیرو نابم. (فاضل ٢٠٢٠: ١٨٤).

٢. ئەم گەلەک دویر ناچین. (سواری ٧٨:٢٠٠٥).

٣. پەری هوزانان زۆر جوان دخوینیت.

د ڤان رستێن سەریدا هەر ئێک ژ گرێیێن هەڤالکاری (گەلەک گیرو، گەلەک دویر، زۆر جوان) گرێیێن مەزنکرینە، چونکی ب رێکا دیارکەرێن بەری سەرەی (رادەی) هاتینە مەزنکرن. د رستێن (١، ٢) دا پەیڤا رادەی (گەلەک) جەختێ ل سەر هەڤالکارێن دەمی و جهی دکەت، رادێ (گیرو، دویر) بوونا وان دیار دکەت کو ئەو ژی "گەلەک"ە. هەردیسان د رستا (٣) ژی دا وەک رستێن (١، ٢) پەیڤا رادەی "زۆر" بوویە دیارکەرێ بەری سەرەی، رادێ هەڤالناڤێ چەوایی "جوان" هاتیە دیارکرن کو "زۆر"ە، ب ڤێ چەندێ جەختی ل سەر دیارکەرێ خۆ کریە و بووینە پەیڤێن جەختکری.

٣-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

د کرمانجییا سەریدا گرێیا کاری ب کێمیڤە دیارکەرەکێ وەردگریت، ب رێکا دیارکەرێن پشتی

سەرەی کو نیشانا دووبارەکرنێ "ڤە"، د شیاندایە ئەڤ هەردوو نیشانە پێکڤە و ل دویڤ ئێک ببنە دیارکەرێن پشتی کاری، جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن. ئانکو دیارکەرێن سەرەی جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. نەسرین هاتەڤە ژێ. (ئەمین :٢٠١٦ ٦٨).

٢. شێرو چووژێ.

د ڕستا (١)دا هەردوو نیشانێن دووبارەکرنێ "ڤە" و نیشانا جەختکرنێ "ژی" بووینە دیارکەرێن کارێ "هات". د ڕستەیا(٢)دا بتنێ نیشانا جەختکرنێ "ژی" بوویە دیارکەرێ کارێ "چوو" و د ئەڤان هەردوو ڕستەیاندا گرێیا کاری مەزن کریە، جەختیێ ل سەر کاری دکەن. ئانکو نەسرین بۆ جارا دووێ و ب پشت ڕاستی یا هاتی و شێرو ژی بۆ جارا دووێ یێ چووی.

٣-٢-١-٥. جەختکرن ب ڕێکا فرێزا بەند

هەروەکی یا دیار سەرەیێ گرێیا بەند پێشناڤە، گرێیەکا ناڤی وەکی دیارکەرێ پشتی سەرەی وەردگریت، گەلەک جاران ئەڤ گرێیە ب ڕێکا دیارکەرێن بەری سەرەی دهێتە مەزنکرن، دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختیێ ل سەر ڤێ گرێیێ پەیدا دکەن. گەلەک جاران ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ ل سەر ڤێ فرێزێ هەرئێک ژ ڤان دیارکەران (هەر، بتنێ، بەس، پیچەک، دوو، نوکە...) ل پێشییا ڤێ فرێزێ دهێن و جەختکرنێ ل سەر دروست دکەن (محەمەد، ٢٠١٧:١١٦). بۆ نموونە:

١. کچا تە هەر ژ برسادە نامریت. (سلێڤانەی :٢٠٠٦ ٨).

٢. دوو ژ وان رابوون. (ناڤشکی ٢٠٢١:٢٥٠).

٣. د ڕستێن (١، ٢)دا هەر ئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ و ژمارە و (هەر، دوو) بووینە دیارکەرێن بەری گرێیا بەند، ئەڤ دیارکەرە پتر گرێیێ بەرچاڤ دکەن و دئێخنە د بارێ فوکسێدا، جورە جەختکرنەکێ ل سەر گرێ یا بەند دروست کریە.

٣-٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا ڕستێ

نابیت د ڕستا سادەیا زمانێ کوردیدا پتر ژ کارەکێ هەبیت، بەلێ دروستە پتر ژ (ناڤەکێ، جهناڤەکێ، هەڤالناڤەکێ، هەڤالکارەکێ...) هەبیت، ژ لایێ هێزیڤە ئەگەر کارێ ڕستێ تێنەپەر بیت، کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ ژ (بکەر، کار)ی پێک دهێت، ئێک ژ ڤان کەرەستێن سەرەکی (بکەر یان کار) دبیتە پەیڤەکا جەختکری. بەلێ، ئەگەر کارێ ڕستێ تێپەر بیت هەر ئێک ژ (بکەر، بەرکار، کار) دبنە کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ، ئانکو ب شێوەکێ ئاسایی چ ڕستێن سادەیێن ناوک یێن زمانێ کوردی بێی (بکەر، کار) نابن، ئەڤ ڕستەیە دهێتە مەزنکرن ب ڕێکا کەرەستێن نەسەرەکی، وەکی (بەرکارێ نەڕاستەوخو، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)...)، ئەڤ مەزنکرنا ڕستا سادە دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختکرنێ ل سەر ڕستێ دروست بکەت، ئەو ژی ب ڕێکا ئەوی کەرەستێ نەسەرەکیێ هاتیە بکارئینانداپتر گرێیەکا دناڤ ڕستێدا بدەتە دیارکرن، ببیتە جهێ سەرنجراکێشانێ، وەک:

١. وێ شەڤێ خەوا وی ژ کەیفان نەهات. (بدل ١٩٩٩:٢١).

٢. من گەلەک تشت دچاڤێن تەدا دیتن. (بدل ٢٠٠٦: ٧٣).

د ڕستا (١)دا ژ بەرکو کارێ ڕستێ "نەهات" بوریێ نەرێیێ ڕاگەهاندنە، بکەرێ ڕستێ گرێیا ناڤی

"خەوا وی"ە ئانكو (بكەر، كار) كەرەستێن سەرەكینە، چونكی كارێ رستێ ژ لایێ هێزێڤە تێنەپەڕە، لەورا (بكەر، كار) كەرەستێن سەرەكینە و دهەمان دەمدا كارەكێ تەمامە و پێدڤی ب چ تەمامكەران ناكەت، لەورا هەر ئێک ژ گرێیا ناڤی "وێ شەڤێ" كو ئەركێ هەڤالكارێ دەمی و گرێیا پێشناڤی "ژ كەیفان" كو ئەركێ بەركارێ نەراستەوخویە، بووینە ئەگەرێ مەزنكرنا رستا سادەیا ناوک بۆ رستەكا سادەیا مەزنكری، ئەڤ كەرەستێن نەسەرەكی پتر جەختیێ ل سەر رستێ دروست دكەن. هەردیسان د رستا (٢)دا كارێ وێ كارەكێ تێپەرە، ئەڤ كارە پێدڤی ب "بكەری و بەركاری"ە، ب ڤێ شێوەی "من تشت دیتن"، "من" بكەرە، "تشت" بەركارە، "دیتن" كارێ بوریێ تێپەرە، گرێیا ناڤی "د چاڤێن تەدا" دبیتە بەركارێ نەڕاستەوخو.

٣. ٣-٣. جەختكرن ب رێكا لارستێ

هەردوو جۆرێن لارستەیێن (سیستمی، نەسیستمی) دشێن ل دەستپێكا دەربرینێ بهێن، لارستێن سیستمی ب تایبەتی د رستێن لێكدایدا پێشخستن رووی ددەت (جهگوهۆڕین بۆ پێشیا رستێ) ژ بۆ مەرەما جەختكرنێ، هندەک جاران لارستەیێن نەسیستمی ژ بۆ مەرەما بالكێشیێ دهێنە پاشئێخستن (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٤). د ڤان لارستاندا بۆ مەرەما سەرنجراكێشانێ و جەختكرنێ جهگوهۆڕین (پێش و پاشكرن) رووی ددەت، وەک:

١. هەرە هاری برایێ خۆ بكە، ئەگەر هەر نەخۆینی.

لارستا سیستمی لارستا سیستمی

٢. ئەز چ جاران ژبیر ناكەم، ئۆدا. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٩٢).

د رستەیا (١)دا جهگوهۆڕین د ناڤبەرا هەردوو لارستێن سیستمیدا ڕوویدایە، چونكی ل دویڤ رستەسازیا زمانێ كوردی ئەو لارستەیێن ئامرازێن لێكدەر ل پێشیا وان دهێن د كەڤنە دەست پێكا رستەیێن لێكدایی. ئانكو لارستەیا "ئەگەرهەر نەخۆینی" جهێ خۆ گوهارتیە و چوویە پاشیێ و بەروڤاژی ڤێ لارستەیا "هەرە هاری برایێ خۆ بكە" پێنگاڤەكێ هاتیە پێش و بوویە جهێ گرنگیدانێ و بالكێشیێ. د رستا (٢)دا جهگوهۆڕین رووی دایە، ئانكو پێش و پاشكرن دناڤبەرا لارستێن (سیستمی و نەسیستمی)دا دروست بوویە، لارستا سیستمی "ئەز چ جاران ژبیر ناكەم" كەڤتیە دەستپێكا رستێ و بوویە جهێ گرنگیدانێ و جەختكرنێ پەیدا دكەت و دهەمان دەمدا لارستا نەسیستمی "ئۆدا" بۆ مەرەما بالكێشیێ هاتیە پاش ئێخستن، چونكی پرانیا جاران لارستا نەسیستمی ل پێشیا لارستا سیستمی دهێت.

٣-٤. جەختكرن ب رێكا دووبارەكرنێ

هندەک جاران هەمان كەرەستێ رستەسازییێ، وەكی (گرێ، رستە، لارستە...) د ناڤ رۆنانێدا ب دوو فۆرمین وەكی ئێک دیار دبیت و ئەڤ دووبارەركرنە سەرنجا گوهداری بخۆ ڕادكێشیت و دبیتە ئەگەرێ جەختكرنەكا بهێزتر، وەكی:

١. من هێدی هێدی چایا خوە ڤەخوار. (بەدەل ٢٠٠٦: ٩٥-٩٦).

٢. هێ، هێ ڕابە ئەم گەهشتین. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٨٤).

٣. بەفر باری، بەفر باری.

د رستا (١)دا گرێیا هەڤالكارێ چەوایی (هێدی هێدی) دووبارە بوویە، داكوكیێ ل سەر چا ڤەخوارنێ دكەت كو ب دلێ خوهاتیە ڤەخوارن، د رستا (٢) دا لارستا نەسیستمی (هێ، هێ) وەكی فۆرمێ ئاگەهداركرنێ هاتیە دووبارەكرن و مەرەم ژێ ئەوە

کو ب پشت ڕاستی "ئەم" گەهشتین، د ڕستا (٣)دا کو ڕستەیەکا لێک دایە و ژ دوو ڕستێن سادەیێن سەربەخۆ پێک دهێت (بەفری باری)، هەمان ڕستا سادە بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە دووبارەکرن.

٣-٤. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکی (دووبارەکرن، جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕۆنانێ (گرێ، ڕستە)...)، وەک:

١. ئەڤ چاڤێن هە نە د غەریبن. (بدل ٢٠٠٦: ٣٤).

٢. من ژێ ئەو زەمبیل هەلگریت. (بامەڕنی ٢٠١١: ٥٧).

د ڕستا (١)دا گرێیا ناڤی (چاڤ) ب ڕێکا دیارکەرێ بەری سەرەی هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ... هە) هاتیە مەزنکرن، د هەمان دەمدا جهگوهۆڕین د نیشانا کاریدا ڕوویدایە، نیشانە بخو ژی هاتیە گوهۆڕین، چونکی کارێ ڕستێ نەتەمامە، دڤێت نیشانا نەرێ ل گەل کاری بایە ب ڤێ شێوەی "ئەڤ چاڤێن هە د غەریب نین/ نینە" ئانکو "نە"، کەڤتیە پێش کارێ ڕستێ، بوویە توپیک و هێزا سەرەکی ژی کەڤتیە سەر نیشانا کاری. د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی بکەر (من) ب نیشانا جەختکرنێ (ژێ) هاتیە مەزنکرن، گرێیا بەرکاری (زەمبیل) ب دیارکەرێ بەری سەرەی هاتیە مەزنکرن، ئانکو هەردوو گرێیێن (بکەری، بەرکاری) ب ڕێکا دیارکەرێن وان هاتینە دیارکرن، جەختکرن ل سەر دروست کریە، زێدەباری ڤێ ژلایێ هێزێڤە کارێ "هەلگرت" ژ بەرکو کارەکێ دارشتییە هێزا سەرەکێ کەڤتیە سەر پێشگرێ "هەل"، ب ڤان هەرسێ ڕێکان جەختکرن ل سەر ڕستێ پەیدا بوویە.

ئەنجام

کارێ سەرەکیێ جەختکرنێ نەهێلانا گومانێ و دوو دلیێ یە ل دەڤ گوهداری، ئەڤ چەندە د ئاستێ ڕستەسازییێدا ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ، مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان، دووبارەکرنێ، ڕێکێن جوراوجور دهێتە دەستنیشانکرن. ئاخڤتنکەر یان نڤێسەر هەمی دەمان پێگریێ ب ڕێزبوونا کەرەستێن زمانی ناکەت، بەلکو هندەک جاران جهگوهۆڕینێ د ڕستێدا ژ بۆ خزمەتکرنا جەختکرنێ بکار دهینیت، ئەو کەرەستێ دبیتە جهێ سەرنجراکێشانێ و گرنگیدانێ ژ جهێ خۆ یێ سەرەکی دهێتە پێش، دبیتە توپیک، نیشانا نەرێ ئێک ژ وان کەرەستانە کو هندە کجاران جهێ خوییێ سەرەکی د گوهۆڕیت و د کەڤیتە بەری کاری ب تایبەتی ل گەل کارێن نەسادە. مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان ب ڕێکا هندەک کەرەستان دشێن جورە جەختکرنەکێ ل سەر ڕستێ بخو پەیدا دکەن. مەرج نینە د ناڤ پێکهاتا ڕستێدا بۆ مەرەما جەختکرنێ کەرەستەیەک یان ڕێکەک ب تنێ بهێتە بکارئێنان، بەلکو دگونجیت چەندین ڕێک و کەرەستە ب هەڤرا جەختکرنێ پەیدا بکەن. گەلەک جاران ب ڕێکا لاڕستان وەک فورمێن (جەختکرنێ و هشیارکرنێ...) دشیاندایە جهگوهۆڕین دناڤ لاڕستاندا (سیستمی، نەسیستمی)دا ڕووی بدەن، ئەو لاڕستا دکەڤیتە دەستپێکا ڕستێ، دبیتە جهێ گرنکیدانێ و جەختکرنێ دروست دکەت.

پەراوێز

. حبيب يوسف مغنيه، شيخ مصطفى الخلاييني، فاضل صالح السامرائى، متولى على متولى، محمد زرقان الفرخ، هادى نهر زاراڤێن (توكيد - تأكيد) بكارئينانە.

٢. هەر ئێک ژ (کەمال میراودەلی، ساجیدە عەبدوڵا، شلێر ڕەسووڵ، پائیز عومەر ئەحمەد، شێرزاد سەبری، حەمید ساڵح، شلێر نایف...) زاراڤێ جەختکرن بکارئینایە.

٣. مۆرفیما ژی د ڕستێدا د گەل هەمی جۆرێن فرێزان دەردکەڤێت و پێدڤی ب مۆرفیما خستنەسەرێ نینە (ئەمین، شلێر نایف، :٢٠١٦ ٧١).

ژێدەر

ب کوردی:

- ئامێدی، صادق بهاءالدين (١٩٨٧). ڕێزمانا کوردی (کرمانجیبا ژۆری و ژێری یا هەڤبەرکرنێ). بەغدا.

- ئەحمەد، بائیز عومەر (٢٠٢٠). ڕێزمانا بەهدینی. دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ: دهوک.

- ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٦). مۆرفیما "ژی" د گۆڤەرا بەهدینیدا. گۆڤاری زانکۆی ڕاپەرین. پەربەندا (٣). ژمارە (٦). ل(٥٩-٧٢).

- ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٩). ڕێکێن جەختکرنێ د یالێکتا کرمانجیا سەریدا (گۆڤەرا بەهدینی). المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز. المجلد (٨). العدد (١). ص(٥٠٥-٥١٨

- ئەمین، نووری عەلی (١٩٥٦). قەواعدی زمانی کوردی لە "صەرف و نەحو"دا: بەغدا.

- ئەیوب، بنار حسێن (٢٠٢٠). پاتکردنەوەی لێکسیکی لە زمانی کوردیدا (لێکۆڵینەوەیەکی واتاسازییە). نامەی ماستەر. زانکۆی سۆران: فاکەڵتیی پەروەردە.

- ئەحمەد، سیروان سمین (٢٠٢٣). لێکسیکۆسینتاکسی دروستەی ئارگۆمێنت لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سلێمانی: کۆلیژی زمان.

- پشدەری، ساڵح حسێن حەسەن (١٩٨٤). کورتییەک لە ڕێزمانی کوردی: بەغدا.

- بەرزنجی، شلێر محەمەد ڕەسووڵ (٢٠٠٤). یاساکانی داڕشتنی لاڕستەی دیارخەری لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی ئاداب.

- جگەرخوێن (١٩٦١). اوا و دەستوورا زمانی کوردی: بەغدا.

- حاجی، ئیڤان حەسەن (٢٠٢٣). مۆرفۆفۆنۆسینتاکس د زمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی): دهوک.

- حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠٧). کەرەستە بەتاڵەکان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە (شێوەزاری کرمانجی سەروو). نامەی دکتۆرا. زانکۆی سەلاحەدین:کۆلێژی زمان.

- حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠١). ڕێککەوتن لە شێوەی ژوورووی زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلێجی ئاداب.

- حەمە ئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤). دەوروبەر لە ڕۆنان و واتای ڕستە لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سلێمانی:کۆلێژی زمان.

- دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٣). وشەسازیی زمانی کوردی، چاپی دووەم: هەولێر.

- ڕەشید، طە ڕەحیم (٢٠١٥). ڕۆنانی فرێز لە زاری کرمانجیی ناوەڕاست و کرمانجیی ژووروودا. نامەی ماستەر. زانکۆی سلێمانی: سکوڵی زمان - فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان.

- سەددیق، شێرزاد سەعید (٢٠١٣). ڕستە بە پێی ڕێزمانی لێکسیکی ئەرکی لە زمانی کوردی و فارسیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سۆران: فاکەڵتیی ئاداب.

- سەعید، پەسار محەمەد حەسەن. (٢٠١٣). ڕۆلێ لاڕستێ د ڕستێن لێکدای و ئالوزێن زمانێ کوردیدا. ناما ماستەرێ. زانکویا دهوک: کولیژا زانستێن مروڤایەتی/ سکولا ئادابێ.

– عەبدوڵا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠١٨). شرۆڤەکرنا زمانێ ریکلامێن بازرگانی. سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی.
– عبوزید، سانیا جەبار (٢٠١٩). جهگۆرینا کەرەستان د ڕستێدا (گۆڤەرا بەهدینی). سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی: زاخۆ.
– عەلی، تالیب حسێن و ڕەشید، فوئاد ساڵح (٢٠٢٢). واتای سیمانتیکی لە مانشێتی سەرەکیی ڕۆژنامەدا. ڕۆژنامەی "خەبات و کوردستانی نوێ" بە نموونە. گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان. بەرگی (٢٦). ژمارە (٢). لا(١٢١-١٤٦).
– عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥). واتایا بابەتی د مانشێتێن ڕۆژنامەیاندا – ڕۆژناما "وار" وەک نموونە. گۆڤارا زانکۆیا دهوک. پەربەندا (١٨). ژمارە (١). لا (٤١-٧١).
– فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١). زمانەوانی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.
– فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١٠). لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان. کۆکردنەوە: شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر. دەزگای موکریانی: هەولێر.
– فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵا (٢٠١٣). هەندێ لایەنی ڕستەسازیی زمانی کوردی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.
– قادر، سەباح ڕەشید (٢٠٠٩). هەندێ لایەنی ڕێزمانیی دەسەڵات و بەستنەوە (GB) لە زمانی کوردیدا. ب ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.
– قادر، کاروان عومەر (٢٠٠٨). ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا. مەڵبەندی کوردولۆجی: سلێمانی.
– کەریم، دیار عەلی کەمال (٢٠٠٢). ڕێزمانی کوردی. ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەددین. کۆلیجی پەروەردە.
– گوهەرزی، محەمەد طاهر (١٩٩٩). ڕێزمانا کوردی (زارێ کرمانجی). دهوک: چاپخانا خەبات.
– گیو، موکریانی (١٩٦١). فەرهەنگی مهاباد. هەولێر: چاپخانەی کوردستان.
– لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠١٩). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا دوازدێ. چاپا شەشێ. هەولێر.
– لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠٢٢). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا یازدێ. چاپا نەهێ. هەولێر.
– محەمەد، حەمید ساڵح (٢٠١٧). جەختکرن و شێوازەکانی لە زمانی کوردیدا: هەولێر.
– مستەفا، ئیدریس عەبدوڵا. (٢٠١١). لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا: هەولێر.
– میراودەلی، کەمال (٢٠٠٧). فەرهەنگی ڕێزمانی کوردی. مەلبەندی کوردلۆجی: سلێمانی.
– نظام الدين، فاضل (٢٠٠٧). فەرهەنگا شرین. عەرەبی – کوردی، چاپی چوارەم. سلێمانی.
– وەهبی، توفیق (١٩٢٩). دەستووری زمانی کوردی – جزمی یەکەم: بەغدا.

ب عەرەبی:
– – ابن جني، ابی الفتح العثمان (١٩٨٨). المع فی العربية. تحقيق: سميح ابو مغلی. دار مجدلاوی: عمان.
– – البعلبكي، منير (٢٠٠٠). المورد، انكليزی – عربي. الطبعة ٣٤. دار العلم للملايين: بيروت.
– – الخولي، محمد علي (١٩٨٢). معجم علم اللغة النظري. انكليزي – عربي.
– – المخزومي، مهدي (١٩٦٤). فی النحو العربی – نقد و توجيه. المكتبة العصرية: بيروت.

ب ئینگلیزی:
– Geoffrey Leech (2006). A Glossary of English Grammar. Edinburgh University.
– Trask, R.L(1993) A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics. London: Brighton.
-Oxford learns dictionaries. Definition English Emphasis. Online.هاتیە ل ڕێکەفتی ٢٠٢٤/١٢/١٨). https://www. oxfordlearnsdictionaries

ژێدەرێن نموونەیان:
– بامەڕنی عبدالرمن (٢٠١١). شەڤێن چلەی سلێمانی: چاپخانەی کەمال.
– بدل، عصمت محمد (١٩٩٩). ژ دەستدانا خەونان. دهوک.
– بدل عصمت نحمد (٢٠٠٦). خەونەکا بنەڤشی. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– جەمیل، مەسعوود (٢٠١٤). کوردمان. دهوک.
– سلێڤانەی، حسێن (٢٠٠٦). بالولکا شەکرێ. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– سلێڤانەی، کەمال (٢٠١١). نەبیا بەندەمانێ (کورتەرۆمان). دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.
– سواری، محمد (٢٠٠٥)، گوند. هوک: چاپخانا هاوار.
– عبدالرحمن، محسن (٢٠٠٦). مرن دقشلەیا پادشاهیدا. دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.
– عمر، فاضل (٢٠٢٠). ئاکنجی یێن مێرگا بیابانێ (بەری قەریسە ببوهژت). هەولێر: چاپخانەی پاک.
– محمد، بلند (٢٠٠٥). سوتنگەهـ دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– مزیری، نەوزاد (٢٠٠٨). ساکو: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– ناڤشکی، تەحسین (٢٠٢١). تاخێن خودێ .هەولێر.

الملخص

إن التوكيد ظاهرة لغوية تظهر في جميع لغات العالم، وتستخدم لتعيين عنصر أو لتوضيح معنى معين في الكلام. ففي الجملة، يستعمل غالبا لجذب انتباه السامع بشكل أكبر إلى مقصد المتكلم. وفي اللغة الكردية يستعمل التوكيد بشكل بارز من خلال أساليب متعددة في المستوى التركيبي، مثل طريقة بناء الجملة عبر النظام الصوتي أو بواسطة المورفيمات، أو عن طريق الترتيب والتقديم والتأخير، أو بتكبير عناصر الجملة، أو بإعادة الكلمات داخل الجملة، أو بوسائل أخرى متنوعة. ويعد موضوع التوكيد في لهجة البهديناني من المواضيع ذات الأهمية؛ لذا نحاول في هذا البحث أن نبرز التوكيد في المستوى التركيبي، بأسلوب وصفي، عبر تحديد العناصر التي تشكل أساسا للتوكيد في الجملة. وقد افترضنا أنه في المستوى التركيبي هناك أكثر من وسيلة وعنصر يستعملان للتوكيد. وللوصول إلى هذه الفرضية، تم اعتماد المنهج الوصفي، وتبين في النتيجة أن كلا من (الترتيب، تكبير الأصوات، التكرار، والوسائل المتنوعة) يعد أساسا لبناء التوكيد.

الكلمات المفتاحية: التوكيد، التكرار، إعادة القول، الكلمات المؤكدة، وسائل التوكيد

Abstract

Emphasis is a linguistic phenomenon that appears across all world languages and is used to highlight a linguistic element or to clarify a specific meaning in discourse. At the syntactic level, emphasis plays a crucial role in drawing the listener's attention more strongly toward the speaker's intended message. In Kurdish, particularly in the Bahdini dialect, emphasis is manifested in various ways at the structural level, such as through phonological patterns, morphological markers, syntactic ordering (fronting and shifting), enlargement of sentence components, repetition, and other diverse strategies.Given the importance of emphasis in the Bahdini dialect, this study seeks to identify and describe its manifestations at the syntactic level, following a descriptive approach by specifying the elements that serve as the basis of emphasis within the sentence. The study hypothesizes that the syntactic level employs multiple means and elements to achieve emphasis. The findings reveal that (syntactic ordering, phonological enlargement, repetition, and various strategies) constitute the fundamental bases for constructing emphasis.

Keywords: emphasis, repetition, reiteration, emphatic words, strategies of emphasis

ئەکادیمیای کوردی
KURDISH ACADEMY

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd   ISSN: 2520- 4106   هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/٢٤
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٤

کەڤنخوازییا ناڤان د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا

سینەم رەسول مەولود
زانکۆیا دهۆک
کولیژا پەروەردا بنیات،
پشکا زمان و ئەدەبێ کوردی
gmail.com@sinemchey٢٣

پ.هـ.د.کامەران ئیبراهیم خەلیل
زانکۆییا دهۆک
کولیژا پەروەردا بنیات
پشکا زمانێ کوردی.
Kameran.khalil@uod.ac

پوختە

ژ بەر گۆهرینێن ب شێوەیەکێ گشتی د ژیانیدا دروست دبن، زمان کەڤن دبن و کێم دهێنە بکارهینان، زێدەباری ئەڤێ چەندێ فشارێن سیاسی و ئابووری و جڤاکیێن دەرەکی ژی دبنە ئەگەرێ مرنا زمانان، کو ب تنێ ژناڤچوونا کۆمەکا پەیڤان نینە، بەلکو ژناڤچوونا ناسنامە و دیرۆک و میراتەکێ کەلتوریی ڕەوشەنبیرییە. نڤیسەر گەلەک جاران د نڤیسینێن خۆدا پەنایێ دبەنە بەر بکارهینانا ئەڤان پەیڤ و دەربرینێن کەڤن، کو ب کەڤنخوازی (ئارکایزم) دهێتە بناڤکرن. بکارهینانا ئەڤان توخمێن کەڤنار ژ بەر ئەوێ چەندێ نینە کو دەق یێ کەڤنە بەلکو مەرەمەکا هونەری ل پشت هەیە. هۆزانڤان کەڤنخوازیێ بکار دهێنن داسیمایەکێ دیرۆکی بۆ بەرهەمێ خۆ دروست بکەن، یان بۆ پاراستنا کێش و سەروا و دروستکرنا ئاوازەکا تایبەت مفای ژێ دهێتە وەرگرتن. ب ڤی ڕەنگی، کەڤنخوازی دبیتە ئامرازەکێ گرنگ بۆ دەولەمەندکرنا دەقی و زێدەکرنا کویراتییا واتایێ، کو خواندەڤانی ب کەشەکێ جودا ڤە گرێ ددەت. کەڤنخوازی هونەرێ بکارهینانا زمانێ دوهییە د ناڤ کارێ ئەڤرۆدا بۆ گەهشتنا ئارمانجێن دیار کری. ئەڤ ڤەکۆلینە بۆ دیارکرنا کەڤنخوازیا ناڤان د هۆزانێن مشەختیدا ل بن سیبەرا ڕێبازا وەسفی شیکاری هاتیە ئەنجامدان. ئەنجامێن ب دەستڤەهاتی ئەوێ چەندێ دیار دکەن ئەو ناڤێن هۆزانڤانی بکارهینای بۆ مەرەمێن نوستالۆژیای و شانازیکرن ب ژیانا کەڤنا کوردەواری بووینە. ئەڤ پەیڤە بووینە ئەگەرێ بەرجستەکرنا زمانێ هۆزانێ و دروستکرنا ریتم و سەروایەکێ بۆ دەقی.

پەیڤێن کلیلی: کەڤنخوازی، کەڤنخوازییا ناڤان، پەیڤێن مری، گۆهڕینێن، بەرجستەبوون

١. پێشەکی

ئەو گۆهڕین و وەرارا د زمانێ هەر مللەتەکیدا دروست دبیت ئەگەرەکە هندەک پەیڤ و دەربڕین بهێنە ژبیرکرن یان گەلەک کێم بهێنە بکارهینان، ئەڤە ئەگەرەکە ئاوایی زمانێ کەڤن بۆ بەرەبابێ نوی یێ نامۆ بیت و ب دروستی د رامـان و مەبەستا ئـەوان نـەگـەهـن. هەلبەت ئـەگـەر بەرێخۆدانەکێ د ئەدەبیاتا پرانییا مللەتێن جیهانێدا بکەین دێ بینین زمانێ کەڤن و پەیڤ و دەربرینێن مری و نامۆ بووینە جهێ سەرنجا نڤیسەران و گەلەک ژ ئەوان هەولداینە ب شێوەیێن جودا مفای ژ ئەوان پەیڤ و دەستەواژەیان وەربگرن. ئەڤە ژی بوویە جهێ سەرنجا بسپۆرێن شێوازگەرێ و بزاڤ یا کری وەکی دیارەدەیەکا شێوازگەری باس بکەن و زاراڤێ کەڤنخوازی بۆ بکارئینایە. خالا دبیتە جهێ پرسیارێ ئەوە ئەڤ تەکنیکا زمانی بۆچی دهێتە بکارهینان و چ کارتێکرنێ ل دەقێ ئەدەبی دکەت؟ پترییا بسپۆرێن شێوازگەرێ د ئەوێ باوەرێدانە، کەڤنخوازی بکارئینانا پەیڤ و دەربڕین و یاسایێن کەڤنێن زمانییە، ئانکو پتر دچیتە د بەرجستەکرنا زمانیدا و پەیوەندییەکا بهێز دگەل لادانێ هەیە. ئەرێ کەڤنخوازی دشێت هەمان ئەرکێن لادانێ ببینیت؟

زمانێ کوردی ژ ئەوان زمانایە یێن هەردەم ژ لایێ داگیرکەرێن کوردڤە کەڤتییە د مەترسییێدا. نڤیسەرێن کورد ژی هەست ب ئەڤێ چەندێ کرییە، هەردەم هەولداینە زمانێ کوردی ژ ژناڤچوونێ بپارێزن. ئەدەبێ کوردی ل ڤۆناغێن دەستپێکێ بزاڤەک بوو بۆ سەلماندنا ئەوێ چەندێ،کو زمانێ کوردی یێ شایستەیە ببیتە زمانێ ئەدەبی. پاشی نویکرنا پەیڤێن کەڤن ژی ل بزاڤا ئەدەبییا کوردی زێدە بوو:ەوما دێ بینین گرنگیدان ب پەیڤ و دەربرینێن کەڤن و ڕەسەن ئێک ژ تایبەتمەندییێن هەرە دیارێن ئەدەبێ هەڤچەرخێ کوردینە، ئەڤە ژی وەک هەولەک بۆ پاراستنا زمانێ کوردی ل هەمبەر زمانێن بیانی، هەروەسا بزاڤەکا هوشمەندانەیە بۆ زڤرین کویراتییا ژیـان و ناسنامەیا ڕەسـەنا کـوردی. مە هۆزانێن مەلا خەلیل مشەختی یێن چاپکری و دەستنڤیس بۆ کەرەستەیێ ڤەکۆلینێ دەستنیشانکرینە و سنورێ ڤەکۆلینا مە هۆزانێن ناڤبری نابۆریت. هەروەسا ژ لایێ بابەتیڤە ژی ئەم دێ کار ل سەر کەڤنخوازییا ناڤان کەین و کەڤنخوازییا پەیڤان ب گشتی و یا رستەسازی ناوەرگرین.

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "کەڤنخوازییا ناڤان د هۆزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا": بن ڕێبازا وەسفی شیکاری دێهێتە ئەنجامدان. هەولەکە بۆ دەستنیشانکرنا ناڤێن کەڤن د هۆزانێن مشەختیدا، وەک پێنگاڤەک بۆ ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن بەرفرەهـ د بیاڤێ کەڤنخوازییێدا. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ زانینا مەرەمێن بکارهینانا کەڤنخوازییا ناڤان و کرتێکرنا ئەوان ل سەر بەرهەمێن مشەختی ژ لایێ هۆنەریڤەیە. دوو پشکێن سەرەکی د ڤەکۆلینێدا هەنە، پشکا ئێکێ لایەنێ تیۆری ب خۆڤە دگریت و تێدا باس ژ تەوەرێن "کەڤنخوازی و ڕۆلێ ئەوێ د هۆزانێدا: زاراڤ، تێگەهـ و دانەنیاسینا کەڤنخوازیێ و جۆرێن کەڤنخوازیێ" دێهێتە کرن. پشکا دوویێ هاتیە تەرخانکرن بۆ لایەنێ پراکتیکرنێ و ناڤێن کەڤن یێن گرێدای ب "چاندن و ئاژەلدارییڤە، ناڤێ خوارنێن کەڤنێن کوردی، ژیانا گشتی یا جڤاکی" د ناڤا هۆزانێن مشەختیدا دێهێنە دەستنیشانکرن. ئەنجامێن بدەستڤە دهێن ژی ل دوماهیکێ دێهێنە نڤیسین.

٢. پێشینە

ب زمانێ کوردی ڤەکۆلینێن تایبەت ب کەڤنخوازییێ نەهاتینە ئەنجامدان، بەلکو ل هندەک ڤەکۆلینێن تایبەت ب لادانێ باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتییە کرن:ەوما کارێ مە وەک تامیەک بۆ کارێن بەرێ جهێتە ئەنجامدان بۆ هندێ ڤەکۆلینێن د ئەڤێ بیاڤیدا بەرفرەهتر ببن. د ناڤ زمانێ کوردیدا گەلەک ب بەرفرەهی پەیڤ دهێنە دیتن، کو ماوەکی د بەلاڤبوون و رۆژانە دهاتنە بکارهینان:ێ نوکە بووینە پەیڤێن ژبیرکری و ناهێنە بکارهینان. ل دویڤ ئەوان پێزانین ب دەست مە کەفتین د ناڤ هندەک ڤەکۆلینێن ئەدەبیێن جودا دا ل بن ناڤێن جودا باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتیە کرن، هندەک ژ ئەوان ڤەکۆلینێن ب دەست مە کەفتین باس ژ ئەڤێ بابەتی کرین ئەڤەنە:

- شڤان جەرجیس عەبدولڕەحمان د تێزا خۆ یا دکتورایێدا ئەوا ل بن ناڤێ "بنیاتێ هونەری د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا''، ئەوا ل سالا ٢٠٢٠ێ پێشکێشی زانکۆیا سەلاحەدین پشکا زمان و ئەدەبێ کوردی کری. د تەوەرەکێ لاوەکیدا ل بن ناڤێ "پەیڤێن کەڤن''، ئەڤ بابەتە هاتیە باسکرن. ڤەکۆلەر وەک جۆرەک ژ لادانێن پەیڤی سەرەدەری دگەل بابەتی کریە و هندەک دەقێن هۆزانێ ئینانە و پەیڤێن کەڤن تێدا دەستنیشانکرینە، بێ ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بدەت ئەڤان پەیڤان چ ڕۆل هەبوویە د ناڤ دەقیدا. هەروەسا چ ئاماژە ب ئەوێ چەندێ نەهاتیەدان کو ئەڤە جۆرەکێ کەڤنخوازییێیە.

- سەنگەر عەسکەر محەمەد د ناما خۆ یا ماستەرێدا ئەوا ب ناڤێ "لادان لە دەقە شیعرییەکانی عەبدولقادر سەعیددا''، کو ل سالا ٢٠٢٢ێ پێشکێشی زانکۆیا چەرمو کولیژا زمانان کری، گەلەک ب کورتی ل بن ناڤێ "وشە پەراوێزخراو'' (فەراموشکراو)، باس ژ ئەوان پەیڤێن مری و کێم بەلاڤ یێن ژ لایێ هوزانڤانیڤە هاتینە بکارهینان کرییە. چەند پارچە هۆزان ئینانە و پەیڤێن کەڤن تێدا دەستنیشانکرینە و چ ئاماژە ب گرنگییا ئەڤان پەیڤان ددەقیدا نەکریە.

– سەرحەد حسێن مستەفا د تێزا خۆ یا دکتورایێدا ب ناڤێ "لادان لە شیعری قوبادی جەلیل زادەدا'' کو ل سالا ٢٠٢٣ێ پێشکێشی زانکۆیا سلێمانیێ کولیژا زمانان کرییە، ب کورتی ل بن ناڤێ "وشەی کون و پەراوێزخراو''، باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتیە کرن، دگەل بەرچاڤکرنا نموونان و دەستنیشانکرنا پەیڤێن کەڤن. هەروەک ڤەکۆلینێن بەری خۆ چ ئاماژە ب ڕۆلێ ئەڤان پەیڤان د ناڤ دەقیدا نەهاتیە کرن و وەک جۆرەکێ لادانێ و ب کورتی سەرەدەری دگەل بابەتی هاتیە کرن.

د ئەڤان ڤەکۆلینان‌دا ب هیچ ڕەنگەکی ئاماژە ب ئەوێ چەندێ نەهاتیە کرن، ئەڤ جۆرێ بکارهینانێ وەک کەڤنخوازی سەرەدەری دگەل دهێتە کرن و ژ لایەکێ دیڤە لایەنێ تیورێ کەڤنخوازییێ باس ژێ نەهاتیە کرن. لەوما ب دیتنا مە ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن بەرفرەهترد ئەڤێ بیاڤیدا ب زمانێ کوردی د گرنگ و پێدڤینە.

٣. پشکا ئێکێ

٣-١. کەڤنخوازی و ڕۆلێ ئەوێ د هۆزانێدا

٣-١-١. زاراڤ، تێگەه و دانەنیاسینا کەڤنخوازییێ

کەڤنخوازی وەک زاراڤەکێ فرەڕەهەند دهێتە نیاسین، چونکی د گەلەک بیاڤاندا دهێتە بکارهینان. ب زمانێ ئنگلیزی هەروەک د فەرهەنگا ئوکسفۆردا هاتی زاراڤێ "Archaism" (Baldic ٢٠١٥:٢٤) رامانا پەیڤ و دەربرینێن کەڤن و مری ددەت و ژ پەیڤا یونانی "archaïkós" هاتیە، کو هەڤواتایا

"archaic"یە (Harper, n.d). هەروەسا "ئارکائیک ناڤێ سەردەمەکییە ل ناڤەراستا سەدەیێ حەفتێ بەری زایینێ، کو یونانیان دەست ب پێشئێخستنا ئەوی هونەرێ ژ شارستانیەتێن کەڤنێن وەکی مسرێ و ڕۆژهەلاتی وەرگرتی کربوو. ئەڤ سەردەمێ دبێژنێ ئارکائیک د گەل دەستپێکرنا شەڕێن دەسپێکا سەدێ پێنجێ زایینی ب دوماهیک دهێت" (زیبا ١٣٩٤: ٩٥)

د زمانێ فارسیدا "باستانگرای یان کهن گرای" (اللهی و برج سازا٢٥٥ :)، هەروەسا "هنجارگریزی زمانی" (عبدالله زاده ١٣٩٠: ٤٣) ئانکو لادانا سەردەمی (دەمی) و هندەک جاران ژی ئارکایزم بۆ ئەڤێ مەبەستێ دهێنە بکارهینان. ب زمانێ عەرەبی ب هەڤبەرکرن دگەل فارسیێ ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ ڤەکۆلین د ئەڤی بیاڤیدا نەهاتینە کرن:ێ هندەک جاران ل ژێر ناڤێ "الالفاظ المهجورة" باسێ ئەڤێ چەندێ دهێتە کرن (ابوبکر، ٢٠٢٢:٢٦). ڤەکۆلەر ژی هەبووینە زاراڤێ "الانزياح الزمني" بکارهینانیە (حکمت، ١٤٤٤:٢٣٧). د زمانێ کوردیدا ڤەکۆلینێن تایبەت ب کەڤنخوازیێڤە نەهاتینە ئەنجامدان:ێ ل بن ناڤێ "وشەی فەراموشکراو -پەراوێزخراو" (محەمەد ٢٠٢٢: ٥٨) باس ژ بکارهینانا پەیڤێن کەڤن هاتیە کرن، ڕاستە ناڤەرۆکا ئەڤی بابەتی پشکەکە ژ کەڤنخوازیێ:ێ د ئەوان ڤەکۆلیناندا وەک کەڤنخوازی سەرەدەری دگەل نەهاتیە کرن. ب شێوەیەکێ گشتی گەلەک ب کورتی د ناڤ ڤەکۆلینێن کوردیدا دهێتە دیتن.

ژ لایێ زاراڤیڤە کەڤنخوازی[1] ئاماژەیە بۆ ئەو پەیڤ و دەربڕینێن د سەردەمێ بەرێدا بکار دهاتن و نۆکە بکار ناهێن، یان ژی ب شێوەیەکێ کێم و سنوردار د ناڤ ئاخفتنا ڕۆژانەدا هەنە و نڤیسەر د ناڤ دەقێن خۆدا بکار دهینیت. شەفیعی کەدکەنی د ئەوێ باوەڕێدایە، کو کەڤنخوازی "بەردەوامییا ژیانا زمانی بۆرییە د ناڤ زمانێ ئەڤرۆدا" (شفیعی کدکنی ١٣٧٥: ٢٤) هەلبەت ب زیندیکرن و دووبارە بکارهینانا زمانێ مری د ناڤ نڤیسین و ئاخفتنێدا ب بەردەوامیدان و ساخکرنەڤەیا زمانی دهێتە دانان:ەوما "مەڤنخوازی ڕێکەکا بەرجستەکرن و نیاسینا زمانییە و ب ڕێکەک بۆ ئاشنابوون ب دەربڕینێن کەڤن دهێتە هژمارتن" (حیدری ١٣٩٤:٧٧٤). گەلەک جاران نڤیسەر یان ئاخفتنکەر بۆ هەر مەبەستەکا بیت پەیڤ و دەربڕینێن کەڤن ل گەل زمانێ خۆ تێکەل و بەرجستە دکەت، ب ئەڤێ ڕێکێ وەرگر ب پەیڤ و دەربڕینێن کەڤن ئاشنا دبن، ئەم دشێین ب ڕوونی بێژین:کەڤنخوازی ڕێکەکا نویژەنکرنەڤەیا زمانێ کەڤنە.

ئەو پەیڤ و دەربڕینێن نڤیسەر بکار دئینت ژ پاشخانا ئەوی یا هزری کەلتوری و ڕەشەنبیرینە، "ژڤرینا دەمێ بۆری و بیرئینانا ئەوان ڕویدان و بابەتانە یێن د سالێن بەرێدا ڕوویدای، ژ لایەکیڤە دبیتە ئەگەرێ ڤەژاندنا ناڤ و بیرهاتنێن کەسەکی یان دیمەنەکی، کو د دەمێ خۆدا جهێ گرنگیدانێ بوون. ژ لایەکێ دیڤە دووبارەکرنا ئەوان ڕوویدان و بیرهاتنان جارەکا دێ نویبوونێ ددەتە ئەوان پەیڤ و دەربڕینان" (گرجی ١٤٠٠: ٢٤٧) دگەل دووبارە بکارهینانا زمانێ کەڤن ب شێوەکێ ڕاستەوخۆ کەلتور و نەریتێن کەڤن ژی دهێنە بیرهینان و تومارکرن و گرێدانەک دناڤبەرا نەریت و ژیان و زمانێ بەرێ و نوکە دروست دبیت. کەڤنخوازی نەب تنێ ڕێکەکە بۆ نویکرنا زمانی و بیرهینانا دەمێ بۆری، بەلکی "ب تەکنیکەکا گوهرینا زمانێ ئاسایێ بۆ زمانێ ئەدەبی دهێتە دانان" (بابای ١٣٩٣: ن). ئەڤ

[1] ئەڤ زاراڤە ب تەمامی نەهاتیە چەسپاندن و ل بن ناڤێن جودا باس ژ ئەڤی بابەتی هاتیە کرن و هەر ئێکی ژی زاراڤەک بکار هینایە.

تەكنیكە ژ لایێ گەلەک نڤیسەرانڤە دهێتە بكارهینان بۆ هندێ زمانەكێ ئەدەبی بدەنە بەرهەمێ خۆ ژ زمانێ ڕۆژانەیێ خەلكی یێ جودا بیت. ئەم دشێین بێژین: "كەڤنخوازی ئێک ژ تەكنیكێن نامۆكرنییە" (فتح اله زاده و شهبازی ١٣٩٥: ١٨) ب ئەڤێ چەندێ كەڤنخوازی نێزیكی دیتنا فۆرمالیستان دبیت ژبەركو ب دیتنا ئەوان "تەكنیكا هونەری كەرەستە و تشتان نامو دكەت ئانكو هەستكرنا ب تشتان بزەحمەت دئێخیت و پرۆسا هەستكرنێ ژی درێـژ دكـەت چونكی ئارمانجا وێ جوانكارییە" (حاجی٢٠٠٠: ٦١) نامۆكرن وەک تەنكیكە دهێتە بكارهینان بۆ هندێ وەرگر ب سانەهی د بابەت و دەقێ ئەدەبی نەگەهیت و پرۆسێسا تێگەهشتنا دەقێ ئەدەبی ئالۆز و درێژ دكەت. دەمێ خاندەڤانەک دەقەكێ ئەدەبی دخوینت و پەیڤێن كەڤن دناڤدا دبینیت هزر د ئەوێ چەندێدا دكەت هندەک تشت د ڕوون نەبوون و پتر هزرا خۆ ددەقیدا دكەت:وەكو "زمان و پەیڤێن كەڤن ژی دبنە ئەگەر درەنگ د دەقێ ئەدەبی بگەهین'' (ثابت، اب برین و جلیلی ١٤٠٣: ٢٠٦) ئەڤەیە یا چێژەكێ ددەتە بەرهەمێ ئەدەبی یێ ئاركائیكی. هەر ژ بەر ئەڤێ چەندێیە هۆزانڤان خۆ ب بكارهینانا زمانێ ڕۆژێ ب تنێ ڤە گرێ نادەن، بەلكو "د ناڤ لایێن ڤەشارتی یێن زمانیدا دچنە خوار و پەیڤێن ڕیتمەكا باشتر، خۆشتر بۆ گوهلێبوونێ و خودان ڕامانەكا پتر، كو د گەل پەیڤێن پیش و پاشی خۆ بگۆنجیت دهەلبژێریت، د شیان دایە ئەو پەیڤ پەیڤێن كەڤن و ئاركائیكی بن'' (هەمان ژێدەرێ بەرێ).

ئاركایزم ژلایێ نڤیسەر و ڕەخنەگرێن ئەدەبی ژی جهێ گرنگی دانییە و "ڕەنگە پشتی كێش و سەروایێ، بناڤودەنگترین و كاریگەرترین ڕێكا بەرجستەكرنا زمانی بكارهینانا كەڤنخوازییا زمانی بیت'' (شفیعی كدكنی ١٣٧٥:٢٤) شیانێن هۆزانڤانی یێن زمانی و تێگەهشتا زمانێ كەڤن ئەگەرەكە بۆ هندێ هەر ئێک ژ ئەوان بدانیتە جهێ ئەوێ یێ دروست:وەكو "ب دیتنا هۆزانڤانی هەمی پەیڤ ب هێز و د ئەدەبینە (شاعێرانە)نە و پێدڤیە جهێ ئەوان یێ دروست بنیاسین'' (اسداللهی و مهر اور ١٣٩٧: ٤٨) مەبەست ژێ ئەوە هەر پەیڤ و دەربڕینەكا كەڤن ئەگەر ل جهـ و دەمێ دروست د ناڤ دەقیدا نەهێتە بكارهینان ب ئەركێ خۆ یێ هونەری ڕانابیت و ئەو ڕۆلێ ئەو د ئەدەبیكرنا زمانیدا دبینیت ب دروستی بجهناهێت و پێدڤییە د ئاڤاكرنا هەر هۆزانەكێدا مفا ژ گەلەک هوكاران بهێتە وەرگرتن، كو نەستێ هۆزانڤانیدا یان ژی دەوروبەران هەیە.

كەڤنخوازی ب مەرەم و ئاگەهدارییا هۆزانڤانی بیت یان ژی بێئاگەهییا ئەوی بیت، هندەک ئەگەر ل پشت هەنە، هەر چەندە ئەڤ ئەگەرە د ڕێژەینە و مەرج نینە ل دەف هەمی هۆزانڤانان هەبن یان وەكی ئێک بن:وەكو دێ ئاماژەی ب هندەک ژ ئەوان كەین:

- شیان و تایبەتمەندییا زمانییا هۆزانڤانی: كەسایەتی و ژیانا هۆزانڤانی كارتێكرنەكا ڕاستەوخۆ ب زمانێ ئەویڤە هەیە، ب شێوەكی كو حەزا دویڤچوونا بابەتێن كەڤن و تێكەلكرنا ئەوان دگەل یێن نوی ڕێكێ بۆ خۆش دكەت پەنایێ ببەتە بەر شێوازێ ژیان و كەلتورێ بەرێ و د هەمان دەمدا زمانێ بەرێ ژی بكار بهینیت (صفری و طالبی و گرجی١٣٩٧: ٢٠٠)

ئێستاتیكا دەقی: ب تنێ گرێدایی جوانییا پەیڤان نینە، بەلكو تێكەلەیەكا ئالۆزە ژ زمان، پەیكەر، ناڤەرۆک و هەستا خواندەڤانی. ستوینا سەرەكی یا ئێستاتیكا دەقی زمانە. نڤیسەرێ سەركەفتی وەكی هونەرمەندەكی یە كو پەیڤان وەكی ڕەنگان بكار دئینیت. هەلبژارتنا هەر پەیڤەكێ نە ب تنێ ل گۆرەی واتایا وێیە، بەلكو ل گۆرەی ئاواز، كێش و

وێ هەستا کو د ناخێ خواندەڤانی دا پەیدا دکەت، دشیاندایە پەیڤەکا ئارکائیکی ژی ب ئەڤان کاران رابیت. دروستکرنا وێنەیێن شعری ب هەر تەکنیکەکا بیت رەهەندەکێ نوی و کویرتر ددەتە دەقی. ئەڤ وێنە نە بتنێ خەملاندنن، بەلکو ئامرازن بۆ گەهاندنا هزرێن ئالۆز ب شێوەیەکێ هەستیار و جوان. ڕیتما رستان و گوهۆرین د درێژی و کورتیا ئەواندا، ئاوازەکا ناڤەکی پەیدا دکەت کو خواندنێ خوەشتر و کاریگەرتر لێ دکەت. ئێستاتیکا دەقی ب کارلێکا دگەل خواندەڤانی تەمام دبیت. دەقێ هونەری ئەوە یێ کو دشێت هزر و هەستێن خواندەڤانی بلڤینیت، پرسیاران ل دەف وی پەیدا بکەت و وی نەچار بکەت، ب شێوەیەکێ کویرتر ل جیهانێ بنێریت. جوانییا دەقی د ئەوێ چەندێدایە، دەرفەتێ ددەتە هەر خواندەڤانەکی ل گورەی ئەزموون و کەلتورێ خۆ واتەیەکا تایبەت ژێ وەربگریت. ئەو کارتێکرنا کو پشتی خواندنا دەقی د هزر و دەروونێ مرۆڤی دا دمینیت، ڕاستترین پێڤەرە بۆ سەرکەفتنا ئێستاتیکی یا وی کـاری. لەوما ئێستاتیکا دەقی گەوهەرێ هونەرێ نڤیسینێیە. ئەو هێزە یا کو پەیڤێن بێگیان دگوهۆریت بۆ ئەزموونەکا زیندی و نەمر، دەقی ژ ئاستێ ڕاگەهاندنێ بلند دکەت بۆ ئاستێ هونەرەکێ بلند دشێت پەیامان ب جوانترین شێوە بگەهینیت.

– نۆستالۆژییا: هۆزان ب شێوەیەکێ گشتی هەلگرا چەند مـەرەم و ئارمانجایە و دبیت ئێک ژ ئەوان نوستالۆژییا بیت. "نۆستالۆژییا چەمکەکێ دەروونی دواتر ئەدەبییە. بە واتای گەڕانەوە بۆ ڕابردوو و حەسرەتکێشانە بۆ لەدەستدانی شکۆمەندییەکانی ڕابـردوو دێـت" (اسـماعیل٢٠٢١: ٢) نە ب تنێ هۆزانڤان و نڤیسەر، بەلکو چێدبیت ئەڤ هەستە بۆ هەر کەسەکی پەیدا ببیت. د ناخ و دەروونێ خۆدا بۆ ژیان و سەردەمێ بەرێ دزڤریت و هزر تێدا دکەت و خەمێ ژێ دخۆت، وەکی هەر بیاڤەکێ دی یێ ژیانێ نۆستالۆژییا د ناڤ ئەدەبی ژیدا ڕەنگڤە ددەت. ڤەگەڕیان و زڤرین سەردەمێن بەرێ و کەڤن ژی گرێدانەکا ڕاستەخۆ ب کەڤنخوازییێڤە هەیە:هوما "ب بۆچوونا شارەزایێن ئەدەبی، کەڤنخوازی ژی شێوەیەکێ نۆستالۆژیاییە" (صفری و طالبی و گرجی ٢٠٢١: ٢)

٣-١-٢. جۆرێن کەڤنخوازییێ

پۆلینکرنێن جودا بۆ کەڤنخوازیێ دهێنە کرن، د هندەک ڤەکۆلیناندا کەڤنخوازییا (دەنگ، پەیڤ، کار و ڕستەسازی) (اسد اللهی و مهرآور١٣٩٧: ٤٧) ب جۆرێن کەڤنخوازیێ دهێنە ل قەلەمدان، هەر ئێک ژ ئەوان ژی ل سەر چەند پشک و جۆرێن دی دهێنە دابەشکرن. د ئەڤێ پۆلینکرنێدا وەکی دیار بکارهینانا کاری، کو پێکهاتەیەکا ڕستێیە، ب جۆرەکێ سەربخۆ یێ کەڤنخوازیێ دهێتە دانان. ژێدەر ژی هەبوونە هەر ئێک ژ (کار، ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦:١٤) ب کەڤنخوازیێن پەیڤان هەژمارتینە، ئانکو کاری ژی وەک جۆرەکێ پەیڤێ ددانن. بەربەلاڤترین بۆچوون، د پتریا ڤەکۆلینێن ئەڤی بیاڤیدا هاتینە کرن، د ئەوێ باوەرێدانە کو "کەڤنخـوازی دوو جـۆرن: کەڤنخوازییا پەیڤان (lexical archaism) و کەڤنخوازییا ڕستەسازی (cyntactical archaism) (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧:٣) هەر ئێک ژ ئەوان جۆران ژی چەند چەق ژێ دچن و ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ د بیاڤێ ئەدەبیدا دهێنە بکارهینان. ئەم ژی دێ ل دویڤ پۆلینکرنا دۆماهیکێ مە ئاماژە پێدای جۆرێن کەڤنخوازییێ دهێنە دیارکرن.

٣-١-٢-١. كەڤنخوازییا ڕستەى

ڕستە وەک مەزنترین یەکەیا زمانی زێدەباری ئەوێ چەندێ کو ژ هندەک پێکهاتەیێن جودا دروست دبیت، د هەر زمانەکیدا ژی بنەما و دەستوورێن تایبەت هەنە بۆ پێکڤەگرێدانا ئەوان پێکهاتەیان ژ پێخەمەت ئاڤاکرنا ڕستەیەکا ڕێزمانی یا تمام. ئەو گۆهرینێن ب بۆرینا دەمی ب هەر ئەگەرەکێ بیت ب سەر زمانیدا دهێن و بیاڤێ ڕستەسازیێ ژی ب خۆڤە دگریت:وەما دێ بینین گەلەک جاران "دبیت شێوازێ ڕستەسازیێ ل دویڤ ئامرازێن دانەپال یان پێش و پاشکرنا پێکهاتە و پشکێن ڕستەیێ ل دەمێ بۆری ب شێوەکێ بن و نۆکە ب شێوەکێ دی بن" (فتح و درخوش ١٣٩٧: ١٧) د بیاڤێ ڕستەسازییێدا، ب تایبەت ئەو زمانێن گۆهرین ب سەر ڕێزمانا ئەواندا هاتی ئەڤ تشتە دهێتە دیتن. هندەک جاران ئەو ئامرازێن دانەپاڵ یێن بۆ دروستکرنا ڕستێ دهێنە بکارهینان گۆهرین ب سەردا دهێن یان نیشانێن کاران دهێنە گۆهرین یان ژی جهگۆر ببن. بۆ نموونە؛ ڤەکۆلەرێن ئەدەبیاتا فارسی چەندین ڤەکۆلین د ئەڤی بیاڤیدا هەنە و بکارهینانا پێکهاتا ڕستەسازی یا سەبکێ خوراسانی د زمان ئەدەبیاتا قوناغێن پشتی هنگی ب کەڤنخوازییا ڕستەى ل قەلەمدانە، چونکی پشتی بۆرینا دەمێ درێژ و ئەو گۆهرینێن ب سەر زمانێ فارسیدا هاتین گەلەک جۆرێن کاران یان ئامرازان ئێدی ناهێنە بکارهینان.

زمان وەک کەرەستەیێ سەرەکی یێ بەرهەمێ ئەدەبی پێدڤییە هندەک سیمایێن تایبەت ب خۆڤە هەبن، ئەڤ سیمایە ب گەلەک ڕێکان ب بەرهەمێ ئەدەبی و زمانێ ئەدەبی دهێنە دان، بۆ نموونە "هوزانڤانێن هەڤچەرخ بۆ بەخشینا سیمایەکێ کەڤن ب هۆزانێن خۆ، ڕستەسازییا کەڤن بکار دهینن" (حیدری، ١٣٩٤:٧٨٦). ئەو هۆزانڤانێن ئێک ژ سیمایێن هەرە دیارێن زمان و بەرهەمێ ئەوان یێ ئەدەبی ئارکائیک بیت ب هۆزانڤانێن ئارکائیکی دهێنە نیاسین، ئەو "ب مفا وەرگرتنا ب مەرەم ژ شێوەیێ ڕستەسازییا کەڤن و پەیڤێن کەڤن د هۆزانا هەڤچەرخدا، دبنە ئەگەرێ مۆکومی و بهێزی و تایبەتبوونا زمانێ هۆزانێ" (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٣٤) ئەڤە ب ڕێکەکێ بۆ پاراستنا تایبەتمەندییا کەڤناریيا بەرهەمێ ئەدەبی دهێتە دانان. بکارهینانا کەڤنخوازییا ڕستەسازی کاریگەرییا خۆ ل سەر بەرهەمێ ئەدەبی هەیە، د ئەڤی جۆریدا "هۆزانڤان ل شوینا بکارهینانا ڕێکا بەربەلاڤا یاسا و دەستۆرێن ڕێزمانی، یاسا و دەستۆرێن ڕێزمانی یێن کەڤن بکار دهینن" (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧:٢٧) ٢٠١٧:٢٧"ئێک ژ تایبەتمەندیێن هەرە دیارێن زمانێ هۆزانڤانی، کو زۆر ب شارەزاییانە ڕێکا ڕستەسازییا کەڤن و دووبارە ڤەژاندنا ئەوان د هۆزانا خۆدا بکار دهینیت. هۆزانڤانێ سەرکەفتی ب بکارهینانا پەیڤ و نەریتێن ڕستەسازیێ یا کەڤن دبیتە ئەگەرێ لادانا ژ زمانێ خۆ یێ ئاسایی" (یاسینی و مدرسی١٣٨٦:٢٣) ب ڤێ چەندێ زمانەکێ ئەدەبی بۆ بەرهەمێ خۆ دروست دکەت.

سەبارەت ب ئەدەبیاتا کوردی، مە هند دەقێن کەڤن نینن کو بشێین ب دروستی بڕیارێ ل سەر ئەوێ چەندێ بدەین کا هۆزانڤانێن مە کەڤنخوازییا ڕستەیان بکارهینایە یان نە. سەرهلدانا ڕاستەقینە یا هۆزانا کەڤنا کرمانجییا سەری دکەڤیتە دناڤبەرا سەدێ شازدێ و هەڤدێ زایینیدا و بەر هنگی مە چ دەقێن دیێن نڤیسکی یێن پشتڕاستکری نینن بۆ کەڤنخوازییا ڕستەیێ پشتبەستنێ ل سەر بکەین.

٣-١-٢-٢. كەڤنخوازییا پەیڤان

دەمێ باس ژ کەڤن و نویبوونا زمانی دهێتە کرن، باس ژ پێکهاتەیەکا ڕێزمانی ب تنێ نینە، بەلکی هەر تشتەکێ زمانی پێک دهینیت خۆ د ئەڤێ

بازنەیدا دبینیت:هوما هەروەکی شێوازێ ڕێزمانی و ڕستەسازیێ پەیڤێن کەڤن و نوی ژی د ناڤ زمانیدا هەنە. هەردەم پەیڤ ئەو کەرەستەیێ خاڤە یێ ددەستێن هوزنڤانیدا بۆ ئاڤاکرنا بەرهەمێ خۆ بکار دهینیت، ئەو پەیڤێن هۆزانڤان بکار دهینن ژ فەرهەنگ و سەردەمێن ژ هەڤ جودانە و "ب بۆرینا دەمی ژی پەیڤ بهێز دبن و هێزا خۆ ژ دەست ددەن، تیفکلێ خۆ دهاڤێژن، کەڤن و سست دبن، دبنە پەیڤێن ب سەرڤەچووی، هندەک جاران دووبارە زیندی دبنەڤە و رامانا خۆ دگۆهڕن" (الهی و برج ساز، ب. س: ٢٥٩). بکارهینان و دووبارە ساخکرنەڤەیا ئەڤان پەیڤان ب شێوەیەکێ بەرچاڤ ل دەڤ هندەک نڤیسەران دهێتە دیتن مەرج نینە دووبارەکرنەڤەیا ئەوان پەیڤان هەر ب ڕامانا خۆ یا ڕەسەن بیت و دشیان دایە ڕامانەکا نوی پێ بهێتە دان. "هندەک جاران هۆزانڤان ب بکارهینانا جۆرەکێ پەیڤان خاندەڤانی بۆ دەمێن کەڤنێن دیرۆکی دزڤرینیت، بۆ هندێ بشێت ئەو پەیڤێن د بن تۆزا دەمیدا بەرزە بووین گیانەکێ نوی بدەتێ و بابەتێ هۆزانا خۆ ب دیرۆکا بۆریڤە گرێ بدەت" (گرجی و جرفی و سجادی و مختاری ١٤٠٠: ٢٤٨) هۆزانڤان ب ئەڤێ چەندێ تایبەتمەندییەک جودا ب بەرهەمێ خۆ دبەخشیت، د ڤەکۆلینێن ئەدەبیدا دبێژنە ئەڤێ تەکنیکا زمانی کەڤنخوازییا پەیڤان.

کەڤنخوازییا پەیڤان "بکارهینانا پەیڤێن هێلای و کەڤنێن زمانی کو د زمانێ ڕۆژانەدا ناهێنە بکارهینان و هندەک ژ ئەوان دمرینە" (اسد الهی و مهرآور ١٣٩٧: ٥٣) مەرج نینە ئەو پەیڤە هەمی د مری و هێلای بن، بەلکی دشیان دایە بێژین هندەک ژ ئەوان دمرینە، ب ڕامانا وێ چەندێ دهێت هندەک جاران ئەو پەیڤە ب تەمامی نەمرینە، بەلکو کێم دهێنە بکارهینان و ل دەراڤێن مرنێنە. کاریگەربوونا وەرگـری ب ئـەوان پەیڤان دروستکرنا وێنەیان د مێشکێ ئەویدا ئەگەرەکە بۆ هندێ بێژین ئەڤ پەیڤە پتر شیاینە خۆ دیار بکەن. دەمێ هۆزانڤان دناڤبەرا دوو پەیڤێن هەڤواتادا، پەیڤا کێمتر د ناڤ زمانێ ڕۆژانەدا دهێتە بکارهینان هەلدبژێریت، ئەڤە مفاوەرگرتنە ژ کەڤنخوازییا پەیڤان. بکارهینانا پەیڤێن د زمانی ئەڤرۆدا ناهێنە بکارهینان، زێدەباری وێ چەندێ کو دهێنە نویکرن و جارەکا دی د ناڤ زمانیدا دهێنە ڤەژاندن. دگەل ئـەوێ چەندێ ژی لیچ دبێژیت: پێدڤیە هۆزانڤان ل دەمێ بکارهینان و بەرجستەکرنا پەیڤێن کەڤن هەر ئێک ژ "ڕۆلگێران، ئاڕاستەکرن و ئارمانجداری" (صفوی ١٣٧٣:٤٨) یا ئەوان بەرچاڤ وەربگریت، بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ دێ بیتە ئەگەرێ ئالۆزییا زمانی و تێکهەلبوونا تۆخمێن هۆزانی، ئانکو ل هەر جهەکێ پەیڤێن کەڤنار هاتنە دیتن، ب ئەوێ ڕامانێ نینە لادانەکا ئەدەبی دروستبوویە و زمانێ دەقی یێ بەر ب شعرییەتێڤە چوویی: دویڤ مەرجێن لیچی دەستنیشانکرین دڤێت وەرگر ل دەمێ دیتن و گوهلێبوونا ئەوان پەیڤان چێژ و خۆشیێ ژ بەرهەمێ ئەدەبی ببینت.

دابەشکرنا جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان ل دویڤ جـۆرێـن پەیڤێ دهێتە کـرن:ێ هـندەک ڤەکۆلەر چەوانییا بلێڤکرنا کەڤنا پەیڤان ژی ب جـۆرەک ژ جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهەژمێرن و ئـەو د ئەوێ باوەرێدانە "بکارهینانا بلێڤکرنا کەڤنا پەیڤان دبیتە ئەگەر زمانێ هۆزانڤانی ژ زمانێ ڕۆژانە دویر بکەڤیت و نێزیکی زمانێ کەڤن ببیت، هندەک جاران بلێڤکرنا کەڤنا هندەک پەیڤان ب تنێ ب لێکگۆهڕین یان ژێبرن یان گۆهڕینا پیتەکێ دروست دبیت" (فتح و درخوش ١٣٩٧:١١) دەمێ هۆزانڤان بزاڤا بکارهینانا ئەڤێ جۆرێ بلێڤکرنێ دکەت دیار دبیت "د هەر ڕەوشەکێدا هۆزانڤان ل دویڤ پێدڤییا ڕیتم

و نەستیێ خۆ مفای ژ شێوەیێن جودا جودایێن ئێک پەیڤ وەردگریت، کو ب تنێ ئێک ژ ئەوان شێوەیان د زمانێ ڕۆژانەدا دهێتە بکارهینان" (کدکنی ١٣٨٤: ٢٥) د پترییا ڤەکۆلینناندا ل دویڤ جۆرێن پەیڤان پۆلینکرن بۆ جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهێتە کرن و ب ئەڤێ چەندێ هەر ئێک ژ (کار، ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ١٤) ب جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهێنە هژمارتن. زێدەباری ئەوێ چەندێ ڕێژبەندیێن ئەوان ژ هەڤ د جودانە هەر ئێک ژ ئەڤان جۆران ژی هندەک تایێن دی ژێ دچن، ئەم دێ بزاڤێ کەین گەلەک ب کورتی ئەڤان جۆران بدەنیە نیاسین:

کەڤنخوازییا کاران: سەبارەت ئەڤی جۆری ئەم دشێین بێژین: "ئەو دەربرینێن کارێن ئەوان ب شێوازێ کەڤن هاتینە نڤیسین، هەر چەندە دبیت مفا ژ پێکهاتا پەیڤسازییەکا جێگیر ژی وەرگرتبیت:ێ ب دەگمەن دشێن سیمایێ خۆ یێ کەڤن نیشا وەرگری بدەن" (علی پور ١٣٧٨:٣١٤) ئەو شێوازێن کەڤنێن پەیڤسازیێ یێن کار پێدهاتنە دروستکرن، ئەگەر ژ لایێ هۆزانڤانانڤە بهێنە بکارهینان، ب کەڤنخوازییا کاران دهێنە هژمارتن. د زمانێ فارسیدا ئەڤ جۆرێ بکارهینانێ پتر دهێتە دیتن، چونکی ئەوگۆهڕینێن ب سەر زمانێ ئەواندا هاتی پتر د بەرچاڤن ژ لایێ داڕشتنێڤە، دەمێ هۆزانڤان ب شێوەیێ کەڤن کاران بکار دهینیت سیمایەکێ ئارکائیکی ددەتە بەرهەمێن خۆ، زێدەباری شێوازێ پەیڤسازیێ ئەو کارێن ل دەمێ بۆری د ژیانا ڕۆژانەیا خەلکیدا دهاتنە بکارهینان و نوکە ئەو کارە نەماینە دەمێ هۆزانڤان د ناڤا دەقێن خۆدا باس ژ ئەوان دکەت ب کەڤنخوازییا کاران دهێتە هژمارتن. یان هندەک کار هەر ماینە لێ پەیڤەک دی بۆ دهێتە بکارهینان و پەیڤا کەڤن هاتیە ژبیرکرن.

کەڤنخوازییا ناڤان: ناڤ وەک جۆرەکێ پەیڤێ ل قوناغێن جودا یێن ژیانا جڤاکی و ل دویڤ پێدڤییا ژیانا سەردەم گۆهڕین ب سەردا دهێن و هندەک جاران ناڤێن تایبەت ب هندەک تشت، جهـ جلک و هەتا ناڤێن تایبەت یێن کەسان ژی ئێدی ژلایێ خەلکیڤە و د زمانێ ئاساییدا ناهێنە بکارهینان و دبیت ئەگەر بکاربهێن ژی ب شێوەیەکێ کێم بیت. بۆ نموونە (سۆل، پەلۆخ، قەلەن، جۆخین، شکارتە، گولواز، هریشک، پند، خفتان و... هتد). هەلبەت ئەو ناڤێن دهێنە بکارهینان د شیاندایە ناڤێن گرێدای ژیانا جڤاکی ب گشتی، چاندن و پەلەوەریێ، ناڤێن تایبەت ب جلوبەرگانڤە، خوارنێن کوردی، ئامیر و بابەتێن کارسازییا گشتی و... هتد؛ بن. یا گرنگە هۆزانڤان ب لێزانی ئەڤان ناڤان د بەرهەمێن خۆدا بکار بهنیت بۆ هندی بشێت ببیتە ئەگەر تایبەتی بوونا ئەوێ پەیڤێ د ناڤ دەقیدا.

کەڤنخوازییا هەڤالناڤان: ئێک ژ جۆرێن دی یێن کەڤنخوازییا پەیڤان بکارهینانا هەڤالناڤێن کەڤنە "مفا وەرگرتن ژ ئەوان هەڤالناڤێن د سەردەمێن بەرێدا دبەلاڤبوون و هۆزانڤان دەمێ بکار دهینت دگەل دەق و مەبەستا ئەوی د گونجای بن، دبنە ئەگەر بەرجستەبوونا زمانێ هۆزانێ..." (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٢٥) ئەو گۆهڕینێن بەردەوامێن ل ژیانا مرۆڤیدا دروست دبن ب شێوەیەکێ گشتی کارتێکرن یا هەی ل سەر دەربرین و وەسفکرنان ژی، ئەو دەربرینە دەمێ د هۆزانێدا دهێنە دیتن ب کەڤنخوازییا هەڤالناڤان دهێتە ل قەلەمدان.

سەبارەت کەڤنخوازییا هەڤالکاران ل سەردەمێن بەرێ ناڤێن هندەک جهـ و دەمان و چەوای... هتد، دجودا بوون ژ یێن نوکە بۆ نموونە (سڤاندە، ساپیتک، کولینک، زرتۆپزی، ز زیخی، ئاخلێڤە... هتد)، هندەک هەڤالکارن نوکە ناهێنە بکارهینان. و

ئامرازان ژی ب هەمان شێوەیێ جۆرێن دی یێن پەیڤێ د کەڤندا بکار دهاتن و نوکە د زمانێ رۆژانەدا ناهێنە بکارهینان:ێ د ناڤا دەقێن ئەدەبیدا مفا ژێ دهێتە وەرگرتن. هەژی ئاماژەپێکرنێیە کو چ وەک شێوازێ پەیڤسازیێ یان ژی مەبەست و رامانا کەڤنا پەیڤان دەمێ د ناڤا دەقێ ئەدەبیدا جهێ خۆ دکەت، سیمایەکێ ئارکائیکی ددەتە دەقی، ئەڤجا ل دویڤ جۆرێ پەیڤێ دهێتە دەستنیشانکرن کو کەڤنخوازییا ناڤان، کاران، هەڤالکار و ئامرازانە.

پشکا دوویێ:

٤. ناڤێن مری و کێم بەلاڤ د هۆزانێن مشەختیدا:

مللەتێ کورد مللەتەکێ کەڤنە و بەری ئەو بەحسێ ژیانا خۆ بکەن و هەبوون و تایبەتبوونا خۆ بسەلمینین، ڤەکۆلەرێن بیانی بەحسێ ئەوان کرییە و ژیان و کەلتورێ ئەوان تومار کرییە. جوگرافیا کوردستانێ و ئاسێبوونا دەڤەرێن کوردان ئەگەرەک بوویە، هاتنوچوون و تێکەلیکرنا دگەل دەوروبەران ژی یا ب سانەهی نەبیت. هەر ئەڤ چەندە پالدەر بوویە بۆ هندێ تاکێ کورد بۆ دابینکرنا پێدڤیێن ژیانێ ب گشتی پشتبەستنێ ل سەر خۆ بکەت. هەروەکی دهێتە گۆتن "پێدڤیاتی ماکا چێکرنایە":ەوما دێ بینین ژبۆ تژیکرنا پێدڤیێن رۆژانە د هەمی بیاڤێن ژیانێدا کوردان کارسازی کرینە و ئەڤ کارسازییە دەم بۆ دەمی و چەرخ بۆ چەرخی هاتینە گوهۆرین و زێدەکرن و باشترکرن و ب سانەهیکرن. پشتی گوهرین ب سەر ژیانێدا هاتی و کورد و مرۆڤایەتی هەمی کەفتییە بەر پێلێن تەکنولۆجیایێ د بیاڤێ کارسازیێ ژێدا پێشکەفتن دروستبوون، ب ئەڤێ چەندێ کارساز یێت بەرێ ب پاشکەفتن و کەڤن بووی هاتنەدانان و بوونە بابەتێن دیرۆکی و شارەزایێن ئەوان ژی کێم بوون.

مەلا خەلیل مشەختی ناڤێ وی یێ دروست "خەلیل سەلمان خابور"ە: سالا ١٨٩٨ێ ژ دایکبوویە و ل سالا ٢٠٠٧ێ وەغەرکرییە. بەرهەمەکێ باش یێ هوزانان هەیە و هەتا نوکە ب تنێ بەرگەک ژ دیوانا ئەوی هاتیە چاپکرن و یێن دی وەک دەستنڤیس ماینە. مشەختی ژییەکێ درێژ برییە و د قوناغێن جودا دا ژیایە:ەوما ژ لایێ رۆخساریڤە کێشێن "عەرووزی و خۆمالی و ئازاد'' بکار هینانە و ژلایێ ناڤەروکێڤە ژی بابەتێ هۆزانێن ئەوی د نوی بووینە. مشەختی د هۆزانێن خۆدا باس ژ کاودانێن کوردستانێ یێن د سەردەمێ ئەویدا رووی دای کرینە. هەر ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر ب هۆزانڤانەک هەڤچەرخ بهێتە ل قەلەمدان. مشەختی دیدەڤانێ گەلەک گوهرینێن ژیانا جڤاکییا کوردی بوویە و گەلەک ژ ئەوان تشتێن گرێدای ژیانا رۆژانەیا خەلکی، وەکی خوارن، جلوبەرگ، ئامیرێن تایبەت ب چاندن و شەڕ و پێدڤیێن ژیانێ، هندەک کار و... هتد؛ یێن ئێدی خەلک بکار ناهینیت یان کێم بکار دهینن، د هۆزانێن خۆدا بکار هینانە، ب ئەڤێ شێوەی:

٤-١. ناڤێن گرێدای ب چاندن و ئاژەڵدارییڤە:

بەلگەیێن مێژووی ئەوێ چەندێ ددەنە دیارکرن، کوردستان وەک ئێکەم جهێ دەسپێکرنا چاندنێ دهێتە دانان و چاندن و بخۆدانکرنا تەرش و کەوالی ب پشکەک سەرەکی ژ ژیانا کوردان بوو. ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر گەلەک پەیڤ و دەربڕین هەبن تایبەت ب ئەڤێ کاریڤە بهێنە بکارهینان هەر ئێک ژ ئەوان ناڤەک تایبەت ب خۆڤە هەبیت. زێدەباری ئەوێ چەندێ هێشتا ل گەلەک دەڤەرێن کوردستانێ خەلک کارێ چاندن و تەرش و کەوالی دکەت:ێ پێشکەفتن و کارئاسانی د ئەڤێ بیاڤی ژێدا هاتینە کرن، ئەو نویکرنە بوونە ئەگەر پەیڤێن تایبەت ب

ئەڤی کاریڤە ژی دگەل ئامیر و رێکێن ئەوان کەڤن ببن و بهێنە ژ بیرکرن. مشەختی جهێ ئەڤان جۆرە پەیڤان دناڤ بەرهەمێن خۆدا کرینە، بۆ نموونە دبێژیت:

هەر مەتایێ کوردەواری کەڤنە دەرپێ بوون، کراس
کەڤنە شەل سەر رستێ دادای نە پنی مای، نە ئەساس
کەڤنە پێلاڤان نەپرسە، کۆپەلین و جل و جۆر
یێ ل ناڤ خانی بەلاڤبووین، قەد وەریس رەشم و
قەداس (مشەخنی ٢٠١٢: ٢٤٣)

د ئەڤی دەقیدا هەر ئێک ژ پەیڤێن (کۆپەلین، رەشم، قەداس) پەیڤێن کەڤن و مەبەستا هوزانڤانی ژ بکارهینانا ئەوان زیندیکرن و بیرئینانەڤەیا ئەوانە و بەرچاڤکرنا ژیانا جڤاکێ کورد و ئەڤە ژی بۆ هەستکرن ب بەرپرسیاریێ بەرامبەر بەهایێن نەوەتەوەی و جڤاکی یێن هوزانڤانی دزڤریت، هەر ئێک ژ ئەڤا ناڤان بۆ ئەڤی مەبەستێ دهێنە بکارهینان:

کۆپەلین: ژ بۆ دەواران دهاتە بکارهینان، وەکی بازنەکی دهاتە دروستکرن ب نیرەیڤە دکر و دهاڤێتنە سەر ملێ گا و دەواران دا ل دەمێ جۆتی بریندار نەبن. ئەگەر بشێوەیەکێ ئاسوی بەرێ خۆ بدەینە ئەوێ نیڤەدێرا هوزانێ، هەر ئێک ژ دەنگێن (ک، ۆ ،پ، ە،: ن) پێکهاتەیێن پەیڤا کۆپەلینن، پتر ژ جارەکێ دووبارەبووینە و ڕیتمەکا ناڤخۆی دروستکرییە.

ڕەشم[٢]: جۆرە هەفسارەکە بۆ دەواران دهێتە بکارهینان وەکوو هێستران، وەریسەک پێڤەیە، بۆ هندێ دەواری ل دویڤ خۆ بکێشن و پێ گرێ دەن.

قەداس: بۆ داسێن کەڤن بکار دهێت. ئینانا ئەڤێ پەیڤێ ژ لایێ هوزانڤانیڤە ل دووماهیکا نیڤە دێرێ بۆ مەرەما دروستکرنا سەروایەکێ بوویە؛ ژبەرکو ل دوماهیکا نیڤە دێرێن بەرێ ژیدا هەر ئێک ژ پەیڤێن (کراس و ئەساس) هاتینە.

هوزانڤان د هوزانەکا دیدا دبێژیت:

پند و پلپلک، کێچە بۆغە، کرنییێ پان و بەرین
یەک دەقیقە دێ ژ ناڤ بەن، دەیکە خەج دگەل
پیرە ئاس (مشەختی و مشەحتی ٢٠١٢: ٢٤٤)

د ئەڤی دەقیدا پەیڤێن (پند و پلپلک، کێچ، کرنی) ناڤێ هندەک ژ ئەوان مێروولەیانە یێن دکەڤنە لەشێ گیانەوەران:ێ وەکی دیار هەر ئێک ژ "کێچ و کرنی" ژ ئەوان پەیڤانە یێن نوکە ژی تا رادەیەکی ل هندەک دەڤەران دهێنە بکارهینان. پەیڤێن "پند و پلپلک" نوکە ناهێنە بکارهینان یان ژی کێم دبەلاڤن. هەر ئێک ژ (چکینە، پند، کەپلە، ئەسپێ) ژی بۆ دهێنە بکارهینان. ب ئەوان کرنییان دهاتە گۆتن یێن دکەڤتنە لەشێ مریشکان و ل هندەک دەڤەران ژی دبێژنێ پندک. بکارهینانا ئەڤان پەیڤان زێدەباری ئەوێ چەندێ ژبەر دوبارەبوونا پیتا "پ" ڕیتمەک دروستکرییە، بووینە ئەگەر بەرجستەکرنا زمانی ژی. ژ لایەکێ دیڤە ئاماژەیەک بۆ دەستهەلییا ژنا کورد کاروبارێن ئاژەلدارییدا.

هۆزانڤان ددەقەکێ دیدا دبێژیت:

ئەو چ پارتە، ئەو چ کارتە، یان شکارتە، یان زەڤی
ئەو چ کەندە، ئەو چ گەندە، خەلک ژ بەر بێنێ رەڤی
ئەو چ خشخاشن، چ ئاشن، جار بلند و جار نەڤی
ئەو چ تۆپن، چ حلوپن؟ ما تو شێری و خەلک
رەڤی؟ (مشەختی، ب. س، ب. ل)

د ئەڤی دەقیدا ژی هژمارەک پەیڤێن نامۆ و سەرنجراکێش هەنە، پەیڤا "شکارتە" هاتییە بکارهینان، کو پارچە عەردەکێ بچویکە، ژ بۆ کەسەکێ هەژار یان کەسەکێ خودان پێدڤیێن تایبەت

٢ "سەرگوهـ" ژی پێدهێتە گۆتن، ئەڤ ئامیرە دەمێ ب سەرێ دەواری ڤە دهێە گرێدان دەوار دکەڤیتە بن دەستهەلاتا خودانی ڤە و چ بو ئینان و برنێ یان ژی گرێدانێ ل مال یانژی ل چەراندنێ. بۆ پتر پێزانینان بنێرە پەرتووکا "کارسازییا کوردەوارێ"یا بەکر عەبدولکەریم کۆڤلی.

یان مەلایێ گوندی چاندن لێ دهاتەکرن. بکارهینانا ئەوێ دگەل هەر ئێک ژ پەیڤێن (پارتە، کارتە) بوویە ئەگەر ڕیتمەکا ناڤخۆیی بۆ دەقی دروست ببیت. هەروەسا بیرهینانەڤەیا ئەڤێ کریارێ وەک کارەک مرۆڤایەتی د ناڤ نەریتێن کوردەواریدا هەبوویە، هەر ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر پەیڤ ژی بهێتە بەرجستەکرن و زمانێ هۆزانێ نامۆ ببیت.

ددەقەکێ دیدا هاتییە:

بوونە کاڤل، پڕکە پاخل، کورد ل ناڤ دەردا مرین
گش دینارە و پڕ خرارە، گورگێ هارە ئەو ئەمیر
داوەشـاندن، زک حەشاندن، ژار مراندن، گەل فەقیر (مشەختی، ب. س، ب. ل)

خرار: ژ جوهالی مەزنترە، یان ژی ئەم دشێین بێژین: ئـەو ژی جوهالەکەێ گەلەک یێ مەزنە، ژ مـوییێت پـەزێ ڕەش (بـزنـی) دهـێتـە چێکرن. زێـدەبـاری ئـەوێ چـەنـدێ پەیڤەکا ئارکائیکییە، ئـەڤ چەندە نەبوویە ئەگەر دنـاڤ دەقیدا ڕۆلێ خۆ نەبینت، بەلکۆ پەیڤا (خـرار) هەماهەنگییەکا باشا ڕامانی دگەل پەیڤێن دەروبـەرێـن خۆ هەیە. ژ لایـەکـێ دیـڤـە بکارهینانا ئـەوێ پـەیـڤـێ وەک بیرهینان و زڤڕین بۆ ژیانا گۆندان و بەرێ بوویە. هەروەسا دووبارە بوونا پیتا "ر" و بڕگەیا "ارە" د هۆزانێدا بوویە ئەگەر وەرگر چێژەکێ ژێ وەربگریت ژبەر ئەوێ ڕیتما دروست کری.

٤-٢. ناڤێن گرێدای ب خوارنێن کەڤنڤە: خوارن ژی ژ ئەوان بابەتانە یێن جهێ خۆ د ناڤ کەلتۆرێ کوردیدا کری، زێدەباری هەبوونا جۆرێن خوارنێن جـودا ژ دەڤـەرێـن کـوردسـتـانـی، گـەلـەک خـوارن ژی هەنە وەکی ئێکن و شێواز و پێکهاتا ئەوان ئێکن:ێ ل هەر دەڤەرەکێ ناڤەکی دبێژیتێ، گەلەک ژ ئەوان خوارنان نوکە نەماینە و هەبووینە ژی ژ مێژە زەمینەیا نە مانێ بۆ خۆ خۆش بوویە و کێم هاتینە ئامادەکرن:ەوما دێ بینین دگەل نەمنا ئەوان خوارنان ناڤێن ئـەوان ژی بەر ب بەرزەبوونێ و ژناڤچوونێ دچن. مشەختی د هوزانێن خۆدا گەلەک باسێ خوارنێن کوردی دکەت، بۆ نموونە:

مە هەیە دانودکاک و گارس و گەنمۆک و کەشک
بەلگەمێو ژی هشک کرینە، هەر دوو کچ، خانێ و مەیاس (مشەختی و مشەختی،٢٠١٢: ٢٤٥)

د ئەڤی دەقیدا هۆزانڤان ڤیاییە دەولەمەندییا کەلتۆرێ کوردی د بیاڤێ خوارناندا دیار بکەت، وەک شانازیکرن ب دەولەمەندییا کوردان د ئەڤی بیاڤیدا. هەر بۆ ئەڤێ مەبەستێ هندەک ژ ئەوان پێدڤیێن کورد وەک پێکهاتا خوارنا بکاردهینن د هۆزانێدا بەرجستە کرینە. ژ ئـەوان ژی (دانودکاک، گـارس، گەنمۆک، کەشک و بەلگەمێو) و هەر ئێک ژ ئێک ژ پەیڤێن (گەنمۆک، کەشک و بەلگەمێو) هەتا نوکە ژی مفا ژێ دهێتە وەرگرتن.دگەل ئەوێ چەندێ کو نوکە وەکی ئەوی شێوەیێ هۆزانڤانی باس کری،کو هشککرنە ناهێنە بکارهینان، بەلکی ل ناڤ ئاڤا خوێ یان ژی د بەفرگراندا دهێنە هەلگرتن:ێ بۆ هەمان مەبەست دهێنە بکارهینان. سـەبـارەت پەیڤا "دانـودکـاک"، ڕاستە وەک کەرستە دهێنە بکارهینان:ێ وەک پەیڤ نوکە ناهێتە بکارهینان. "گـارس" ژی یێ کەڤنە و نوکە وەک خـوارن و وەک پەیڤ ژی گەلەک کێم دهێتە بکارهینان. مەرەما هوزانڤانی ژ بکارهینانا ئەڤان پەیڤان زڤرینە بۆ ژیانا بـەرێ دانەنیاسینا جۆرێن خوارنێن کوردی و ژیانا جڤاکییا یا کەڤنا کوردی بۆ بەرەبابێ نوی. دانودکاک: ئەو ئەرزاق و مەتایێ خەلکی بۆ زڤستانێ کۆمدکر و هلدگرت. یان ژی "کوما دانێن هێرانێ، یێ کو بۆ خوارنێ د ماڵدە دئێتە بەرهەڤکرن" (شاهین، ٢٠٢٣: ٩٥٢). گارس: هەر ئێک ژ پەیڤێن (گاورس، ئەرزن، مەرزن) ژی بۆ دهێنە بکارهینان، کو "گیا و شینکاتیێ خوانێ،

یێ ژ بنەمالا گەنم و جەهی. ل جهێن هشک و گەرم دئێتە چاندنو هەتا مێتر و نیڤان ژی بەژنێ دکت'' (شاهین ٢٠٢٣: ١٨٦٢). جۆرە دانەکێ گرە وەکی گەنمی، بەرێ دکرنە ئار. چیچاڤک عەزیزە، جەژنا مەکوردان بای گیزەگیزە، پاییزە سەردان یارێ کوتلدەو، تیرمەە و هاڤین زک کەفتە حەو حەو، تێشت و فراڤین (مشەختی و مشەختی ٢٠١٢: ٤٧٠).

د ئەڤێ پاچە هوزانێدا (چیچاڤ و کوتلدەو) هەردوو ناڤێن خوارنێن کوردینە:ێ چیچاڤک ژ ئەوان خوارن و ناڤایە یێن ناهێنە بکارهینان و ئەگەر ل دەڤەرەکێ هەبیت گەلەک یا کێمە، بکارهینانا ئەڤێ پەیڤێ لادانەک دروست بوویە و بۆ وەرگری بوویە جهێ سەرنجێ و زمانێ هۆزانێ بەرجستەکرییە. هوزانڤانی دڤێت ئەوێ چەندێ بدەتە دیارکرن د ژیانا ڕۆژانەییا تاکێ کوردا زێدەباری دەولەمەندییا جۆرێن خوارنا هەر ئێک ژ ئەوان ژی ل دەمێن جودا دهێتە دروستکرن. چیچاڤک ل وەرزێ پاییزێ دهێتە دروستکرن و ب تایبەت ژی بۆ هەلکەفتێن وەکی جەژنا و هەورەسا کوتلدەو ل وەرزێ هاڤینێ دهێتە دروستکرن. هەرچەندە ل وەرزێن دی ژی دبیت ئەڤ خوارنە بهێنە ئامادەکرن و خوارن:ێ وەکی دیار وەرزێن ئەوان تایبەتترن. هەلبەت زڤرین و بیرهینان ل ژیانا بەرێ و خوارنێن کەڤنێن کوردی ئێک ژ ئارمانجێن بکارهینانا ئەوان ناڤایە. چیچاڤک:جۆرەکێ خوارنییە، ''ئەو شۆربایێ ژ گارسی چێ دکەن'' (هەمان ژێدەر ٥٢١).

دانقوت و دانلوق، ئەگەر تە تێر خار
زک کەتە بۆقەبۆق، تەنوور تە دا کار
ل جەژنە قوربان، سەرسال و نەوروز
گۆشت نەچوو قازان، چرخویسە پیرۆز (هەمان ژێدەر٤٧٠)

هوزانڤان د ئەڤێ پارچە هوزانێدا وەسا ددەتە دیارکرن هەر ئێک ژ (ماشا ب ترشی، زرەپوونگ، دانقوت، دانلوق و چرخویسە)، ژ ئەوان خوارنانە یێن کورد ئامادە دکەن، هەر چەندە دانقوت و ماش و پوونگ هەتا نوکە ژی یێن هەین و خەلک ئامادە دکەن و دخۆن:ێ ناڤێ هندەک خوارنان ب شێوەکێ مەجازی بۆ مەبەستەک دی دهێتە بکارهینان، د ئەڤێ دەقیدا بۆ هەمان مەبەستا فەرهەنگی هاتیە بکارهینان و مەرەما هۆزانڤانی گرنگیدان و دانەنیاسینا ئەڤان خوارنانە، هەر چەندە ب باشی پەسنا ئەڤان خوارنان نەهاتیە کرن وەسا دیار دبیت خوانێن هەژارانە و ژ نەچاری دخۆن. مەرەما هۆزانڤانی ئەوە ڕەوشا نەخۆشییا هەژار و دەستکورتان بدەتە دیارکرن.

دانلۆق یان دانەلۆق: جۆرەکێ خوارنا کەڤنە، کو شۆربا دانقوتییە. ل هندەک دەڤەران دبێژنێ طەفتی. هاتنا هەر ئێک ژ پەیڤێن (بۆقەبۆق، دانقۆت و دانلۆق) پێکڤە د تەوەرێ ئاسویدا بوویە ئەگەر سەرنجا وەرگری بکەڤیتە سەر و ڕیتمەکا ناڤخۆی دروستکرییە.

چرخویس: خوارنەکا کوردەوارییە ژ ساڤارا قەلاندی یان گەنم و جەهێ قەلاندی، کو ب جوونی هاتیە قوتان، دهاتە ئامادەکرن. دەمێ هۆزانڤان دبێژیت: ''گۆشت نەچوو قازان، چرخویسە پیرۆز''، دڤێت بێژیتە وەرگری، ئەگەر نۆکە گۆشت خوارنا خۆشا ماڵان بیت، دەمەکی چرخویس ژ خوارنێن خۆش بوو:وەما زێدەباری ساخکرن و بیرئینانا ئەڤێ پەیڤێ و خوارنێ بۆ مە دیار دبیت، هەستێ زڤرین بۆ ژیانا بەرێ ژی تێدا دهێتە دیتن:وەما ئەم دشێین بێژین هۆزانڤانی بۆ بابەتێ نوستالۆژیایێ ئەڤ پەیڤە بکارهینایە.

٤-٣. ناڤێن گرێدای ب ژیانا جڤاکیڤە: د ژیانا جڤاکی یا کوردیدا ب شێوەیەکێ گشتی هندەک نەریت و پێدڤیێن ژیانێ یێن ڕۆژانە هەنە تایبەتن ب ملەتێ کوردڤە و گەلەک ئامیر و تشتێن ناڤماڵێ و پێدڤیێن

ڕاپەراندنا کارێن ڕۆژانە هاتینە دروستکرن، هەلبەت ئەڤە یا ئاشکەرایە دروستکرنا ئەوان پێدڤیان ژ دەڤەرەکێ بۆ ئێکا دی ل دویڤ سرۆشتێ ژینگەها ئەوان دهێتە گوهۆڕین و یێن هەین ژی د هەڤپشکن. هندەک ژ ئەوان نەریت، کەلوپەل، پێدڤیێن رۆژانە یێن دەمهکی د بەلاڤ و دبیت بێ ئەوان ژیان کرن یا ب زەحمەت با نوکە نەماینە و هاتینە ژبیرکرن یان ژی کێم دهێنە بکارهینان. هۆزانێن مشەختی د بێبەهر نینن ژ ئەڤان پەیڤان بۆ نموونە د هوزانەکێدا دبێژیت:

جار ژی ل سەر چنجکی
یان سەر تەنیشت و زکی
جار ژی وەکی کودکی
تێکوەر دبم وەکی مار (مشەختی، ب. س، ب. ل)

کودک: جۆرە ترار یان ئامانەکە ژ هەڕی یان داری دهاتە چێکرن. مەرەم ژ بکارهینانا ناڤێ کودک بۆ مەبەستا دروستکرنا ڕیتم و سەروایەکێیە، چونکی د دوماهیکا نیڤەدێرێن بەری وێدا هەر ئێک ژ پەیڤێن "چنجکی و زکی" هاتینە، هەروەسا دێرێن دویڤدا ژی پەیڤا "وەکی" پتر ژ دوو جاران دووبارە بوویە. ب شێوەیەکێ گشتی برگەیا "کی" گەلەک جاران دووبارە بوویە لەوما دەق بوویە جهێ سەرنجێ.

د دەقەکێ دیدا هاتییە:

دلخۆشی کو موئمنی و هەم ڕۆژیدار
پیڤییە بەو ڕۆژییە بی شەرمەزار
ڕۆژی ئەو باشی، کەلەخ وێران بکەی
خۆشیێ بەردەی، قەسارێ جان بکەی (مشەختی، ب. س، ب.ل)

قەسار: بۆ ئەو کەسێ کو جلکێ خەلکی ب پارە دشووت دهاتە گۆتن، هەلبەت نوکە ئەڤ کارە نەمایيە یان شێوازێ ئەنجامدانا ئەوی هاتیە گوهۆڕین:ەوما دگەل نەمانا ئەڤی کاری، پەیڤا ئەوێ ژی نەمایە. نڤیسەری ب بکارهینانا پەیڤێ زێدەباری گرێدانا ئەوێ ب رامانا دەقیڤە جارەکا دی پەیڤ زیندیکرییە.

تاکێ کورد بۆ پڕ کرنا پێدڤیێن ژیانا خۆ یا ڕۆژانە چ بیاڤ نەماینە کارسازیی تێدا نەکربیت، مشەختی ژی بزاڤ یا کری ئەڤان کارسازییا د هۆزانێن خۆدا بەرجستە بکەت:ەوما دەمێ دبێژیت:

گلد و گاجل کۆم ب کۆمن، کەڤنە ئامانێ رزی
مۆخل و بێژینگ و تاشی، بێ ژمارن بڤر و داس (مشەختی و مشەختی، ٢٠١٢: ٢٤٣)

دڤێت بۆ مە بدەتە دیارکرن کارسازیێن کوردان ناهێنە هژمارتن. گلد و گاجل ژ ئەوان پێدڤیێن ژیانێ یێن کەڤنن،کو نوکە ب هیچ شێوەکی ناهێنە بکارهینان و موکێت و مەحفیران ژمێژەیە جهێ ئەوان گرتی. هەر ئێک ژ ئەوان ب ئەڤی شێوەی دهێنە دروستکرن:

گلد: ئەو بەڕکا ژ پەڕۆیێن کەڤن و کنجران دهاتە چێکرن، جۆدەلیک، پارچەیێن کەڤن یێن بەڕک و مەحفیران. ل هندەک دەڤەران ژی ئەو دوشەکێن ل ناڤ مالێ بۆ ل سەر روینشتنێ دهێنە بکارهینان دبێژنێ گلد.

گاجل[٣]: جۆرە بەڕک یان ڕایەخەک بوویە کو ب موییێن بزنان یان هری یان ب تەقەلێن پەڕۆیان دهاتە چێکرن (فەرهەنگوکا مشەختی، ب. س. ب. ل)

دەردەکی هنگو بگریت
نە دەر بیت و نە زەر بیت
دەرمانێ شاخێ کەر بیت
ل ناڤ کولێ کەرا بن

٣ بۆچوونێن ژ هەڤ جودا بۆ ئەڤێ پەیڤێ هەنە، ئەڤە ژی بۆ ئەوێ چەندێ دزڤریت کو ل هەر دەڤەرەکێ ئەڤ پەیڤە بۆ مەرەمەکێ دهێتە بکارهینان: هندەک دەڤەران، وەک لحێفک و بەتەنی بکار دهات و د فەرهەنگا ئامەد ژێدا هاتیە کو ئەو جلی ل گای دهێتە کرن دبێژنێ گاجل.

دکێشن پوشیمانی
کەفتینە خرکومانی
ئەرێ گوندێ مە کانی؟
عەرەب ل سەر پەیا بن؟ (مشەختی و مشەختی ٢٠١٢: ٣٩٤)

خرکومان: ئەو قالبە کو بۆ چەماندنا داری دهێتە بکارهینان، بۆ چێکرنا بێژینک و سەرادا و دەف و دهۆلان مفا ژێ دهێتە وەرگرتن. بکارهینانا ئەڤێ پەیڤێ د ئەڤی دەقیدا هەستەکێ نوستالۆژیای بۆ نڤیسەری و خاندەڤانی ژی دروست دکەن ب تایبەتی دەمێ هۆزانڤان د نیڤە دێرا دویڤدا دبێژیت: "ئەرێ گوندێ مە کانی؟" دیار دبیت هۆزانڤان ب هەر ئەگەرەکێ بیت ژ گوندێ خۆ دویر کەفتییە دەربرینێ ژ هەستێ خۆ یێ خەریبوونێ دکەت:هوما ب ئینانا پەیڤا خرکومانی،کو ئێک ژ ئامیرێن تایبەت ب کارسازییا کوردینە پتر بیرا خۆ ل گوند و ژیانا کوردەواری دهینیت. ژ لایەکێ دیڤە هاتنا هەر ئێک ژ پەیڤێن (پۆشمانی، خرکومانی، کانی) ب شێوەیەکێ ستوونی ل دویڤ ئێکدا سەروایەک بۆ دەقی دروستکریە.

ب خواندن و شرۆڤەکرنا ئەڤان دەقان بۆ مە دیار دبیت، ئەو پەیڤێن د زمانێ کوردیدا نەماین یان بەر ب نەمانێ دچن د ناڤ ئەدەبیاتیدا مفا ژێ هاتیە وەرگرتن. ڕەنگڤەدانا ئەڤان پەیڤان د هۆزانێن مشەختیدا ب باشی یا دیارە، ناڤهاتی ب بەرجستەکرنا ئەوان د ناڤ دەقێن خۆدا شارەزای و دەستهەلییا خۆ د زمان و نەریتێن جڤاکیێن کەڤن و نوییێن کوردیدا و ژیانا گوندان یا بەرێ دیارکریە.

ئەنجام

پشتی شرۆڤەکرنا مە بۆ دەقێن دەستنیشانکری بدوماهیک هاتین ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامێن: مەرەمێن جودا ل پشت بکارهینانا پەیڤێن ئارکائیکی ژ لایێ مشەخیڤە هەنە ژ ئەوان نۆستالۆژییا و بیرهینانا ژیانا بەرێ یا گۆندان، مشەختی وەک شانازیکرنەک ب شێوازێ ژیانا کەڤنا کوردەواری و نەریت و خوارن و کارێن رۆژانە د ناڤ دەقێن خۆدا بەرجستەکرینە. بهێزییا هەستێ نەتەوەی یێ هۆزانڤانی ئەگەرەک بوویە ئەڤان پەیڤان دناڤ هۆزانێن خۆدا بکار بینیت، چونکی هۆزانڤان زمان و کەلتۆرێ کوردی وەک ناسنامەکا نەتەوەی ددانیت و داخوازا پاراستنا ئەوان دکەت ژ بەرەبابێ نوی. ئەڤ ناڤێن هاتینە بکارهینان د ناڤ دەقیدا بووینە ئەگەرێ دروستبوونا لادانا دەمی بەرجستەکرنا زمانێ دەقی، ب تایبەت کو هۆزانڤان یێ شییای پەیڤێ ل جهێ گۆنجای بدانیت و خزمەتا واتایا دەقی بکەت. بکارهینانا ئەوان ناڤان ل هندەک جهان بوویە ئەگەرێ دروستبوونا سەروایەکێ بۆ دەقی و ڕیتمەکا دەرەکی دروستکرییە و ل هندەک جهان ژی ڕیتمەکا ناڤخۆی دروستکریە، ب تایبەتی ئینانا ئەو پەیڤێن دەنگەک تێدا دووبارە دبیت وەکی (پند و پلپلک، خرار، دانودکاک، کودکی، گلد و گاجل... هتد).

ژێدەر

ب کوردی:

– ئیسماعیل، ڤیان عەباس (٢٠٢١). نۆستالۆژیا لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بە نموونە (نالی، سالم، کوردی). ماستەرنامە. زانکۆی سەلاحەدین. نەبەلاڤکری.

– حاجی، عەبدی (٢٠٠٨).چەند تیورەکێن ڕەخنا ئەدەبی. سپیرێز: دهۆک.

– عەبدولڕەحمان، شڤان جەرجیس (٢٠٢٠). بنیاتێ هونەری د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا. تێزا دکتورایێ، زانکۆیا سەلاحەدین پشکا زمان و ئەدەبێ کوردی.

– محەمەد، سەنگەر عەسکەر (٢٠٢٢). لادان لە دەقە شیعرییەکانی "عەبدولقادر سەعید"دا. ماستەرنامە، نەبەلاڤکری.زانکۆی چەرموو.کۆلێژی پەروەردە و زمان.

– مشەختی، مەلا خەلیل (ب. س). دیوانا مشەحتی (مەهجەبین). بەرگێ چوارێ. دەسنڤیس.

– مستەفا، سەرحەد حسێن (٢٠٢٣). لادان لە شیعری "قوبادی جەلیزادە"دا. تێزی دکتورا. نەبەلاڤکری. زانکۆی سلێمانی. کۆلێژی زمان: بەشی زمانی کوردی.

– مشەختی، مەلا خەلیل (ب. س). دیوانا مشەحتی (ئاوازێن غەریبێ). بەرگێ دوویێ. دەستنڤیس.

– مشەختی، نەوزاد مەلا خەلیل و مشەختی، کامەران ئیبراهیم (٢٠١٢). دیوانا مەلا خەلیل مشەحتی .بەرگێ ئێکێ. دەزگەهێ سپیرێز: دهۆک.

ب فارسی:

– ارجمندی، نرگس و ارجمندی، مریم (٢٠١٧). باستانگرای (آرکایسم). دومین همایش ملی بازشناسی و مفاخر خراسان. دانشگاه شهید مفتح. (ب. ش)

– اسد اللهی، خدابخش و مهرآوار، قاسم (١٣٩٧). (نگاهی به باستانگرای در شعر شاملو). فصلنامه پژوهش ادبی و بلاغی. شماره: ٢٣.

– اللهی، شهلا خلیل و برج ساز،غفار. (١٣٩٨) سبک شناسی لایەای ارکائیسم در شعر میراث اخوان ثالث). ب. ج.

– بابای، اعظم **(١٣٩٣)** باستانگرای**.** http:// pajoohe.ir/Product.aspx?ProductID٢٨٢١٢& CategoryID=٩٢٦٢&strParent=٤٦٣٤٦,٩٢٦١ تاریخ دیدن **٢٠٢٤/١٢/٢١.**

– ثابت، حسین کریمی و اب برین، سیف الدین و جلیلی، فروغ (١٤٠٣). نگاهی تحلیلی و خاستگاههای باستانگرایی زبانی در شعر بهمن صالحی. نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی. ش: ٢.

– حیدری، فاطمه (١٣٩٤). (ارکائسم واژگانی و نحوی در اشعار شمس لنگرودی).

– شفیعی کدکنی، محمد رضا (١٣٧٥). صور خیال در شعر فارسی. چاپ ششم. تهران: اگاه.

– شفیعی کدکنی، محمد رضا (١٣٨٤). موسیقی شعر. چاپ هشتم. تهران: انتشارات آگاه.

– صفری، جهانگیر و بنی طالبی، امین و گرجی، بهنام (١٣٩٧). باستانگرای واژگانی در اشعار قیصر این پور. نشریه ادبیات پایدار. شماره ١٨. دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان.

– صفوی، کوروش (١٣٧٣). از زبانشناسی به ادبیات. ج، اول: نظم.تهران چشمه.

– عبدالله زاده، راحله (تابستان١٣٩٠). هنجارگریزی زمانی در شعر اخوان ثالث. مجله: نور. انتشار: وزارت اموزش و پرورش، سازمان پژهش برنامه ریزی اموزش. شماره چهارم، شماره ٩٨، تابستان.

– علی پور، مصطفی (١٣٨٧). ساختار زبان شعر امروز. چاپ سوم. تهران: فردوس.

– فتح الەزادە، سید محمد و شهبازی محمد (١٣٩٥). باستانگرای (ارکایسم) در شعر شاملو. اردبیل: انشارات محقق اردبیلی.

– گرجی، حسین و جرفی، محمد و سجادی، سید ابوالفضل (١٤٠٠). برجسته سازی در اشعار محمد سعید الحبوبی با تکیه بر نظریه ی جفری لیچ. فصلنامه

علمی نقد ادبمعاصر عربی. ص: ٢٤٧.

– یاسینی، امید و مدرسی، فاطمه (١٣٨٦). باستانگرای در شعر حمید مصدق. مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات دانشگاه یزد. شماره ١٤. دانشگاه یزد.

– فتح، مهدی پورمجیدی و درخوش، سید فایض (١٣٩٧). باستانگرای در اشعار حسین پناهی. فصل نامه اور مزد. شماره ٤٤.

ب ئنگلیزی:

- aldick, Chris 2015. The Oxford Dictionary of Literary Terms. ٤th ed., Oxford UP.

- Harper, Douglas 2025. “Archaism.”Online Etymology Dictionary. https://www.etymonline.com/word/archaism.Accessed Jan.

ب عەرەبی:

– ابوبکر، ابوبكر ابراهيم (٢٠٢٢) الالفاظ المهجوره فی معجم العربی. مجلة العلوم و افاق المعارف، المجلد الثاني. العدد الاول. (دكتور...)

– حكمت، شاهرخ (١٤٤٤) دراسة الانزياح في قصيدة آرش كمانگير لسياوش كسرائي، بناء على نظرية جفي ليتش. مجلة آزلد الأسلامية في جيرفت السنة ١٥. العدد ٥٨.

الملخص

بفعل التغيرات العامة التي تطرأ على الحياة، يصيب اللغات التَقادُم ويقل استخدامها، إضافةً إلى ذلك، فإنها تموت أيضاً بسبب الضغوط السياسية والاقتصادية والاجتماعية. إن موت لغة ما ليس مجرد زوال مجموعة من المفردات، بل هو فناء لهوية وتاريخ وتراث ثقافي وفكري. يلجأ الكتّاب في كثير من الأحيان إلى استخدام هذه الكلمات والتعابير القديمة في أعمالهم، وهي ممارسة تُعرف بالتقليدية (الأركيزم). إن استخدام هذه العناصر العتيقة لا يعود إلى كون النص قديماً، بل يكمن وراءه هدف فني. يستخدم الشعراء التقليديه ليضفوا سمة تاريخية على أعمالهم، أو يستفيدوا منه للحفاظ على الوزن والقافية وخلق نغم موسيقي خاص. بهذه الطريقة، يصبح التقليديه أداة مهمة لإثراء النص وإضافة عمق للمعنى، مما يربط القارئ بأجواء مختلفة. الأركيزم هو فن استخدام لغة الأمس في عمل اليوم لتحقيق أهداف محددة. أُجري هذا البحث لتحديد التقليد في الأسماء المستخدمة في قصائد (مشختي)، وذلك في إطار المنهج الوصفي التحليلي. وتُظهر النتائج التي تم التوصل إليها أن الأسماء التي استخدمها الشاعر كانت لأغراض الحنين (النوستالجيا) والافتخار بالحياة الكردية التقليدية القديمة. وقد أسهمت هذه الكلمات في إبراز اللغة الشعرية وخلق إيقاع وقافية للنص.

كلمات الرئيسية: الانزياح الزمنى، الانزياح الزمني من الاسم، كلمات ميتة، يتغير، تجسيد.

Abstract

Due to general changes in life, languages can become archaic and fall into disuse. Furthermore, they can also die out due to political, economic, and social pressures. The death of a language is not merely the loss of a collection of words, but the disappearance of an identity, history, and a cultural and intellectual heritage. Writers often resort to using these old words and expressions in their works, a practice known as archaism. The use of these archaic elements is not because the text itself is old, but rather because there is an artistic purpose behind it**.** Poets use archaism to lend a historical quality to their work, or it is utilized to preserve meter and rhyme and to create a specific musicality. In this way, archaism becomes an important tool for enriching the text and adding depth of meaning, connecting the reader to a different atmosphere. Archaism is the art of using the language of yesterday in the work of today to achieve specific objectives**.** This research has been conducted to identify the archaism of nouns in the poems of Mashexti, using a descriptive-analytical methodology. The findings indicate that the poet used these archaic nouns for nostalgic purposes and to express pride in the traditional Kurdish way of life. These words have served to enhance the poetic language and to create rhythm and rhyme for the text.

Keywords: archaism, archaism of the noun, Dead words, Change, embodiment**.**

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. ساڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

ISSN: 2520- 4106

Web: journal.ka.gov.krd

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لەساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/١٦
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/١٣

کێلە نەخشێنراوەکانی گوندی داوودیە و دۆڵەدزێ سەدەی (١٧-١٨ز) (توێژینەوەیەکی مەیدانیی شیکارییە)

پ. ی. د. زیاد ئەحمەد موحەمەد
بەشی شوێنەوار - کۆلیژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین.
Ziyad.mohammed@su.edu.krd

ئەبوبەکر قاسم ئەحمەد
بەشی شوێنەوار - کۆلیژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین
Abubakrqasm57@gmail.com

پوختە

گۆڕستانەکانی داوودیە و دۆڵەدزێ دەکەونە سنووری قەزای پشدەر لە سنووری ئیدارەی ڕاپەڕین. گۆڕستانی داوودیە (شێخ فەرخ) دەکەوێتە گوندی داوودیە، سەر بە کەرتی کشتوکاڵیی (٢٢)ە، سەر بە ناحیەی هەڵشۆیە بە دووریی (٥کم) لە باکووری ڕۆژهەڵاتی قەڵادزێ، لە سەر ڕێگەی سەرەکیی سنووری کێلێ هەڵکەوتووە، دەکەوێتە نێوان ئەم گوندانە: سەید ئەحمەد و ئاڵانە لە ڕۆژهەڵات و گوندەکانی دێرێ و کۆشکە لە ڕۆژئاوا، گوندی شۆڕان لە باشوورەوە، چۆمە خڕکە ئەمەر و کاکۆل لە باکوورەوە. گۆڕستانی دۆڵەدزێ دەکەوێتە گوندی دۆڵەدزێ کەرتی کشتوکاڵیی (٣٧)، سەر بە ناحیەی هەڵشۆیە، بە دووریی (١٢کم) دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی شاری قەڵادزێ. ئەم گۆڕستانانە ژمارەیەکی زۆر گۆڕی تێدایە، بەشێکی کەمی گۆڕەکانی نەخشێنراون. مێژووی ئەم گۆڕستانە بە ڕوونی نازانرێت، لەبەر نەبوونی هیچ سەرچاوە و بەڵگەی مێژوویی دەربارەی گۆڕستانەکە، بۆ زانینی مێژووی گۆڕستانەکە پشت بەو نەخش و هێمایانە دەبەستین کە لەسەر بەردی کێلەکان نەخشێنراون لە کوردستان. بوونی نەخشی وێنەی دەمانچەیەک لە سەر یەکێک لە کێلەکان بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی دروستبوونی چەک یان دەرکەوتنی دەمانچە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست، بە دیاریکراویساڵی (١٤٤٦ز). جۆری ئەو دەمانچەیەی لە سەر کێلی یەکێک لە گۆڕەکانی گۆڕستانی داوودیە کێشراوە و هاوشێوەی لە مۆزەخانەی شاری زاخۆدا پارێزراوە، مێژووەکەی بۆ سەدەی (١٧ز) دەگەڕێتەوە. لەم توێژینەوەیەدا شەن و کەوی تەواوی بابەتەکان کراوە، بۆ سەرجەم نەخش و نووسینی سەر کێلی گۆڕەکان کە لە پێشدا بە شێوەی زانستی بڵاو نەکراوەتەوە. نووسراوی سەر یەکێک لە کێلەکان بە مەبەستی ئایینییە، تایبەتە بە موسوڵمانەکان. نەخش و جوانکاریی سەر کێلەکانی ئەم گۆڕستانانە پێک هاتوون لە نەخشی ئەندازەیی لە جۆری بازنە، سێگۆشە، لاکیشە و چوارگۆشە و ئەستێرەی پرشنگدار و نەخشی ڕووەکی لە جۆری گەڵا و گوڵ، لەگەڵ وێنەی کەرەستەی جەنگی وەکوو خەنجەر، شمشێر و چەکی بارووت وەک دەمانچە.

وشەکلیلەکان: گۆڕستان، کێل، نەخشی سەر کێل، نووسراوی سەر کێل، مێژوو

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ ناساندن و شیکردنەوەی نەخش، نووسین و وێنەی سەر کێلی گۆڕەکانی گۆڕستانەکانی داوودیە و دۆڵەدزێ بە شێوەی مەیدانی. گرنگیی ئەو توێژینەوەیە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە بۆ یەکەم جار بە شێوەیەکی زانستی و بنەمای ئەکادیمی کاری مەیدانی و شیکاری بۆ نەخش، نووسین و وێنەکانی سەر کێلەکان ئەنجام دراوە. ئەم گۆڕستانانە و چەندین گۆڕستانی هاوشێوەی ئەو گۆڕستانانە لە کوردستاندا هیچ وتار، لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمییان بۆ ئەنجام نەدراوە. هەروەها ئەم توێژینەوەیە دەبێتە هۆکارێکی گرنکی زانستی بۆ ڕوونکردنەوە و زانینی مێژووی گۆڕستانەکە و هونەری ناوچەکە، هەروەها دەبێتە سەرچاوەی بەڵگەنامەکردنی کێلی گۆڕەکانی ئەو دوو گۆڕستانە. ئەم توێژینەوەیە لە دەستپێک و دوو باسی سەرەکی پێک هاتووە، لە دەستپێکدا تیشک خراوەتە سەر جوگرافیا، ناو و مێژووی هەردوو گوند و گۆڕستانەکان. باسی یەکەم بریتییە لە ناوەڕۆکی توێژینەوەکە، بە شیکارکردنی نەخش و وێنەکانی سەر کێلی گۆڕەکان و خوێندنەوەی نووسینەکان. باسی دووەم هەموو تایبەتمەندیی لێکچووەکان خراوەتە ڕوو، هەروەها سەرجەم وێنەی کێلەکان بە شێوەی مەیدانی لەلایەن توێژەرەوە خراونەتە ڕوو. بۆ ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بەلایەنی مەیدانیی شیکردنەوەی بابەتەکان لەلایەن توێژەرەوە بەستراوە، چونکە ناوچەی پشدەر کەمترین توێژینەوەی لە بارەوە کراوە. سەرچاوەی سەرەکیی توێژینەوەکە و بەشی هەرە زۆری توێژینەوەکە بە شێوەی مەیدانی ئەنجام دراوە، کاری مەیدانی یەکێکە لە کارە سەرەکییەکانی شوێنەوارناسان، لەگەڵ لایەنی جوگرافیا، مێژوو، شیکاریی نەخش و نووسراوەکان دەکرێتەوە. لەم توێژینەوەشدا پشت بە سەرچاوە و نموونەی مۆزەخانە بەستراوە.

گرفتی توێژینەوەکە

لە توێژینەوەی مەیدانیدا کێشە و گرفت بەرەو ڕووی توێژەر دەبێتەوە، دیارترین گرفت نەبوونی مێژووی لەدایکبوون و مردنی کەسەکانە لە سەر کێلی گۆڕەکان، لە هیچ سەرچاوەیەکدا ئاماژە بە کاتی دروستکردنی گۆڕستانەکان نەدراوە. نەبوونی سەرچاوە بووەتە کێشەیەکی سەرەکی لەم توێژینەوەیەدا. گرفتێکی تر؛ شکان و لەناوچوونی هەندێک لە کیلەکانە بە هۆکاری مرۆیی و سروشتی، ئەم گۆڕستانانە کەوتوونەتە سەر سنووری ناوچەی مین و شەڕی گەریلا و تورکیا، قاچاغچی و زۆر شتی تر. نەخشێنراوەکان دەستکاری کراون و لە وێنەگرتندا جوان دەرناکەون.

دەستپێک: هەردوو گۆڕستانەکە دەکەونە سنووری گوندەکانی داوودیە و دۆڵەدزێی سەر بە شارەدێی هەڵشۆ، سەر بە قەزای پشدەر لە پارێزگای سلێمانی، سەر بە ئیدارەی ڕاپەڕین لە حکومەتی هەرێمی کوردستان (نەخشەی ژمارە ١).

١. گۆڕستانی گوندی داوودیە

گۆڕستانی گوندی داوودیە یان شێخ فەرخ، دەکەوێتە گوندی داوودیە، گوندەکە لە بناری چیای مامەندە، بە دووریی (٥کم) لە باکووری ڕۆژهەڵاتی شارۆچکەی قەڵادزێ هەڵکەوتووە، دەکەوێتە نێوان گوندەکانی سەید ئەحمەد و ئاڵانە لە ڕۆژهەڵات و گوندەکانی دێرێ و کۆشکە لە ڕۆژئاوا، گوندی شۆڕان باشوور و چۆم خرکە ئەمەر و کاکۆل لە

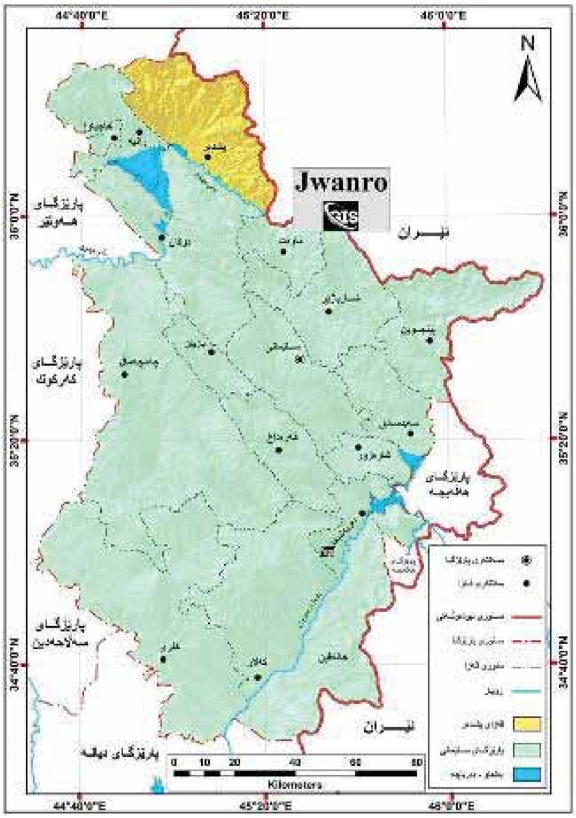

نەخشەی(١) هەڵکەوتەی قەزای پشدەر لەسنوری پارێزگای سلێمانی. Jwanro Gis

باکوور (حەسەن، باوەزێی، ٢٠٠٩، ٥١).

ناوی گوندی داوودیە بۆ ناوی "مەلەک ناسر داوودی"ی ئەیوبی دەگەڕێتەوە. جێگەیەکی زۆری لە ناو هزری خەڵکی ناوچەکەدا کردووەتەوە، بۆیە پێدەچێت گوندی داوودیە کە هەتا ئێستا ماوەتەوە، شوێن و مەڵبەندی مانەوەی مەلیکە ئەیوبییەکان بووبێت. لە هەمان کاتدا داستانی خۆشەویستی و فۆلکلۆریی "فەرخ و ئەستێ" کە داستانێکی بەناوبانگی پشدەرییەکانە، بۆ کەسایەتی و سەردەمی هاتنی مەلەک ناسر داوود بۆ پشدەر دەگەڕێنێتەوە (ڕۆژبەیانی، ٢٠٢١، ٨٩-١٠٠).

گۆڕستانەکە دوو ناوی هەیە: داوودیە و شێخ فەرخ. ناوی گۆڕستانەکە بۆ بوونی گۆڕێک دەگەڕێتەوە کە بە ناوی شێخ فەرخ ناسراوە (مارف، ٢٠١٢، ١٥).

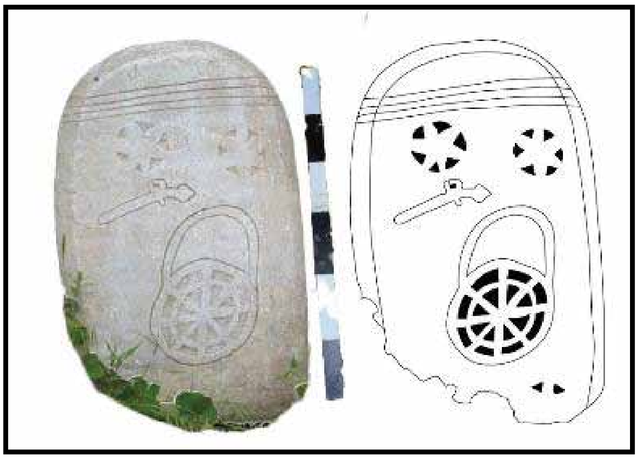

وێنە وهێلکاریی ژمارە (١)

وێنەی دەمانچە لە سەر کێل و مۆزەخانەی زاخۆ، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەیەمی زایینی،

گوندی داوودیە مێژوویێکی زۆر کۆنی هەیە، بوونی چەندین گۆڕستانی تری کۆن لە گوندەکەدا وەکوو: مەرزەوانان، پێچ بان، دار باپیر، گردە موروو، کانی عەناب و قەبرە وەردان (زەستی ٢٠٠٩: ١٠٨-١٠٩). مێژووی گۆڕستانەکە بە ڕوونی نازانرێت، لەبەر نەبوونی هیچ بەڵگەیەک یان نووسراوێک لە سەر کێلەکان.

بۆچوونی جیاوازی لێکۆڵەران لە سەر مێژووەکەی هەیە، هەندێک بۆ سەدەی ١٥ی زایینی دەگەڕێننەوە، وەکوو "هەرێم حەسەن و عومەر ئیسماعیل مارف"، بەڵام هیچ بەڵگەی زانستیی دروستیان لە بەر دەستدا نییە. هەروەها شوێنەوارناس محەمەد عەلی مێژووەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ سەدەی ١٧ و ١٨ی زایینی (شوێنەوارناس ٢٠٢٠: ١١٣). بۆ زانینی مێژووەکەی زیاتر پشت بە بەڵگەیەکی وێنەی کێشراوی دەمانچەیەکی سەدەی حەڤدەیەم لە سەر

کێلی ژمارە چوار دەبەستین، بە بەراوردکردنی لەگەڵ بوونی دەمانچەیەکی پارێزراودا لە مۆزەخانەی زاخۆ (وێنەی هێڵکاریی ژمارە ١) مێژووی گۆڕستانەکە دیاری دەکەین، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەیەمی زایینی، بۆ سەدەکانی ناوەڕاست. بە دیاریکراوی بۆ یەکەم جار چەکی باررووتی دەمانچە ساڵی (١٤٤٦ز) دروست کراوە (البرلسی ١٩٩٠: ١٣٣). لەگەڵ ئەو نەخش و ڕازاوانەی لە سەر کێلی گۆڕەکان هەیە. هاوشێوەی گۆڕستانەکانی تری کوردستان، بە تایبەتی سنووری نێوان زێی بچووک و سیراون کە هاوسەردەمی ناوچەی پشدەرن، لە سنووری قەڵەمڕەوی میرنشینی بابانەکان دادەنرێن، لە سەردەمی ئەم میرنشینەدا چەندین شار و شارۆچکە دامەزراون و بوونەتە ناوەندی بڕیاردان لە مەرگە و دارەشمانە، لە نزیک شارۆچکەی قەڵادزێ لە سەردەمی فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە و میر بۆداقدا (١٠٧٥ک ١٦٦١) (بەرزنجی ٢٠٢٤: ٢٤)، ئەوەش باشترین بەڵگەیە بۆ مێژووی گۆڕستانەکان و کێلی گۆڕەکان.

سەرەڕای کۆنیی گۆڕستانەکە، لە پەرتووکی "دليل المواقع الأثرية العراقية"دا تۆمار نەکراوە، بەڵام لە کاری ڕووپێویی شوێنەواری سنووری کارگێڕیی ئیدارەی ڕاپەڕین، لەلایەن تیمی هاوبەشی کوردی و فەڕەنسی، بە سەرۆکایەتیی خاتوو "جەسیکا" تۆمار کراوە، وەکوو شوێنەوارێکی سەردەمی کۆتایی ئیسلامی (جسیکا ٢٠١٧: ٦-٨). هەر بە پێی یاسای ژمارە (٥)ی ساڵی ٢٠٢١ی پەرلەمانی کوردستان، کە یاسای بەڕێوەبردن و پاراستنی شوێنەرار و کەلەپوورە لە هەرێمی کوردستان-عێراقدا، لە مادەی (١)، برگەی (٧)دا هاتووە هەر شوێنەوارێکی گوازراوە و نەگوازراوە تەمەنی لە ٢٠٠ ساڵ زیاتر بێت، بە شوێنەوار دانراوە. بۆیە بە شوێنەوار و مێژووی گرنگی سنوورەکەی لە سەدەی حەڤدەیەمی زایینی دیاری دەکرێت.

بە شێوەیەکی گشتی گۆڕەکانی گۆڕستانی داوودیە بۆ سێ جۆر گۆڕی جیاواز دابەش دەکرێن:

١. گۆڕە نەخشکراوەکان: ژمارەیان ٦ دانەیە و مەبەستی سەرەکیی توێژینەوەکەمانە، کە بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی نەخشێنراوە. ئەو گۆڕستانە تووشی تێکچوون و دزینی کێلەکان بووەتەوە، ئەوەی ماوەتەوە شکێنراوە.

٢. گۆڕە سادەکان: بەشی زۆری گۆڕستانەکە پێک دەهێنێت، بە سادەیی دروست کراون، لە دوو بەردی سادە کە لەلای سەر و لای پێی گۆڕەکەوە دانراوە، بەشێکی بەردێک یان هیچی نەماوە.

٣. گۆڕە تازەکان: لە بەشی باکووری گۆڕستانەکە تا ئێستا مردووی تێدا دەنێژرێت.

٢. گۆڕستانی گوندی دۆڵەدزێ

گوندی دۆڵەدزێ سەر بە کەرتی (٣٧)ی سەر بە شارەدێی هەڵشۆیە، بە دووریی (١٢کم) دەکەوێتە خۆرهەڵاتی شاری قەڵادزێوە. بە پێی بەڵگەئاماری سەرژمێریی عێراقیی ساڵی ١٩٥٧ی زایینی، سەر بە شارەدێی قەڵادزێی قەزای پشدەر بووە (غەفوور ٢٠٠٥: ١٣٨). لە باکوورەوە هاوسنووری گوندەکانی کەستانە و خرەبەردانە، لە باشوور گوندی هورێوە و دێگەیە، لە ڕۆژهەڵات گوندی ئاڵاوەیە، لە ڕۆژئاواشەوە گوندەکانی بادەڵیان و کۆلارەیە، لە ئێستادا ڕێژەی دانیشتووان لەم گوندەدا زۆر کەمی کردووە، کە تەنها چوار ماڵی تێدا ماوە.

سەبارەت بە ناوی "دۆڵەدزێ" دوو بۆچوون هەیە؛ بۆچوونی یەکەم: هەڵکەوتەی گوندەکەیە کە لە دۆڵێکدا هەڵکەوتووە و ڕووبارێکی پێدا تێدەپەڕێت، ئاوی ئەم ڕووبارە لە ڕابردوودا زۆر لە ئێستا

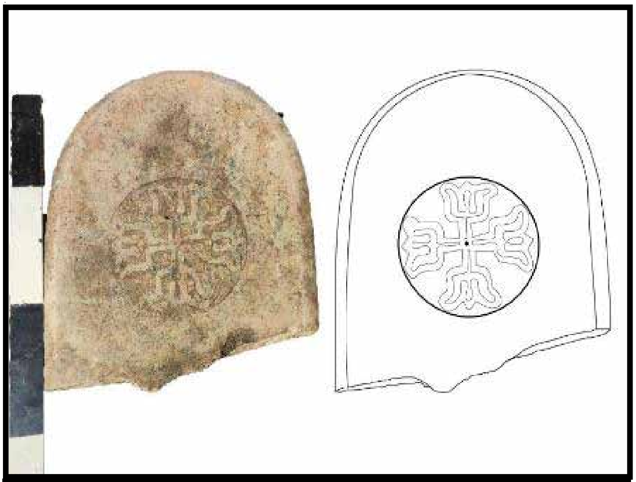

وێنە و هێلکاریی ژمارە (٢)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

ڕێژەکەی زیاتر و بەخوورتر بووە، بە ڕادەیـەک ئەوەندە زۆر بووە پێی گوتراوە "زێ"، بۆیە لەوانەیە نـاوی گوندەکە لە هەڵکەوتەی جوگرافیاکەیەوە هاتبێت و پێی گـوتـراوە "دۆڵـەزێ"، دواتریش بە پێی تێپەڕبوونی ڕۆژگـار بـووەتـە "دۆڵـەدزێ". بۆچوونی دووەم: لە دەوروبەری ئەم ناوچەیەوە، بە دیاریکراوی لەو دۆڵەی کە گوندەکەی لێ دروست کراوە، جۆرە ڕووەکێکی درکاویی لێ دەڕوێت پێی دەڵێن "زێ"، لە کۆن و ئێستاشدا وەک پەرژین بە دەوری باخچە و کێڵگەکاندا بەکار هاتووە، یاخود کراوە بە پەرژینی ماڵەکان و کۆزی مەڕوماڵات، لەوانەیە زۆریی ئەم ڕووەکە لەم سنوورەوە وای کردبێت ناوەکەی ببێت بە "دۆڵی زێ"، دواتریش بە تێپەڕبوونی کات گۆڕابێت بە دۆڵەدزێ (حەمزە ٢٠٢٥: چاوپێکەوتن).

بە ڕوونی مێژووی گوند و گۆڕستانەکە دیار نییە، لەبەر نەبوونی هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نووسراو یان ئاماژەیەک بە بوونی ڕێکەوتی ساڵی لەدایکبوون و مردن لە سەر کێلەگۆڕەکانی گۆڕستانەکە. بۆیە لەبەر نەبوونی هیچ جـۆرە بەڵگەیەکی زانستی، بە پشتبەستن بە بەڵگەی بەراوردکاری لە نێوان نەخشی سەر کێلەگۆڕەکانی گوندی دۆڵـەدزێ و کێلەگۆڕەکانی گوندەکانی داوودیە و سیکەنە، کە تا ڕادەیەکی زۆر نەخشەکانیان هاوشێوەی یەکترن، لەوانەیە کێلەگۆڕەکانی دۆڵەدزێش بە هەمان شێوەی کێلەگۆڕەکانی داوودیە و سیکەنە مێژووەکەیان بۆ سەدەی ١٧، ١٨ی زایینی بگەڕێتەوە.

لە لایەکی ترەوە مێژووی گوندی دۆڵـەدزێ بە پێی بەڵگەئاماری سەرژمێریی عێراقی ساڵی ١٩٥٧ ئـاوەدان بـووە، ڕێـژەی دانیشتووانی ٥٩ کەس بووە (غەفوور ٢٠٠٥: ١٤٠). هاوشێوەی گوند و ناوچەکانی دیکەی کوردستان، ڕووبەڕووی چەندین گۆڕانکاریی سیاسی، ئـابـووری، کۆمەڵایەتی و مێژوویی بووەتەوە، هەروەها بوونی شوێنەواری جیاوازی وەک ئاشی ئاو.

گوند و شوێنەکانی دەوروبەری پەنایان بردووەتە ئەم گوندە، هەتا باراشەکانیان بهاڕن، کارکردنی ئەم ئاشانە بەردەوام بووە تا هاتنی عوسمانییەکان. بە گوێرەی ئەم بۆچوونە بێت گوندی دۆڵەدزێ پێش فەرمانڕەوایەتیی عوسمانییەکان لە کوردستان بوونی هـەبـووە. هاوکات لەگەڵ عوسمانییەکاندا بابانەکانیش دەسەڵاتداری ئەم شوێنە بوون، بەهۆی ئەوەی ئەم دەسەڵاتدارانە خاوەنی هێزی سەربازی بـوون، ئـەمـە لە نـاوچـەکـەدا کێشەی دەنـایـەوە، ئەمەش بەگشتی بەهۆی هەڵکەوتەی پشدەرەوە، ئـەم گـونـدەش بە تایبەتی کە تێیدا بـوو، چونکە خاوەنی زەویی کشتوکاڵیی بە پیت و بەرەکەت و ئاووهەوایەکی خۆش و دڵگیری هەیە. ئەم ناوچەیە شوێنی بنەماڵەی میرانی بابانی لێ بـووە، وای کردووە بەردەوام ببێتە جێگەی چاوتێبڕین لەلایەن عوسمانی و سـەفـەوییەکانەوە، بۆیە ویستوویانە دەسـت بەسـەر نـاوچـەکـەدا بگرن بۆ لەناوبردنی

میرانی بابان. هەروەها چۆمی گوندەکە لە زستانان و بەهاراندا ئاستی ئاوەکەی زۆر بەرز بووەتەوە، بەهۆی ئەوەی لە دۆڵێکیشدا بووە، وای کردووە لافاو پاشماوەیەکی زۆر لەگەڵ خۆیدا بهێنێت و چەندین جار کارەسات تێیدا ڕوو بدات. یەکێک لە ڕووداوەکان کە ڕووی داوە، باس لەوە دەکرێت بەو هۆکارەی ئاوەکە لە گوندی بێگلاسەوە دێت، زۆر جار کەسێک بە سواری ئەسپ و هێسترەوە بەرەو ئەم گوندە هاتووە و خەڵکەکەی ئاگادار کردووەتەوە لە هاتنی لافاو و ئاوی زۆر، هەتا لە نزیک ڕووبارەکە دوور بکەونەوە، خۆیان و ئاژەڵەکانیان لە لافاو بپارێزن، سەرەڕای ئەوەش کارەساتی هەر لێ کەوتووەتەوە. وەک باس دەکرێت لە یەکێک لە ساڵەکاندا ٨ کەس بەهۆی لافاوەوە خنکاون (وەتمان ٢٠٢/١/١٥: چاوپێکەوتن).

لە مێژووی ئەم گوندەدا چەندین نەخۆشیی وەکوو تاعوون، لەرزوتا، سووریژە و مێکوتە بڵاو بووەتەوە و بووەتە هۆی مەرگەساتی گەورە بۆ خەڵک، تەنانەت کاریگەریی لە سەر خەڵکی کردووە کە ناچار بن گوندەکە چۆڵ بکەن و مردووەکانیان لەم گۆڕستانەدا بنێژن. زۆر جار ناچار دەبوون پەنا ببەنە بەر "ئەسحابەی بێتۆڵ"، کە مەزارگەی ئیماندارێکی کۆنە لەو سنوورەدا (حەمزە، ٢٠٢٥، چاوپێکەوتن).

"مام وەتمان" ئاماژە بەوە دەدات و دەڵێت: "ئەوەی بیستوومە؛ بەهۆی منداڵبوونەوە زۆر لە دایکان مردوون، چونکە ژیانی سادەی ئەوکات و هەژاری و نەهامەتی مرۆڤی ماندوو دەکرد، لە ژوورێکدا ماڵ و منداڵ و ئاژەڵ پێکەوە بوون، بە چەپەر نێوان خۆیان و ئاژەڵەکانیان دەکرد، واتە نێوان خۆیان و ئاژەڵەکان لە ژوورێکدا تەنها چەپەر بووە، بۆیە نەخۆشیی جۆراوجۆر بوونی هەبووە، مردنی ئازیزان بە شێوەی کۆمەڵ هاتووەتە کایەوە.

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٣)
گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

بەردە کێلە نەخشکراوەکانی ئەو گۆڕستانە لە چیای 'سوێسنێ'وە هێنراون، هونەرمەندی جوانکردنی کێلەکان لە گوندی 'سیکەنە'وە هاتوون، تا ئێستا بنەماڵەی ئەو هونەرمەندانە لەم گوندە ماون، نازناوی کێل دروستکەریان پێ دەڵێن، وەک ئەوەی لە باوباپیرانمەوە وەرمانگرتووە، مێژووی ئەو کێلانەش بۆ سەردەمی عوسمانییەکان دەگەڕێتەوە" (وەتمان ١٥ /٢٠٢/١: چاوپێکەوتن).

بە شێوەیەکی گشتی گۆڕەکانی گۆڕستانی دۆڵەدزێ بۆ سێ جۆر گۆڕی جیاواز دابەش دەکرێن:

١. گۆڕە نەخشکراوەکان: ژمارەیان ٨ دانەیە، مەبەستی سەرەکیی توێژینەوەکەمانە کە بە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسین نەخشێنراوە، بەڵام بەشێک لە کێلەگۆڕەکانی ئەم گۆڕستانە تووشی تێکچوون و دزین بوونەتەوە، ئەوەی ماوە هەندێکی شکێنراوە و بەشێکی کێلەکان بە تەواوی ماوەتەوە.

٢. گۆڕە سادەکان: بەشی زۆری گۆڕستانەکە پێک دەهێنێت، بە سادەیی لە دوو بەردی سادە دروست کراون کە لەلای سەر و لای پێی گۆڕەکە دانراوە، هەندێکیان بەردی لاگۆڕیان هەیە، بەشێکی بەردێک، یان هیچی نەماوە.

شیکاریی کێلی گۆڕستانی دۆڵەدزێ: ژمارەیان هەشت کێلە، ئەو گۆڕستانە زیانی زۆری بەرکەوتووە، بەهۆی کاریگەرییە مرۆیی و سروشتییەکانەوە، بەشێکی کێلەکان زیانیان پێ گەیشتووە، بەشێکی شکاون، هەندێک لە کێلەکان تووشی دزی و تالانی بوونەتەوە، بۆیە تەنها هەشت لە کێلەکان ماونەتەوە. بە شێوەیەکی گشتی نەخشەکانی لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی و نووسینەکی پێک هاتووە. کاری شیکاری بۆ هەر کێلێک دەکەین، لەگەڵ دانانی ژمارەی شیکاری بۆ کێلەکان.

٣. گۆڕە تازەکان: لە بەشی باکووری گۆڕستانەکە، تا ئێستا مردووی تێدا دەنێژرێت.

باسی یەکەم:
هێما و نەخشی کێلەگۆڕەکانی گۆڕستانی گوندی داوودیە.

١-١. کێلی گۆڕی یەکەم

ئەم کێلە دەکەوێتە لای سەری مردووەکەوە، نەخشەکانی بە تەواوی نەماون بەهۆی شکان بە هۆکاری مرۆیی. بەشی خوارەوەی شکاوە، بەشی سەرەوەی بە تەواوی ماوەتەوە، لە شێوەی نیوکەوانەیی دروست کراوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەم شێوەیە، بەرزی: ٤٥سم، بەهۆی شکانەوە بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، پێوانەی پانی: ٣٨سم، ئەستووری: ٦سم. یەک ڕووی نەخشکراو هەیە: ڕووی پشتەوە، گومان دەکرێت بە چەند بەشی نەخشکراو ڕازابێتەوە، تەنها یەک بەش لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە، نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتووە کە بە شێوەی ڕووچاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە، بریتییە لە بازنەیەکی گەورە، ناو بازنەکە بە نەخشی ڕووەکی ڕازاوەتەوە، لە یەک جۆر گوڵ بە شێوەی دووبارەبووەوە و پێچەوانە و هەڵگەڕاوە کێشراوە، چوار گوڵی لەخۆ گرتووە، لە ژێرەوەی هەر چواریاندا، لە خاڵێکدا بە یەک دەگەن و ناوەوەی بازنەکەیان پڕ کردووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٢).

١-٢. کێلی گۆڕی دووەم

ئەم کێلی گۆڕەی لای سەری مردووەکە نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە، بە هۆکاری شکانی بەشی خوارەوەی. بەشی سەرەوەی بە تەواوی ماوەتەوە، لە شێوەی نیوکەوانیدا دروست کراوە، ڕەگەزی بیناسازیی پێوە دیارە. لە بەردی مەڕمەڕی ڕەنگ سپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەی بەرزی: ٦٠سم، بەرزیی ڕاستەقینەی بەهۆی شکانەوە نازانرێت و پانی: ٤١سم، ئەستووری: ٤سم. گومان دەکرێت بە چەند نەخشێک ڕازابێتەوە، تەنها یەک یەکە لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە.

نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی، لە یەک ڕووی نەخش کراوە ئەویش ڕووی دەرەوەیەتی کە بریتییە لە چوار بازنە کە لە ناو یەکتریدا بە شێوازی دووبارەبوونەوە بە تیرەی جیاواز دروست کراون، نێوان بازنەکانی یەکەم و دووەم بە هێڵێکی بچووکی دووبارەبووەوە، بە شێوەی یەک لەدوای یەک، شێوەی ژمارە ٧ و ٨ی کوردییان بە پاڵ یەکەوە وەرگرتووە، نێوان بازنەی دووەم و سێیەم بە بەتاڵی ماوەتەوە، نێوان بازنەی یەک و دوو بە گوڵێکی شەشپەڕی شێوە دەنکۆڵەیی، لای ڕاستی خوارەوەی بازنەکان دوو شوێنی هەڵکۆڵراو هەیە، نازانرێت چییە، بەهۆی شکانەوە کاریگەریی بیناسازیی شارەکانی هەولێر و موسڵی پێوە دیارە (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٣).

١-٣. کێلی گۆڕی سێیەم

ئەم کێلی گۆڕە لای سەری مردووەکەیە، بە شێوەی نیوکەوانەیی دروست کراوە، نەخشەکانی بە تەواوی نەماون و وشکاون، بە هۆکاری زیانگەیاندنی مرۆیی، بەشی خوارەوەی شکاوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٣٣سم، بەهۆی شکانەوە بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، پانی: ٣٥سم، ئەستووری: ٨سم. نەخشەکانی بۆ سێیەکی نەخش و ڕازاوەی نایەکسان لەگەڵ کێشرانی ٨ هێڵدا دابەش کراون، بە پانیی کێلەکە هێڵەکان بە شێوەی ئەندازەیی تا ڕادەیەک نارێک کێشراون (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٤).

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە. بەشی سەرەوەی کێلەکە بە سێ هێڵی نارێک کێشراون، ناوەڕاستی نەخشەکە بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی دروست کراون، لە شێوەی ئەندازەیی، لە یەک بازنە و دوازدە سێگۆشە پێک هاتوون، شەش دانە سێگۆشە لە ناوەوەی بازنەکەیە، شەش دانە لە دەرەوەی بازنەکە، بنکەی سێگۆشەکان کەمێک کەوانەیی دێنە بەرچاو، بەهۆی دروستکردنی لە سەر هێڵی بازنەکە. شەش دانەی دەرەوەی بازنەکە لەگەڵ هێڵی بازنەکە شێوەی گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە، شەش دانە سێگۆشەکەی ناوەوەی بازنەکە لەگەڵ هێڵی بازنەکە شێوەی گوڵێکی شەشپەڕیی دروست کردووە

نەخشەکان بە شێوازی دووبارەبوونەوە و هەڵگەڕاوە کێشراون.

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بە سێ هێڵی نارێک لەگەڵ نەخشی یەکەمدا لە یەکتری جیا کراونەتەوە، نەخش و ڕازاوەکان بە شێوەی ئەندازەیی و ڕووەکی کێشراون. نەخشی ئەندازەیی لە سێ بازنە و هەژدە سێگۆشە پێک هاتووە، هەر بازنەیەک شەش دانە سێگۆشەی تێدایە، شێوە گوڵێکی شەشپەڕیی کراوەیان دروست کردووە، هاوشێوەی بازنە و سێگۆشەکانی ناوەوەی یەکەی یەکەم و دووەم کە بە شێوە دووبارەکردنەوە کێشراون.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە دوو هێڵی نارێک لەگەڵ نەخشی دووەمدا لە یەکتری جیا کراونەتەوە، نەخش و ڕازاوەکانی بە شێوەی ئەندازەیی و ڕووەکی کێشراون. بەشی خوارەوەی شکاوە. نەخشی ئەندازەییەکان لە دوو بازنە و دوازدە سێگۆشە پێک هاتوون، هەر بازنەیەک شەش دانە سێگۆشەی تێدایە، شێوە گوڵێکی شەشپەڕیی کراوەیان دروست کردووە، هاوشێوەی بازنە و سێگۆشەکانی ناوەوەی نەخشی یەکەم و دووەم کە بە شێوەی دووبارەکردنەوە کێشراون. بوونی وێنەی شمشێرێک لە نێوان هەر دوو بازنەکەدا کێشراوە کە دەسکی لە سەرەوە و لەشەکەی لە خوارەوەیە، بە هۆکاری شکانی کێلەکە بە تەواوی بەدیار نەکەوتووە.

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٤)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

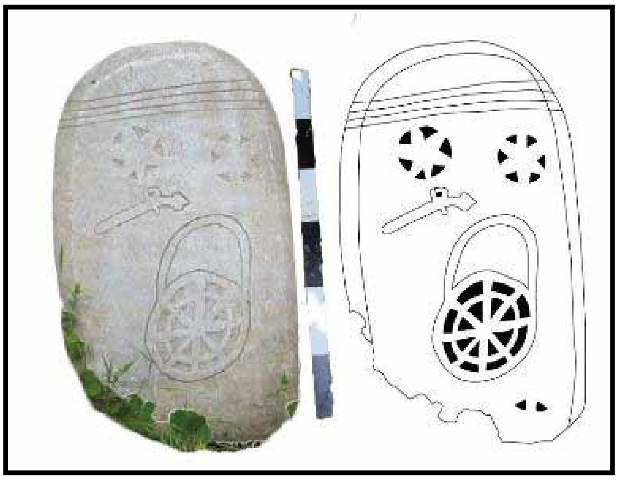

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٥)
گۆڕستانی (توێژەر)

١-٤. کێلی گۆڕی چوارەم

ئەم کێلی گۆڕە لای سەری مردووەکە، بەشی خوارەوەی بە هۆکاری شکاندنی؛ نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە. بەشی سەرەوەی لە شێوەی هێلکەییدا بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەرزی: ١٢٢سم، بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، بەهۆی شکانەوە و پانی: ٥١سم، ئەستووری: ٦سم. گومان دەکرێت بە چەند یەکەیەک نەخش کێشرابێت، تەنها یەک لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە، بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە.

نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتوون. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیەتی، بریتییە لە چوار هێڵی کێشراو لەگەڵ دوو بازنە کە بە تیرەی جیاواز دروست کراون، بە شێوازی دووبارەبوونەوە. ناوەوەی هەریەکەیان بە شەش سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، لە ناوەڕاستی شێوەی گوڵێکی کراوەدا دروست بووە.

ئەم کێلە زۆر گرنگە، وەکوو لە سەرەوە باس کراوە بەهۆیەوە مێژووی گۆڕستانەکە زانراوە، بە کێشرانی وێنەی دەمانچەیەکی بارووتی لەگەڵ تووره‌کەی گوللە و بارووتەکەیدا نەخشێنراوە، ئەندازەیی بازنەیی و لاکێشەیی بە شێوەی ڕیز و دووبارەبوونەوە و پێچەوانە (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٥).

١-٥. کێلی گۆڕی پێنجەم

ئەم کێلی گۆڕەی لای سەری مردووەکە، بە هۆکاری شکانیەوە، بەشی سەرەوەی نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە. بەشی خوارەوەی بە تەواوی ماوەتەوە. بەشی سەرەوەی پانترە لە بەشی خوارەوەی. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٤١سم، بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، بەهۆی شکانەوە و پانی:٤٠سم، ئەستووری: ٧سم. بە سێ یەکە نەخش کێشراوە، تەنها یەکەی یەکەم نەخش و ڕازاوەکانی زیانی پێ گەیشتووە، بە هۆکاری مرۆیی. بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە. ئەو کێلە جیاواز لە کێلەکانی تر، بنکەکەی بە تەواوی لە سەر شێوەی دەم یان نووکی خەنجەر ماوەتەوە. هیچ نەخش و ڕازاوەی بۆ نەکراوە، چونکە ئەو بەشەی لە زەوی دەچەقێت؛ کێلەکە بە بەرزی ڕادەگرێت. بەرزیی بنکەکەی: ٤٠سم (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٦).

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە، نەخش و ڕازاوەکانی زیانی پێ گەیشتووە، بەهۆی شکانی بەشی سەرەوەی. بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی جوان کراوە، تەنها بە نزیکەیی نیو بازنەی لە نەخشەکەی ماوە، لەگەڵ سێ سێگۆشە و پەڕێک لە گوڵی ناو بازنەکە.

نەخشی دووەم بە چوار هێڵی ناڕێک لە یەکەی یەکەم جیا کراوەتەوە، لە دوو بازنە و دوازدە سێگۆشە دروست کراوە، هەر بازنەیەک شەش سێگۆشە، گوڵێک لە ناوەڕاستیدا کێشراوە، بە

شێوەی دووبارەبوونەوە پێچەوانەی دروست کراوە.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە خوارەوەی کێلەکە، بە پێنج هێڵی نارێک لە یەکەی دووەم جیا کردووەتەوە، بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی جوان کراوە، لە بازنەیەکی گەورە و دوازدە سێگۆشە دروست کراوە. شەش سێگۆشە لە ناوەوەی بازنەکە کێشراوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە و پێچەوانە دروست کراون، شێوە گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە، شەش لە ڕووی دەرەوەی بازەکە و سەر هێڵی بازنەکە کێشراون. بە شێوەی دووبارەبوونەوە و پێچەوانە دروست کراون و شێوەی گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە.

١-٦. کێلی گۆڕی شەشەم

ئەم کێلی گۆڕە لای سەری مردووەکە، بەشی سەرەوەی کێلەکە و نەخشەکانی بە تەواوی ماوە، بەشی خوارەوەی کێلەکە بە هۆکاری مرۆیی شکاوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٢٠سم، بەرزیی ڕاستەقینەی کە بە هۆکاری مرۆیی زیانی پێگەیشتووە نازانرێت، پانییشی: ٥٧سم، ئەستووری: ٧سم. بە یەک یەکە نەخشی کێشراوە. نەخش و ڕازاوەکانی بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراون، نەخشەکانی لە جۆرەی ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتوون. لە یەک ڕووی نەخش کراوە کە ڕووی دەرەوەیەتی.

نەخشەکەی لە شێوەی لاسایکردنەوەی پەنجەرەی خانوودا دروست کراوە. لە سێ بازنە و شەش سێگۆشەی دووبارەدا، کە بە پێچەوانەی یەکتری دروست کراون. سێ بازنەکە بە هەریەکەیان هەشت سێگۆشە پڕ کراونەتەوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە پێچەوانەی یەکتری، شێوە گوڵێکی

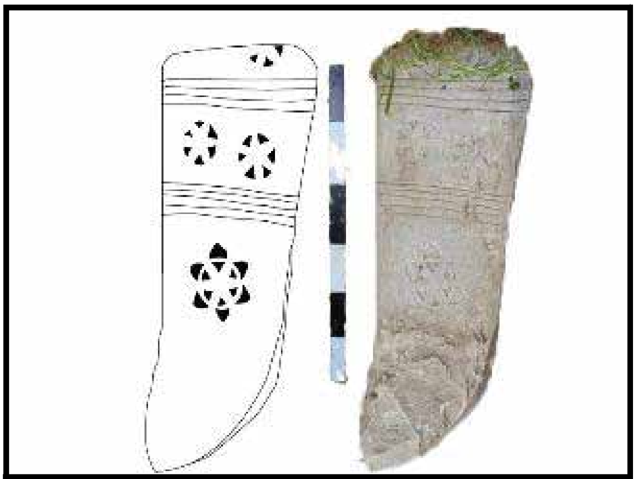

وێنە و هێڵکاریی (٦)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

هەشتپەڕییان دروست کردووە.

لە خوارەوەی بازنەکان نەخشی هاوشێوەی کەتیبەی پەنجەرەیەک دێتە بەر چاو. لە چوارگۆشەیەکی گەورە پێک دێت، بە چوارگۆشە و سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە و هەڵگەڕاوە.

لە سێ لای هاوشێوەی کەتیبەکە لاکێشە نەخشێنراو هەیە، دوو دانەیان، هەریەکەیان دەکەونە لایەکی، سێیەم دانە لە ژێرەوەی کێشراوە. لە دوو لای لاکێشەی سێیەمدا دوو لاکێشەی بچووک هەیە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٧).

باسی دووەم:

هێما و نەخشی کێلی گۆڕەکانی گوندی دۆڵەدزێ

٢-١. کێلی گۆڕی یەکەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە، بەڵام بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە ڕەنگەکەی

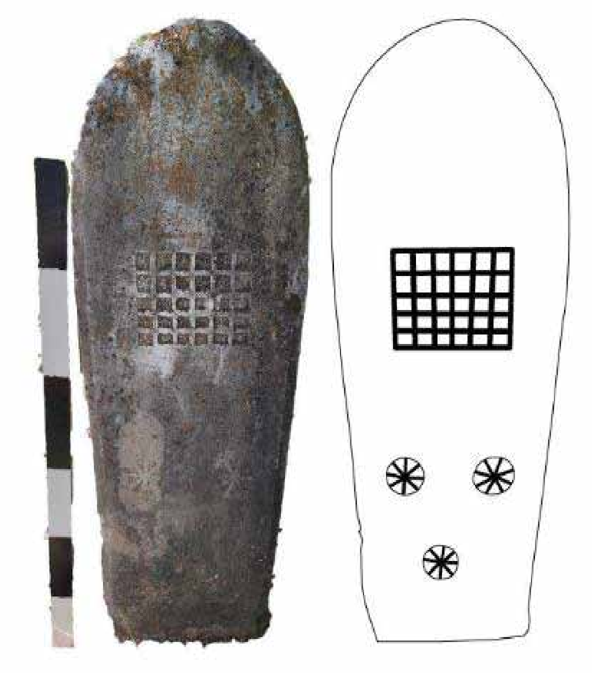

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٨)
دۆڵەدزێ (توێژەر)

داپۆشیوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٢٠سم، پانی: ٣٦سم، ئەستووری: ٦سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵ ئەنجام دراون.

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە، کەمێک لە ناوەڕاستەوە نزیکە، لە شێوە لاکێشەیەکی گەورە پێک هاتووە کە ناوەوەی لاکێشەکە بە چوارگۆشەی بچووک پڕ کراوەتەوە، کە ژمارەیان سیی چوارگۆشەیە. ناوەوەی چوارگۆشەکان هەڵکۆڵراون، بۆ ئەوەی چێوەکەیان بە شێوەی دیار (بارز) دەربکەوێت. ئەم جۆرە نەخشە لە شێوەی تۆڕ یان پەنجەرە دەچێت، هەندێک جار کار و پیشەی مردووەکان لە سەر کێلەگۆڕەکەی هەڵکۆڵراوە. ڕەنگدانەوەی هەیە، ئەگەر ئەم جۆرە نەخشە شێوەی تۆڕ بنوێنێت، لەوانەیە کەسی مردوو پیشەکەی ڕاوکردن بێت، یان لە شێوەی پەنجەرەدا بێت، یان تەنها بۆ جوانکاری نەخشەکە ئەنجام درابێت (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٨).

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە کە لە ژێر نەخشی یەکەمدایە. بریتییە لە سێ شێوە بازنە کە ناوەوەی هەڵکۆڵراوە، لە ئەنجامدا شێوە ئەستێرەیەکی دروست کردووە، تیشکەکانیان هاوشێوەی یەکترن، ژمارەیان هەشت تیشکە. بوونی شێوەی مانگ، ئەستێرە و خۆر لە فۆلکلۆری بابەتە ئایینییەکانە، لە سەر بیناسازیی کەلوپەلەکانی ڕۆژانە دەردەکەون. کێلەگۆڕیش یەکێکە لەو پێویستییانەی دوای مردن بەکار دەهێنرێن، کە پەیوەندیی بە ئایین و ڕۆژی دواییەوە هەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵ ئەنجام دراوە.

٢-٢. کێلی گۆڕی دووەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە، بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە، سێ درزی تێدا پەیدا بووە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە، بەرزی: ٦٧سم، پانی: ٢٦سم و ئەستووری: ٥سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵ؛ قووڵ ئەنجام دراوە، لەگەڵیدا هێڵکاری خەنجەر و شمشێر کێشراوە، لە سێ یەکەی نەخشێنراو پێک هاتووە کە هەرسێکیان بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراون (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٩).

نەخشی یەکەم لە بەشی سەرەوەی کێلەکەیە،

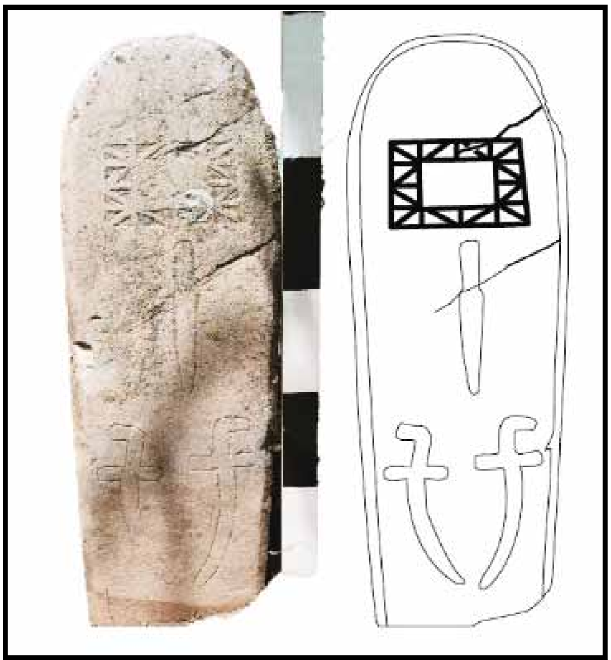

وێنە و هێڵکاریی (٩)

(توێژەر)

به نەخشی ئەندازەیی کێشراوە، لە دوو لاکێشەدا لە ناو یەکتردا کێشراون، یەکیان گەورە و ئەوەی تریان بچووک، نێوانیان بە شێوەی سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، یەک لەدوای یەکتری.

نەخشی دووەم لە ناوەڕاستی کێلەکەدا دروست کراوە، کە وێنەی خەنجەرێکی ڕاست کێشراوە، دەمی خەنجەرەکە بە ئاڕاستەی خوارەوەیە.

نەخشی سێیەم هێڵکاریی دوو دانە شمشێر کێشراوە، دەمەکەیان بە شێوەی نیوە دروستکراوە. هەردووکیان هاوشێوەن، بە پێچەوانەی یەکتر دروست کراون. کێلەکە زیانی مرۆیی پێوە دیارە، بەشی خوارەوەی شکاوە، کاریگەریی سروشتی پێوە دیارە تووشی شکان بووە.

٢-٣. کێلی گۆڕی سێیەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییە، بەشی سەرەوەی نازانرێت، بە تەواوی نەماوەتەوە. لە بەردی رووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای لێ کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. کاریگەریی مرۆییشی بەسەرەوەیە. بەشی خوارەوە و سەرەوەی شکاوە. پێوانەکانی: بەرزی: ٥٠سم، پانی: ٤٥سم و ئەستووری: ٤سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. (وێنە و هێڵکاریی ١٠).

بە هۆکاری کاریگەرییەکانی سەری، نەخشەکانی بە تەواوی نازانرێت، تەنها ئەو بەشەی لە کێلەکە ماوەتەوە. هێڵکاریی دوو دانە لە خڕخاڵی (پاوانە) لێکچوو هەیە، بە بوونی جیاوازییەکی کەم لە نێوانیاندا، یەکێکە لە کەرەستەکانی جوانکاری، بە تایبەتی لەلایەن ئافرەتانەوە بەکار هاتووە، کە لە سەرووی گۆزینگەوە لە پێیان کردووە.

٢-٤. کێلی گۆڕی چوارەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە

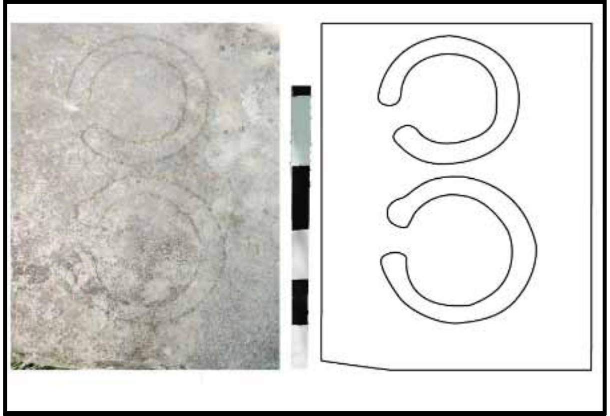

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٠)

گۆرستانی دۆڵەدزی (توێژەر)

بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٧٨سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٥سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسینی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. لە چوار بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە.

نەخشی یەکەم بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراوە، بە شێوەی لاکێشەیی لە ناویدا بە دوو دێڕ لە نووسین، بە ڕێنووسی "نەسخ" بە تێکەڵاوی لەگەڵ "کوفی"دا بەکار هاتوون، بە مەبەستی ئایینی"لا اله الا الله محمد رسول الله" تەواوکەری هێنانی شەهادەیە لە ئیسلامدا. لە سەر کێلەکە بە شێوەی پێش و پاش نووسراوە، لە دێڕی یەکەمدا نووسراوە "محمد رسول الله"، وشەی "الله" بە تەواوی نەنووسراوە، تەنها نووسراوە "لە"، لە دێڕی دووەمدا کە مەبەست لێی "لا اله الا الله"یە، بە هەڵە نووسراوە "لا اله لله الەلا..."، کۆتاییەکەی ڕوون نییە.

نەخشی دووەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی، لەگەڵ هێڵکاریی وێنەی دوو خەنجەر، لەلای چەپی نەخشی ئەندازەیی پێک هاتووە، لە نەخشی لاکێشەیەک و پێنج لایەکی لا نارێک، لە ناوەڕاستی ئەم یەکەیەدا وێنەی دوو خەنجەر کێشراوە، بە ئاڕاستەی خوارەوە جیاوازییان هەیە لە دەسک و دەمەکەی. لە یەکەم هێڵێکدا کە تێیدا کێشراوە، لای ڕاستی وێنەی بازنەیەک کراوە، ناوی بە شێوە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ١١).

نەخشی سێیەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە،

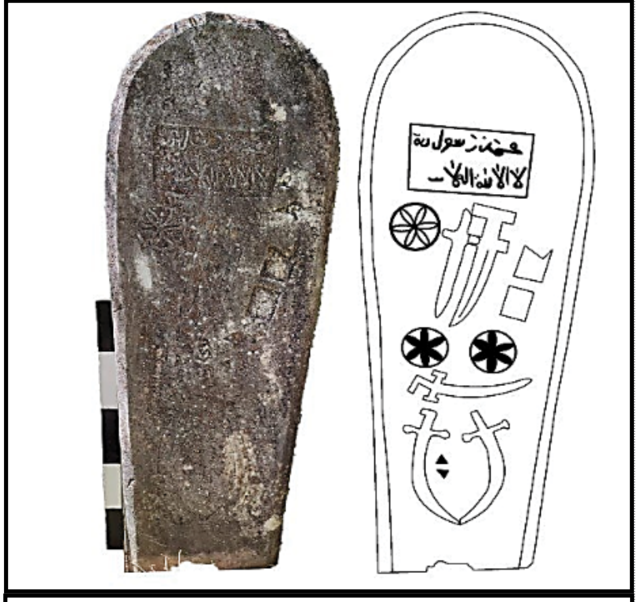

وێنە و هێڵکاریی (١١)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (توێژەر)

لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکیدا لەگەڵ هێڵکاریی وێنەی شمشێرێک. بەشی سەرەوەی ئەم یەکەیە لە دوو بازنەی هاوشێوە دروست کراون، ناویان بە شەش سێگۆشەی لێکچوو پڕ کراوەتەوە کە شێوە گوڵێکی شەشپەڕی وەرگرتووە. بەشی خوارەوەی یەکەکە وێنەی شمشێرێک کێشراوە، دەمەکەی بە ئاڕاستەی لای چەپ کێشراوە.

نەخشی چوارەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی لەگەڵ وێنەی دوو شمشێردا بە هەڵگەڕاوی بەرانبەر یەکتری دروست کراون. دەمی شمشێرەکان هاوشێوەن، بەڵام دەسکەکانیان جیاوازە لەگەڵ کێشرانی دوو سێگۆشەی هاوشێوەدا، بە شێوەی هەڵگەڕاوە، بە شێوەی چاڵی قووڵ هەڵکۆڵراون.

٢-٥. کێلی گۆڕی پێنجەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە، بە هۆکاری

ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٩٢سم، پانی: ٣٤سم و ئەستووری: ٤سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسینی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. لە سێ بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ١٢).

نەخشی یەکەم بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە، دەکەوێتە بەشی سەرەوی کێلەکە. نەخشە ئەندازەییەکانی لە جۆری بازنە و سێگۆشەن، یەک بازنە لەگەڵ بیست و چوار سێگۆشەدا، دوازدە دانەی لە ناوەوەی بازنەکەدایە، دوازدە دانەی لە دەرەوەیەتی. بنکەی سێگۆشەکان لە سەر هێڵی بازنەک کێشراون، شێوەی گوڵێکیان دروست کردووە، سەرجەم سێگۆشەکان هاوشێوەن، بە کۆپیکراوی لە تەنیشت یەکتری ڕیز کراون.

نەخشی دووەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، وێنەی دوو خەنجەر بە لاری کێشراوە، بە ئاڕاستەی لای ڕاست، قەبارە و شێوەیان جیاوازە، دانەیەکیان گەورە و ئەوی تر بچووکترە.

نەخشی سێیەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە. وێنەی دوو شمشێری هاوشێوە کێشراون. شێوەیەکی پێچەوانی وەرگرتووە، دەمەکانیان بە ئاڕاستەی خوارەوەیە.

٢-٦. کێلی گۆڕی شەشەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی

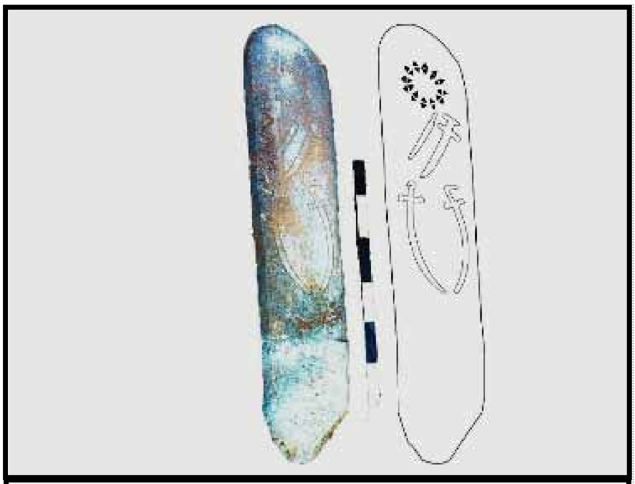

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٢)
گۆڕستانی (تویژەر)

ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٢٩سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٦سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵ قووڵ هەڵکۆڵراوە، لە یەک بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە.

نەخشەکەی لە بازنەیەک و هەشت سێگۆشە لە ڕووی ناوەوەی بازنەکە دروست کراوە، بنکەکان لە سەر هێڵی بازنەکەن، هاوشێوەن، بە پێچەوانەی یەکترەوە کێشراون، بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون، شێوەی ئەستێرەی وەرگرتووە (وێنە و هێڵکاریی ١٣).

کێلەگۆڕی حەوتەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی

یەکتری ڕیز کراون، ناوەوەی بازنەکە بە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە، هەموویان وەکوو گوڵێکی گەورە بەدیار کەوتوون.

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بە چوار هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی یەکەمدا جیا کراونەتەوە، بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون. لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتوون. نەخشە ئەندازەییەکەی لە جۆری بازنە، ناوی بە گوڵێکی هەشتپەڕ پڕ کراوەتەوە.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە پێنج هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر، لەگەڵ یەکەی دووەمدا جیا کراونەتەوە. بەهۆی شکانی کێلەکە، نەخشەکەی بە تەواوی لەناو چووە.

٧-٢. کێلی گۆڕی هەشتەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی، بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی

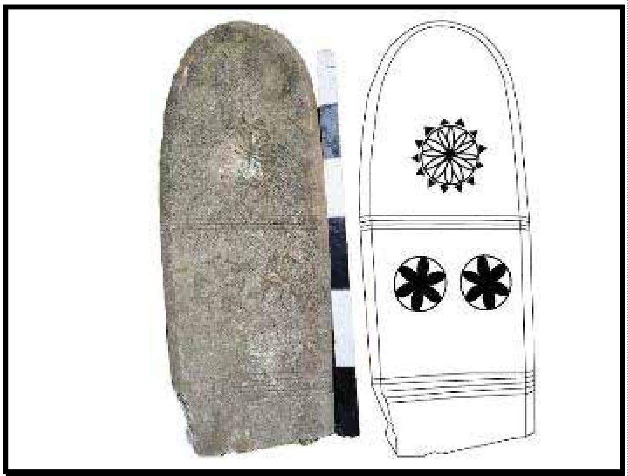

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٤)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (تویژەر)

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٣)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (تویژەر)

ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی بەرزی: ١١٩سم، پانی: ٣٧سم و ئەستووری: ٦سم. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیە. نەخشەکانی لە جۆرەی ئەندازەیی و ڕووەکی، لە سێ بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. کێلەکە بە تەواوی نەماوەتەوە. هۆکاری سروشتی و مرۆیی بەسەرەوەیە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ١٤).

نەخشی یەکەم بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە، دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە. نەخشە ئەندازەییەکانی لە جۆری بازنە و سێگۆشەن. یەک بازنە لەگەڵ سێزدە سێگۆشەدا لە دەرەوەی بازنەکەن. بنکەی سێگۆشەکان لە سەر هێڵی بازنەکە کێشراون، شێوەی گوڵێکیان دروست کردووە. سەرجەم سێگۆشەکان هاوشێوەن، بە کۆپیکراوی لە تەنیشت

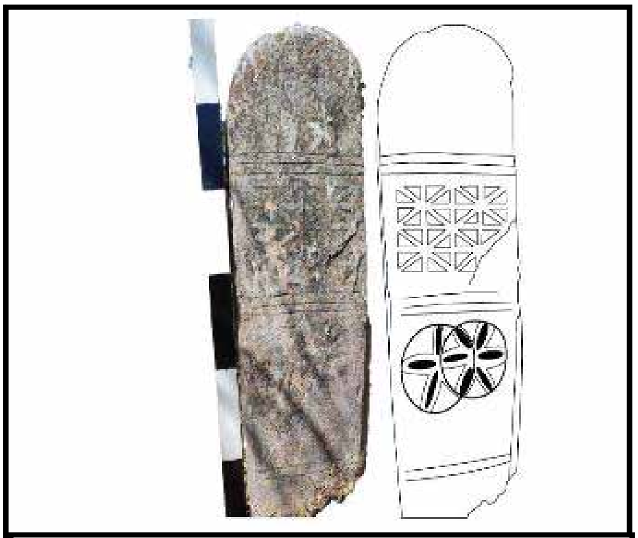

وێنە وهێڵکاریی ژمارە (١٥)
گۆرستانی دۆڵەدزێ (توێژەر)

بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١١٦سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٧سم. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیە. نەخشەکانی لە جۆری ئەندازەیی و ڕووەکی، لە چوار بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. کێلەکە بە تەواوی نەماوەتەوە. هۆکاری سروشتی و مرۆیی بەسەرەوەیە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە، بەشێک لە بنکەی کێلەکە شکێنراوە.

نەخشی یەکەم لە بەشی سەرەوەی کێلەکەیە، شوێنی بۆ دیاری کراوە، بە بەتاڵی جێ هێڵراوە، هیچ نەخشێکی تێدا نەکراوە (وێنە و هێڵکاریی ١٥).

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بەشی هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی یەکەمدا جیا کراونەتەوە. بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون، لە نەخشی ئەندازەیی پێک هاتووە. نەخشە ئەندازەییەکەی لە چوار لاکێشەی گەورە دروست کراوە، دانەیەکیان زیانی بەر کەوتووە. هەر لاکێشەیەک بە هەشت سێ گۆشە پەڕ پەڕ کراوە. بە شێوەی کۆپی و پێچەوانە.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە سێ هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی دووەمدا جیا کراونەتەوە. نەخشەکەی لە ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە. لە دوو بازنە تێکهەڵکێش کراون، هەر یەکەیان بە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە، لە بازنەیەکیاندا سێ پەڕ دێتە بەرچاو، هونەرمەند وا پیشان دەدات هاوشێوەن، بەس لە سەر یەکتری دروست کراون، لە ژێرەوەی بە دوو هێڵی تەریب کۆتایی هاتووە، لە نەخشی چوارەم جیا کراوەتەوە.

نەخشی چوارەم نازانرێت چ جۆرە نەخشێک کێشراوە، بەهۆی شکانی.

ئەنجام

سنووری هەرێمی کوردستان، سنووری میرنشینە کوردییەکان، ڕابردوو و گۆڕستانی هاوشێوە زۆرن، کێلەکانیان سادە نین، بەرزاییەکانی هەندێکیان چەند مەترێکن، مێژوویەکی کۆنیان هەیە، بە شێوەی هونەریی بەرز ڕازاونەتەوە، چەندین هێما، نەخش و نووسینی مەبەستداریان بۆ کراوە، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بوونەتە پاشماوەی شوێنەواری گرنگ بۆ توێژەران، لێکۆڵەرەوان و سەرنجی گەشتیاران. بۆیە لەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانە: لە ڕوویی مێژووییەوە گرنگیی تایبەتییان هەیە بۆ مێژوونووسان، بۆ زانینی مێژووی چاخەکانی ناوەڕاست، بەهۆی شێکاریی نەخش و هێماکانی سەر کێلی گۆڕەکان. لە ڕووی شوێنەوارەوە زۆر گرنگن، دەتوانرێت بەشێکیان لە مۆزەخانەکان نمایش بکرێن، یان لە شوێنی خۆیان بکرێنە مۆزەخانەی تایبەت. لە ڕووی هونەرییەوە دەستڕەنگینیی هونەرمەندی کوردمان بۆ دەخاتە ڕوو لە ڕابردوودا. لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە یارمەتیمان دەدات بزانین ژیان و ئاستی ڕابردوو لە کوردستاندا چۆن بووە. لە ڕووی گەشتیارییەوە دەتوانرێت سوودی لێ ببینرێت، بکرێن بە شوێنی شوێنەواری گەشتیاری.

سەرچاوەکان

به کوردی:

١. بەرزنجی، مەهدی جەلال مستەفا (٢٠٢٤)، هونەری نەخش و نووسینی سەر بەرد لە ناوچەکانی نێوان زێی بچووک و ڕووباری سیروان، لە سەدەکانی (١٢-١٤ک، ١٨-٢٠ز). نموونەی هەڵبژێردراو توێژینەوەیەکی شیکاریی مەیدانییە، تێزی دکتۆرای بڵاونەکراوە، بەشی شوێنەوار، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.

٢. جەمیل ڕۆژبەیانی (٢٠٢١)، لە بارەی مێژوو و کولتووری کوردییەوە، چ١، ناوەندی چاپخانەی تاران، سلێمانی.

٣. جسیکا (٢٠١٧). ڕووپێویی ناوچەی پشدەر و بتوێن، بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی شوێنەوار و کەلەپوور، ئەرشیف ژمارە ٦-٨.

٤. حەسەن، هەرێم و باوەزێیی، عومەر ئیسماعیل (٢٠٠٩). گەشتێک بە گوندی داوودیە، گۆڤاری پشدەر، ژمارە ٧.

٥. حەمزە، محەمەد بابەکر (٢٠٢٥/١/١٤). لەدایکبووی ١٩٦٥، پیشەی پێشمەرگە، ڕێکەوتی چاوپێکەوتن.

٦. زەستی، خاتوو (٢٠٠٩)، داوودیە زێدی شێخ فەرخ، گۆڤاری مێرک، ژمارە ٤٥.

٧. شوێنەوارناس، محەمەد عەلی (٢٠٢٠)، هونەری نەخشی سەر کێلە بەرد لە ناوچەکانی پشتدەر، بتوێن، دوکان،

٨. غەفوور، عەبدوڵا (٢٠٠٥)، گوندەکانی کوردستان لە سەرژمێریی دانیشتووانی عێراق - ١٩٥٧، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر.

٩. مارف، عومەر ئیسماعیل (٢٠١٢)، شێخ فەرخ و ئەستی (٥٠٠) ساڵ بەر لە ئێستا، گۆڤاری کەپر، ژمارە ١١.

١٠. وەتمان، ئەحمەد وەتمان ٢٠٢٥/١/١٥، چاوپێکەوتن. لەدایکبووی ١٩٥١، پیشە: پێشمەرگەی دێرین، ڕێکەوتی چاوپێکەوتن.

١١. وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکان، بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کشتوکاڵ و سەرچاوەکان. ڕاپەڕین، بەڕێوەبەرایەتیی کشتوکاڵی پشدەر، هۆبەی زەویوزار.

١٢. یاسای ژمارە ٥، ساڵی ٢٠٢١، پەرلەمانی کوردستان، هەولێر.

سەرچاوە عەرەبی

١. البرلسی، صلاح الدين (١٩٩٠م)، التعريف على الأسلحة النارية ومقذوفاتها، دار النشر بالمركز العربى للدراسات الامنية و التدريب بالرياض، رياض.

ملخص

تقع مقبرتا الداودية و دولەدزی في منطقة پشدر ضمن إدارة ڕاپرين بمحافظة السليمانية. تقع مقبرة الداودية (الشيخ فرخ) تحديدا في قرية الداودية، في القطاع الزراعي (٢٢)، التابع لناحية هلشو (٥)، شمال شرق مدينة قلادزه، في حين تقع مقبرة دولـەدزی في قرية دولـەدزی، في القطاع الزراعي (٣٧) التابع لناحية هالشويا، على بعد ١٢ كيلومترا شرق مدينة قلادزه .يعد تاريخ هاتين المقبرتين غير واضح في ظل غياب المصادر أو الأدلة التاريخية الموثوقة بشأنهما. لذا، تستند هذه الدراسة إلى تحليل النقوش والزخارف المنحوتة على شواهد القبور بهدف تتبع الأبعاد التاريخية للموقعين. ومن بين الشواهد اللافتة، يبرز شاهد قبر نقشت عليه صورة بندقية يعتقد أنها تعود إلى عام ١٤٤٦م، ما يشير إلى صلة محتملة بالعصور الوسطى .تتناول هذه الدراسة تحليلا شاملا للرسوم والنقوش المثبتة على الشواهد، والتي لم تنشر علميا من قبل. وتظهر إحدى الشواهد إهداء صريحا إلى الإسلام. أما الزخارف، فتتنوع بين أشكال هندسية كالدوائر والمثلثات والمستطيلات والنجوم اللامعة، إضافة إلى نقوش تمثل أسلحة تقليدية قديمة مثل الخناجر، والسيوف، والبنادق البدائية (البارود)، ما يعكس ڕموزا ثقافية ودينية وتاريخية ذات دلالات غنيةالكلمات.

الكلمات المفتاحية: المقابر، شواهد القبور، الزخرفة الجنائزية، النقوش، التاريخ المحلي.

Abstract

This study examines the tombstones found in the Dawoodiyya and Douladzi cemeteries, located in the Pashdar region of the Raparin district, within the Sulaymaniyah Governorate. Specifically, the Dawoodiyya (Sheikh Farkh) cemetery is situated in the village of Dawoodiyya, Agricultural Sector 22, in the Halshuya subdistrict (5), northeast of Qaladze. In contrast, the Douladzi cemetery lies in the village of Douladzi, Agricultural Sector 37, approximately 12 kilometres east of Qaladze. Due to the absence of historical records or documented evidence regarding these cemeteries, the study relies on the inscriptions and decorative motifs carved on the gravestones to determine their historical significance. One notable gravestone, which features a depiction of a rifle, dates back to 1446 CE, indicating a possible origin in the medieval period.

This paper presents a systematic analysis of the visual elements and inscriptions found on these gravestones, many of which are documented here for the first time in academic literature. Among the findings is a gravestone explicitly dedicated to Islam. The gravestone decorations primarily consist of geometric patterns such as circles, triangles, rectangles, and radiant stars, as well as surface engravings depicting traditional weaponry, including daggers, swords, and firearms. These elements offer valuable insights into the symbolic, cultural, and historical contexts of the cemeteries.

Keywords: cemeteries, tombstones, grave decorations, inscriptions, medieval history, .Raparin, Sulaymaniyah